

*Bu kitabımı sevgili
Annem Gülsüm, babam Ali Koç'a
ve aileme
ithaf ediyorum.*

UKDE

UKDE KİTAPLIĞI: 83
MARAŞ KÜLTÜR VE EDEBİYAT SERİSİ: 17

Editör:

Yaşar ALPARSLAN
Serdar YAKAR

Baskı – Cilt:

Lazer Ofset

Kapak Tasarım:

Selahattin YAKAR

Baskı Tarihi :

Ekim 2010

ISBN :

978-605-61568-2-3

Yazıőma Adresi:

Vefa Kitap Kırtasiye
İsmetpaőa Mah. Borsa Cad.
Buket Sitesi Altı No 17/C
Tel: 0.344.225 13 00
KAHRAMANMARAŞ

Kemalettin KOÇ

**KAHRAMANMARAŞ'TA
SOSYAL HAYATIN
FİZİKİ YAPIYA ETKİSİ**

Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi

KAHRAMANMARAŞ

2010

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	15
ÖNSÖZ.....	39
KISALTMALAR.....	41
1. GİRİŞ.....	43
2. KAHRAMANMARAŞ'IN TARİHÇESİ.....	47
3. KAHRAMANMARAŞ ŞEHRİNİN GELİŞMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	69
3.1. EKONOMİK FAKTÖRLER.....	69
3.2. SOSYAL VE KÜLTÜREL FAKTÖRLER.....	76
3.3. COĞRAFİ DURUM.....	79
3.4. İKLİM ÖZELLİKLERİ.....	85
4. KAHRAMANMARAŞ ŞEHRİNDEKİ FİZİKİ YAPILAR.....	87
4.1. BEDESTENLER, ÇARŞILAR VE CADDELER.....	103
4.1.1. Eski (Maraş-Yukarı) Bedesten.....	109
4.1.2. Yeni (Aşağı) Bedesten.....	111
4.1.3. Belediye Pasajı.....	112
4.1.4. Saraçhane.....	113
4.1.5. Demirciler Çarşısı.....	115
4.1.6. Dokumacılar.....	116
4.1.7. Semerciler Çarşısı.....	117
4.1.8. Pembeciler.....	118
4.1.9. Tabakhane Çarşısı.....	118
4.1.10. Tetiri Pazarı.....	119
4.1.11. Köşkerler Çarşısı.....	120
4.1.12. Keçeciler Çarşısı.....	121
4.1.13. Külekçiler Çarşısı.....	122
4.1.14. Kuyumcular Çarşısı.....	122
4.1.15. Marangozlar.....	123
4.1.16. Bakırcılar (Kazgancı) Çarşısı.....	124
4.1.17. Terziler (Çarkçevirciler) Çarşısı.....	127

4.1.18. Bit Pazarı.....	127
4.1.19. Belediye (Maraş) Çarşısı.....	128
4.1.20. Kapalı Çarşı.....	129
4.1.21. Çilingirler.....	131
4.1.22. At Pazarı.....	132
4.1.23. Çıkırıkçı Çarşısı.....	132
4.1.24. Gelenduran Pazarı.....	132
4.1.25. Mazmanlar Çarşısı.....	133
4.1.26. Uzunoluk Çarşısı.....	133
4.1.27. Dükkanönü (Düvenönü).....	133
4.1.28. Sarayaltı Çarşısı.....	134
4.1.29. Kuyucak Çarşısı.....	134
4.1.30. Arasa.....	135
4.1.31. Kazazlar Çarşısı.....	136
4.1.32. Alacacılar Çarşısı.....	136
4.1.33. Kasaplar Çarşısı.....	136
4.1.34. Sebze Hali.....	137
4.1.35. Toptancılar.....	138
4.1.36. Su Değirmenleri.....	138
4.1.37. Darphane.....	139
4.2. MAHALLELER.....	140
4.2.1. Mahalle Kuruluşları ve Özellikleri.....	149
4.2.1.1. Akçakoyunlu Mahallesi.....	150
4.2.1.2. Haznedarlı Mahallesi.....	150
4.2.1.3. Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi.....	150
4.2.1.4. Cığcığı Mahallesi.....	151
4.2.1.5. Kuyucak Mahallesi.....	151
4.2.1.6. Karamanlı Mahallesi.....	152
4.2.1.7. Kayabaşı (Seksenler) Mahallesi.....	153
4.2.1.8. Hatuniye (Kurtuluş) Mahallesi.....	154
4.2.1.9. Hayriye Mahallesi.....	154
4.2.1.10. Acemli (Şehit Evliya) Mahallesi.....	155
4.2.1.11. Şeyh Turan Mahallesi.....	155
4.2.1.12. Hoca Durdu (Yusuflar) Mahallesi...	156
4.2.1.13. Çavuşlu Mahallesi.....	156
4.2.1.14. Ekmekçi Mahallesi.....	157

4.2.1.15. Divanlı Mahallesi.....	158
4.2.1.16. İsa Divanlı Mahallesi.....	158
4.2.1.17. Şekerli Mahallesi.....	159
4.2.1.18. Sarayaltı Mahallesi.....	159
4.2.1.19. Deli Alili (Dumlupınar) Mahallesi...	159
4.2.1.20. Şıralı Mahallesi.....	159
4.2.1.21. Mağaralı Mahallesi.....	160
4.2.1.22. Kümbet Mahallesi.....	160
4.2.1.23. Şazi Bey Mahallesi.....	160
4.2.1.24. Çukuroba Mahallesi.....	161
4.2.1.25. Kulağıkurtlu Mahallesi.....	161
4.2.1.26. Sakarya Mahallesi.....	161
4.2.1.27. Haydarlı Mahallesi.....	161
4.2.2. Sokaklar.....	163
4.3. DİNİ VE SOSYAL YAPILAR.....	165
4.3.1. Camiler ve Mescidler.....	165
4.3.1.1. Ulu Camii (Cami-i Kebir).....	171
4.3.1.2. Şems Hatun (Hatuniye) Camii ve Külliyesi.....	117
4.3.1.3. İklima Hatun Mescidi.....	176
4.3.1.4. Beyazıtlı Camii.....	177
4.3.1.5. Salihye Camii.....	178
4.3.1.6. Veli Bey Camii.....	179
4.3.1.7. Acemli (Hacı İskender Bey-Şehit Evliya) Camii ve Külliyesi.....	179
4.3.1.8. Bektutiye (Çınarlı) Camii.....	180
4.3.1.9. Arasa (Timur Paşa-Cığcığı) Camii...	182
4.3.1.10. Keşif Efendi Camii.....	183
4.3.1.11. Şazi (Şadi) Bey Camii.....	184
4.3.1.12. Haznedarlı (Ali Ağa) Camii.....	186
4.3.1.13. Nakıb (Hacı) Camii.....	186
4.3.1.14. Boğazkesen (Ekmekçi-Ali Ağa) Ca- mii.....	187
4.3.1.15. Saraçhane Camii.....	189
4.3.1.16. Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Camii..	190
4.3.1.17. Devecili Camii.....	190

4.3.1.18. Bey (Seyyid Mustafa Bey) Camii.....	191
4.3.1.19. Çukuroba (Hacı Hüseyin Efendi) Camii.....	191
4.3.1.20. Divanlı (Ahmet Paşa) Camii.....	192
4.3.1.21. Şeyh (Şeyh Hüseyin) Camii.....	194
4.3.1.22. Şekerli (Ahmet Paşa-Yukarı Oba) Camii.....	194
4.3.1.23. Sarayaltı Camii.....	195
4.3.1.24. Adliye (Büyük Su) Camii.....	195
4.3.1.25. Çiçekli Camii.....	196
4.3.1.26. Şeyh Müslim Camii.....	197
4.3.1.27. Kazancı Camii.....	197
4.3.1.28. Nuh (Ahmet Efendi) Camii.....	197
4.3.1.29. Kümbet Camii.....	198
4.3.1.30. Deli Alili (Üryanoğlu Hacı Hasan) Camii.....	198
4.3.1.31. Çarşıbaşı Camii.....	199
4.3.1.32. Kuyucak Camii.....	199
4.3.1.33. İsa Divanlı Camii.....	200
4.3.1.34. Tetiri Pazarı (Alacacılar-Alacalar) Camii.....	200
4.3.1.35. Kulağıkurtlu Camii.....	201
4.3.1.36. Akçakoyunlu Camii.....	201
4.3.1.37. Mağaralı Camii.....	201
4.3.1.38. Ağa Veli Camii.....	201
4.3.1.39. Pir Hüseyin Camii.....	202
4.3.1.40. Hamuroğlu Hacı İmam Camii.....	202
4.3.1.41. Kadı Müslühiddin Camii ve Buk'ası.....	202
4.3.1.42. Haydarlı Camii.....	202
4.3.1.43. Evzaniye (Âlemlî) Camii.....	203
4.3.1.44. Duraklı (Ali Bey) Camii.....	203
4.3.1.45. Dede Mehmet (Çınarlı) Camii.....	204
4.3.2. Medreseler.....	204
4.3.2.1. Taş (Rad) Medrese.....	205
4.3.2.2. Hatuniye Medresesi.....	207
4.3.2.3. Nebeviyye (İmarî) Medresesi.....	208

4.3.2.4. Kalender Paşa Medresesi.....	209
4.3.2.5. Acemli Medresesi.....	210
4.3.2.6. Bektutiye (Kadı) Medresesi.....	211
4.3.2.7. Bağdadiye Medresesi.....	213
4.3.2.8. Şıralı Medresesi.....	214
4.3.2.9. Şekerli Medresesi.....	214
4.3.2.10. Saraçhane Medresesi.....	214
4.3.2.11. Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Medresesi.....	215
4.3.2.12. Hacı Bey Medresesi.....	215
4.3.2.13. Selvili Medresesi.....	215
4.3.2.14. Beyazıtlı (Hacı Abdullah Bey) Medresesi.....	215
4.3.2.15. Divanlı Medresesi.....	216
4.3.2.16. Duraklı (Ali Bey) Medresesi.....	216
4.3.2.17. Şazi Bey (Şadi Beg) Medresesi.....	217
4.3.2.18. İsa Divanlı Medresesi.....	217
4.3.2.19. Nakib Medresesi.....	218
4.3.2.20. Timur Paşa Medresesi.....	218
4.3.2.21. Fıkhiyye–i Rıdvaniyye Medresesi...	218
4.3.2.22. Nebeviyye–i Rıdvaniyye (Darü'l Hadis) Medresesi.....	218
4.3.2.23. Rıdvaniyye Medresesi.....	219
4.3.2.24. Hatipzade Medresesi.....	219
4.3.2.25. Sarayaltı (Hacı Mustafa Eefendi) Medresesi.....	219
4.3.2.26. Hacı Hüseyin Medresesi.....	219
4.3.2.27. Kayabaşı Medresesi.....	220
4.3.2.28. Çiçekli Medresesi.....	220
4.3.2.29. Nuh Medresesi.....	220
4.3.2.30. Çarşıbaşı Medresesi.....	220
4.3.2.31. Alacalar Medresesi	220
4.3.2.32. Kanadıkırık Zade Ökkeş Efendi Medresesi.....	220
4.3.2.33. Haznedarlı (Ali Ağa) Buk'ası.....	220

4.3.2.34. Boğazkesen (Ekmekçi Ali Ağa)	
Buk'ası.....	221
4.3.2.35. Musa bin Süleyman Buk'ası.....	221
4.3.2.36. Kadı Müslihiddin Buk'ası.....	221
4.3.3. Dergâh, Mevlevihane, Tekke ve Zaviyeler.....	221
4.3.3.1. Çukuroba Dergâhı.....	222
4.3.3.2. Yum Dede Zaviyesi (Mevlevi Dergâhı).....	222
4.3.3.3. Omuzu Güçlü Zaviyesi.....	224
4.3.3.4. İsa Baba Zaviyesi.....	225
4.3.3.5. Çomak Baba Zaviyesi.....	225
4.3.3.6. Seyyid Mazlum Zaviyesi.....	225
4.3.3.7. Sa'du'l-Aziz Zaviyesi.....	226
4.3.4. Vakıflar.....	227
4.3.4.1. Alaüddevle Vakfiyesi.....	227
4.3.4.2. Hatipzade Vakfı.....	228
4.3.4.3. İskenderoğlu Hacı Beyazıt Vakfı.....	228
4.3.4.4. Beyazıtıoğlu Kalender Paşa Vakfı.....	229
4.3.4.5. Süleyman Paşa Vakfı.....	229
4.3.4.6. Ahmet Paşa Vakfı.....	229
4.3.5. Okullar.....	230
4.3.6. Hanlar.....	233
4.3.6.1. Taş Han.....	234
4.3.6.2. Miri Han.....	237
4.3.6.3. Hışır (Hışva) Hanı.....	237
4.3.6.4. Kâtip (Büyük Bağdat-Müftü) Hanı.....	238
4.3.6.5. Tuz Hanı.....	238
4.3.6.6. Yasinin Hanı.....	239
4.3.6.7. Yılkıran Hanı.....	239
4.3.6.8. Şihmand Hanı.....	239
4.3.6.9. Çuhadarzade Ahmet Ağa Hanı.....	239
4.3.7. Hamamlar.....	240
4.3.7.1. Çukur Hamam.....	241
4.3.7.2. Tüfekçi Hamamı.....	241
4.3.7.3. Acar Hamam.....	242
4.3.7.4. Paşa Hamamı.....	242

4.3.7.5. Kuyucak Hamamı.....	243
4.3.7.6. Divanlı Hamamı.....	243
4.3.7.7. Hatuniye (Pazar-Marmara) Hamamı..	244
4.3.7.8. Uzunoluk Hamamı.....	244
4.3.7.9. Acemli Hamamı.....	245
4.3.7.10. Çiçekli Hamamı.....	245
4.3.7.11. Köşk Hamamı.....	245
4.3.7.12. Kelbeyi Hamamı.....	245
4.3.7.13. Çay Hamamı.....	245
4.3.7.14. Boğazkesen Hamamı.....	246
4.3.7.15. Doboğlu Hamamı.....	246
4.3.7.16. Yekta Hamamı.....	246
4.3.8. Mezarlıklar.....	247
4.3.9. Köprüler.....	248
4.3.9.1. Aksu Köprüsü.....	249
4.3.9.2. Ceyhan Köprüsü.....	250
4.3.10. Çeşmeler, Su Kemerleri ve Su Yolları.....	251
4.3.10.1. Galip Paşa Çeşmesi.....	251
4.3.10.2. Kanlıdere Çeşmesi.....	251
4.3.10.3. Mutasarrıf İsmail Kemal Bey (Şeyh Adil) Çeşmesi.....	251
4.3.10.4. Uzunoluk (Sütçü İmam) Çeşmesi....	252
4.3.10.5. Şems Hatun (Hatuniye) Çeşmesi....	252
4.3.10.6. Uyuz Pınarı.....	252
4.3.10.7. Acemli (Şehit Evliya) Çeşmesi.....	253
4.3.10.8. Bey Çeşmesi.....	254
4.3.10.9. Hacı Salih Ağa (Çukuroba) Çeşmesi.....	254
4.3.10.10. Kocabaş Çeşmesi.....	254
4.3.10.11. Nuh Camii Çeşmesi.....	255
4.3.10.12. Reşit Paşa Çeşmesi.....	255
4.3.10.13. Akdere Su Kemerleri ve Su Yolları...	255
4.3.11. İmarat-i Nebeviye.....	256
4.3.12. Kütüphaneler.....	258
4.3.13. Türbe ve Ziyaretler.....	261
4.3.13.1. Taş Medrese Türbesi.....	262

4.3.13.2. Ali Rıza Emin Sarmuk Mer'aşı Türbesi.....	263
4.3.13.3. İklime Hatun Türbesi.....	263
4.3.13.4. Yum Baba (Dede) Türbesi.....	264
4.3.13.5. Malik Ejder Türbesi.....	264
4.4. KAHRAMANMARAŞ EVİ.....	265
4.4.1. Tek Katlı Konut.....	274
4.4.2. İki Katlı Tek Odalı Konut.....	274
4.4.3. İki Katlı Basit Konut.....	276
4.4.4. İki Katlı Yaygın Konut.....	277
4.4.5. İki Katlı ve Çok Odalı Büyük Konut.....	278
4.4.6. İki ve Daha Çok Katlı Konut (Konak).....	279
4.4.7. Kahramanmaraş Kapı Kültürü	283
4.5. KAHRAMANMARAŞ BAĞ EVİ.....	284
4.6. KAHRAMANMARAŞ KALESİ.....	284
4.7. DULKADİRLİ BEYLİĞİ SARAYI.....	287
5. KAHRAMANMARAŞ'TA SOSYAL HAYAT.....	289
5.1. OSMANLI ŞEHİR HAYATI'NA KISA BİR BAKIŞ.....	289
5.2. KAHRAMANMARAŞ ŞEHİR HAYATI.....	292
5.2.1. Kahramanmaraş Konut Alanı.....	292
5.2.2. Kahramanmaraş Çarşısı Alanı.....	293
5.2.2.1. Dua Kubbesi.....	294
5.2.3. Kahramanmaraş Halkı ve Yaşamı.....	295
5.2.4. Kahramanmaraş'ta Yetişen Önemli Şahsiyetler ve Maraşî Lakaplı Kişiler.....	306
5.2.5. Kahramanmaraş'ta Basın-Yayın.....	308
5.2.6. Kahramanmaraş'ta Sağlık.....	310
5.2.7. Kahramanmaraş'ta Düğün.....	311
5.2.8. Kahramanmaraş'ta Çocuk.....	312
5.2.9. Kahramanmaraş'ta Oynanan Oyunlar	313
5.2.10. Kahramanmaraş'ta Atçılık.....	316
5.2.11. Kahramanmaraş'ta Eskiden Gayrimüslimlerle Yaşam.....	320
5.3. AİLE HAYATI.....	321
5.4. BAĞ HAYATI.....	322
5.5. BESLENME.....	324

5.6. SANAYİ VE TİCARET HAYATI.....	326
5.6.1. Son Dönemde Kahramanmaraş Ekonomisi (Genel Yapı ve Sektörler).....	332
5.6.2. Kahramanmaraş'ta Çeltik Tarımı.....	361
5.6.2. Kahramanmaraş'ta Pamuk Tarımı.....	370
5.6.2. Kahramanmaraş'ta Diğer Zirai Kalemler.....	372
5.6.4.1. Şeker Pancarı.....	372
5.6.4.2. Kırmızı Biber.....	372
5.7. ESKİDEN YAPILAN EL SANATLARI VE MESLEKLER.....	372
5.8. NÜFUSU	373
6. SONUÇ VE TEKLİFLER.....	381
KAYNAKÇA	387

TAKDİM -TESBİTLER-TEKLİFLER-

Avrupa'ya nazaran Hindistan neyse Osmanlı veya Anadolu vilayetlerine göre Maraş odur.

Bir rivâyet Hz. Adem – Havvâ da Hindistan'da yaşamış ve Hindistan'da çoğalmıştır. Bunu doğrulayan bulgular da vardır. Çünkü dünyânın savunmasız ilk yerleşim yerleri oradadır. Dünyada en rahat üreteceğin, enucuz yaşayacağın yer orasıdır.

Güney havzalarda İndüs gibi ırmakların getirdiği alövyan topraklar vardır. Bunu Himalayalardan gelen debisi yüksek ırmaklar sular. Hava ılımandır. Bol güneş doğar. Kışın ha varlığı ha yokluğudur. Yaşaması ucuz ve kolaydır. Ne ekersen biter. Yeteri kadar ye iç, üstünü örtecek şeyi yap, artanın sat.

Ülke geniş. Engin kısımlarda ziraat yap. Yüksek dağlık kısımlardan mâden çıkar. Dışardan hiçbir şey getirmene hâcet kalmasın. Ülken kendine yetsin. Sen zorlanma. Satacak şeyin de olsun. Güneş gören ülkende ürettiğin lezzetli olsun. Pamuğunun lifi en uzunundan olsun.

Buna karşılık İngiltere'de yaşadığınızı düşünün. Ürettiğiniz size yetmiyor. Yiyecek olarak yüzeyde bir şey yetiştiremiyorsunuz. Yetiştirdiğinizi toprağın altında yetiştiriyorsunuz. O da lezzetli olmuyor. Dünyanın öbür ucu tâ Hindistan'dan baharat getirip üstüne atıp ancak yiyebiliyorsunuz.

Güneş az doğuyor. Kış çok sürüyor. Yağmur çok yağıyor. Yetiştirdiğiniz lezzetli değil. En gerekli şey giyeceğinizin hammaddesi olan pamuk. Ülkenizde yetişmiyor. Hayatı idâme zor. Hayat pahalı. Satacak az.

Ticaretiniz açık veriyor. Haseten de Hindistan'a karşı. Osmanlı diyelim yüzde 20-30 açık veriyor. Siz yüzde yüz.

Ama bunu kapamanız lazım. Satacak bir şey yaratmanız lazım. Satıp elinize para geçirmeniz lazım. Çoluk çocuğunuzu geçindirmeniz lazım.

Bu durumda ne yapacaksınız. Ülkenize bakacaksınız. Tabiatını dikkate alacaksınız. Olanı değerlendireceksiniz. Ürün çıkaracaksınız. Bir kısmını siz kullanacaksınız. Bir kısmını dünyaya sataacaksınız. Mecbursunuz ticaret yapacaksınız. Malınızı sataacaksınız. Baktınız başka ticaret şekli var onu da yapacaksınız. Çin'e gümüş götüreceksiniz. Oradan ucuz altın alıp başka yere sataacaksınız. Ülkenize sermaye taşıyacaksınız.

Ülkenizde demir var, kömür var. Değerlendirip üretim yapacak, eşya üreteceksiniz. Mühendisliğinizi buraya yönlendireceksiniz. Dini- niz müsaade eder, dünyayı sömüreceksiniz. Derken sattığınız fazlalaşacak, aldığımız azalacak. Rahata kavuşacaksınız.

Sanayi inkılâbı yaptınız. Demiri kullanacaksınız. Dünyanın efendisi olacaksınız. Nasıl olsa zenginsiniz. Artık akıllı görünürsünüz. Eksişğiniz noksanınız gözükmez. Her yerde uşağınız olur. Hindistan'ın önüne geçim derken dünyanın önüne geçersiniz.

Ama ne olursa olsun ipin ucu size geçti. Her zaman efendi olur kalırsınız diye bir şey yok. İnmeyen, kalkmayan bir Allah. Bir gün bakarsınız dünkü avantajlarınız ortadan kalkar. Siz devre dışı kalabilirsiniz. Hindistan'ın, Çin'in sizden zihniyet ve usul alarak önünüze yenden geçtiğini görebilirsiniz.

Gelelim Osmanlı memaliki Anadolu diyarları içinde Maraş'a. Dedik ya o da Anadolu'nun Hindistan'ı.

Eskiden şöyle bir şey rivayet ederlerdi. Ermeniler derlermiş ki:

-Her yer herkesin olsun, bize Maraş yeter. Bize Berit yeter.

Bu doğru mu doğru. Şimdi bu kendine yeterli şehrin mümeyyiz vasıflarını sayalım. Hasseten Berit dağı derlermiş. Ordan, yani madeninden başlayalım.

Eski çağlarda kendisine ihtiyaç hissedilen maden azdır. Bunlar 5-10 arası, haydi kepekli ölçtük 10-15 arası madendir.

En gerekli maden demir, bakır, kalay gibi madendir. Tek tek kullanıldığı gibi karıştır, tunç elde et, tabiata hakim ol. Kazma yap, kürek yap, silah yap insana hakim ol.

Yine bir yerde en gerekli altın, gümüş. Para yap, para darbet. Te-dâvülde tut. Paran olsun. Sen kullan, el kullansın. Aynen şimdiki dolar gibi.

Hemen söyleyelim. Klasik bir medeniyetin ihtiyacını hissettiği her maden Maraş'ta var. Hem de işlenilmiş. Bütün zamanlar Maraş'tan dışarı bol maden ürünü gitmiş.

Madenin Anadolu'da bol bulunduğu Sivas, Van gibi yerlerde ağacı bitirmiş. Fakat Maraş'ta bitirememiş. Zira bol yağmur alıyor. Dağları çok kar altında kalmıyor. Kesilse de arkadan yenisi geliyor. Yenisinin gelmesi çok zaman almıyor.

Berit'te bütün çağlar, zamanlar demir çıkarılmış. Gümüş, kalay çıkarılmış. Burada üretilen demir yumuşak olduğu için at nalı, gem olarak İran'a kadar gitmiş. Sonradan bir de o günün şartlarında silah sanayisi doğmuş. Sessizler yapılmış.

Zeytun Maraş'ın çivi vs her türlü demir ihtiyacını karşılamış.

Maraş'ta Cumhuriyet'i çık maden-metalorji sanayi canlı olmuş. Her çağda gümüş de çıkarılmış. Dulkadirli zamanında altın da çıkarılmış.

Bugün Maraş'ta maden sanayi yok gibi. Eğer yaratılsın şimdiki gibi on Maraş besler.

Maraş'ın coğrafyasında bugün kalorisi az kömür çıkarılsa da Engizek'in altı koka yakın kömürdür. Berit'e bitişik Engizek Berit'le beraber değerlendirilsin Almanya'nın Ruhr havzası olmaya adaydır.

Bugünün en stratejik ham maddesi olan petrol Maraş'ta var. Ceyhan havzası bile iyi taransın bunun tabiatı içinde çıkıp Ceyhan'a karıştığı yerler gözükecektir.

Velhasıl Maraş maden bakımından çok zengindir. Bir Ortaçağ devletine yetecek bütün madenlere sahiptir. Hatta diyelim tarihte var olmuş bir Mısır medeniyetinin sahip olduğu bütün madenlerden fazlasına sahiptir.

Bugün Maraş'ın en büyük eksiği metelorji sanayinin olmamasıdır. Olanın da yetersiz olmasıdır.

Maraş maden bakımından kendi kendine yeterlidir. Tarih itibariyle mütekil veya devlet içinde devlet olmaya müsaittir. Vaktiyle kurulmuş Ermeni prenslikleri bunun isbatıdır.

Zannedilmesin Zeytun'dan sâde Ermeniler demir vs çıkarmışlardır. Tam tersine Zeytun'da tarih boyunca hangi millet hakimse demir çıkarmıştır.

Zeytun'da Celali isyanları öncesi daha hâkim bir düzen olmuş, daha çok insan yaşamış, daha sağlıklı demir çıkarılmıştır. Zeytun'un düzenini Celali isyanları bozmuştur. Bir daha da temâmen düzelmemiştir.

Yol biraz tabîidir. Başka çare olmadığı için insanlar kullanır.

Bir başka bakımdan ne kadar tabii olsa da kullanımı azalabilir. Bitebilir. Bunda da en büyük müessir devletlerin birbirine karşı olan pozisyonudur. Bu devletlerin ticaret için kullandığı yollar kapılardır. Son dönemler için söyliyelim denizlerin devreye girmesidir. Taşımada su yolunun ucuzluğudur, güvenliğidir. Veya dün kara yolculuğuna müsait yerin bugün demir yolculuğu karşısında devre dışı kalmasıdır.

Maraş yolların gününü görme bakımından şanslıdır.

İslam tarihi ile beraber işi başlatırsak Müslümanlar Maraş'ı süğür şehri yapar. Maraş garnizon şehir olur. Garnizon şehirlerin merkezi olur.

Suriye'den beri gelen ordular askeri toplaya toplaya Maraş'a gelir. Önünden geçer. Maraş'ın askerini de alır. Hades'e yönelir. O bölgenin askerini alır. Göynük üstünden, biraz ötesinden, yarıklardan geçerek, derbentlere uğrayarak İç Anadolu'yu bulur. Bu İslam tarihinde kullanılan en fazla yoldur. Bu yol aynı zamanda ordu yoludur. Ordu yolunun bir parçasıdır.

Bu yol Orta Anadolu'dan doğuya geçmek isteyenlerin de yoludur. burdan geçilir. Güneydoğu'ya gidilir.

Bu yol askeri yol olmanın yanında ticari yoldur da. Haleb – İç Anadolu ticareti bu yolla yapılır. Ticari yol olarak bu yolun değeri de ölmemiştir.

Akdeniz'in en büyük tabii limanı Payas'dır. Bu liman bütün milletlerce kullanılmıştır. Üzerinde, çevresinde her millete ait eserler, izler vardır. Bugünse üzerinde, çevresinde olan en büyük eserler Osmanlı'nındır.

Buradan gelen mal eğer doğuya gidecekse en güvenli yol Payas – Kars-ı Dulkadiyye – Andırın – Geben – Göksun – Sarız – Sivas'tan geçip doğuya yönelen yoldur. Bu yolun gününü bir dönem Ermeniler görmüştür. Buralardaki prenslikleri zamanında yol güzergâhına onlarca kale yapmışlardır.

Bu yol bugün de Çukurovayı İç Anadolu'ya bağliyacık en sıhhatli yoldur. Bir viyadük parasına çıkabilecek alt yapı masrafı az sağlıklı bir yoldur.

Aynı yola Maraş'ı şimdiki Andırın yolundan Ceyhan nehrini geçerek geçmez güneyden Başkonuş'un alt tarafından bağlamak mümkündür.

Tarihte Bahçe Maraş'a bağlidir. Araplar zamanında adı Babülhades diye geçer. Salnamelerde adı Bulanık'tır. Buranın kuruluş amacı Hades ve Maraş'a doğru gelen yolu korumaktır. Kontrol etmektedir.

Ordan çıkıp Maraş'a gelen yolun ucu İmalı'dan da ovaya iner. Düz gelirsın Humaşırđan da Maraş'a döner. Çok önemli bir yoldur. Tarihte Maraşlıların Çukurova'ya giderken kullandığı tek yoldur.

Bu yolu Romalılar da önemsemiştir. Kontrol için üstüne şehir kurmuşlardır.

Deliçay takip edilerek Haruniye'ye ulaşan bir yol daha vardır.

Bu yollardan Maraşlı Çukurova'ya iner. Çukurovalı Maraş'a gelir.

Şimdiki Kömürler'den geçen transit yolun bir viyadük parasıyla bu yol yapılırdı. Köprü bile istemezdi. Ama ne olduysa oldu bu yol tercih edilmedi.

Yine de açılabilir mi? Açılabilir. Humaşır'a getirilir. Eski Aksu köprüsünden geçirilir, Ferhuş üstünden götürülür. Elmalar, Taşocak, Karacaagaç, Nasırlı, Velolar üstünden Büyüknacar bulunur. Veya Elmalar, Kuzucak üstünden Büyüknacar'a ulaşılır. Oradan Göynük bul-

durulur. Aksu üstünden bir köprüyle geçilir. Yine dağ yamaçlarının bitim noktasından Göksu bulunur. Veya eski göç yolundan Umutlu, Barış bulunur. Artık neresi uygunsa bu vadiden Nurhak'a ve Elbistan'a geçilir. Nihayet 3-5 köprü ister.

Ama üç ilçeye en kısa ve sağlıklı bir yol açılmış olur. Bu yol tren yolu yapmaya da müsaittir. Göynük'ü yeniden ayağa kaldırır. Maraş'ın en bakir kalmış alanlarını yerleşime açar. Aynı zamanda bir kültürel yol olur.

Bu yol tarihte kullanılmış bir yol olup yeniden değerlendirilebilir. Maraş için çok da iyi olur.

İslahiye bölgesinin adı tarihte Güvercinlik'tir. Suriye'den beri aşiretler, tüccarlar, Maraş'a doğru yol çıkar. Ya ticaret için İçanadolu'ya geçecektir. Veya aşirettir, Uzunyayla'ya, Binboğa'ya çıkacaktır. Ceyhan köprüsünden geçer. Şimdi Karasu havzasından Meryemçil'e çıkar, Göksun'u bulur. Ordan öte dilediği yere gider.

Veya aşirettir. Ali Kayası, Tekir üstü gider. Ceyhan köprüsü ne olursa olsun her gurubun geçtiği bir yoldur, yerdur.

Maraşlı Elbistan-Afşin'e mi gidecek. Bakar yazsa Ahırdağ'ın sırtından aşar. Bertiz çayını bulur. Tırmanır. Engizeği geçer Celâ'nın düzlüğünü bulur. Sırtından Elbistan'a geçer.

Kıssa kazma üstü gider Bertiz çayını aşar. Kısıktan geçer. Alishar üstü içbölgeyi bulur.

Bu yolun kısmen açılma şansı varsa da ekonomik değildir. İnişi, çıkışı, virajı çok bir yol olur. Açılmasında en nihayet fayda vardır.

Tarihte tekrar edelim Maraş yol bakımından şanslıdır. Ordu ve ticaret yolları önünden geçer. Menzil görevin yapar. Mecburdur gelir, yatar, yer içer, ihtiyacını karşılar. Alır, satar, çeker gider.

Bu geçişler de bir ekonomi doğurur. Üretim kalemlerine yol açar. Sanat dalları doğar. Hele birde bu üretim kalemlerinin hammaddesi o beldeden çıkarsa değmeyin o beldede ekonominin keyfine.

Maraş en başta söylediğimiz gibi yer altı yerüstü zenginliği bakımından Anadolu'nun Hindistanı'dır. Kendini besler. Satacağı olur. Geçmiş gelecek her türlü sanayi kurmaya alt yapısı müsaittir.

Araplar bu şehri aldılar garnizon şehir yaptılar. Maraş ovasının ağırlığı bitek-bataklık idi. İnsanlar ekime, dikime müsâit yerleri ektiler, diktiler, biçtiler. Kalan yerlerinden çeltik için bitek çıkardılar. Yine kalan büyük kısmında atçılık yaptılar. Bölgede Türkiye şartlarına mahsus at tipi çıkardılar. Ki bu gelenek Cumhuriyete, çit motor çıkıncaya kadar devam etti.

Maraş'ta kış çok soğuk geçmez. O bakımdan su kaynakları kışın da kullanılır. Kışıye zarar vermez. Onun için debbağlık canlıdır. Debbağlıksa koşum ihtiyacının alt yapısını oluşturur. Zaten demiri de vardır. Böyle olunca da binitin hayvan olduğu çağda saraçlığın gelişmesi için Maraş biçilmiş kaftandır.

Gerçekten de öyle olmuştur. Alt yapı müsait olunca Maraş at komşuları hususunda bölgenin ihtiyacını karşıladığı gibi ülkenin de ihtiyacını karşılamıştır. Dışardan gelen taleblere cevap vermiştir.

Maraş, Maraş'tan geçecek bir ordunun her ihtiyacını karşılar mı? Karşılar. Çünkü toprağı buna müsaittir.

Araplar zamanında Toroslar sınırdır. Maraş'ın konumu bir çeşittir. Ekonomisini ordu canlı tutar. Tüccar canlı tutar. Yetiştirdiğı canlılık kazandırır. Ama Türk girişi ile farklılaşır. Yine at yetiştiriciliğı, ticaret vardır. Ama konum değışir. Zira Toroslar sınır olmaktan çıkar. Devletlerarası münasebete bağılı ticaret yoktur.

Ama bu durumda başka şey olur. Konargöçer aşiret olan kalan Türkler için en ideal bölge Maraş'tır. İçanadolu yazın yayla, kışın soğuktur. Aşiret hayatına uygun değıldir. Yerleşse aşiret hayatı pahalıya gelir. Aşiret zora girer.

Halbuki Maraş öyle değıldir. Aşiret yazın Maraş'tan Halebe doğru olan mıntıkaya çekilir. Buralara kar zor yağar. Yağsa da çabuk erir. O zaman kışın burada hayat kolay yaşanır. Zorluğu az olur. Yine çadır yeterlidir. Hayvanları ahıra çek, önüne ot at sıkıntısı yoktur.

Hayvan gündüz ağıldan çıkar yayılır. Hava ılıman olduğu için tabiatla hayvanın yayılacağı yerde ot vardır. O mevsim yayla karlar altındadır.

Yaz geldi de hava kızdı mı yaylaya çıkılır. Yaylanız yakınsa çıkmak için üç gün yeterlidir. Üç gün, beş gün, on gün herneyse yaylanızı bulursunuz. Bir yaz dağlarda vakit geçirirsiniz.

İhtiyaç bitmez. İhtiyaç ihtiyaçtır. Hem alır hem satarsınız. Bunun da bir merkezi vardır. Orda yaparsınız.

Dediğimiz gibi aşiretler için en güzel yurt noktası bu bölgedir. Kışın güneye inersiniz. Hayvan beslemek size yük olmaz. Kışı yine çadırda rahat geçirirsiniz.

Yaz geldi. Yola çıkarsınız. Ne alıcınız Maraş'tan alırsınız. Her ihtiyacınız için tahsis edilmiş bir han, bir çarşı vardır. Alacağınızı alırsınız. Sizinse sizin, hayvanınızın ise hayvanınızın.

Maraş'ın sağından solundan yaylalarınıza çıkarsınız. Bu ara şehre yağ, yoğurt, peynir gönderirsiniz.

Sonbahar gelir. Yine şehre uğrarsınız. Yağ, yün, peynir, deri satarsınız. Hayvanlarınızdan fazlasını pazarlarsınız. Varsa borcunuz veririrsiniz. Eliniz para görür. Yine alacağı alırsınız. Halebe doğru yer gök sizindir. Gidersiniz. Yayılırsınız.

Maraşlı sizin sattığınızı satar. Derilerinizi işler. Hayvanlarınız için ihtiyaç hissedilen malzemeleri yapar. Hem de dışardan hiç hammadde getirmez.

Belki bir tuz hariç bölge insanı neye ihtiyaç hissediyor, bölgeden temin edersiniz.

Tabii inmez kalkmaz bir Allah. Sürekli sabit değişmeyen insan, tabiat, cemiyet olmaz. Giderek Dulkadir aşiretleri yerleşir. Köyler çoğalır. Ermeni'ye kırsalda yer azalır. Sonunda Fırka-i Islahiye hareketi ile aşiret sayısı azalır. Bu tür ekonomi yavaş yavaş çöker. Hayvanın yerini araba alır. Daha bir çöker. Dünya küçülür. Dışardan ucuz pirinç gelir. Maraş'ta pirinç ekimi ekonomik olmaktan çıkar. Pirinç ziraatı çöker. Susam biter. Modern teknoloji, boya sanayi, tabî boya imalatını sekteye uğratar.

Olsun, olur. Bu tür hal her şehrin, her ülkenin başına gelir.

Maraş bugün yol avantajı yaratarak ekonomisini yine ayağa kaldırabilir. Katlayabilir. Çünkü denize yakındır. Yapacağı şey denizle arasındaki yolları çok çok iyileştirmek, kara ulaşımını geliştirmek, demir yollarını ıslah etmektir.

Maraşlı ilçelerle olan yol ağlarını geliştirmelidir. Bütün ilçelere giden yolları çift yol olmalıdır.

Maraş Ortadoğu'nun bir parçasıdır. Tarihte Şam toprağıdır. Şam düzlüğünün dağla kesilen uç noktasındadır. Şam'la Suriye arasında aşılmaz dağlar yoktur. Maraş denize ne kadar yakınsa Suriye'ye de o kadar yakındır.

Hatta Suriye'nin Anadolu'ya en iyi çıkış noktasındadır. Islahiye – Güvercinlik çukuru Maraşlının göz önünde bir toprak parçasıdır. O bakımdan değerlendirilsin. Antep, Hatay Suriye için neyse Maraş için de odur. Antep Urfa'nın Ortadoğu'ya bağlı konumu neyse Maraşın da odur.

Maraşlılar da ortadoğuya açılmalıdır. Ekonomilerini Ortadoğu'ya kaydırmalıdır. Buralarla ticaret yapmalıdır. Ortadoğu gözünün önünde bir toprak parçası iken oralara garib garib bakmamalıdır.

Maraş bu ülkede en fazla yerleşim yeri ortaya çıkarmaya müsait bir toprak parçasıdır. O bakımdan Maraş ovası içinde çok sayıda höyük barındırır. Bununla beraber büyük yerleşim yerlerine de sahiptir.

Doğudan batıya gelen Erkenez çayının güneyi Kapıçam Elmalar köyü tarafı Etilerin ortaya çıkardıkları en büyük yerleşim yeridir. Bununla beraber o ordayken şimdiki Maraş'ın kale çevresinde bir ortahalli yerleşim yeri olduğu muhakkaktır. Çünkü kale önce Etilere ait bir kale, bir yerleşim yeridir.

Maraş toprağı içinde buradan öte Etilere ait yerleşim yeri Ceyhan havzasında aranmalıdır. Çünkü arkeolojik bulgulara göre Etiler Ceyhan nehrini en baştan en sona mesken tutmuşlardır. Bu nehrin etrafına büyüklü küçüklü yerleşim yerleri yapmışlardır. Bunların içinde höyük de vardır, şehir de vardır. Kanaatım Hasancıklı ve aşağı yukarı çevresi bu yerleşim yerlerinden biridir. Çünkü ağzı tutar. Maraş'tan Ceyhan havzasına inişin en stratejik noktasıdır.

Maraş'ta iki izi belirsiz yerleşim yeri olmakla beraber Karamaraş'taki yere batmış olan şehir bir muhteşem şehirdir. Batan bu şehirden tek kişi kurtulmamıştır. İnsanlar bu şehrin yüzey taşlarını asırlarca taşıyıp şimdiki Maraş'ta her türlü inşaatta kullanmışlardır.

Maraş'ta çok önemli bir şehir yeri de Hades Göynük'tür. Stratejik bakımdan tarihte Maraş'tan önemlidir. Bu şehirde bu bölgeyi hakim milletlerin hep emeği vardır.

Maraş kaleler şehridir. Bütün Türkiye’de Maraş kadar kale kalıntısı bulunan şehri bulmak mümkün değildir. Andırın’ın dağları kalelerle doludur.

O halde Maraş’ı turizm şehri yapmak mümkündür. Bunun için de:

a) Etilerin ve Asûrilerin buluşma noktası olan alt sınırı Erkenez üst sınırı Kıpçam’ın dağları olan arayı ve sırtı taramak gerekir. Salnamelere göre buralar bu iki millete ait eserlerle doludur.

b) Maraş kalesinin etrafını açmak ve divanlarını baştan aşağı tamir etmek, burçlarını ortaya çıkarmak, Çukurhamam – Kale bağlantısını yeniden sağlamak gerekir. Bugün bu yolu kapatanlar bellidir.

c) Karamaraş’taki şehrin alt yapısı sağlamdır. Ve batarken mükemmel bir şehirdir. Adamların yaylası Güllü, sunakları şehrin doğu bitimindeki kayalıktır. Sunakları bugün durmaktadır. Burayı bölge bölge hizmete açmak gerekir.

d) Çukurhisarı ihya etmek. Kalelerini tamir etmek. Turistik tesisler yapmak. Bölgeyle Geben arası yol açmak. Bu sırtlardaki kaleleri sağlama alıp hizmete sokmak. Çukurhisar merkezli yataklı spor tesisleri tarih doğa iç içe bir mekan yaratmak gerekir.

e) Göksun’un dağlarında, vadilerinde inanılmaz tabiat harikası vâdiler târihî eserler, kaleler vardır. Bir merkezde burayı yapmak gerektir. Göksun Romalıların yaylak yeridir.

f) Hades – Elbistan arası ordu yolunu ihya etmek. Hanlarını, vadileri kontrol için yapılmış kaleleri ihya edip kültür vadileri ortaya çıkarmak gerektir.

g) Eshab-ı Kehf külliyesini geliştirmek. Külliye tamir edilmiş fakat yatacak, kurban kesecek, oturacak bahçe türü yer yapılmamış. Süratle bunları da yapmak, tanıtıcı programlar yapıp burayı ülkeye duyurmak, kitaplar, broşürler bastırıp bedava dağıtıp tanınmasını sağlamak gerektir.

h) Maraş kaya mezarlar cenneti. Bunları turizme kazandırmak. Vs.

Karamaraş’taki Maraş yerin dibine geçer. Muhtemel buranın suyu Pınarbaşından gelmektedir. Onun için bundan sonraki Maraş onun bitişiğinden başlar. Maraş’ı Dulkadirli Ermeni’den alır. Beyliğin başşehri

yapar. Buraya yerleşir. Onun için Dulkadirli'nin sarayları hep Bey Câmii civarı, Sarayaltı çevresindedir. Maraş Osmanlıya devredilirken Pınarbaşı suyuna bağlı dereyi esas alır kuzeye döner. İşyerleri oluşur. Beylik yıkılmaya yakın merkezî Ulu Câmî yapılır.

Bundan sonra da bir Pınarbaşı suyuna bağlı gelişir. Su uzaklara götürülebildikçe şehir genişler, büyür, yeni mahalleler doğar. Bir de mevzi sular etrafında Maraş gelişir. Mesela Maraş kalesinin etrafında bol su çıkar. Bu da bura mahallelerine yeter. Şazibey, Karamanlı yine böyledir.

Cumhuriyet Osmanlıya rağmen kurulduğu için belli bir dönem klasik dokuya çok zarar verilir. Mesela Hasan Sukuti çok güzel şeyler yapar. Modern su şebekesi yapar. Elektrik üretir. Yol açar. Bahçeciliğe müdahale eder. Temiz su şartı getirir.

Fakat koca Maraş'ta taş yokmuş gibi Maraş'ta mezar koymaz iptal eder. Taşlarını dereleri kapatmakta kullanır. Maraş'ta mezar kültürünü öldürür. Milleti köksüz bırakır. Neslini öğrenme şansını elinden alır.

Yine bir zamanlar İbrahim Öztürk Belediye başkanlığı yapar. Memlekette yer yokmuş gibi bugünkü Kıbrıs Meydanındaki arasayı yıkar. Kasap halinin yerindeki hanı yıkar. Tuz hanın yıkılmasına müsaade edilir. O misilli tarihi miras yok edilir.

Bunlar güya batıcı. Batılı zihniyeti ülkeye taşıyanlar. Ama şehir tarihinde kültürel mirası korumak diye bir dertleri olmamış. Halbuki bu dokuyu ne kadar korursak, koruyarak eskiye götürürsek insanımız kendini o kadar geçmişî olan millet görür. Bir güven hissine düşer. Vatana daha bir iştahla sahip çıkar.

Artık bundan sonra yapmamız gereken elde kalanları korumak, aslıyla ortaya çıkarmak, gelecek nesillere taşımak, devretmektir.

Yeni yaptıklarımıza da biraz tarihi dokudan özellikler atmak. Bir şeyi sâde düz yapmamaktır.

Batılılar ilk insanı maymundan başlatırlar. İnsana dönüştürürler. Tekemmül ettirirler. Türlelere ayırırlar. İçinden en akıllı kendileri olurlar. İnsanın akılda zirve yaptığı çağda da kendileri bu medeniyeti ortaya çıkarırlar. Böylece en yüksek medeniyeti kendilerine tahsis ederler.

Başkalarını ikinci sınıf insan yerine koyarlar. Aşağılık duygusuna düşürürler. Yönlendirir kullanırlar.

Halbuki hiç öyle değildir. İlim başka şeydir. İlmin gelişmesi için alan zemin bulması başka şeydir.

Yine insanlar baştan beri hep akıllıdır. Şuurludur. Boş durmaz, duramaz. Ama bir yerde de ilmi, kuvveye çevirirken çevresinde bulunan malzeme dairesinde ancak çevirir. Tabiata hükmederken alan üstünden hükmeder. Buna göre diyelim müsbet ilim var. Fakat tabiatınızda bol mermer varsa medeniyetiniz tabiata hakimiyetiniz mermer üstünden olur. Yunan medeniyeti gibi...

Mısır'da yaşıyorsunuz. Maden yok gibi. Olan da alet ihtiyacını giderecek kadar. Aklınız var. İlminiz var. Tabiata hakim olacaksınız, hükmedeceksiniz. Bol yumuşak taş var. Kum var. Bir de Nil var. Aletle hükmedeceksiniz. Ne yaparsınız?

Hemen söyleyelim taş üstünden bina piramid yapmak. Yapmışlar da. Hem de insanın aklını durduracak kadar. O halde Mısırlılar da en az Batılılar kadar akıllı ve aklın hakkını vermiş insanlardır.

İtalyanlar Akdeniz üstünden Müslümanlardan etkilendiler. Hem de Batı Avrupa'dan çok daha evvel. Ama en nihayet rönesans yaptılar. O da ne ki resim heykel. Ama sanayi devrimi yapamadılar.

İbn-i Rüş İspanyalı idi. Eski Yunan kültürünü tam anladı. Tam serhetti. İspanya da hiçbir işe yaramadı. Çünkü o tür ilim İspanya'da mücerred kalmaya mahkumdu. İspanya sade zeytin yetiştirmeye müsaıttı. İspanya da dev saraylar yapıldı ama aydınlanma sanayi devrimini getirmede.

Bereket versin Arap ticarete yatkındı. Ticarî maksatlarla gemiciliği geliştirmişti. Onlar da Müslümanlardan öğrendiler. Ticaret yaptılar. Gemicilik yaptılar. Batının önünü açtılar. Bir ekmek yediler.

Dünyada İbn-i Sina'ların, Farabi'lerin, İbn-i Rüşd'lerin vs geliştirdiği ilim bir tek Batı Avrupa da tam netice verdi. Zira tabiata hükmedecek demir ve dumansız yüksek kaliteli kömürleri vardı. Matematik fizik değerleri taş yerine demir üstünde uyguladılar. 1700'lerde yivli silahı yaptılar. Koku demire uyguladılar. Demiri kullanarak dünyaya hükmettiler. İşte her şey bunun gibi.

Buradan şuna geçmek istiyoruz. Her millet, her şehir bir yerde eserlerini tabiatına bağlı ortaya koyar. Tabiatı bulduğu malzemeye göre ortaya çıkarır. Eline geçen malzeme üstünden tabiata hükmeder. Onu da ekonomik gücü, sahip olduğu aleti nisbetinde yapar.

Bunu ev üstünden gösterelim.

Maraş bölgesi çok işlemeye müsait taşa sahip değildir. Yakın yerlerde çıkan taşlarda soğuğa karşı dayanıklı değildir.

Böyle olunca da Maraşlı ev yaparken bulduğu taştan yapar. Bulduğu taşın düzgününden yapar. Yakın yerlerde yıkık ev, şehir varsa taşı bir de ordan taşır, yapar.

Evin zemin katını taş duvar yapar. Bu yükün taşınması açısından iyidir. Alt kat müdahaleye açıktır. Yağmur sızar. Bir şey çarpar. O bakımdan taşla yapı mukâvim olur.

Ama yine de köşelere direk diker. Taş duvarın içine ağaçtan rente atar. Bunları irtibatlandırır. Alt katı yüksekten tutar.

Onun üstünü sade ağaçla yapar. Ağaçla kurumunu ortaya çıkarır. İrtibatlarını yapar. Sonra arayı kerpiçle doldurur. Veya ağaçla kurumu ortaya çıkardığı halde belli yerleri taş duvar yaparak doldurur.

Bu yapıyı da ekonomik gücü nisbetinde ortaya çıkarır. Eğer ekonomik gücü varsa büyük yapar. Odasını çoğaltır. Çünkü inancına göre evin genişliği berekettir. Oğlanın, kızın odası ayrı olmalıdır. Yok eğer ekonomik gücü yoksa daraltır.

Bunun bir de ısınma ısıtma problemi vardır. Onun için de orta duvarı kalın yapar. Oturma odası gibi kullanılan odanın duvarına ocak koyar.

Kerpiç duvarsa o gün için bir zarûret olduğu gibi bir de ihtiyaçtır. Zira kalın kerpiç duvar soğuğu sıcaklığı geçirmez. Dışarının havası ile içerisinin havasını ayırır. Bu da soğuk günde sıcak günde evin ısınısını sabit tutar. Ev yazın serin kışın sıcak olur.

Maraşlı evinin üstünü dam yapar. Başka şekil yapma şansı pek yoktur. Buralar kiremit sanayini ortaya çıkarmaya pek müsait değildir. Zaten çıkmamıştır. Rüzgarı pek fazladır. Ayrıca dam da ihtiyaçtır. Çamaşır sermek için gereklidir. Zahra tutmak için gereklidir. O gün için

bulgur çıkar dama serilir. Tarhana yapılır dama serilir. Yani çok çok ihtiyaçtır.

Ama gel gör ki burada toprak humusludur. İçine saman koymazsan ne koyarsan koy akıtacaktır. Ne kadar kabarmasın diye lovlarsan lovla yine akıtacaktır.

Maraş'ta kil yok gibidir. Çıkan kil de ancak kadınların başına çalmaya, temizliğine yeterlidir. Halbuki kil olsa, bol olsa damlara kil toprak ser, santim akmaz.

Bir de Anadolu da yaşanan deprem tecrübesi Türkü ağaç taş arası ev yapmaya iter. Çünkü kendinden önceki milletler sâde taş ev yapar. Taş evin zelzelede esneme payı azdır. Dayanmaz, çöker. Altından sağlam adam zor çıkar.

Netice bir evi bir fizîkî yapıyı insan;

1-İnancı dairesinde ihtiyaca binâen çıkarır,

2-İnancınız, ihtiyacınız ne olursa olsun ekonomisi nisbetinde çıkarır,

3-Ekonomisi ne olursa olsun bölgenin malzemesi dâiresinde çıkarır,

4-Malzeme ne olursa olsun eşyaya hakimiyeti nisbetinde çıkarır.

Onun için de özel hayatında sağlam inançlı insan ortaçağlar evinde o kadar inancı tahakkuk ettirmeyebilir.

Bizler modern çağın insanları olarak değerlendirmelerimizi ona göre yapmalıyız.

Antep'te taş çoktur. Sökümü, işlenmesi kolaydır. Ağaç azdır. İnsan kendini taşın kullanımına verir. Evi öyle yapar.

Maraş'ta tersinedir. O da kendini ağacın kullanmasına verir. Neccarlığı geliştirir. Nasıl olsa Maraş'ta ağaç çoktur. Allah oraya onu buraya bunu lutfetmiştir.

Ağaca tahakküm alet işidir. Orta zamanlar ancak balta ve benzer aletlerle kaba saba tahta yapabilirsiniz. Çok öyle zarif şeyler yapamazsınız.

Ama sona doğru gelir. Batıdan ağaca tahakkümde işe yarıyan daha iyi aletler gelir. Ağaca tahakküm kolaylaşır. Daha güzel ürünler ortaya çıkar.

Zaten XIX. Asır değişim asrıdır. Batının kokusu nefesi ülkeye gelmekte, duyulmaktadır. Artık Beyin çadır kurma devri geçmiştir. Onun yerine konak saray yapılmalıdır. Çağa uyum sağlanmalıdır.

Öyle de olur. Daha çok emeğin, daha az aletin şekillendirdiği ağaç saray (konak) dönemi başlar. Oda çoğalır, sufa çıkar, mutfak çıkar. XX. Yüzyıldır. Bu işler biraz daha gelişir. Derken soba çıkar. Sofaya kurulur. Kapılar da açık tutulur. Ev bir şekil ısınır. Veya ısınmaz da ılır.

Bu sistem kalorifer çıkıncaya kadar devam eder. Beton ev yapılır. Sofa yapılır. Odalar etrafa dizilir. Kör noktaya hamam, çağ konur. Soba yanar, ısı odalara dağılır.

Son asır evlerde en büyük mutluluk evin akmamasıdır. Artık evin üstü kanedir, betondur, saçtır.

Yirminci asırdan yirmibirinci asra geçerken eksiğimiz şu:

1-Artık tabiata neredeyse tam gücümüz yetiyor. Artık inancı kültürü eve tam girdirebiliriz.

2-Artık ev içinde ev gibi misafir odası, ayrı oğlan-kız odası, içinde çağ olan yatak odası, geniş mutfak yapalım.

3-Artık mahalle blok apartman. Bunların alt katına tanışmaya, namaz kılmaya müsait bir bölüm, ayrıca kurban kesme gibi ihtiyaçlar için ayrı bölüm ve mutlaka kapalı araba parkı yapalım. Apartman külliyeye gibi olsun.

4-Hiç olmazsa ev girişlerine sanatkarane yapı arzeden süslemeler yaparak estetik göze hitap eden ev yapımı.

Tarihte Maraş'ta evlerin üstü dam olduğu gibi camilerin üstü de dam. Buna Ulu Cami de dahil. Bu camilerin bazılarının cenaze gömülen haziresi var. Bazılarının yok. Kış günü karlar hep buraya küreleniyor. Zamanla da eriyor. Maraş'ta zeytin ağacı dikme olayı da yeni. Pek zeytin ağacı buraya uygun değil. Zira soğuğu, hasetsen karı sevmiyor. Kar kökünü ulduruyor. Yapağını kurutuyor.

Onun yerini susam yağı tutuyor. Susam yağı aydınlatmada da kullanılıyor. Ama bu şekil bir aydınlatma sürekli yangınlara, kirliliğe yol açıyor. Onun için başta Ulu Cami olmak üzere Maraş'ta tarihte yanmamış camiye raslamak pek mümkün değil.

Tabii buna depremleri de eklemek gerekiyor. Haseten H. 1210 depremini. Çünkü bu depremde Maraş'ta sağlam cami kalmıyor.

Maraş'ta eski camiler köşeler hariç derleme toplama taşla yapılır. Bu taşların içinde büyüğü olur, küçüğü olur. Bu bir de varlık meselesidir.

Son dönem Maraş'ta kilise çoğalır. Muhteşem kiliseler ortaya çıkar. Bunda en büyük amil yerli Hıristiyanların zenginleşmesi yanında misyoner faaliyetleri dairesinde dışardan gelen desteklerdir. Paradır.

XIX asır Türkün bütün gücünü vatanın bölünmesini engellemek için ortaya koyduğu asırdır. Varı yoğu, canı hep bu uğurda, bu yolda tükenmiştir. Buna karşılık Batılıların desteğiyle Hıristiyanların aşırı imtiyazlı hale gelmeleri, askere gitmemeleridir. Biri kırılırken biri çoğalmıştır. Biri yoksullaşırken biri zenginleşmiştir. Dengeler Müslümanların aleyhine aşırı şekilde bozulmuştur.

Maraş'ta devlet idaresi yeteri kadar bedesten, han yaptırmıştır. Toplumun bu yönde ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ancak söylediğimiz gibi yer yokmuş gibi bu kültürel mirası Cumhuriyet çocukları yemiştir, yıkmış yok etmiştir.

Artık buradan öte Maraş'ta devleti temsil eden etmeyen kurumların ihtiyaca göre sanayi siteleri yapıp vatandaşın önünü açmasıdır.

Önce vatandaşın kazanmasını sağlamasıdır. Sonra da vergi istemesidir. Önce devletin doğru düzgün çalışmasıdır. Sonra da doğru dürüst çalışmayı insanından istemesidir.

Klasik şehirleri çarpık hale getiren su ihtiyacıdır. Sunun ancak eğilimi içinde evlere ulaşmasıdır. Geçmiş zamandaki kanal sistemleri içinde su zayıtının fazlalığıdır.

Bunun da suya yakın yerlerde sıkışma meydana getirmesidir. Toprağın fazla bölünmesi evlerin küçülmesidir.

Bu suyun en fazla olduğu şehirlerden biri olan Maraş'ta yaşanmış bir vakıadır. Suyun yukarılarda çok tutulup aşağılara ulaşamamış olma-

sı su döğüşlerine sebebiyet vermiştir. Bu problemin Hasan Sukuti ile beraber çözülmesiyle beraber şehir düzenli büyümeğe başlamıştır.

Ancak bu ara eski kesimler olduğu gibi bırakılmış çürümeye terk edilmiştir. Plan uygulayıp yıkılıp yeniden imar edilmemiştir. Boş yere son yüzyıl imar bulmuş, bağ bahçe zeytinlik yapılarak ihya olmuş şehrin batı yöresi yeni şehir yapılmıştır. Arazi daralmasına sebep olunmuştur.

Vaktiyle atalarımız şehrin en büyük buluşma yerine, merkezi noktasına Ulu Cami yapmışlar. Şehirlinin çarşıya ulaşırken en fazla geçtiği yere inşâ etmişler. Köylünün, esnafın en rahat ulaşacağı yere yerleştirmişler.

Herkesin namaz kılacağını kabul etmişler. Bölge yoğunluğunu hesaba katarak ya cami ya mescid ya buka yapmışlar. Kişinin Allah'la buluşmasına imkan yaratmışlar. Kişi Allahını bilecek ki hukuki hareket edecek demişler.

O halde bizler de artık çok merkezî yerlere cami yapalım. Ama eskilere göre tabiata daha çok gücümüz yetiyor. Artık ihtiyarlar çocuklara emânet değil. Maaşları var. Kendi başlarına. Onun için camileri çok fonksiyonlu yapalım. Adam gelsin cami altında, çevresinde vakit geçirsin. Orda kütüphane, sohbet yeri vs olsun. Namaz vakti gelsin. Yukarı çıksın namazını kılsın. Eşini dostunu görsün. İçi açılsın ferahlansın. Çeksin evine gitsin. Yani artık her şey toplumun yürüyüşüne göre olsun. Önüne gelen dilediği gibi cami yapmasın. O da artık bir sisteme bağlansın. Çok maksatlı olsun.

Geçmişte Maraş'ta mezarlık çok. Biraz da dağınık. Cami avlularında da mezarlıklar var. Hıristiyanların mezarlıkları ayrı, Müslümanların ayrı, Yahudilerin ayrı.

Bugün sâde bu mezarlıklardan sade Şeyhadilde olanın yarısı var. Gerisi yok edilmiş. Ne akılla yok edilmiş bilmem. Bilmem bu şehrin geçmişle bağını kuran hafızası yok edilmiş. Aile mezarlıkları kaybolmuş.

Şimdi elimizde çoktan dolmuş taşan bir mezarlık var. Tek tarih hazinemiz o.

O halde hiç olmazsa bir ekip kuralım. Şu mezarların içinde eskilere ait olup değer arzedenleri tesbit edelim. Fotoğraflıyalım. Taşlarını

okuyalım. Arşivleyelim. Kitaplaştıralım. Adına Maraş'ta mezar kültürü diyelim.

Bu ara şehrin doğusuna batısına mezarlıklar yapalım. Önüne altı bodrum, zemini musalla, üstü cami olan bir yapı yapalım. Bodruma kadın erkek ölü konacak, yıkanacak morg yapalım. Yürüyen cemiyetin ihtiyaçlarını yerine getirelim. Ölüyü orda yıkayalım, orda namazını kılalım, oraya gömelim.

Maraş çevresinde, ovasında fevkalade çok ırmağı, çayı olan bir şehir. Bu ırmak ve çaylar nerdeyse Maraş'ı kuşatır. Bunların üstüne eskiler köprü yapmışlar. Bunlar eskiden sellere bağlı çok tahrip olmuş, yeniden yeniden yapılmış.

Bunlardan bugün biri ayakta. Ceyhan nehri üstündeki köprü. Bu köprü'nün üstünde altında eski köprüler var. Bunların birazını biz yedik, birazını barajlar. Hamidiye Köprüsü gibi...

Ceyhan'ın dışında Aksu üstünde de köprüler var. Bulanık Nacar üstünden pazarcığa giderken Eski Pazarcık ve Yeni Pazarcık yolundan Pazarcık'a giderken ve Maraş'tan Adana'ya giderken.

Bu köprülerden Maraş Adana'ya giderken olanın yeri belli. Ayakları duruyor.

O halde onu da tamir edelim. Ölüm değil. Bu köprü'nün hatırası çok. Ve tarihi bir köprü. Üstünden ordular, kervanlar geçmiş. Tarih kitaplarında yerini almış.

Maraş tarihte satacağa çok olup alacağı az olan bir şehir.

Bana göre geçmişte Maraş nüfusu şimdikine göre çok azdı. En az yirmide bir. Ama Maraş'ta şimdikinin çok çok fazla bağları, bağcılığı vardı. O zaman bu şehirde bu bağlar değerlendirilir, insanlar bu bağlardan yer, içer, şire yapardı. Şirenin fazlası yakın vilayetlerin hepsine giderdi, pazarlanırdı. Gelir kaynağı olurdu. O bağlar öldü. Yerleri büyük çoğunluk boş duruyor. Muattal.

Maraş'ın bu topraklarda yetişen, kendine mahsus üzümleri var. Marhabaşı, Azezi, hasseten Kabarcık gibi.

Maraş'ta rüzgar çok esiyor. Buna uygun en güzel üzüm Kabarcık. Çünkü Kabarcığın yetmesi poyrazın bitip garbinin esmeye başlaması dönemi.

Hasseten bir bölge Kabarcığı var ki cihana meydan okur. Bertiz Kabarcığı. Yemeğe doyulmaz. Şiresinin emsali yoktur. Endüstriyel kullanmaya çok müsâittir.

Bertiz otuz parçalık köy. Alanı çok geniş. Burayı Allah bu iş için yaratmış. Toprağı ve havası bağcılığa aşırı uygun. buradaki Kabarcık hem sofralık hem şirelik.

O halde Alışar'ı da içine alacak şekilde burada bir bağcılık uygulansa 50-100 bin insanı besler. Buranın üzümüne alışan başka yerin üzümün yemez. Buranın üzümünden vaz geçmez.

Buranın üzümü şireye çevrilse, standartı tesbit edilse, kontrol altında şire yapılsa, ülkeye, ülkelere sunulsa, damak zevki oluşturulsa millet bayılır. Sıraya girer, alır, pazar bulur.

Alın size bir sektör. Yapılsa Bertiz yeniden ihya olduğu gibi Maraş'ta oluşan nüfus baskısı azalır. Bu kadar işsizlik olmaz. Şehir anormal büyümmez. Kırsalda yaşamak için câzib hale gelir.

Tarihinde Maraş tekstil vilayetidir. Giyimin hammaddesini üretir, adam eder ve satar. Haseten bunları boyar ve satar. Boyahanesi çoktur. Boyahanelerden verdiği vergiler dikkat çeker.

Zira toprağı ekime, dikime müsâittir. Kırsalı da düzü gibidir. O kırsalda cehrelikler vardır. Çalıya benzer bir ağaçtır. Kendiliğinden biter. Sulamaya hacet yoktur. Şimdi bile siyeçlerde bulunur. Hayâtını buralarda sürgün götürür. Bu da boyanın hammaddesidir.

Bu gün bu ülkede tabii boya yapıp kumaş boyayan, ip boyayan yerler vardır. Dikkat çekmektedir. Bu işi yaparak da para kazanmaktadır.

Türkiye'nin bazı vilayetleri kendi vilayetlerindeki boyacılık sanayii üzerine çalışma yaptırmışlardır. O halde geçmişinde ileri derecede boyacılığı olan Maraş'ta boyacılığını kısmen ihya ettiği gibi bu boyacılığın tarihini tekniğini ortaya çıkarmalıdır. Tesbit etmelidir. Bir cehrelik ormanlığı meydana getirmelidir. Varsa çeşitlerini bulmalıdır. Bu ağacın bu beldeden kaybolmasını engellemelidir. Bunu da Ziraat Fakültesi, tekstilciler müşterek hareket ederek yapmalıdır.

Maraş tarihte ilmiyede ortahalli bir şehirdir. Medreseleri olmuştur. Bu medreselerde yetişen alimleri vardır. Bunların içinden Saçaklızade gibi şöhreti ülke sınırlarını aşmış da bulunmaktadır.

Ancak ilmiye hususunda vakfiyeleri, vakfiyelere bağlı eğitim kurumları olan bir şehir olmakla beraber tarihte kütüphane vakfı, vakfiyesi, kütüphanesi yoktur.

Çok şükür Maraşımızda üniversite vardır. Ama müstakil, büyümeye müsait kütüphanesi yoktur. O halde Maraşlılar Maraş'ta ilim yapılırsın için hem ellerindeki kitapları bir merkezde toplamalı, hem de üniversite içinde milyonluk kütüphane kurmayı amaçlayarak müstakil bir bina yapımına önderlik etmelidir. Unutmamalı ki alet olmazsa elden iş çıkmaz. Yol olmazsa araba gitmez. Kitabı kitabın yerini tutar şeyler olmazsa ilim olmaz.

Maraş'ta çeltikçiliğin ne zaman başladığı bilinmez. Bilinen Dulkadir'in sonu Osmanlı'nın başlangıcı gelişmiş. Hem de çok iyi gelişmiş. Sanat olmuş. Maraş çeltik ustası –saha yetiştiren mektep şehir olmuş. Ülkeye yetiştirdiği sahalarıyla hizmet etmiş. Sanatı burada yaşattığı gibi başka yerlerde de yaşatmış. Sanatın merkezi, menbaı olmuş.

Haseten de çeltiğin en güzel örneği sarı çeltiği yetiştirmiş. Asırlarca dışarı sarı çeltik göndermiş. İhraç etmiş. Hatta en mühim ticari, zirai ürünü olmuş.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet teşviği görmüş. Çeltik fabrikaları kurmuş. Çeltik fabrikalarıyla ülkede öne çıkmış.

Ama şimdi nerdeyse sıfırlamış. Ayıp. Maraşlı az da olsa diyelim Humaşır civarında bir bitek tahsis etmeli. Sarı çeltiğini sembolikte olsa yaşatmalıdır. Varlığını korumalı, neslini devam ettirmelidir.

Belki bugünkü dünya şartlarında Maraş'ta bu ziraatı ihya mümkün değildir. Ama üniversite işbirliğiyle bu ziraatın şeklini Maraş'ta tesbit mümkündür. Ama yüksek lisans, ama doktora yaptırarak unutulmaktan kurtarmak imkan dahilindedir. Bu da bir tarihi görevdir.

Eski Maraşlılar davar etini çok severdi. Biraz da dana etin. Gerisine çok iltifat etmezlerdi. Hele yaşlı hayvan etine hiç yaklaşmazlardı.

Her milletin karakteri biraz da etini yediği hayvanın karakteridir. Bu da ilmen sabittir.

Gerçekte de Maraşlı biraz da keçi karakterdir. Dediğim dedik hayata sever. Liderliği sever.

Tabii Maraşlının keçi etini sevmesi sade damak zevkine binaen yapılmış bir tercih değildir. Biraz da keçi yetiştirmenin burada ucuzludur. Buranın keçi yetiştirmeğe müsait oluşudur. Çünkü keçi önündekini yediği gibi ayakları üstüne dinelip başındakini de yer. Koyun ise sade önündekini yer. Dolayısıyla kırsalı çok Maraş'ta keçi yetiştirmek ucuza gelir. Kışın da ucuza gelir yazın da ucuza gelir.

Dondurma çok yerin kültürü olmakla beraber şimdi Maraş'ın kültürü. Maraş'ta dondurma kültürünü yaşatabilmek için gerçekte her türlü alt yapıya sahip. Dağlarında saleb var. Bolca yetişir. Dağları, kırsalı keçi yetiştirmeye müsait.

Tarhana Türk kültürü. Her yerde yapılır. Ama Maraş'taki hârikadır. Serilir. Yaprak yaprak yapılır. Hem çorba yapımına gelir hem yalnız başına yemeye.

Koy misafir önüne. Koy yanına bademini, cevizini. Firiği olsun. Kuru olsun. Yüzün utanmasın. Ne güzel ikram.

Şükür bunlar Maraş'ta gelişti. Daha da gelişiyor. O halde Maraş'ta dondurma, tarhana işi geliyorken hayvancılık işini de geliştirelim. Teşvik uygulayalım. Sırf hayvansal ürün alan satan hal yapalım. Soğuk hava depoları inşa edelim. İş kolu yaratalım. Kırsal kırsalda kalsın. Kırsal da şenlensin. Kimse kırsaldan şehre iş diye gelmesin. Kırsalda yaşamak daha kârlı olsun.

Hamam kültürü bu topraklarda bize Romalılardan geçme. Ama biz onu geliştirmişiz. İslamileştirmişiz. Millileştirmişiz. Hatta çeşitli kültürü temsil eden insanlara da açmışız.

Şimdi hamam kültürü ölüyor. Evler o ihtiyaca cevap verir hale geliyor. Çok maksadlı daha başka şeyler çıkıyor.

Ama olsun. Yenisin yapmasak da eskilerin koruyalım. Pazar hamamı muattal kaldı. Alalım. Bir şeyin müzesi yapalım. Paşa Hamamı tamamen yok olmak üzere. Yapalım. Kurtaralım. Önünü açalım. Yine bir maksadla kullanalım.

Ve eser bu konuda ihtiyacı karşılayacak. Boşluğu dolduracak.

Bir tarihte Osmanlı Maraş'ta menengiç ağaçlarını aşlatır. Fıstık yapar. Erken dönem netice alır. Ama ne garip fıstık yetiştiriciliği, fıstık ezmesi Antep tarafına geçer. Adı orda Antep Fıstığı olur.

Halbuki ad alsın Maraş Fıstığı diye alması gerekirdi. O halde bu fıstık işini şu ilk yetiştirme bölgesinde yaygınlaştıralım. Dağları çam yapacağıımıza fıstık yapalım, çamı yükseklerle çekelim. Hem orman olur. Hem gelir getiren bir ziraat.

Hem Maraş Güneydoğudan daha fazla yağmur alır. Türkoğlu alanı engin. Birleşirse çok güzel netice alınır. Maraş için adı değişmese de bir geçim kaynağı olur.

Gönlümden şu geçer.

Eskiden Tömeğe giderdik. Yer gök keklikti. Üzümlü ellerinden kurtarabilmek için bağa indiler mi hemen teneke çalardık.

Maraş demek keklik demektir. Yaylaları keklik sürüsü ile dolu idi. Şiirlere konu olurdu.

Şunu çoğaltalım. Şehri bu simgesine kavuşturalım. İnsanlarımızı bu hayvanı korumak üzere eğitelim. Şehri temsil ettiğini kafalarına koyalım. Sâhip çıkmalarına vesile olalım.

Yine tarih Maraş'ın bir diğer simgesi olarak turnayı gösteriyor. Acep bu her yerde bulunur turna mı idi. Göçebe mi idi. Yoksa buraya mahsus bir türü var mı idi? Öğrenelim. Bulalım. Bir yerde besliyalım. Türünü koruyalım.

Yine gönlümden geçen bir şeyi, bir dileğimi ortaya koyalım.

Biz küçükken Maraş'ta hemen her çatılı evin çatısında kalleb olurdu. Çatıya bir küçük kapak-kapı koyarlardı. Onu da açık koyarlardı. Kallebin biri girer biri çıkardı. Orda çiftleşir çoğalırlardı. Çoğunluk karışmazdı. Günah, bura da onların yurdu yuvası derlerdi. Sâde bazı aileler arasına bunların pisliğini-gübresini satarlardı.

Bu bir simgeydi. Hele Ulu Camii'nin çatısı bu hayvanların yuvası, üstü de karargahı idi. Caminin insan yanında bir ziyaretçisi de bunlardı. Sanki birbirlerin tamamlarlardı.

Şimdi ben diyorum. Şu kale çevresinde bunlara yuvalar yapılırsa. Alıştırılırsa. Uysallaştırılırsa. İnsanlarla aralarında ünsiyet oluşturulsa.

Bunlara İstanbul meydanlarında, camilerinde var. Yem atılsa o hayvanlar da başka yerlerde yayılma ihtiyacı hissetmese, bir gelenek yeniden dirilse ne olur. Biraz tabiatla iç içe yaşasak kime ne zarar verir.

Ben bir hoş insanım. Bir kitabı bir tabiatı severim. İsterim ki tabiat korunsun. Şehirleşirken ölü tabiat yaratılarak şehirleşilmesin.

Beton ölü tabiat. Suyu çekilmiş, ruhsuz bırakılmış tabiat. Onun için kırılır, kımıldamaz.

Halbuki şehir dendiğinde ölü tabiatın yanında diri tabiat da olacak. Ağaç, çiçek gibi. Biraz da ötesi kurt, kuş gibi.

Yani şehir dediğinin içinde kirlenmeye karşı mukâvim ve refleksi olan mühendislik yapıların yanında bol yeşillik ve onun üstünde korkmadan yurt yuva yapabilen kuşlar.

Ama bakıyorsun dün minarelere leylekler için yuva yapan milledin çocukları bugün leyleği bırak hiçbir canlı türü için şehir içinde şerâit hazırlamıyor. Yurt yuva kurmuyor. Galiba ölü tabîat içinde yaşamak kalbimizi öldürüyor, daraltıyor da kendimizden başkasına tahammül edemiyoruz. İstemiyoruz. Leyleklere yer düşünmüyoruz. Düşünelim n olur.

Bu kitap Maraş'ın geçmişine yönelik bir fizikî harita. Yani toprağın üstünde doğanlar. Doğupta ölenler, kalanlar. Doğuran âmiller. Varsa vakfiyeleri, esâtiri, macerası...

Dün Maraş'ın ekonomisi neydi. Hangi kalemlere sahipti. Hangileri kaldı. Hangileri öldü. Ölenlerin künyesi. Kalanları ne. Bugün ne durumda.

Bu kitap inşallah Maraş'ın fiziki haritası olacak. Basıldı da gerekli yerlere dağıtıldı mı artık yavrularımız fizikî bazda tarihini öğrenecek. Şehrinin gelişimini görecek. Bir miktar şehrinin tarihini de belleyecek. Arkeolojik çalışmaların alanlarını öğrenecek. Gözünün gördüğünün bilgisine kavuşacak.

Bu çalışmayı bize muhterem Mehmet Balduk Bey ısmarladı. Bir çalışma olsun, içinde Maraş'ın târih boyunca ortaya çıkmış olan bütün fizikî yapıları, varsa bunlara âit vakfiyeler târihi esâtir ve bunları doğuran âmiller olsun, bulunsun dedi. İçinde insanlar yüzeyin bütün târihini görsün, okusun, dün bu gün ekonomisi neydi, nerden nereye geldi öğ-

rensin istedi. Kitap hem bir kültür envanteri hem de bir târihi eserlerin toplu tesbitiyle yazılımları ile tapu senedi gibi olsun arzûladı.

Biz de bu arzûyu dikkate alarak Kemalettin Koç Beyefendinin bu arzuyu büyük nisbette karşılayacak olan daha önce yapmış olduğu bir çalışmasını ele aldık. İstekler dâhilinde yeniden şekillendirdik. Geliştirdik. Konular girdirdik. Defalarca elden geçirerek olgunlaştırdık. Arzûyu karşılar hâle getirdik.

Ancak;

Kitabı Ticaret Sanayi Odası'na teslim ettik.

Önce Abdullah Şirikçi Bey inceledi. Olur verdi. Sonra Ahmet Şekkeli Beye verdi. O da inceledi. Olur verdi. Sonra da bir de Başkan Mehmet Balduk Bey baksın dedi. Ona teslim etti.

Ahmet Bey'le Abdullah Bey de incelenmek için 2-3 ay bekliyen kitap Başkan Beyin masasında rica ettiğimiz halde 2-3 ay daha kaldı. Kendi ifâdesi ile inceleyecek vakti olmadı. İnceleyip bize dönecekti, inceleyip dönemedi.

Biz de bunun üzerine kitabı kendi imkanlarımızla bastırmak için istedik. Tereddütsüz verdiler. Biz ısmarladık, biz bastırılmı, ayıp olur diyemediler.

Biz de evvel Allah eşin dostun katkısı ile onların yerine bastırıyoruz. Bunu da sistemin nasıl çalıştığını göstermek için yazıyoruz.

Konuyu takipte kusur etmeyen muhterem Abdullah Şirikçi ve Ahmet Şekkeli Beye, kitabın yazarı Kemalettin Koç Beye, hasseten kitabın teknik açıdan şekillenmesinde en büyük emeği geçen sağ kolumuz Serdar Yakar Beye teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Allah'tan bize daha nice eserler ortaya çıkarma hususunda güç vermesini, önümüzü açmasını istiyoruz.

Yaşar ALPARSLAN

ÖNSÖZ

Kültür, toplumlar tarafından tarihi ve sosyal gelişme süreci içinde üretilen maddi ve manevi değerler bütünüdür. Genel anlamıyla ise bir yaşama biçimidir.

Kültür kavramıyla, ortak duygu, düşünce, inanç ve yaşama biçimi kalıpları ifade edilmektedir. Beslenme, aile hayatı, eğitim, giyim, dini, ekonomik, sosyal hayat ve bunlarla bütünleşmiş olan fiziki yapılar hep birer kültür kalıplarıdır.

Kültür kalıpları, toplumun maddi ve manevi elemanlarıdır. Maddi elemanlar, fiziki çevre dediğimiz mimari yapıları, giyim–kuşam ve kullanılan araç ve gereçleri ifade ederken, manevi unsurlar dini, dili, gelenek ve görenek, hukuk vs. ifade eder. Toplumlar böylece fiziki ve sosyal çevreyi etkilemiş ve belirlemiştir.

İnsanlarla, kültür birbirinden etkilenen bir yapıya sahiptirler. Bu etki ile insanlar, fiziki çevreyi meydana getirirken, kültürel etkilenmelerle de toplumun duygu ve düşüncelerinin etkisinde kalırlar. Bu kültür unsurlarına sonra yenilerini ekleyerek gelecek nesillere aktarırlar. Netice itibarıyla şehirlerin kimliği, üzerine yerleştiği coğrafya, tarih, sosyal, kültürel ve ekonomik birikimlerle oluşur.

Bu çalışmada, Kahramanmaraş'ın şehirleşme sürecinde sosyal hayatının yerleşim birimleri ve bunun fiziki dokuya etkisi incelenmiştir. Öncelikle şehrin kısa bir tarihçesi verilmiş, şehrin gelişmesini sağlayan ekonomik, sosyal ve kültürel faktörler, stratejik önemi ve iklim özellikleri ortaya konulmuştur.

Kahramanmaraş şehrindeki fiziki yapılar bölümünde çarşı ve caddeler, mahalleler, sokaklar, dini ve sosyal yapılar tespit edilmiştir. Bu bağlamda Kahramanmaraş'ın ilk kuruluş yeri, sonraki gelişme alanları, çarşıların ve caddelerin nerelere kurulduğu, eski ve yeni çarşılar, mahallelerin kuruluşları ve özellikleri, camiler ve mescidler, medrese-

ler, tekke ve zaviyeler, okullar, hanlar, hamamlar, mezarlıklar, türbe ve ziyaretler, köprüler, çeşmeler, Kahramanmaraş evi, imaret ve kütüphane gibi yapılar tespit edilmiştir.

Kahramanmaraş'taki sosyal hayat bölümünde ise Kahramanmaraş şehir hayatı, aile hayatı, sanayi ve ticaret hayatı, meslek grupları ve nüfusu, müslim-gayrimüslim ilişkileri ortaya konmuştur. Kahramanmaraş'ın konut alanı, çarşı alanı, halkı ve yaşamı, şehrin meşhurları, Maraş lakaplı kişiler, basın ve yayın hayatı, düğünler, çocuklar, şehirde oynanan oyunlar, atçılık, çeltik tarımının tarihçesi ve üretim alanları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yani Kahramanmaraş şehrinin medeniyet tarihi demek olan şehirleşme tarihi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu Çalışma KSÜ'de tamamlamış olduğum Yüksek Lisans Tezime esas alınarak geliştirilmiştir.

Benim tarih bilimini sevmeme katkıları bulunan, bu ve diğer çalışmalarım boyunca kendilerinin her türlü yönlendirme ve bilgi birikimlerinden istifade ettiğim Sayın Doç. Dr. İlyas Gökhan'a müteşekkirim. Ayrıca Kahramanmaraş'ta Kahramanmaraş için ne varsa sahip çıkan, hizmet veren, didinen, gecesini gündüzüne katan, ilmi çalışmalara gönül vermiş olan ve Türkiye'nin kendi alanında en iyi kütüphanelerinden birisine sahip bulunan ve her bakımdan bu kitabın olgunlaşmasındaki emeklerinden mütevellit Sayın Yaşar Alparıslan Hocam'a, memleketimize birbirinden kıymetli eserler kazandıran Ukde Kitaplığı'nın kurucusu ve editörü Serdar Yakar Beye teşekkürlerimi sunarım.

Diğer taraftan arkadaşım Mehmet Geyik'e ve kendilerine ayırmam gereken zamandan fedakârlık eden aileme sabırlarından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Kemalettin KOÇ

KISALTMALAR

A.Ş.	Anonim Şirket
AUDTCF	Ankara Üniversitesi Dil–Tarih Coğrafya Fakültesi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
H.	Hicri
hzl.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
km	Kilometre
km²	Kilometrekare
m	Metre
M.	Miladi
mm	Milimetre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
sad.	Sadeleştiren
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve saire
Yay. hzl.	Yayına Hazırlayan
YEM	Yapı–Endüstri Merkezi
yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Günümüzde şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalar artmaya başlamıştır. Özellikle de şehir tarihi araştırmaları hız kazanmıştır. Bu yapılan çalışmalarla ayrıntılı olarak, şehirlerin sosyal, kültürel iktisadi tarihleri ortaya çıkarılmaya başlanmıştır.

Şehir tarihleri incelenirken, onu meydana getiren kültür ve medeniyet birikimlerinin incelenmesi gerekir. Bunun için şehri oluşturan, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak gelişmesini sağlıklı olarak devam ettiren topluluğun bütün yönleriyle ortaya konulması lazımdır.

Milletlerin yaşayışlarının şekillenmesinde, zamanla kültüre ve geneleşme dönüşen, inancın büyük etkisi olmuştur. Toplumun bu inanç ve alışkanlıkları şehir kültürü ve bu kültürün mimarisini etkilemiştir. Hayat inancın etrafında şekillendiği gibi, şehir de bu hayat biçimine göre şekil almıştır.

Bu yüzden Türk mimarlık eserlerinin meydana getirdikleri şehircilik komplekslerini, gerek onları meydana getiren birikimleri, gerek şehir kurma sanatı, gerekse sosyal fonksiyonları bakımından ele almak gerekir. Mimari eserlerin meydana getirdikleri şehirlerin fiziki ve sosyal yönleri olduğundan kültür ve medeniyet tarihi önünde bu iki konunun da dikkatle incelenmesi ve açıklanması gereklidir. Türk mimarlık ve şehircilik sanatının böyle bir anlamda incelenmesi, meydana getirilmelerindeki gerçek amaçlara uygun olacaktır.

Bu çalışmada, toplumsal inançlar ve alışkanlıklardan oluşan sosyal ve kültürel hayatın fiziki yapıyı etkilediği konusu, Kahramanmaraş şehri bazında incelenmiştir. Bu inceleme ile şehrin ilk kuruluşundan son dönemlere kadar olan şehirleşme tarihi ve şehir hayatı ortaya konulmuştur.

Şehrin İlk çağlarda Elmalar Köyü'ndeki Himlihöyük denen mevkide Erkenez suyu kenarında kurulduğu iddia edilmektedir. Burası ta-

rihte doğuya doğru geliştiği gibi, Erkenez çayına doğru kuzey istikame-
tinde de gelişmiştir. Etiler dönemi yerleşim yerlerinden birinin de bu-
günkü şehrin kale çevresi olduğu muhakkaktır. Çünkü burada şehrin
savunması kolaydır. Bu bilgiler bize, Himlihöyük'teki yerleşimin ya-
nında şehrin şimdiki bulunduğu yerde de bir yerleşim yeri bulunduğunu
göstermektedir. Şehrin şimdiki bulunduğu yerleşim yerinde bulunan
kale de Hititlerden kalmıştır. Şehrin ilk kurulduğu yer ve şehrin taşın-
ması gibi bilgilerin kesinliği için Arkeolojik çalışmalara ihtiyaç duyul-
maktadır.

952–953 yılında Hamdanilerden Seyfüddevle, Maraş'ı Bizanslı-
lardan alarak kendi ülkesine katmıştır. Seyfüddevle zamanında şehir o
zamanki yerinden kaldırılarak şimdiki Karamaraş olarak adlandırılan
yere getirilmiş ve burada tekrar kurulmuştur.

Kahramanmaraş şehri, Selçuklular zamanında şimdiki yerine
doğru yayılmaya başlamıştır. Eski Bedesten ve etrafının Dulkadir Bey-
liği zamanında çok canlı olduğu anlaşılmaktadır.

Turnadağ savaşından sonra Osmanlılar tarafından şehre getirilen
Beyazıt sülalesinin, kalenin kuzey tarafına yerleşmesi, şehrin bir de
kuzey yönünde gelişmesinin yolunu açmıştır.

Bu dönemden sonra, kale önü ve güneyindeki çarşı merkezi in-
sanların sosyal, kültürel ve iktisadi merkezi bölge olmuştur. Böylece
şehir, toplumsal ve coğrafi özelliklere uygun bir yerleşme sağlamıştır.
Bu yerleşme şehrin bütünlüğünü en iyi karşılayacak şekildedir. Şehir
Kanlıdere, Şekerdere, Akdere ile birkaç parçaya ayrılmış, daha sonraları
gelişerek bu derelerin etrafı yerleşim yeri olmuştur.

Kahramanmaraş şehri, özellikle Osmanlı hâkimiyetiyle beraber,
kendi tabiatı içinde “Ay Yıldız” şeklinde bir yapılanma göstermiştir.
Şehir Acemli, Akçakoyunlu, Karamanlı, Mağaralı Mahalleleri'nden
yay çizerek Çavuşlu, Çiçekli, Divanlı, Kuyucak, İsa Divanlı Mahallele-
ri'ni içine alan bölge “Ay”ı oluştururken, Kale, Ulu Camii Külliyesi ve
Dulkadir Beyliği döneminde yapılan ticari bölge ile Osmanlı Devleti
döneminde inşa edilen ticari bölge, “Yıldız”ı oluşturmakta ve böylece
Ay Yıldız tamamlanmaktadır.

Çarşı merkezi olan Ulu Camii ve güneyindeki çarşı merkezine
hanlar inşa edilmiştir. Konut dokusu da bu çerçevede yerini alarak,

caddeler, çarşılar, konutlar ve sokaklar oluşmuştur. Bu yapılar, çarşı merkezi ve dini yapılar etrafında şekillenerek şehri oluşturmuştur.

Şehrin ticari bölgesi çevresinde sıralanan evler, dar sokaklar içerisinde genellikle iki katlı ve bahçe içerisinde inşa edilmiştir. Alışveriş mekânlarında arazi doluluk oranı % 99'dur. Şehrin çarşı bölümü ile konut bölümü birbirinden ayrılmıştır. Bu şekilde oluşan iskân yerleri, tarihsel dönemler içerisinde gelişmiştir.

Şehrin dere yataklarının aşındırdığı bir coğrafya üzerine kurulu olması, fiziki dokuyu karmaşık bir hale getirmiştir. Bundan ötürü Kahramanmaraş şehir yapıları ihtiyaca göre oluşmuş ve doğayla uyum içerisinde yer almıştır.

Kahramanmaraş'ın klasik şehir formu, Dulkadirlielerin inşa ettirdikleri yapılarla belirlenmiştir. Özellikle Alaüddeve Bey ve oğlu Şahruh Bey'in, şehrin imarında büyük katkıları olmuştur. Onların zamanında Kahramanmaraş ve çevresi önemli imar faaliyetlerine sahne olmuştur.

Dulkadir Beyliği mimarisi, Selçuklu mimari geleneğine bağlı olmakla birlikte, Memlûk Türk Devleti ve Osmanlı Devleti mimari özelliklerinin etkisi altında kalmıştır.

Selçuklu, Memlûklu ve diğer İslam devletlerinin Kahramanmaraş'ta yapılmış bir eseri tespit edilememiştir. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi, Kahramanmaraş şehrinin birçok kez Haçlı, Bizans, Ermeniler ve Moğollarca istila edilmiş olmasıdır. Bu istilalar sırasında Kahramanmaraş'taki eserler yok edilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen eserler ise, depremlerle yıkılmış ve özelliklerini yitirmiştir.

Günümüzdeki ticari yapıların tamamı Osmanlı Devleti döneminden kalmıştır. Dulkadir Beyliği zamanından sadece Demirciler Çarşısı'nın kuzeyindeki Eski Bedesten kalmıştır.

Şehrin tarihsel ticaret bölgesi, kuzeyde Ulu Camii güneyi ile Uzunçarşı (Belediye Çarşısı) ve doğuda Eski Bedesten arasında yer almıştır. Bu çarşı kompleksinin doğu kısmının temeli Dulkadir Beyliği zamanında atılmış, Osmanlı Devleti zamanında da şimdiki halini almıştır. Kapalı Çarşı ve çevresini içine alan batıdaki kısım, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti zamanında inşa edilmiştir.

Kahramanmaraş'ta, 1888 yılında çıkan bir yangında 400–500 dolayında yapı zarar görmüştür. Halka hazineden zahire yardımı yapılmıştır. Yangında hasar gören yapıların yerine yenileri inşa edilmiştir.

XX. yüzyılın ortalarına kadar Kahramanmaraş şehri, fiziki alan olarak pek değişikliğe uğramamıştır. Yapılanlar daha çok belediye hizmeti olup, yeni birkaç yol açılmış, su şebekesi yapılarak su şebekeye alınmış, şehir aydınlatılmıştır. 1950'li yıllardan itibaren köyden kente göçlerin başlamasıyla beraber şehir büyüme kaydetmeye başlamıştır.

2. KAHRAMANMARAŞ'IN TARİHÇESİ

Kahramanmaraş, tarihi eski yolların civarında kurulmuştur. Kahramanmaraş ve çevresinin tarih öncesi devirleri tam olarak aydınlatılmamıştır. Bölgede yapılacak kazılarla Kahramanmaraş bölgesinin yazı öncesi tarihi hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılması mümkün olacaktır.

Kahramanmaraş'ta paleolitik (yontma taş devri), neolitik (çilalı taş devri), kalkolitik (bakır taş devri) ve tunç devirleri yaşanmıştır. Hititler döneminde Markasi şeklinde anılmıştır. M.Ö. 1180 tarihlerine doğru Hitit devleti (Büyük Hatti Devleti) dağılma sürecine girince, Maraş bölgesinde Hititlere bağlı Gurgum Şehir Devleti (Gurgum Prenslığı) kurulmuştur. Daha sonra Asurlulara bağlanan kentin adı Asur kaynaklarında da Maraj veya Markasi şeklinde geçmektedir. Bu dönemde Maraş, Asurlulara bağlı bir krallık merkezi olmuştur. Şehir böylece M.Ö. VII. yüzyılda bir Asur vilayeti olmuştur. M.Ö. 612'de Med Kralı Keyksar tarafından Asurluların ortadan kaldırılmasıyla Maraş bölgesi Perslerin olmuştur. Daha sonra M.Ö. 333'de Makedonya Kralı Büyük İskender'in istilasına uğrayan Maraş, İskender'in ölümünden sonra varisleri Selekoslar'a kalmış ve M.Ö. 64'de Roma egemenliğine girmiştir.

Şehrin ismi, Romalılar zamanında Caligula adlı bir generalin ismine nispetle Germanikeia olmuştur. Müslümanlar ise şehri eski ismini dikkate alarak Arapçanın ses uyum kâidelerine çekerek Meraş olarak isimlendirmişlerdir. 637 yılında Hz. Ömer zamanında Halid b. Velid'in şehri fethinden sonra da aynı adı kullanmaya devam etmişlerdir. Osmanlılar döneminde şehrin adı Zülkadir şeklinde ifade edilmektedir. 7 Şubat 1973'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Milli Mücadele dönemindeki üstün başarısından dolayı "Kahramanlık" unvanı verilerek Kahramanmaraş adını almıştır.

Tarihi süreç içinde Maraş Hitit, Asur, Pers (İran), Med, Makedonya, İrani, Grek, Roma, Selefki, Sasani, Bizans, Ermeni, Haçlı kontlukları, Selçuklu ve Osmanlı idaresinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde gelişen Maraş, Güneydoğu Toroslar'ın üzerindeki geçitlerden biri üzerinde olması nedeniyle, önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bu geçitlerden biri aynı zamanda bir kervan yolu olan Kayseri–Elbistan–Maraş yol güzergâhı, Orta Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlar.

Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 yılında ikiye bölünmesinden sonra şehir, Bizans İmparatorluğu'nda kalmıştır. Bu dönemde kentin ismi değişmemiştir. Bizans İmparatoru I. Justinianus döneminde, Maraş toprakları Bizans–Sasani çatışmalarına sahne olmuştur. 605–611 yılları arasında Sasaniler'in elinde kalan şehir tekrar Bizans'ın eline geçmiştir. M.S. 634 yılından itibaren Müslüman Araplar, Suriye'yi Bizans'ın elinden almaya başladıkları dönemde, Maraş'a kadar birçok akınlarda bulunmuşlardır. Hz. Ömer'in Halife olmasından sonra Suriye'nin fethi hızlanmış ve kısa sürede fethedilmiştir. Bu sırada Bizans İmparatoru olan Herakleios, İslam orduları önünde tutunamayıp Urfa'dan Samsat'a çekilmiştir. Hatta Herakleios'un, yüksekçe bir tepe üzerine çıkarak Suriye tarafına dönüp hüznü bir şekilde *“Ey Suriye!... artık seninle bir daha buluşmamak üzere elveda!... Ebediyen Elveda”* dediği rivayet edilmektedir. Kuzeye çekilen Bizanslılarla savaşlar sugur bölgelerinde devam etmiştir. Maraş ve Hades dâhil olmak üzere sugur da İslam-Hıristiyan mücadelesinin 965'lere kadar üçyüz yıldan fazla sürdüğü belirtilmiştir.

Bizans İmparatoru Herakleios (610–641), Maraş bölgesindeki devamlı savaşlardan rahatsız olunca, şehirdeki başta Rumlar olmak üzere yerli halkı tehcir ettirmiştir. Müslümanlar da onlardan boşalan bölgeleri Emeviler zamanında doldurmuştur.

637 yılında, şehirde yaşayan Hıristiyan halk canlarına dokunulmaması şartıyla şehri Müslümanlara teslim etmiştir. İslam orduları da burada bir garnizon kurarak, Anadolu içlerine yapılacak seferler için burayı üs olarak kullanmaya başlamışlardır.

VIII. yüzyıl başlarında Bizans şehirleri arasında ayrı bir yeri bulunan Kahramanmaraş, imparatorların yetiştiği ve akrabalarının ikamet

ettiği bir şehir olmuştur. Keza İmparator V. Konstantinos'un (741–775) babası III. Leon (717–741) aslen Germanikeia/Maraşlı idi. Bu yüzden V. Konstantinos 746'da şehri kuşatmış müslümanlardan teslim almıştır. Onları şehirden çıkarmıştır. Bu dönemde şehirde Rumların nüfusu artmıştır. Emevilerin son Halifesi II. Mervan zamanında Maraş tekrar alınarak Müslümanların eline geçmiştir. II. Mervan (744-750) şehrin kale-sini yeniden tamir ettirmiştir. Halife Harun Reşid döneminde (786–809) şehir genişletilip mamur hale getirilmiştir. 868 yılında şehir Mısır'da Ahmed b. Tolun'un kurduğu Tolunoğlu Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir.

Abbasiler 750'de hilafeti ele geçirdikleri esnada, bu kargaşalıktan yararlanan Bizanslılar Maraş'ı yeniden ele geçirdiler. Abbasiler, Suriye'nin güvenliği için sugur bölgelerini elde tutmanın önemini bildiklerinden buralara şehirler kurulup insan yerleştirilmeye başlandı. İkinci Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur (753-755), Şam valisi olan amcası Salih b. Ali'yi sugur bölgesine gönderdi. Salih b. Ali Maraş'ı tekrar mamur hale getirip tahkim ettirdi. Halife de etraftan Müslüman ahaliye arazi ve maaş vaat ederek buraya yerleştirmiştir. Bu amaçla Maraş kalesinin içerisine asker ve ahali yerleştirilmiştir (Gökhan, 2009: 49).

Halife el-Mehdi (775-785) döneminde, 777-778 tarihinde Bizans İmparatoru IV. Leon 80 bin kişilik ordusunu sugur bölgesine gönderdi. Fakat bu ordu, Maraş valisi İsa b. Ali tarafından savunulan Maraş'ı alamamıştır. Fakat Bizans İmparatoru IV. Leon Maraş bölgesinden birçok insanı Trakya'ya sürgün etmiştir.

I. Harun Reşid Dönemi'nde (786-809) Maraş, iskân edilip Müslüman nüfusla doldurulmuştur. Harun Reşid Maraş'a da Said b. Müslim b. Kuteybe el-Bahili'yi atamıştır. 808 yılında Bizanslılar, sugur valiliğine bağlı bulunan Maraş'a taarruzda bulunmuştur. Savaş sonunda Bizanslılar geri çekilmiştir. Maraş Valisi Sabit, Bizanslılar üzerine birçok akın yapıp fetihlerde bulunmuştur. Müslümanlar bu hudutlardan Anadolu içlerine taarruzlarda bulunmuşlardır.

Harun Reşid'in ölümünden sonra oğlu Emin (809-813) Halife olmuştur. Emin kardeşi Me'mun (813-833) tarafından öldürülmüştür. Me'mun, Anadolu içlerine seferler yapmış ve bu seferlerde Maraş'tan geçmiştir.

Mu'tasım (833-842) halife olunca bölgeye önem vermemiştir. Bizanslılar üzerine yapılan savaşta Mu'tasım'ın ordusu yenilmiştir. Maraş, bu savaştan sonra istila edilmiş ve Müslümanlardan birçoğu esir edilerek götürülmüştür.

Halife Mu'tasım'ın annesi Türk asıllı olduğundan askeri ve idari müesseselerin başına Türkleri getirmiştir. Bilhassa Halife Mütevekkil (847-861) zamanında Türklerin sayısı daha da artmıştır. Tolun adlı komutanın ölümünden sonra yerini oğlu Ahmet almıştır. 860'lı yıllarda Abbasi halifelerinin güçsüzlüğünden dolayı Türk asıllı umera arasında nüfuz mücadelesi üzerine Ahmet b. Tolun, Tarsus valiliğine atandı. İran, Horasan ve Türkistan'dan gelen gazi ve sufilerle beraber nüfusu 1 milyona ulaşmıştır. Ahmet b. Tolun Tarsus'tan Maraş'a kadar olan bölgeyi idare etmeye başlamıştır. 868'de Mısır'da müstakil bir idare kurulunca Suriye bölgesine ek olarak sugur bölgesinin idaresi de kendisine verilmiştir. Bu dönemde Bizanslılarla savaşlar yapılmıştır. Bu dönemde Bizanslılar bölgeye doğudan Ermenileri getirmeye başlamışlardır.

905'de Tolunoğulları Hanedanı yıkıldığı zaman Bizanslılar Maraş ve Tarsus taraflarını istila etmiştir. Bunun üzerine Halife el-Muktefi, sugur valiliğine Rüstem b. Berdu'yu getirmiştir. 915-916'da Bizans ordusu bir kez daha Maraş bölgesini tahrip ve yağma etmiştir. Maraş, Seyfüddeve'nin bölgeyi yeniden alıp imar etmesine kadar yıkık ve harap halde kalmıştır. Bu tarihlerde Bizanslılar Müslümanlara üstünlük kurmaya başlamışlardır. Nitekim Bizanslılar 948-949 yılında Maraş'ı istila etmiştir.

Daha sonra, 935'te Dımaşk valiliği yanında sugur valisi olan Muhammed b. Togaç, Mısır'da İhşidiler adıyla müstakil bir devlet kurmuştur. Muhammed b. Togaç Mısır, Suriye ve sugur bölgelerini birlikte idare etmiştir. Halep, Tarsus ve Maraş yörelerini Tolunoğulları'ndan sonra idare eden ikinci Türk hanedanı olan İhşidiler, daha sonra bölgeyi Hamdaniler'e bırakmışlardır.

Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesini ele geçiren Hamdaniler Devleti (930-980) zamanında Maraş, Malatya ve Kayseri civarlarında birçok çatışmalar olmuştur. Seyfüddeve, 950 yılında Bizanslılara yenilince Maraş'ı kaybetmiştir. Fakat 952-953'de Bizanslıları ağır bir yenilgiye uğratarak Maraş'ı tekrar almıştır. Seyfüddeve, 948'den beri

harap olan şehri yeniden inşa ettirmiştir. Hamdaniler Devleti'nin en güçlü hükümdarı Seyfüddevle Ali b. Hamdan'dır (ölümü H.356/M.967). Meşhur Arap şairi el-Mütenebbi, Maraş'ı Hıristiyanlardan kurtardığı ve yeniden inşa ettirdiği için Seyfüddevle'ye bir de kaside yazmıştır. 962 yılında Maraş, yeniden Bizans'ın eline geçmiştir. Seyfüddevle, 967'de vefat ederek Meyyafarikin'e (Silvan) götürülerek defnedilmiştir.

Bizans İmparatoru II. Basileios (976–1025), Doğu Anadolu seferinden sonra, Rumlarla mezhep çatışması olan ve isyanlara karışan Ermeni prensliklerini ortadan kaldırdıktan sonra bu Ermenileri 1021–1022 yılında Maraş ve çevresine sürmüştür. 1021 öncesinde Maraş bölgesinde ağırlıklı Rumlar, Süryaniler ve Nasturiler yaşamıştır. Rumlar, Süryaniler ve Nasturiler, Ermenilerin bölgeye gelmesinden memnun olmamışlardır (Gökhan, 2009: 67).

Bu zamanlarda, İsa'dan 1000 sene kadar sonra, doğu eyaletlerinin Gazneli Mahmut'un babası Sebüktekin gibi diğer Türkler tarafından kaybedilmesi ve Anadolu'da ve diğer yerlerde Selçuklular'ın meydana çıkması ile Türkler, İslam İmparatorluğu'nun varisi olmuştur. Türkler, kurdukları Selçuklu Devleti'nin bünyesinde Maraş çevresine akınlarda bulunmaya başlamışlardır.

1068 yılında Bizans İmparatoru Romanos Diogenes Maraş yöresinde Selçuklu akınlarını durdurmak amacıyla Maraş bölgesinde bazı askeri hareketlerde bulunmuştur.

1071 Malazgirt yenilgisinden sonra Bizans İmparatorluğu Türklerle karşı güçlü bir direniş hattı oluşturmak istemiştir. Bu amaçla Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaçan Ermenileri ve Rumları Anadolu'nun iç ve güney kesimine yerleştirmeye başlamıştır.

Türkler tarafından fethedilinceye kadar Bizans ile Araplar arasında harp sınırı (karakol) olan Maraş, 962'den 1085–1086'da Türklerin fethine kadar yaklaşık 124 yıl Bizans İmparatorluğu'nun elinde kalmıştır. Bu süre içinde Bizans İmparatoru II. Vasil, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Ermenileri zorunlu tehcire tabi tutarak Maraş'a yerleştirmiştir. Bunun sonucunda, Selçukluların Maraş bölgesini fethetmesinden önce kentte Ermeni nüfus artmıştır. Bundan sonra, bölge Bizans'a bağlı Ermeni valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Devamlı

olarak Bizans'ın Ortodoks mezhebini dayatmasına maruz kalan Ermeniler, Türklerin bölgeyi fethini kolaylaştırıcı yardımlarda bulunmuşlardır.

1085–1086 yılında Maraş, Göksun ve Elbistan bölgesi Süleyman Şah'a tabi Emir Buldacı tarafından fethedilerek Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. Bu tarihten 1097 yılına kadar Türklerin elinde kalan Maraş, bundan sonra Haçlı istilasına uğramıştır. Eylül 1097 yılında Maraş'ı ele geçiren Haçlı kolu, burada Katolik Kilisesi ve Latin Piskoposluğu kurarak ana Haçlı gücü ile birleşmek üzere Antakya'ya doğru ilerledi. Elbistan'ı da ele geçiren Haçlılar, burada da bir Haçlı Prensligi kurmuşlardır. Maraş bölgesi de Urfa Haçlı Kontluğu'na bağlanmıştır. 5–6 yıl Haçlılar'da kalan Elbistan ve Maraş, 1103 yılında I. Kılıç Arslan tarafından geri alınmıştır. 1107'de I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle bölge tekrar Haçlılar'ın hâkimiyetine geçmiştir.

1114 yılında Maraş'ın Ermeni hâkimiyetinde olduğu dönemde Maraş, Samsat, Hısnımansur, Keysun, Raban ve çevresindeki bölgeleri de etkileyen büyük bir deprem olmuş, depremde Maraş tamamen yıkılmış ve yaklaşık olarak 40.000 kişi ölmüştür. Deprem sırasında Urfa'da bulunan Mateos, çok nüfuslu bir şehir olan Maraş'ta hiç kimsenin kurtulamadığını belirtmiştir. 1136 tarihinde Sultan Mahmut (Melik Muhammed, Melik–Tuğrul) tarafından alınan, fakat kısa bir süre sonra Haçlıların eline tekrar geçen Maraş, 1141'de Danişmendliler tarafından tahrip edilmiştir. Melik Muhammed, Maraş senyörünün Bizanslılar'dan yardım istemesi üzerine Maraş'tan ayrılmıştır. Şehir 1149 yılında Sultan I. Mesud ve oğlu II. Kılıç Arslan tarafından tekrar fethedilmiştir. Şehrin yönetimi II. Kılıç Arslan'a bırakılmıştır.

XII. yüzyılın sonlarında, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (1155–1192) zamanında ise Maraş'ta bir Uç Beyliği kurulmuştur. 1176 yılında II. Kılıç Arslan tarafından, bu dönemde Maraş bölgesine yerleşen Türkmenlerin düzenini sağlamak, Adana bölgesindeki Ermenilerin yapacağı saldırıları önlemek, Antakya Haçlı Prinkepsliği (3 Haziran 1098–18 Mayıs 1268)'nin Maraş bölgesine yapacağı saldırıları etkisiz kılmak, Suriye'deki Eyyubilerin Selçuklu topraklarına yapacakları taarruzları önlemek ve ileri bir karakol noktası oluşturmak amacıyla şehirde bir Selçuklu askeri garnizonu kurulmuştur. Selçuklu komutanlarından Hüsametdin Hasan Bey, Maraş Uç Beyliği'ne tayin edilerek burası ona İкта olarak verilmiştir. Bu tarihe kadar Müslüman-

larla Bizans arasında sürekli el değiştiren Kahramanmaraş, Ermeni işgalini saymazsak, II. Kılıç Arslan'dan sonra Türklerin olmuştur. Kahramanmaraş XII. yüzyılda geçici ya da sürekli olarak tımar düzeyine çıkarılmış ve bu düzeyi XIII. yüzyılda da devam etmiştir. 1211–1212'den en az 1233'e kadar Nureddin Hasan ibn İbrahim'in elinde kalmıştır.

1240 yılında Anadolu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik tarihinde önemli rol oynayan Babai isyanı Kahramanmaraş civarında etkili olmuştur. Anadolu Selçuklu Devletinin 1243 tarihindeki Köseadağ Savaşında Moğollar'a yenilmesiyle Kahramanmaraş, Moğolların hâkimiyetine girmişti. Ayrıca Kahramanmaraş, Elbistan ve Malatya üçgeni arasında yerleşen Ağaçeri Türkmenleri, Selçuklu Devleti'ne karşı isyan etmiştir. Moğol hâkimiyeti döneminde, diğer Anadolu şehirleri gibi Kahramanmaraş'ta da asayiş ve düzen bozulmuştur. Bir yandan Ermenilerin saldırıları ve Ağaçeriler'in isyanı, diğer yandan da Moğollar'ın akınları sebebiyle Kahramanmaraş'taki Selçuk idaresi çökmüştür. 1258 yılında Kahramanmaraş valisi İmadeddin şehri terk edince, Kahramanmaraş Kilikya Ermenileri tarafından ele geçirilmişti. Ermeni Prensi Hetum, İlhanlı Hükümdarı Hülagu ile anlaşarak bölgenin hâkimiyetinin kendisine verilmesini sağlamıştır. 1277 yılında ise Mısır Türk Memlûkları Sultanı Baybars, Elbistan'da Moğol ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bölgeyi Moğolların elinden almasına rağmen Selçukluların desteğini elde edemeyen Baybars, çekilmek zorunda kalmıştır.

1298 yılına kadar Kilikya Ermeni Derebeyliği'nin elinde kalan Kahramanmaraş, bu tarihte Mısır Memlûk Sultanı Baybars tarafından fethedilmiştir. Şehir 1337 yılında, Maraş ve Elbistan'da Dulkadir Beyliği kuruluncaya kadar, Memlûkların Halep Valiliği'ne bağlı olan Türkmen Beyleri tarafından yönetilmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'yu fethiyle birlikte, Doğu'dan doğrudan veya Halep üstünden gelen Türkmen aşiretleri Maraş bölgesine yoğun olarak yerleşmişlerdir. Dulkadiroğlu Beyliği öncesi, Memlûk idaresi boyunca bölgede Türkmen nüfusu artmıştır. Bu sebepten dolayı Maraş bölgesi, Memlûklar tarafından Vilayet-i Türkman olarak adlandırılmıştır. Bu Türkmenler, Oğuzların Bozok koluna mensup Bayat, Afşar ve Beğ-Dili beyleridir.

XIII. yüzyılda Suriye’de kalabalık bir Türkmen topluluğu yaşamaktaydı. Bu topluluğun pek önemli bir kısmı yazın Sivas’ın güney yörelerine ve Uzunyayla’ya çıkıyorlardı. Bunlara *Şamlu*, *Şam Türkleri* veya *Şam Türkmenleri* deniliyordu. Bu Türkmenler Boz-Ok ve Üç-Ok şeklinde eski Oğuz İkili teşkilatını muhafaza ediyorlardı. Büyük siyasi olaylar, birbirini izleyen yer değiştirmelerine ve uzun bir zamana rağmen, bu ikili teşkilatın devam etmesine hayret edilmektedir. Boz-Oklar, başlıca Haleb çevresinde ve Amik ovasında yaşıyorlardı. Daha kalabalık olan bu Türkmen topluluğundaki Boz-Oklar, başlıca *Bayat*, *Avşar*, *Beğ-Dili* ve *Döğer* boyları tarafından temsil ediliyordu. Boz-Oklar’dan birçok tanınmış aileler çıkmıştır. Bu ailelerin başında *Dulkadirliler* gelmektedir. Fakat bu ailenin hangi boydan olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, Bayatlar’a mensup olduğu tahmin edilmektedir.

Mısır ve Suriye’ye sahip olan Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed b. Kalavun, ülkesinin Suriye sınırları güvenliğini sağlamak amacıyla, Dulkadirlilerden Zeyneddin Karaca Bey’e hilat ve hediyeler göndererek onu Elbistan naipliğine atamış ve böylece 1337 yılında Dulkadir Beyliği kurulmuştur. Ebu Said Bahadır Han’ın ölümü üzerine (1335) Moğollar arasında baş gösteren mücadele, beyliğin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Beyliğin merkezi önce Elbistan sonra Maraş olmuştur. Bununla beraber yazları Elbistan kışları Maraş kullanılmıştır.

Zeyneddin Karaca Bey Sis Ermenilerine karşı başarılar kazandı. Memlûklarla arası açılan Karaca Bey, Memlûkları Halep taraflarında bozguna uğrattı. Bu başarılarından dolayı Melik Zahir unvanıyla hükümlürlüğünü ilan etti. Daha sonra üzerine gönderilen Memlûk kuvvetlerine yenildi ve idam edildi. Yerine oğlu Halil Bey Dulkadir Beyi oldu. 1354 yılından 1386 yılına kadar Dulkadir Beyi olan Halil bey zamanında, beyliğin hudutları Zamantı (Pınarbaşı)’dan Harput’a kadar genişledi. Halil Bey de babasının politikasını takip ederek bağımsızlığını ilan etmek istedi ise de Memlûklar buna izin vermemiştir. Bundan dolayı, Dulkadir Beyi Halil Bey 1386 yılında, Memlûkların teşvikiyle, akrabaları olan Yağmuroğlu İbrahim ve maiyetine katlettirilmiştir.

Halil Bey’in yerine geçen Sevlî Bey zamanında, Memlûklar tekrar Dulkadir Beyliği arazisine hâkim olmak istemişlerdir. Bu yüzden iki taraf arasında birçok savaş yapılmıştır. Dulkadirlilerin bu savaşlarda

başarılı olmaları nedeniyle, Memlûk Sultanı Berkuk onun beyliğini tanımak zorunda kalmıştır. Sevli Bey, beyliğinin topraklarını genişletmek için Memlûk topraklarına ve Çukurova Ermenileri üzerine akınlar düzenlemiştir. Sevli Bey, Memlûklar için tehlikeli olmaya başlayınca, Memlûk Sultanı Berkuk tarafından, 1398 yılında bir suikast sonucu öldürülmüştür.

Sevli Bey'in öldürülmesinden sonra, yerine oğlu Sadaka Bey Dulkadirilerin başına geçmesine rağmen, amcasının oğlu Nasreddin Mehmet Bey onun beyliğini tanımamıştır. Nasreddin Mehmet Bey, Dulkadir tahtını elde etmek için Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt'dan yardım istemiştir. Sonunda Nasreddin Mehmed Bey, Yıldırım Beyazıt'ın desteği ile 1399'da Dulkadir Beyi olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ile Memlûklar arasında 1515 yılına kadar devam edecek olan, Dulkadir Beyliği üzerindeki hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Uzun yıllar Dulkadir hükümdarı olan Nasreddin Mehmet Bey 1442 yılında ölmüştür.

Nasreddin Mehmed Bey'den sonra, Dulkadir Beyliği'nin başına Süleyman Bey geçmiştir. Süleyman Bey zamanında Dulkadir Beyliği ile Osmanlı Devleti ilişkileri gelişmiştir. Süleyman Bey, kızı Sitti Mükrimine Hatun'u II. Murat'ın oğlu II. Mehmet'e (Fatih'e), diğer kızını da Memlûk Sultanı Zahir Çakmak'a vermiştir. Bu akrabalıklarla beyliğini Karamanoğulları ve Akkoyunlulara karşı savunmak için destek sağlamıştır.

Süleyman Bey'in yerine geçen oğlu Melik Arslan Dulkadir Beyi olmuştur. Onun zamanında Dulkadiriler ile Akkoyunlular arasında savaşlar çıkmıştır. Dulkadirilerin elinde bulunan Harput (Elazığ) Uzun Hasan tarafından alındığı gibi Elbistan da, Akkoyunlu ordusu tarafından tahrip edilmiştir. Memlûk Devleti ile arası açılan Melik Arslan Bey, Memlûk Sultanı Hoşkadem'in bir fedaisi tarafından Elbistan'da 1465 yılında öldürülmüştür.

Melik Arslan Bey'den sonra ise kardeşi Şahbudak, Dulkadir Beyi olmuştur. Ancak kardeşinin öldürülmesinde rolü olduğu gerekçesiyle halk tarafından kendisine itibar edilmemiştir. Bu arada Trakya'da Çirmen Sancağı beyi olan Şehsüvar Bey, Fatih Sultan Mehmet'in desteğini sağlayarak 1466'da Dulkadir hükümdarlığını ele geçirmiştir. Ba-

ğımsızlığını ilan ederek müstakil bir hükümdar gibi davranan Şehsüvar Bey Melikü'l Muzaffer adıyla mektuplar yazmış, adına hutbe okutup para bastırmıştır. Fakat 1472 yılında Memlûklar tarafından yakalanarak Kahireye götürülmüş ve orada idam edilmiştir. Yerine Şahbudak ikinci kez beyliğin başına getirilmiştir.

Osmanlı Sultanı Fatih, 1480 yılında, yanında bulundurduğu Şahbudak Bey'in kardeşi Alaüddevele Bozkurt Bey'e destek vererek onun Dulkadir Beyliği'ni ele geçirmesini sağlamıştır.

Alaüddevele Bozkurt Bey, ilk yıllarında Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuştur. Üzerine gönderilen Memlûk Ordularını mağlup etmiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti ilişkileri bozulmuştur. Çukurova'da hâkimiyet mücadelesi yüzünden başlayan Osmanlı–Memlûk savaşları, 1484–1491 yılları arasında devam etmiştir. Aynı zamanda Alaüddevele Bey, kızı Ayşe Hatun'u II. Beyazıt'la evlendirmiş ve bu evlilikten Yavuz Sultan Selim dünyaya gelmiştir.

Şah İsmail'in 1507 yılında Elbistan'ı alarak yakıp yıkması üzerine Dulkadirli merkezlere tamamen Kahramanmaraş'a taşımışlardır. Alaüddevele Bozkurt Bey, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'in üzerine düzenlediği Çaldıran Seferi'ne çağırıldığı halde katılmadığı gibi, daha ileri giderek Şah İsmail ile ittifak kurmuştur. Bunda Alaüddevele Bey'in, Yavuz'un yanında bulunan kardeşi Şehsüvar Bey'in oğlu Ali Bey'in Osmanlı Devleti tarafından desteklenmesini hoş görmüyor olması da yatmaktadır. Bu yüzden Çaldıran Savaşı'na giden Osmanlı ordusunun iase yollarını keserek, teçhizatlarını yağmalattırılmıştır.

Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran zaferini kazanınca, Dulkadir Beyliği'ni ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Bu amaçla Şehsüvaroğlu Ali, Kayseri sancak beyliğine getirilmiştir. Yavuz Selim tarafından, Dulkadir toprakları alındığı takdirde kendisine verileceği taahhüt edilmiştir. 1515 yılında Ali Bey ve Rumeli Beğlerbeği Sinan Paşa, Alaüddevele Bey üzerine gönderilmiştir. 13 Haziran 1515'de Göksun yakınlarında Turna Dağı'nda yapılan savaşta Dulkadirli yenilmiştir. Alaüddevele Bey, dört oğlu ile birlikte öldürülmüştür. Böylece Dulkadir Beyliği fiilen sona ermiş, toprakları Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Dulkadirli Türkmenleri'nin izleri Kahramanmaraş bölgesinde günümüze kadar devam etmiştir. Bu bölgede birçok köyün kurulmasında etkili olmuşlardır. Hatta şehir merkezinde dahi o dönemde bazı mahallelerin ilk kurucuları yine bu Türkmenler'dir. Dulkadirli Türkmenleri'nin kurmuş olduğu mahallelerden olup şu anda da mahalle veya yer ismi olarak kullanılan isimlerden bazıları şunlardır: Delil Ali, Çiçekli, Akçakoyunlu, Karamanlı, Hatuniye, Sarayaltı, Haznedarlı.

Kahramanmaraş'ta hüküm süren Dulkadir beyleri ve beylik yaptıkları süreler ise şöyledir: Zeyneddin Karaca Bey (1337–1353), Halil Bey (1353–1386), Seveli (Süli) Bey (1386–1395), Sadaka Bey (1395–1399), Nasreddin Mehmet Bey (1399–1442), Süleyman Bey (1442–1454), Melik Arslan Bey (1454–1466), Şah Budak Bey (1466–1467, ikinci defa 1473–1479), Şehsüvar Bey (1467–1473), Alaüdevle Bey (1479–1515), Şehsüvaroğlu Ali Bey (1515–1522).

Mısır seferi dönüşünde Yavuz, İstanbul'a giderken Ali Bey de memleketine dönmüştür. Ali Bey, beyliğin merkezini Maraş'tan tekrar Elbistan'a taşımıştır. Kendisini bağımsız bir devletin hükümdarı olarak görmekte beraber, Osmanlılar ile dostça geçinmiş ve onların her yerde yardımına koşmuştur. Dulkadir ülkesinde, Ali Bey'in bazı uygulamalarından rahatsız olan halkın, onu padişaha şikâyet etmesi üzerine Osmanlı Devleti, Ali Bey'in ülkesine teftiş memurları göndermiştir. Ali Bey, içişlerine karışıldığını düşünerek gönderilen müfettişleri derhal katlettirmiştir.

Bu olay, iki taraf arasında bardağı taşıran son damla olmuştur. Ali Bey'i kıskandığı ve ona muhalif olduğu iddia edilen Ferhat Paşa, Kanuni'den onun katline dair bir ferman alarak İran seferi bahanesiyle onu Tokat'a çağırır. Sonra da Ali Bey, Tokat Artukova'da (Artova) oğulları ile birlikte 1522'de katledilir. Şehsüvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesinden sonra Dulkadir vilayetinin yönetimi Koçu¹ b. Halil Bey'e verilir. Koçu b. Halil Bey, Dersaadette şöhret bulmuş biridir.

---

¹ Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) kitabının Uygurlar Devrinde Dokuz Oğuzlar bölümünde, "On Uygur adı 'Koçu'da bulunmuş Türkçe bir metinde de geçmektedir" der (Sümer, 1999: 42). Buradan, "Koçu" nun Orta Asya'da bir yer adı olduğu anlaşılmaktadır.

Mahalli Beylerden biri olan Şükri-i Bitlisi, Herat ve Kılan'ı do-laşmış ve hemen her fende tahsilini tamamlamış, Şehsuvaroğlu Ali Bey'e intisap ettikten sonra Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır sefer-lerine katılmıştır. Şükri, mesnevi tarzında Türkçe manzum bir Selimname yazmıştır. Şükri, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Artukabad'da öldürülmesinden sonra Koçu b. Halil Bey'e kapulanmıştır.

Nitekim Şükri, Selimname de (el-Fütuhâtü's- Selimiyye) Koçu b. Halil Bey'in Dulkadir Vilayeti'nin yönetime getirilmesini şu şekilde keydetmiştir:

Çün Ali Bin Şehsuvar oldı katl

Yerine nasb oldı Koçu b. Halil

Osmanlı Devleti merkezden vilayete Koçu Bey'i atayarak tımar tevcihlerinin verilmesi ve tahrirlerin yapılmasını gerçekleştirmiştir. Şahsuvaroğlu Ali Bey tarafından vilayet merkezi olarak kullanılan El-bistan Sancakbeyliğine atanan Koçu Bey'in Dulkadir Vilayeti'ndeki idaresi altı ay sürmüştür. Koçu Bey'in yerine 1524 yılında Behram Bey atanmıştır. Beyliğin ortadan kaldırılmasından sonra vilayet, bir süre Karaman Eyaleti'ne bağlı kalmış, sonra müstakil beğlerbeylik olmuş-tur. 1531 yılında Dulkadir vilayetinde müstakil beylerbeylik kurulmuş-tur. Trablus sancakbeyi olan Süleyman Bey Dulkadir vilayetine müsta-kil beylerbeyi olarak atanmıştır.

Daha sonra Dulkadir Beyliği topraklarından Maraş ve Bozok, ba-ğımsız sancaklar haline getirilmiştir. 1531 yılında da Dulkadir Eyaleti kurulmuştur. Maraş merkez olmak üzere Antep, Sis ve Bozok bu eyale-te sancak olarak bağlanmıştır. Maraş'ın Osmanlılara bağlanmasından sonra bölgede sık sık isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar şunlardır: Söklenoğlu Musa isyanı, Atmaca isyanı, Zünunoğlu isyanı, Kalender Çelebi isyanı.

Bu isyanlar sonunda Kahramanmaraş ve havalisi büyük zarara uğramıştır. Bu arada Kahramanmaraş kalesi de hasar görmüştür. Bu yüzden kentin kalesi, Kanuni Sultan Süleyman zamanında tekrar ona-rımdan geçirilmiş, içerisine mahalle kurularak bir mescid inşa edilmiş-tir.

Osmanlı ordusunun 1570 yılındaki Kıbrıs seferine Kahramanma-raş Beğlerbeği Mustafa Paşa da katılmıştır. Mustafa Paşa, Kahraman-

maraş'tan topladığı askerler ve 500 süvari ile Magosa istikametine gönderilmiştir. Paşa Kahramanmaraş'tan götürdüğü bu askerler ile önemli başarılar kazanmıştır. Kıbrıs'ın fethinden sonra Kahramanmaraş'tan Türkler adaya göçürülmüştür. Adaya ilk çıkan Maraşlı göçmenler, Magosa Limanı'nın hemen güneyine yerleştirilerek, bugünkü Maraş şehri oluşturulmuştur.

Kahramanmaraş merkez nüfusu, XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, elde bulunan belgelere göre, tamamen Müslümanlardan oluşuyordu. 1619 yılında Kahramanmaraş'a gelen Polonyalı Simeon, şehirde küçük bir Ermeni ve Yahudi nüfusa rastlandığını belirtmiştir.

Bu bilgiler ışığında Ermenilerin şehre, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra gelmeye başladıkları anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıla gelindiğinde şehirdeki yabancı nüfus daha da artmıştır. Şehre gelen Ermenilerin, müslüman mahallelerine de yerleşmeleri sonucu, Müslümanlar ile gayrimüslimler karışık oturmaya başlamışlardır.

Evliya Çelebi 1648 yılında Kahramanmaraş'a gelmiştir. Evliya Çelebi, bu ziyareti esnasında, Kahramanmaraş'ın kuzey-güney uzunluğunun 7000 adım (Yaklaşık 3,5 km) dan oluştuğunu, Kahramanmaraş Kalesi'nin içinde bir mahalle ve 100 kadar ev bulunduğunu, tımar erbabının cebelileriyle birlikte 5500 asker olduğunu ve bu askerlerin senelik gelirinین 9.423.017 akçeyi bulduğunu belirtmiştir.

XVII. yüzyılda yaşamış olan Osmanlı tarihçisi Hezarfen Hüseyin Efendi (1600-1676), bu yüzyılda Kahramanmaraş Livası'nın Paşa Sancağı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, Kahramanmaraş Beğlerbeği'nin, Osmanlı Ordusu'nun Anadolu seferlerinde dümdar² olmasının kanun olduğunu belirtmiştir.

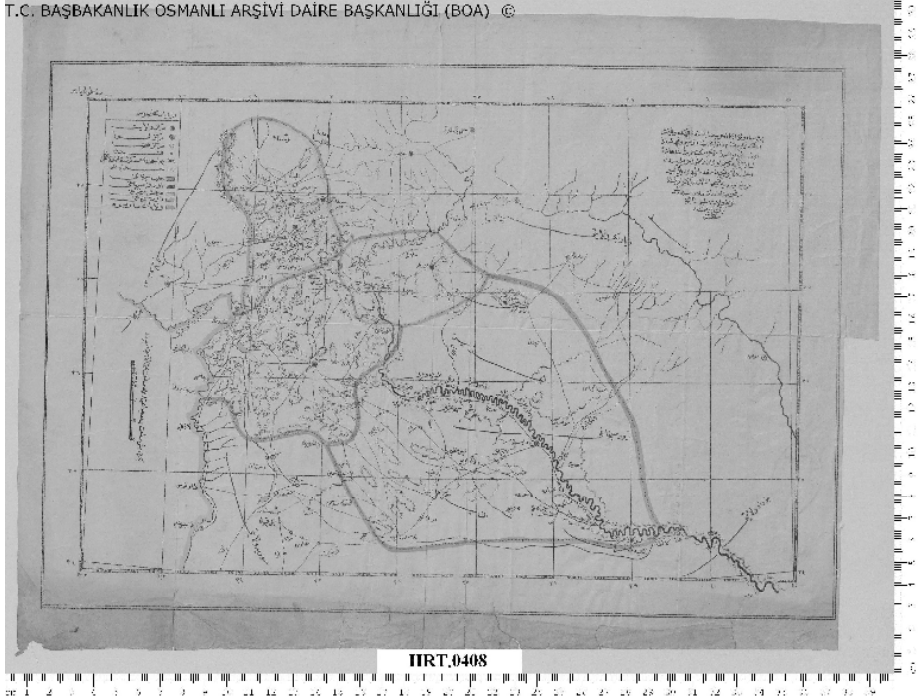
1835-1839 yılları arasında Kahramanmaraş valisi, Beyazıt oğullarından Kalender Paşa'nın oğlu Süleyman Paşa idi. Ancak onun zamanında Osmanlı Devleti'ne isyan eden Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Kahramanmaraş'ı ele geçirmiştir. Antep üzerinden Kapıçam muntkasından Kahramanmaraş'a giren İbrahim Paşa, 40.000 kadar askerle Kahramanmaraş'ı işgal etmiştir. 19 ay kadar Kahramanmaraş'ta kalan İbrahim Paşa zamanında Kahramanmaraş'ta asayiş sağlanmıştır. 1840

---

² Dümdar: Artçılık vazifesi

yılında İbrahim Paşa, yapılan anlaşma sonucu Kahramanmaraş'tan çekilerek tekrar Mısır'a dönmüştür.

H.1288/M.1871 Tarihli Haritaya Göre Maraş Sancağı

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi HRT.0408

Mısır ordusunun çekilmesinden sonra Kahramanmaraş'ın idari yapısı Eyaletten kazaya dönüştürüldü. Daha sonra Kahramanmaraş'ın idari yapısında sık sık değişiklik yapıldı. 1845'te Maraş Memleket Meclisi, 1847'de Maraş Kaza Müdürlüğü kurulmuştur. 1853–1856 yılları arasında da Adana Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu tarihler arasında Maraş'ta Kaymakamlık teşkilatı kurulmuş, bu teşkilat 1855 yılına kadar devam etmiştir. 1865'ten sonra da Maraş ve havalisi Halep Vilayeti'ne bağlanmıştır.

Kahramanmaraş Valiliği görevinde bulunan Münip Paşa zamanında, şehirde mahkeme, meclis idaresi ve tapu dairesi kurulmuştur.

Daha sonra Kahramanmaraş Valiliği'nde bulunan İşkodralı Mustafa Paşa zamanında, Zeytun Ermenileri isyan etmiş, üzerlerine asker sevk edilmesine rağmen sonuç alınamamıştır.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler ve gelişmeler ülkenin birçok yerinde uygulanmaya başlanmıştı. Müslümanlar ve gayrimüslimler 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile eşit hale gelmiş, devlete ortak edilmiş, vatandaşlık bağıyla bağlanmıştı. Ancak kendilerine geniş imtiyazlar tanınan gayrimüslimler, Osmanlı ülkesinin her tarafında istedikleri şekilde sosyal, ekonomik ve dini faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Buna karşılık Müslümanlar, Islahat Fermanı'na tepki göstermiştir. 1856 Islahat Fermanı'na tepki olarak Maraş halkı isyan etmişti. Bu isyanda on bin kişi hkmet binasına yürümüş, ülkesine bir takım menfaatler sağlayan İngiliz Konsolos Vekili Guermani ve eşi bu isyanda ölmüştür. Bu yüzden Maraş mutasarrıfı Münip Paşa azledilmiş ve olayın failleri Adana'ya gönderilmiştir. İsyanda İngiliz ve Ermenilerin tahrikleri bulunmaktadır.

Kahramanmaraş halkı, Kahramanmaraş'ın iki nüfuzlu ailesi olan Dulkadirli ailesi ile Beyazıtlar arasındaki çekişme yüzünden büyük sıkıntılar çekmiştir. Bunun yanında Kırım savaşının otorite boşluğundan istifade eden Tecirli aşireti de Ahmet Paşa ve Kerim Bey öncülüğünde şehri basmıştır.

Bu arada Kahramanmaraş'ın Beyazıt ailesi ile devlet görevlileri arasında husumet ortaya çıkmıştır. Devlet idaresinin zayıflığı nedeniyle ortaya çıkan bu hadisede, Beyazıt Beyleri Zeytun Ermeni eşkiyasını Kahramanmaraş'a çağırmış ve 500–600 kişilik Ermeni eşkiyası Kahramanmaraş'ı basarak yağmalamıştır. 5–6 gün şehirde kalan Ermeniler büyük tahribatlar yapmıştır. Bu olay zerine Kahramanmaraş Mutasarrıflığı'na Hurşid Paşa atanmıştır. Olaya karışan Beyazıtlı beyleri kaçmış ve onlardan sadece Kerim Bey tutuklanmış, bir süre sonra da Bab–ı Ali'ye yapılan baskılarla Hurşid Paşa görevden alınmıştır.

1862 yılında Maraş Valiliği'ne Aşir Paşa atanmıştır. Aşir Paşa, Ermenilerin saldırıları ile bozulan asayışi yeniden sağlamış, Ermenilerin bozduğu yolları yaptırmış, köprüleri tamir ettirmiştir. Eşkiyalık yüzünden kimse dışarı çıkamadığından kıtlık hüküm sürmüştür. Maraş'ta bu kıtlığın arkasından da kolera salgını ortaya çıkmış.. 10.000-12.500

arası kişinin ölümüne neden olan bu salgın hastalıktan, Maraş Mutasarrıfı Aşir Paşa da oğlu ile beraber vefat etmiş.

1853 yılında Kırım savaşı sırasında devletin asker sıkıntısı çekmesi sebebi ile Adana, Maraş ve Kozan dağları arasında kalan bölgelerdeki aşiretlerden asker talep edilmişti. Ancak bu istek bölgedeki aşiretlerin devlete muhalefetleri, serkeş yaşamaya alışmaları, devlet içinde devlet haline gelmeleri sebebiyle gerçekleşmemişti.

Devlet nezdinde âsi konuma düşen Güneyanadolu'daki Türkmen boyları tarih boyunca merkezi otoritenin hakimiyet sağlayamadığı bir grup olmuştur.

Savaştan sonra Osmanlı Hükûmeti, bu aşiretleri disiplin altına alabilmek için 1865'te Fırka-i Islahiye Birliği'ni kurmuştur. Bu birliğin amacı orduya yeni asker kaynakları temin etmek, bölgeyi itaat altına alıp güvenliği sağlamak, eşkıyalığa son vermek, vergileri düzenli bir şekilde almak ve birçok karışıklığa yol açan konargöçerleri yerleşik hayata geçirip ziraata teşvik etmektir. Fırka-i Islahiye'nin faaliyet sahası; İskenderun'dan Kahramanmaraş ve Elbistan'a, Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye, Adana Eyaleti'nden Sivas Eyaleti sınırına kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Fırka-i Islahiye'nin başına Dördüncü Ordu Kumandanı Derviş Paşa, halkla ilgili idari işler ve mülki işleri görmek üzere de Ahmed Cevdet Paşa tayin edilmişti.

28 Mayıs 1865'de İskenderun Limanından karaya çıkan Fırka-i Islahiye ordusu sıra ile önce Reyhanlı aşiretinin iskanını gerçekleştirmiş, Amik Ovasında Hassa kazasını kurarak konar-göçerlerin bir kısmını buraya yerleştirmiştir. Kürt Dağı'nın iskanı ve Islahiye kazasının kuruluşu, ardından Gavur Dağı'nda mesken aşiretlerin iskanı ve Osmanlı'nın kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Fırka-i Islahiye döneminde Kahramanmaraş'ta sınırları belli olmayan Kahramanmaraş Eyaleti yeniden kuruldu ve Ahmed Cevdet Paşa, bölgenin valiliğine atandı. On sekiz gün Kahramanmaraş valisi olan Ahmed Cevdet Paşa, şehirde önemli işleri yoluna koymuştur. Daha sonra görevinden alındı. Kahramanmaraş Eyaleti de yeniden Halep Vilayeti'nin bir sancağı haline getirildi.

Fırka-i Islahiye'nin yaptırımıyla Kahramanmaraş ve civarında uygulanan ıslah hareketleri neticesinde firar eden konargöçer Yörük ve

Türkmen aşiretleri iskâna tabi tutuldu. Antep, Hatay ve Adana yöresinde birçok köy ve kaza kurularak göçebe Yörük ve Türkmen aşiretleri buralara zorunlu olarak yerleştirildi. Bu arada da Kahramanmaraş bölgesinde yaşayan konargöçer Tecirli aşireti Eloğlu (Türkoğlu) adı verilen bölgeye yerleştirilmiştir. Ayrıca Yusuf Hacı, Çakallı, Nedirli aşiretleri 1866'da iskân edildi. Kahramanmaraş'a bağlı Pazarcık kazasındaki Kuşçu Ceridi, Yukarı Kılıçlı ve Aşağı Kılıçlı aşiretleri, iskan siyaseti çerçevesinde Pazarcık ovasına yerleştirildi.

Fırkayı İslâhiye'den önce Pazarcık ovasında, 2000 çadırlık Atmalı, Kılıçlı ve Sinemili Türkmen aşiretleri konaklıyordu. Bu aşiretler kış ovada geçiriyor, yazın yaylalara çıkıyorlardı. Bu aşiretler devlete yıllık olarak 400 kese akçe vergi ödüyorlardı.

Ekim 1895 yılına gelindiğinde Kahramanmaraş'ta Zeytun isyanı çıkmıştır. Ermeni komitacıları Zeytun yakınlarında Karanlık Dere denilen yerde büyük bir toplantı yaparak ayaklanma kararı almışlardır. Bu amaçla Zeytun ile diğer yerler arasında irtibatı sağlayan telgraf telleri kesildi. Ermeni çeteleri Avrupa'dan, bilhassa İngiltere'den sağladıkları silahlarla çevredeki Türk köylerine saldırılara başladı. Ermenilerin amacı Zeytun'da bağımsız bir devlet kurmaktır. İngiltere'nin Halep ve Adana konsolosları da Ermenileri destekledi. Zeytun Ermenileri bu isyanda Osmanlı Devleti'nin ihalelerini alarak aşırı derecede zengin olan Maraşlı Agop Hırlakyandan maddi yardım görmüşlerdir.

Ermenilerin üzerine gönderilen kuvvet, isyancılarla baş edememiştir. Kahramanmaraş Mutasarrıfı, Halep Vilayeti'nden yardım istediği halde asker gönderilmesi gecikince, Zeytun'daki askeri kışla Ermeniler tarafından işgal edilmiş ve askerler esir alınmıştır. Ayrıca Antep, Urfa, Halep, İskenderun, Saimbeyli, Kayseri, Kahramanmaraş, Adana, Gürün, Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Van, Bitlis gibi şehirlerden Ermeni çeteleri, Zeytun'daki eşkıyaya askeri ve maddi yardım sağlamışlardır. Bölgeye kısa zamanda 15.000 Ermeni eşkiyası toplanmıştır.

Osmanlı Hükûmeti tarafından, Zeytun İsyanı'nı bastırması için Mustafa Remzi Paşa gönderilmişti. Paşa'nın başarılı harekâtları neticesinde Zeytun kazası çevresindeki Ermeniler temizlenmiştir. Asilerin bir kısmı kaza merkezine sığınmışlardır. Neticede İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Avusturya ve Almanya gibi altı devletin müdahalesi ile

Zeytun'daki Ermeniler ile Osmanlı Devleti'nin anlaşması sağlanmıştır. Bu anlaşmada, Zeytun'da genel af ilan edilmesi, silahların teslimi, yabancı komitecilerin gönderilmesi, birikmiş vergi borçlarının af edilmesi, mevcut vergilerin hafifletilmesi ve ıslahat yapılması gibi tavizler içeren kararlar bulunmaktadır. İsyanın bu şekilde sonuçlanması, Zeytun Ermeni isyancılarının işine yaramıştır.

1914 yılında, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katılarak genel seferberlik ilan etmişti. Osmanlı Devleti'nin düşmanları olan İtilaf Devletleri'nden İngiliz, Fransız ve Ruslar'ın kışkırtmaları ile Osmanlı ülkesinin birçok yerinde Ermeni isyanları ortaya çıktı. Ermeniler I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu nazik ortamdan yararlanarak bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak istemişlerdir. Ermenilerin bu amacını kendi çıkarları doğrultusunda kullanan İtilaf Devletleri ise Osmanlı ülkesindeki Ermenileri kışkırtarak, onlara Türk ordusunun arkasından cephe açtırtmışlardır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Rusya'ya karşı savaştan Türk ordusunu arkadan vurmak amacıyla birçok bölgede olduğu gibi, Kahramanmaraş bölgesinde de Ermeniler isyan etmişlerdir. Bu isyanlar arasında en kanlı ve şiddetlilerinden birisi, bölgedeki en büyük Ermeni yerleşim merkezi Zeytun kazasında ortaya çıkmıştır. 1915 yılında başlayan bu isyan, Ermenilerin çevredeki Türk köylerine saldırıları ve askerleri katletmeleri ile başlamıştı.

Kahramanmaraş Mutasarrıfı Haydar Bey, Zeytun'a asker göndererek isyanı kısmen bastırmıştı. Ancak Haydar Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na tayin edilmesi ile Ermeni isyanı yeniden şiddetlenmiştir. Haydar Bey'in yerine Kahramanmaraş Mutasarrıflığı'na atanan Mümtaz Bey tarafından, Ermenilerin üzerine tekrar asker sevk edildi. Zeytun Ermeni isyanını bastırmak için buraya gönderilen Kahramanmaraş Jandarma Bölük Komutanı Binbaşı Süleyman Bey ve bir çok asker Ermeni eşkıyası tarafından şehit edilmiştir. Daha sonra Zeytun Kazası'nın ismi, Padişah emri ile Süleymanlı'ya dönüştürülmüştür.

Zeytun'dan başka, Kahramanmaraş merkezinin güneybatısında bölgedeki en büyük Ermeni köylerinden olan Dönüklü Kasabası yakınlarındaki Fındıcak'ta da isyan çıkmıştır. Bu isyan 1915 Ocak ayından Ağustos'un başına kadar devam etmiştir. Çanakkale Savaşları'nın de-

vam ettiği bu tarihlerde Zeytun isyanının bu denli şiddetli olması oldukça düşündürücüdür. Aynı zamanda Zeytun yakınlarındaki Fırnız Nahiyesi'ndeki Ermeniler de ayaklanma başlatmışlardı.

Osmanlı Hükûmeti, akan kanı durdurmak ve şiddetlenen isyanı bastırmak için bir çözüm olarak 27 Mayıs 1915 yılında “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kânun-u Muvakkat” çıkarılmıştır. Bu yasaya göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayıp devlete isyan halinde bulunan ve düşmanlarla savaş halinde olan Türk ordusunu arkadan vuran kim olursa, memleketin başka bölgelerine göçürüleceklerdi.

Tehcir Yasası da denilen bu kanun çerçevesinde, Kahramanmaraş bölgesinde başta Zeytun kazası olmak üzere isyana karışan bütün nahiyeye ve köylerdeki Ermeniler, yine bir Türk toprağı olan ve cephe gerisi sayılan Zor sancağı ve Suriye vilayetinin doğusunda bazı mahallere göç ettirilmiştir. Ancak, silahlı Ermeni çeteleri dağlara sığınarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bunun yanında Kahramanmaraş merkezinde, isyana karışanlar haricindeki Ermeniler tehcire tabi tutulmamıştır.

Tehcir Yasası uygulanırken, çıkarılan kanunlar çerçevesinde göç ettirilen Ermenilerin, gidecekleri yerlere düzenli ve güvenli şekilde ulaşabilmeleri için bütün askeri, siyasi ve idari tedbirler alınmıştır. Hatta bu çerçevede, yerleri değiştirilen Ermenilerin taşınmaz varlıkları da Osmanlı Devleti'nin garantisine alınmıştır.

Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan, İtilaf Devletleri'nin saldırıları karşısında dayanamayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmişlerdi. Müttefikleri savaştan ayrılan Osmanlı Devleti, tek başına İtilaf Devletleri'ne karşı koyamayacağını anlayınca ateşkes istemek zorunda kalmıştır.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmadan sonra bu defa da İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Adana, Kahramanmaraş, Urfa, Antep ve Antakya yöresi İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Buradaki Ermeniler, Suriye üzerinden bu bölgeleri işgale başlayan İngiliz askerleri tarafından bölgeye çağrılmışlardır. Bu teşvikle, tehcire tabi tutulan birçok Ermeni tekrar

yerlerine gelmeye başlamıştır. 22 Ekim 1919 tarihli bir rapora göre Zeytun'a dönen Ermeni sayısının 1500 olduğu bildirilmektedir.

Daha sonra, İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan anlaşmaya göre Suriye, Adana, Kahramanmaraş, Urfa, Antep ve Antakya yöreleri Fransa'ya bırakılmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Fransız ve Ermeniler 30 Ekim 1919 yılında Kahramanmaraş'ı işgal etmişlerdir. Maraş ve Antep çevresi işgalleri sırasında Fransız kuvvetleri arasında 18. Cezayir Alayı vardı. 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir tarafından Adana ve Suriye'ye çıkan bütün Fransız kuvvetlerinin 10–12 bin kadar olduğu belirtilmektedir.

Fransızlar, Ermenileri kendi ordularında kullanmak, onların desteğini sağlamak ve bölgede işgallerini yerleştirmek için daha önce tehcir ettirilen Ermenileri beraberlerinde Kahramanmaraş'a getirmişlerdir. Bu durum şehirdeki Ermenilerin daha da şımarmasına ve yerli halka saldırmaya başlamasına sebep olmuştur.

Fransız işgali döneminde şehir halkının maneviyatına dokunan birçok hareket yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi, kalede dalgalanan Türk Bayrağı'nın Fransızlarca indirilmesidir. Kahramanmaraş halkı buna tepki göstererek kaleye 28 Kasım 1919 Cuma günü hücum etmiş ve bayrağı yeniden göndere çekmişlerdir. Tarihe "Bayrak Olayı" olarak geçen bu hadise, Maraşlı'nın işgale karşı bir direnişi sayılmaktadır.

Yine, Fransız ve Ermeniler Uzunoluk Hamamı'ndan çıkan Türk kadınlarına saldırmışlardı. Bu durum, Sütçü İmam adlı Türk'ün silahını onlara doğrultmasına neden olmuş, böylece Milli Mücadele'nin simgesi haline gelen bir olay cereyan etmiştir.

Her ikisinde de amaç Kahramanmaraş halkını sindirmektir. Fakat işgalci kuvvetler bu emellerine ulaşamamış, hatta bu olaylar halkı şehrini müdafaa için daha da kamçulamıştır.

Kahramanmaraş Halkı şehirlerini kurtarmak için teşkilatlanarak 21 Ocak 1920'de mücadeleye başlamıştır. Bu silahlı mücadele 21 gün sürmüştür. Sonunda Fransızlar Kahramanmaraş'ı 11 Şubat'ta terk etmek zorunda kalmışlardır. Mustafa Kemal'in 12 Şubat 1920 tarihli tel genelgesiyle de kurtuluş merasimi, işgal kuvvetlerinin şehirden ayrıldığı günden bir gün sonra, yani telin geldiği 12 Şubat günü yapılmıştır.

Böylece her yıl yapılan Kurtuluş Bayramı geleneği, 12 Şubat 1923'te yapılan kutlama merasimi ile başlamıştır.

Fransızların işgalinden kurtulan Kahramanmaraş, 20 Nisan 1920'de il durumuna getirilmiştir. Ayrıca Kahramanmaraş'a 5 Nisan 1925 tarihinde Kurtuluş Savaşı'nda şehrini kurtarmasından dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası" verilmiştir. Milli Mücadele'de göstermiş olduğu başarıdan dolayı da 7 Şubat 1973'te şehir "Kahramanlık" unvanı ile şereflendirilmiştir. Şehrin ismi bu tarihten itibaren Kahramanmaraş olarak değiştirilmiştir.

1914 yılına kadar Halep'e bağlı bir sancak, 1914'te bağımsız bir sancak olmuştur. Bu sancağa Pazarcık, Elbistan, Zeytun ve Andırın kazaları bağlanmıştır. Bu dönemde sancağa bağlı nahiyeler ise Göksun, Bertiz, Camustil, Yenicekale, Nedirli, Orçan ve Şekeroba idi.

Kahramanmaraş'ın İl olarak yapılandırılmasından sonra Andırın, Elbistan, Göksun ve Pazarcık ilçeleri bağlanmıştır. 1940 yılında Elbistan'ın bir nahiyesi olan Afşin (o zamanki adı Efsus), kaza yapılmıştır. 1960'da Eloğlu, Türkoğlu adını alarak kaza olmuş, 1987'de Çağlayan-cerit, 1990 yılında Nurhak, 1991 yılında da Ekinözü ilçe olmuştur.

3. KAHRAMANMARAŞ ŞEHRİNİN GELİŞMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Kahramanmaraş'ın verimli ovaları, doğal akarsuları, zengin bitki örtüsü yanında, ılıman bir iklimi vardır. Ayrıca önemli yolların kavşağındadır. Bu yüzden şehir, insan yerleşmelerine açık olmuştur. Kahramanmaraş Cumhuriyet kurulduktan sonra, her Türk şehrinde olduğu gibi fiziki olarak batıya doğru gelişmeye başlamıştır.

Kahramanmaraş, her dönemde bir cazibe merkezi olmuştur. Özellikle doğası ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Türk ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışan Alman Feldmareşal Moltke, 1838 Mart ayında Kahramanmaraş'a geldiğinde, şehirden şöyle bahsetmiştir: “Dün yüksek dağlar üzerinde çetin bir yolculuk yaptık. Kar ve yağmur yağıyordu. Akşamüzeri geniş, muhteşem Kahramanmaraş ovasına indiğimiz zaman sahne değişti. Söğütlerin ilk yaprakları sürüyor; özlü bir yeşil, içlerinden gümüşten iki nehrin kıvrılarak aktığı, saatlerce genişlikteki tarlalar ve çayırıları kaplıyor, ağır kalın bulutlar, Gavurdağı'nın karlı tepelerinde dururken; Allah'ın altın güneşi şehrin üzerinde parıldıyor.”

3.1. Ekonomik Faktörler

Ceyhan boyundaki yerleşim birimlerinden biri olan Kahramanmaraş'ın toprağı ziraat ve meyve için elverişlidir. İlıman ikliminden dolayı tarımsal şartlar uygun olduğundan her türlü meyve ve hububat yetiştirilmektedir. Toprakta çok miktarda hayvansal ve bitkisel maddeler ve bunların artıkları mevcuttur. Dolayısıyla toprak verimlidir.

Kahramanmaraş eski devirlerden beri büyük bir ticaret merkezi hizmetini görmüştür. Eskiden şehir çarşısında, halkın kendi yetiştirdiğı ürünler ve sanat eserleri ile dışarıdan gelen ürünler yoğun şekilde satılırdı. Bu yönüyle Kahramanmaraş, işlek çarşısı ve canlı bedestenleriyle bir ticaret merkezi idi. Çukurova'ya, Suriye'ye, Irak'a, kuzey ve orta

Anadolu'ya Kahramanmaraş'tan kervanlar çıkardı. Toroslardan Suriye ve Irak'a geçen orduların ihtiyaçları buradan karşılanırdı. Anadolu'nun her tarafından gelen kervanlar, Kahramanmaraş Bedesteni'nde yüklerini tuttuktan sonra bunları dört bir tarafa dağıtırlardı.

1563 tarihli Maraş Tahrir Defterinde, Kahramanmaraş'ta boyahane, kirişhane, debbağhane, macunhane, değirmen gibi çeşitli malların imal edildiği yerler ile bunların satıldığı dükkânlar ve bir bedesten bulunduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde bağ, bahçe, bostan ve piyaz, ceviz, arıcılık ve hayvancılıktan elde edilen gelirler ile buğday, arpa, darı, çeltik (pirinç), susam ve pamuğun şehrin ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca bu dönemde, Kahramanmaraş'ın eteklerine kurulduğu Ahır Dağı'nın Küçük Göl mevkiinde, her sene Haziran ayının birinci gününden başlayıp yedi sekiz gün devam eden bir panayırın varlığından bahsedilmektedir.

XVI. yüzyılda Kahramanmaraş'ta yüksek üretim düzeyine sahip boyahanelerin geliri 25000 akçe idi. Boyahanelerin sayısının 1868 yılında 29, 1876 yılında 32 adet olduğu belirtilmiştir. Şehirde boyacılıkla alkali 11 adet de basmahane bulunduğu kaydedilmektedir.

XVII. yüzyıl başlarında dokumacılık, boyacılık ve kırmızı pamukluların üretiminin devam etmekte olduğu bildirilmektedir. Yine bu yüzyıl itibariyle, Kahramanmaraş'ın iri ve sulu narının çevre illere gönderildiği belirtilmiştir.

Kahramanmaraş'ın geliri XVIII. yüzyıla gelindiğinde tek başına bir vezire yetecek kadar çok değildi. Bu yüzden de Kahramanmaraş çoğunlukla mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir. 1831 yılında ise mukataat hazinesine bağlanarak yöneticileri buradan atanmaya başlamıştır.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, şehirde pirinç, mısır, kuş darısı, çavdar, nohut, fasulye, bakla, patates üretimi yoğun şekilde yapılmıştır. Ayrıca zeytin, acı badem, üzüm bağları, fıstık, ceviz³ ağaçları, zerdali yetiştirilmiştir. Üzümün yarısı taze iken tüketilir

---

³ Zeytin ağacından daha küçük kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Eskiden Meyvesi sanayide, bilhassa boyacılıkta kullanılır ve yurtdışına bilhassa Amerikaya ihraç edilirdi. İkinci Cihan Harbinde bile Almanya'dan boya gelmediğinden Maraş'ta ceviz ağacının meyvesinden boyacılık yapılmıştır. Demek ki yakın tarihe kadar çoktur.

gerisinden pekmez, bastık, bestil, samsa, sucuk gibi kışlık yiyecekler yapılmış, bal, fıstık, salep, menekşe kurusu gibi ürünler ihraç edilmiştir. 1900 yılına ait bilgilere göre, Kahramanmaraş'ta 9645 bağ, 550 bahçe olduğu kaydedilmiştir. Şehirde ilk zeytinlik ise 1870–1880 yılları arasında şehrin güneydoğu kesimlerinde kurulmuş, sonra diğer yerlere dağılmıştır. İslah edilmemiş olan bu zeytinliklerden yüksek verim 1948–1952 yıllarındaki çalışmalarla sağlanmıştır. Aynı dönemde şehirde, ekonomik değeri olan birçok hayvan türü yetiştirilmiştir. Bunlar arasında keçi, koyun, sığır, manda, deve, kısrağ, beygir, eşek ve katır bulunmaktadır.

1866 yılında, Derviş Paşa, Amik ovasında yaşayan Reyhanlı ve Çukurova'daki büyük Türkmen aşiretlerini iskâna tabi tutuncaya kadar bu Türkmen aşiretleri, yaylalara çıkarken ve inerken Kahramanmaraş'tan alışveriş yaparlardı. Bu aşiretler arasında; Reyhanîye, Çelikkanlı, Tecirli, Ulaşlı, Avşar, Cerid gibi aşiretler vardı. Bu aşiretler Kahramanmaraş'tan geçerken bir veya iki gün burada kalırlar ve Kahramanmaraş çarşılarından alışverişlerini yaparlardı. Bu aşiretler yaylalara çıkarken son önemli ticaret merkezi olan Kahramanmaraş'tan, gerekli olan kap kakak, serraciye eşyaları, “Osmanlı Kaltağı” denilen sırmalı eyer takımları, binit takımları, at koşumları, kepenek⁴, külek, hububat, çul, çuval, çadır, bakırdan mutfak eşyaları vs. gibi malzemeleri satın alırlardı. Yayladan inerken ise, hayvanlardan elde ettikleri peynir, çökelek, süt, yağ, koyunyünü, keçi kılı, hayvan derisi ve kasaplık hayvanların satışını yaparlardı. Böylece aşiretler Kahramanmaraş ticaret hayatına bir hareket getirirlerdi. Bir Osmanlı belgesinde Maraş ve yöresi şu şekilde anlatılmaktadır: “*Uzunyayla'da Çerkesler, Aziziye kazasında Afşarlar denilen halis ve itaatkâr Türklerle yaşamaktadır. Çerkesler süvari, Türkler koyuncu ve ziraatçidirler. Çerkesler atlarını Adana'nın Çukurovası'nda yetiştirirler. Türkler ürettikleri ürünleri Adana çarşılarında satarlar. Bununla beraber, bu halk Adana ve Maraş ile yaşarlar o olmazsa manen ve maddeten ölürlür.*”⁵

Geliri çok olduğundan halk arasında altın ağacı olarak anılır. Şimdilerde ormanlar arasında bağlarda siyeç aralarında çok az kalmıştır.

⁴ Kepenek: Çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük.

⁵ <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/994/108.doc> : BOA. HR. SYS. 2543-6/32-33

İngilizlerle yapılan ticaret antlaşması Kahramanmaraş'ın ekonomisini olumsuz etkilemişti. Bunun yanında Kahramanmaraş ekonomisinde aşiretlerin önemli bir payı vardı. Aşiretler giderken alır, inerken satardı. Derviş Paşa, Reyhanlı ve Çukurova'daki bu Türkmen aşiretlerini de iskâna tabi tutunca şehirdeki iktisadi canlılık iyice azaldı. Fırka-i İslâhiye ile "Reyhanlı, Cerid, Tecirli aşiretlerine mensup 4400 çadır ile diğer aşiret toplulukları" iskân edilince, bu aşiretlerin Nisan ayı boyunca devam eden Uzunyayla'ya çıkışları ve Ekim ayı içerisinde Kahramanmaraş'tan dönüşleri sırasında yaptıkları alışveriş bitmişti. Bu alışveriş azalınca Kahramanmaraş ekonomisinin gücü azalmıştır.

Amikli, Çukurovalı, Pazarcıklı, İslâhiyeli aşiret kızlarının simsırma işlemeli elbiseleri de Kahramanmaraşlı Türk ustalar tarafından yapılırdı. Bu dönemden itibaren atçılık, saraçlık, sim-sırma işi bölgesel çapta daha küçükoranda yapılıp olmuştur. Aşiretler yüzlerce ton yapağı, yağ ve peyniri bu dönemde ticareti ellerinde bulunduran Ermeni zenginlerine satardı. Bu Ermeniler, aşiretlerin yaylağa çıkış mevsiminde aşiretlere açığa para verirler ve aşiretlerin mallarını ölü pahasına alırlardı. Ermeni bankerler almış oldukları bu malları İskenderun limanından gemilerle Avrupa'ya ve kısmen de İstanbul'a göndererek büyük paralar kazanırlardı. Bu ticaretten Kahramanmaraş'ın Türk ahalişi o kadar faydalanamazdı. İskânla beraber Kahramanmaraş'ta ticaretin başında gelen yün yapağı, yağ ve peynir alışverişi de tamamen durmuştu. Bunun yanında Kahramanmaraş Kapalı Çarşısı'ndaki bezirgân ve manifaturacı esnafının çoğu Ermeni kısmen de Yahudi idi. Bu esnaf eski müşteri olan aşiretlere iskândan sonra at, deve ve katırlarla manifatura göndererek ticaretlerini yapmaya devam etmişlerdir. İskâna tabi tutulmayan ve yörede Aydınlılar diye bilinen aşiretler de vardı. Bu aşiretler Saçıkara, Horzum, Honanlı, Karatekeli idi. Bunlar kış aylarını genellikle Çukurova, İslâhiye ile kısmen de Hassa civarında geçirir ve yaz aylarında yine Uzunyayla'ya göç ederlerdi. Bunlar Cumhuriyet döneminde de konargöçerliğe devam etmişler ve Kahramanmaraş Kapalı Çarşısı'nda alışverişlerini sürdürmüşlerdir. Fakat son dönemde bu aşiretler de muhtelif illere yerleşmişlerdir.

H.1257/M.1841 döneminde Kahramanmaraş'ın Bedel-i Ağnam aidatı 2750 kuruş olarak kaydedilmiştir. H.1267/M.1851-1852 yılına ait gümrük defterlerine ait bilgilerde, Kahramanmaraş'ın gümrük gelir-

leri de belirtilmiştir. Bu dönemde Kahramanmaraş'ın gümrüğü Halep'le birleştirilmişti. Bu deftere göre, 1851/1852 yılı arasındaki 10 ay zarfında, Kahramanmaraş gümrüğünün geliri 248.843 kuruş olarak gösterilmiştir.

H.1884/ M.1885 mali yılı bütçesine göre, kendisine bağlı kazalarla birlikte Maraş Sancağı'nın bütçesi toplam 5.082.029 kuruş olarak belirtilmiştir. Bunu vergi, bedel-i askeri, aşar, ağnam ve deve ve diğer gelirler oluşturuyordu. H.1889/M.1890 yılında Maraş Kazası'nın geliri 2.107.500, 1901-1902 yılında ise 2.158.486 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Maraş Mutasarrıflığı'na atanan Yahya Dede Paşa'nın teşvikleriyle 1884 yılında şehirde, 2 milyondan fazla melengiç ağacının fıstık aşılması gerçekleştirilerek, önemli bir gelir kaynağı sağlanmıştır. Aşılı fıstık ağaçlarından beş sene sonra ürün alınmaya başlanmıştır.

1900'lü yılların başında Kahramanmaraş'ta, birinci sınıf at (koşum) takımı ve diğer sırmalı saraç işleri, gayet temiz sahtiyan (ince ayakkabı derisi), ham deri, Avrupa taklidi pantolonluk, dokumalar, alaca, aba, meşlah, bez, kösele, ceviz ve çınardan Avrupa taklidi yaylı iskemleler (koltuklar), kanepeler, sandalye masalar yapılıyordu. Bunların yanında şehirde üretilen ve ihraç edilen ürünler şunlardı: Kereste, pirinç, cehri, yün (kışın kırılan koyun tüyü), yapak (yapağı: ilkbaharda kırılan uzun ve yumuşak koyun tüyü), kösele (kalın ayakkabı taban derisi), mazi, halı, kilim, fıstık, katran, biber, fasulye, yağ ve peynir. Bu ürünler Kayseri, Kozan, Adana, Osmaniye (Cebel-i Bereket) ve Malatya taraflarına, pekmez ile üzüm Adana Vilayeti'ne götürülerek satılırdı. Pirinç ve üzüm ürünleri, Şam ve El Cezire taraflarına kadar gönderilirdi.

Kahramanmaraş, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Anadolu'ya bağlayan kervan yolu üzerinde bulunuyordu. Bu da ticarete bir hareket getiriyordu. Şehirdeki canlı ticaret hayatı, ikinci bir bedesten kurma ihtiyacını doğurmuştu. Bu amaçla, XVII. yüzyılın başlarında Yeni Bedesten (Aşağı Bedesten) inşa edilmiştir. Bu dönemde Kahramanmaraş'tan yüklenen ticaret kervanları Halep'e mallarını indirir, buradan mal yükleyerek tekrar Kahramanmaraş'a gelirlerdi. Kahramanmaraş'ta üretimi yoğun olan deri ürünleri ana ticaret yolları üzerinde bulunan

Halep kanalıyla bütün bölgelere ve dünyaya pazarlanırdı. Fakat Süveyş Kanalı 1869 yılında uluslararası ulaşımına açılınca, kervan yolları yön değiştirdi. Bu durum, tüccarların sayısının azalmasına yol açtı. Böylece şehirdeki üretim ve ticaret azalarak küçük ölçekli ve bölgesel üretim yapan el sanatları alanlarında yoğunlaştı.

H.1317/M.1899 yılı Halep Vilayet Salnamesi'nde geçen 2 adet testi ve kiremithane (tuğla) binası, Kahramanmaraş şehrindeki ilk fabrikalar sayılmaktaydı. Yapılan son araştırmalar neticesinde Maraş'ta 1880'li yıllarda tütün fabrikasının varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Maraş'ta ilk fabrikanın 1880'li yıllarda var olduğu anlaşılmaktadır. 1900 yılında elde edilen veriye göre ise şehirde 2 adet de pamuk fabrikası olduğu belirtilmiştir.

1910'lu yıllarda, Kahramanmaraş'ın toplam geliri 9.797.101 kuruş iken, gideri 4.793.704 kuruş olarak belirtilmiştir. Şimdiye kadar bunların istatistiği tutulmamıştır. Fakat mensup olduğu daire, Kahramanmaraş'ın ihracatının 17.514.000, ithalatının ise 5.050.000 kuruş olduğunu kaydeder.

Görüldüğü üzere, Kahramanmaraş'ta üretilen ürünler ithalatın üç katından fazladır. Bu dönemde şehrin ekonomisi, kendi kendine yeten ve üretim fazlasını ihraç eden bir yapıya sahiptir. Bu özelliği Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam etmiştir.

Kahramanmaraş Fransızlar tarafından işgal edilince Sivas'taki III. Kolordu bölgesine dâhil edildi. Kolordu Komutanı Albay Selahattin⁶ 9–21 1919 Aralık tarihleri arasında bölgenin kuzey kısımlarını teftiş etmiş, halkın ekonomik ve sosyal durumu ve işgalin doğurduğu sonuçlar hakkında bir rapor hazırlayarak bu raporda alınması gerekli tedbirleri Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Bu rapora göre Kayseri, “Aziziye” (Pınarbaşı), Gürün, Darende ve Malatya bölgesinin bütün ticaret ve geliri zaruri olarak Maraş ve Adana pazarlarına dayanmaktadır. Bu vilayetler yabancı işgalinde kalırsa halk yaşayamaz. Bu memleketler söner ve halk oralardaki ticaretin, fiyatların ve gümrüklerin esiri olur. Bunun sonucu bu bölgelerdeki halkın hükümete olan bağlılığı şekilde kalır ve manen bizden ayrılır. Bölge halkı sırf Türklerden ibaret olsa bu mesele o derece mühüm görülmebilir. Bu bölgelerdeki menfaatlerini

---

⁶ Çolak Selahattin lakabıyla tanınır.

göz önünde tutan bazı azınlıklar eğer hükümetimizden bu yolda bir teşebbüs görmezlerse menfaatlerini ihmal etmemeye çalışacaklar ve bunun sonucu olarak da dert üstüne dert çıkacaktır.

Kahramanmaraş, Milli mücadeleden sonra iktisadi olarak daha da zayıflamıştır. Elsanatları devam etmekle birlikte, iktisadi faaliyet, ziraa-ta kaymıştır. Ancak bu iktisadi gerilemeye rağmen, el sanatları küçük çapta da olsa devam etmiştir.

1930'a kadar geçen süre içerisinde Kahramanmaraş ekonomisi, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerindeki insan ve maddi kayıplar yüzünden gerilemiştir. Bu tarihten sonra, özellikle 1945'ten sonra gelişen ekonomisiyle, sattığı malların değeri aldığı malların değerini geçmiştir. 1950'li yıllarda 1000 (bin) işyerinde yoğun olarak yapılan çorap üretimi buna iyi bir örnek oluşturur. 1990'lı yıllara kadar bölgesel ölçekte üretim yapan Kahramanmaraş sanayi, bu tarihten sonra tekrar bölgesel ve uluslararası ticarete açılmaya başlamıştır.

Kahramanmaraş'ın yamaçları ağaçlı ve yayla özelliği taşımasına rağmen, şehrin ovasında Kahramanmaraş biberi denilen yöreye özgü kırmızıbiber yetiştirilir. 1940 yılında Kahramanmaraş'ta üretilen 500 ton kırmızıbiberin büyük bir kısmı pastırmada kullanılmak üzere Kayseri'ye gönderilmiştir. Aynı zamanda şehrin bu bölümünün 4/5'i bataklık olup pirinç ve pamuk ekimi yoğun olarak yapılmıştır. Buranın su ihtiyacı genellikle Aksu ve Erkenez çaylarından sağlanmıştır.

Kahramanmaraş'ın sırtını yasladığı Ahır Dağı, yerleşime ve yazlık kullanıma müsait olduğundan, yüzyıllardır şehir insanının bağlık alanı olmuştur. Dağ, kayalık değil toprakla kaplı olduğundan meyve üretimine, hayvancılığa, yaylacılığa, bağcılığa, ormancılığa, karcılığa, arıcılığa, avcılığa müsaittir. İnsanlar buraya çeşitli meyve ağaçları dikmişler ve bağ yapmışlardır. Şehir insanı bu bağlardan elde ettikleri ürünlerle kışlık zahiresini çıkarmıştır. Böylece Ahır Dağı, Kahramanmaraş halkının ev ekonomisine ve ticari mallara dayalı üretim tarzının alanlarından biri haline gelmiştir.

Kahramanmaraş'ta şeker pancarı ziraatı 1958 yılında başlamış, 1965 yılından itibaren de sürekli ekilmeye başlanmıştır. 1960 yılında 30.000 dekar alandaki pancar ziraatından 83000 ton mahsul alınmıştır. Bu mahsul miktarı, Türkiye şeker pancarı piyasasında hatırı sayılı bir

miktarı oluşturmaktadır. Ekim alanı 1990 yılında 137800 dekara, üretim ise 638593 tona ulaşmıştır. Ülkemizin pancar verimi dekara ortalama 3.1 ton iken, Kahramanmaraş bölgesinin 4.6 tondur. Görüldüğü gibi şehrin arazisi pancar üretiminde Türkiye ortalamasının üzerinde bir verime sahiptir.

Kahramanmaraş tarım ve hayvancılığa uygun şartlar taşıdığından ve hammaddesi tarımdan gelen sanayi üretimi ağırlık kazandığından, tarihin hiçbir döneminde geçim sıkıntısından dolayı dışarıya asla göç vermemiş, aksine göç almıştır.

Kahramanmaraş'ta el sanatları ustaları ürettikleri ayakkabıları Fas'a ve Yemen'e kadar ihraç etmişlerdir. Şehirdeki deriler yetmediği için Çin'den deri ithali yapılmıştır. Arabistan çöllerine kadar cins atların sırmalı ve kadifeli eyerleri, Kahramanmaraş saraçları tarafından üretilmiştir.

Öte yandan, konutta kullanım ile sanayide kullanılan elektrikle çalışan makinelerin ihtiyacı için 1940'ta su türbinli, 1958'de dizel ve 1963'te de dizel ve su türbinli olmak üzere, kurulu gücü 1000 kw'dan büyük olan toplam dört adet elektrik santrali kurulmuştur. Su türbinlerinin Haydarlı'nın kuzeyinde halkın Elektrik dediği semtte olduğu bilinmektedir. Yine 1958 tarihinde Ceyhan nehri üzerinde 3.6 megavatlık Güvercinlik Hidroelektrik Santrali kurulmuştur. Şimdiki İş Bankası'nın yerinde ise yukarıda bahsi geçen dizel motorlu türbinden elektrik üretimi yapıldığı bildirilmektedir.

Yukarıda saydığımız ekonomik gelirlerinin kaynağının güçlülüğü, yüzyıllar boyunca Kahramanmaraş'ı cazibe merkezi yapmıştır. Ticari ve zirai olarak güçlü olması, milletlerin ve komutanların târihte burayı sürekli ele geçirmek isteyip yerleşmelerine sebep olmuştur.

3.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Selçukluların 1040 yılında kazandıkları Dandanakan savaşından sonra Türkmenler dalgalar halinde Ön-Asya'ya akın ederken, birçok Türkmen boy ve oymakları da 1063 yılından itibaren Suriye'ye göçmüştür. Suriye'ye yönelik göçler, Anadolu Selçuklu ordusunun 1243 Köseadağ savaşında Moğollara yenilmesinden sonra da devam etmiştir. Anadolu'da düzenleri bozulmuş 40.000 çadırılık büyük bir Türkmen

topluluğu bu zamanda Halep'e yerleşmiştir. Bu aşiretlerin yaylakları da Maraş, Uzunyayla ve Sivas'a kadar uzanmıştır.

Selçuklu Devletiyle birlikte Maraş ve çevresi de Türkmen aşiretlerinin yoğun şekilde yaşadığı bölgelerden birisi olmuştur. Ayrıca burası, Halep'e kadar uzanan bölgelerdeki Reyhanlı Aşireti ile Çukurova civarından yaylaya giden Avşar, Cerid ve Tecirli Türkmen aşiretlerinin yol güzergâhıdır.

Şehirde hâkimiyet kuran Dulkadir Türkmenleri'nin yaylak yerleri arasında Sivas'ın güneyi ile Kayseri'nin doğusu; özellikle de Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesindeki Uzunyayla bölgesi bulunuyordu. Bu bölge Maraş–Malatya–Kayseri üçgenidir. Halep'ten Maraş'a kadar olan sahada kışlayan bu Türkmenler, yaz gelince Maraş yolunu kullanarak yaylaklara giderlerdi. Maraş merkezli bu yörelerde bulunan Türkmen Aşiretleri, tahrir kayıtlarında Yörükân-ı Maraş ya da Türkman-ı Dulkadiriyye adıyla anılmaktadır. Bunlar Dulkadir Beyliği'nin unsurları olup Anadolu'nun en kalabalık Türkmen teşekkülünü oluşturuyorlardı. Bu aşiretler 800'den fazla cemaat halinde Binboğa, Engizek, Nurhak, Bertiz, Erciyes Dağları ile Maraş, Berriye (Birecik), Antakya ve Çukurova arasında konar-göçerlik ederlerdi. Dulkadirli Türkmenleri ayrıca Kırşehir, Yozgat ve Kırıkkale vilayetlerindeki pek çok köye yerleşmişlerdir.⁷ 1525 yılında Maraş'ın merkez olduğu kaza sınırları içinde, 2338 mücerred ve 23407 hane olduğu kaydedilmiştir.

Avşarlar, Ceritler ve Tecirli Çukurova'da Ceyhan Nehri ile Osmaniye arasında otururlardı. Geçimleri hayvancılık olan bu aşiretler yaz aylarında Uzunyayla, Sivas, Göksun, Pınarbaşı, Binboğa Dağları'na göç ederlerdi. Bozdoğanlı Türkmen aşireti Kadirli–Yumurtalık arasında otururdu. Bunlar da yazları kısmen Toroslarda kısmen de Uzunyayla'da geçirirlerdi. Aşiretlerin Uzunyayla'ya göçleri büyük topluluklar halinde yapılırdı. Bunlardan Reyhanlı aşireti Kırıkhan, Reyhanlı'dan (Değirmenkaşı) hareketle Hassa–İslâhiye–Dumdum Ovası–Türkoğlu (Eloğlu)–Maraş–Göksun üzerinden Uzunyayla'ya ve

---

⁷ XVI. Yüzyılda Sivas'taki Dulkadirli teşekkülleri, Sivas taraflarına yaylağa çıkan Halep Türkmenlerinin bir kısım şubeleri ile birlikte “Yeni-İl”i teşkil ederlerdi. Yeni-İl Türkmenleri III. Murad'ın annesi Atik Valide Sultan'ın yani Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı cami evkafının reayası olduklarından bunlar “Üsküdar Türkmeni” adıyla da anılmıştır (Çakar, 2006: 166).

Binboğa'ya çıkarlardı. Çukurova aşiretlerinin göç yolu kısmen Osmaniye–Kanlıgeçit–Maraş, kısmen de Kozan ve Andırın üzerinden yapılırdı. Avşarlar yaz aylarını genellikle Göksun ile Yalak arasındaki Bayazıtöğlü Müşir Süleyman Paşa'nın topraklarında geçirirlerdi. Bu göçler Nisan ayı sonlarında başlar, dönüş Ekim ayı sonlarında tamamlanırdı.

İşkândan sonra aşiretlerin yaylak ve kışlak arasındaki yol güzergâhları tutulmuştu. Avşar olan Dadaloğlu bu durumu bir şiirinde şöyle ifade eder:

Melik Ejder evliyalar yatağı

Ahır Dağı yaylamızın eteği

Bayezitli elimizin tutağı

Cihan Köprüsü'nde bağlı yolumuz.

1525 yılı itibariyle yaylak–kışlak arasında göç ederken Maraş'tan geçen aşiret sayısının, yaklaşık 166.187 kişi olduğu bildirilmektedir. Bu sayının XIX. yüzyılda düştüğü ve 50.000 kişi olduğu iddia edilmektedir. Bu sayının daha da fazla olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu dönemde 2000 çadır Reyhanlı Aşireti, 1200 çadır Cerid Aşireti, 1200 çadır Tecirli Aşireti olmak üzere toplam 4400 çadıra ek olarak diğer aşiret toplulukları iskân edilmişti. Bu sayı o dönem için büyük bir nüfustur. Böylece yaylak ve kışlak arasındaki göç yolları üzerinde bulunan Maraş'a, büyük bir nüfus kitlesinin giriş ve çıkış yaptığı anlaşılmaktadır.

Türkmen aşiretlerinin yaşamlarında “Yaylak” ve “Kışlak” kelimeleri özel bir önem taşır. Yaz aylarında yaylaya göç eden Türkmenler kışın “düze” inerler. Kışlak ve yayla birbirini tamamlayan iki önemli unsurdur Türkmenler için. Biri olmadan diğersinin bir anlamı olmaz.

Fırka-i İslahiye'nin bölgede başarı sağlamasından sonra Çukurova, Maraş, Adana ve Antakya'da 1865–1866 yıllarında doğan kimi çocuklara Ahmet Cevdet ve Derviş ismi verildiği görülmektedir. Bunlardan birisi Maraş Mebusu Bayazıtöğlü Şükrü Bey'in ve Çanakkale gazilerinden Bayazıtöğlü Yarbay Kerim Bey'in kardeşleri, Plevne komutanı Gazi Osman Paşa'nın yeğeni Lütfi Paşa'nın damadı Bayazıtöğlü Derviş'tir.

1884–1890 yılları arasında Maraş Mutasarrıflığı'nda bulunan Yahya Dede Paşa, göçebe halde bulunan ve “Aşayir-i Seyyare” olarak adlandırdığı bazı aşiretleri iskâna tabi tutmuştur. Bu amaçla 1200 hane halkı uygun mevkilere yerleştirilmiştir. Maraş'a ve etrafına yerleştirilen bu Türkmen aşiretlerinin sosyal yaşantılarını düzenleyen yüzyılların verdiği ortak kültürel birikimler, bu grupların bir arada yaşamalarına temel oluşturmuştur.

Yavuz Sultan Selim tarafından Maraş'a getirilen Beyazıt ailesine, o zaman illerdeki en büyük askeri rütbe olan Çavuşbaşlık ünvanı verilmiştir. Bu aile XIX yüzyılda Maraş'ta çok güçlenir. Dulkadirîler ile boy ölçüşecek seviyeye ulaşır. Çünkü devlette çok önemli yerlerde görev alır.

3.3. Coğrafi Durum

Maraş, Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nün kuzeydoğusuna düşmektedir. Ahır Dağı'nın eteklerinde meyilli bir arazi üzerine kurulmuştur. Sulak ve verimli bir ovaya sahiptir.

Kahramanmaraş eski dönemlerde coğrafi vaziyet itibarıyla bulunduğu bölgede askeri ve siyasi olduğu kadar ticari bakımdan da pek önemli bir yol düğüm noktasında yer almıştır. Bu düğüm noktaları Irak, Kuzey Suriye, Anadolu ve Akdeniz'i birbirine bağlayan ticaret yolunun kesiştiği yerdir. Kahramanmaraş'ın Orta Tunç Çağı'nda önemli bir konumda; Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Orta Anadolu'ya bağlayan yol güzergâhında olduğu görülmektedir. Kalay ve kumaşı Mezopotamya'daki Asur'dan alıp Anadolu yaylasına getiren eşek kervanlarının, Dicle–Habur–Balih vadileri üstünden Urfa–Birecik–Maraş–Göksun–Sarız–Pınarbaşı yoluyla Kültepe/Kaniş⁸ ulaştıkları bildirilmektedir. Hititler ve Asurluların Kültepe yolu Maraş ve Göksun arasındaki sarp dağlardan geçmekteydi.

Şehir, XV. yüzyılın sonlarına kadar Ortadoğu uygarlığının beşiğinde yer almıştır. Güneyi, Güneydoğuyu Batıya bağlayan yollar önünden, yanından geçmektedir. Maraş ve yakın çevresinde düğümlenen bu eski yolların başlıcaları şunlardır:

---

⁸ Kaniş: Kayseri Merkez antik kentlerinden birisidir.

1. Amanos Dağları boyunca uzanan Maraş ovasını takip ederek Antakya'ya ulaşan yol

2. Maraş ovasının kuzeydoğusunda el-hades (İnekli Köyü)–Viranşehir üzerinden Malatya'ya giden yol

3. Besni üzerinden Fırat kıyısına Samsat'a giden yol

4. Kayseri ve Sivas–Elbistan–Akçaderbent–Pazarcık–Gaziantep üzerinden Halep ve Şam'a giden yol

5. Batıda Andırın–Kadirli–Anavarza–Kozan yönünde Adana ovasına inen yol

6. Elbistan–Gürün–Sivas üzerinden Karadeniz kıyılarına ulaşan yol

7. Halep–Gaziantep–Maraş–Göksun üzerinden Orta Anadolu'ya giden yol

8. Maraş–Gürün–Kayseri yolu

9. Kuzeyde Kısık vadisini izleyerek Elbistan ve Afşin'e giden dağ yolu

10. Çukurova'yı Maraş'a bağlayan Bahçe–Badülhades Kahramanmaraş yolu ve buradan doğuya doğru Cerid ve Gölbaşı'na kadar giden yol. Bu yol Katırcı yolu olarak da bilinir ve Çukurova ile Doğu Anadolu arasındaki tek kara yolu idi. Bu yol Kahramanmaraş'tan çıktıktan sonra, Ferhuş–Atizi Köyü üzerinden eski Aksu Köprüsü'nü takiben Hopurlu Köyü'ndeki Yalangoz–Kayapınarı istikametinde Orçan Çayı ile Deliçay (Bugünkü Dadağlı–Fındıcak–Dönüklü köyleri istikameti) vadisinden geçerek Bahçe üzerinden Çukurova'ya inerdi.

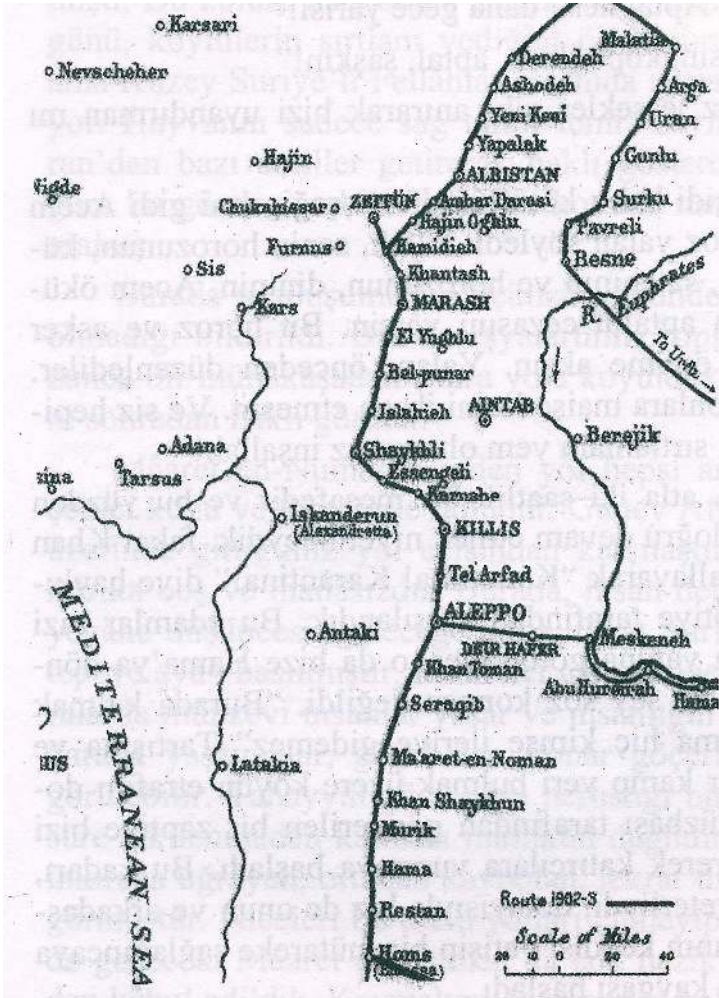
Şimdiki Dadağlı Köyündeki Marönü Pınarı, Çukurova'dan Kahramanmaraş, Elbistan, Gölbaşı taraflarına yaylaya giden Tecirli, Cerit, Avşar ve diğer Türkmen aşiretlerinin yolu üzerindeki konaklardan bir tanesi idi. Burası aynı zamanda namazgâh olarak kullanılmıştır. Delaporte, “Les Hittises” adlı kitabında Kahramanmaraş'tan geçen Güneydoğu yolunun Hititler devri yollarından bir tanesi olduğunu kaydediyor.

Kahramanmaraş, 1730 yılında Osmanlı Devleti'nin Doğu'ya yaptığı sefer için kullandığı menzillerden biri olan Adana'da Çakıt suyu kenarında bulunan Çakıt Hanı (Bayram Paşa Hanı) ve yerini tespit

edemediğimiz Nehr-i Kenar Çayırı'na arpa, un, unlu madde (dakik-i un), saman, odun, ot gibi ordunun ikmal maddelerini karşılayan kazalardan bir tanesi idi.

Maraş Yol Haritası (1902)

Kaynak: Mark Sykes, 2000

Anadolu'nun Sağ Kol güzerhahı üzerinde bulunan Kurtkulağı menzilinde, 1727-1728'de ulaşımı sağlayan beygir adedi 15 olarak belirtilmiştir. Bu menzilin masraflarının bir kısmı olan 500 kuruş, İfraz-ı Zülkadriye Türkmenlerinden karşılanmıştır.

Yine 1756 yılı Mayıs ayında, Osmanlı Devleti'nin Anadolu Sağ Kolu ulak menzillerinden Maraş'a gelen yol, Adana İli'nin Ceyhan İlçesi'ne 12 km uzaklıktaki Kurtkulağı Menzili'nden geliyordu. Bu menzil, Maraş'a at ile 18 saat mesafede idi. O dönemde Maraş'ın haberleşme ve iâşe merkezi olarak kullanıldığı görülmektedir.

1760'da Maraş Livası'ndan Canib-i Bedel-i Belderan adı altında 338.062 Akçe alındığı belirtilmiştir.

Kahramanmaraş'ın canlı ve hareketli hayatını XVIII. yüzyıl sonlarına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu yüzyılda ticaret yolları yer değiştirmeye başlayınca şehirdeki canlılık nispeten azalmıştır. Böylece, şehirde üretim daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar, bölgesel düzeyde ve el sanatlarıyla sınırlı kalmış, sanayie geçiş sağlanamamıştır.

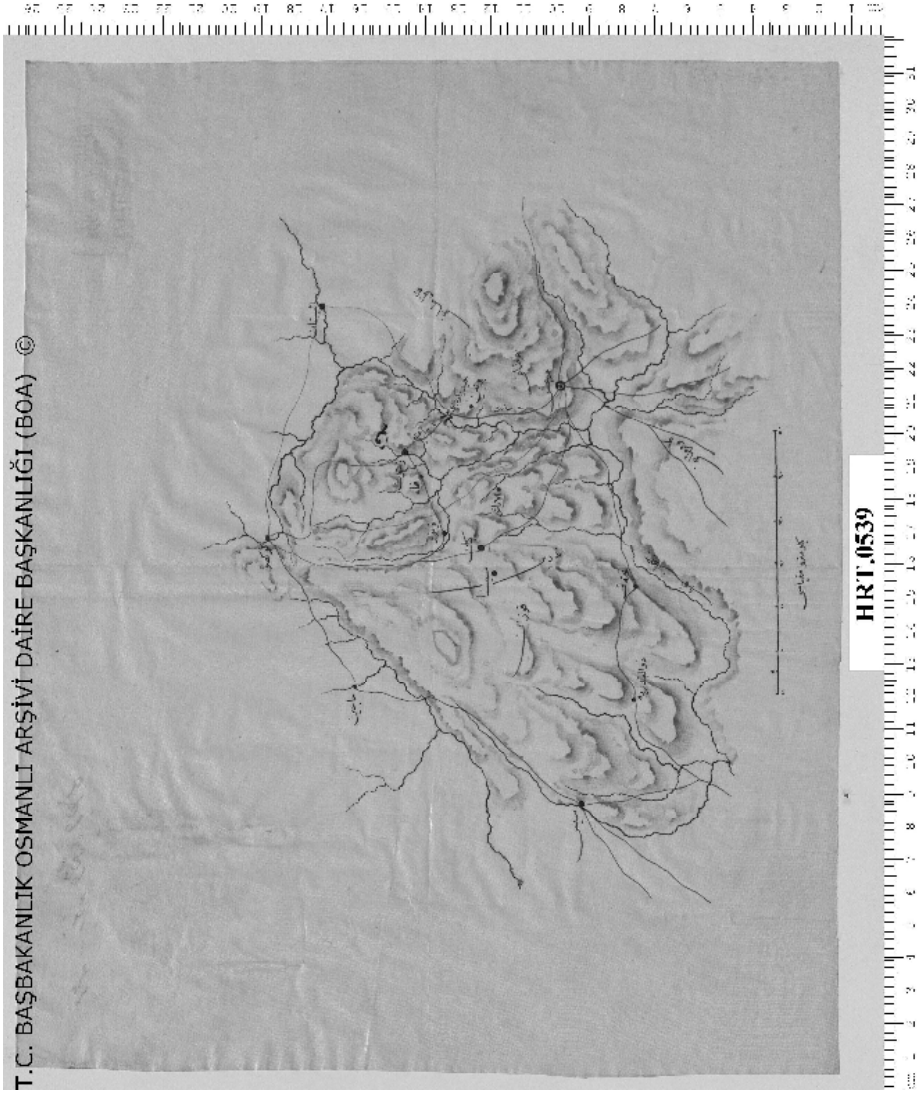
Kahramanmaraş, Ahır Dağı'nın çınar dalına benzeyen bir sekisine yerleşmiş olup yeşil ve verimli bir ovaya sahiptir. Ahır Dağı'nın engin tepeleri, aşağıdaki ovanın bir devamı gibidir. Bağlar bu alanda yer almıştır. Yüksek yerler çıplaktır. Sekinin üst tarafında, Kırkgöz gibi Kahramanmaraş'ın ünlü Pınarbaşı mesirelerinin oluşmasını sağlayan berrak, tatlı ve serin sular çıkmaktadır. Bu suların etrafı meyve ağaçları ile kekik ve türlü bitki üretilen bahçelerle kaplanmıştır. Şehrin aşağı mahallelerinde, erken biten sebzelerden tarlalar ve ağaçlardan bahçeler varken, üst kesimlerde badem, ceviz, nar ağaçları arasında üzüm bağları yetiştirilir. İşte bu iki yerin ortasındaki çukur ve yamaçlara kondurulmuş evleriyle şehir yer almıştır. Kahramanmaraş'ın bu özelliği şu şekilde özetlenmektedir:

Yücesinde kekik biter, keklik öter

Ovasında pirinç biter, turaç gezer

Yaz aylarında Kahramanmaraş ovasında rutubetli bir hava bulunur. Şehre doğru yaklaştıkça bu rutubetli hava yerini tatlı bir serinliğe bırakır. Şehirde, insanı üşütmeyen tatlı bir serinlik vardır. Yaylalardaki insanı üşüten sert hava ile güneydeki insanı yumuşatan boğucu ve rutubetli hava Kahramanmaraş'ta bulunmaz.

Osmanlı Devleti Zamanında Çizilen Maraş Arazisi

Yüksek kesimler, taşıma gücü iyi ve deprem yönünden zayıf olmayan çeşitli kayalardan oluşmuştur. Akarsu çökellerinden oluşan ova

kısımında, yeraltı su seviyesi yüksek ve verimlidir. Ilıman bir bölgede olduğundan dolayı tarım ve hayvancılığa uygun bir konumdadır. Ovayı sulayan Erkenez ve Aksu çayları, şehrin güneybatısında Ceyhan nehri-ne ulaşır.

Suriye bölgesini ele geçirmek isteyen kuvvetler mutlaka Kahramanmaraş'ın sırtını dayadığı Toros dağlarını ellerinde bulundurmamak zorunda kalmışlardır. Burası ele geçirilmesi zor bir bölge olduğundan, askeri harekâtlar için çok güzel bir üs konumundadır. Buralarda iaşesi tamamlanan ordular, Kahramanmaraş'tan güneye doğru inen arazinin düz olması nedeniyle, sefere kolay çıkmışlardır. Coğrafyanın sunduğu bu askeri stratejik konum Kahramanmaraş'ı eski tarihlerde olduğu gibi, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde de önemli kılmış, yerleşime açık bir hale getirmiştir.

Kahramanmaraş, Asya-Avrupa-Afrika arasında sosyal, kültürel ve ekonomik bir köprü olan Anadolu yarımadasının Ortadoğu'ya açıldığı güney kapılarından birisi olmuştur. Bu bağlantı da kervan yolları ile sağlanmıştır. Şehir bu özelliğini XIX. yüzyıla kadar devam ettirmiştir.

Şehrin ithalat ve ihracatı çok zaman, dönemin önemli şehirlerine yakınlığı sayesinde kolay yapılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kahramanmaraş'ı etrafına bağlayan düzenli bir yol olmadığından, ihracat ve ithalat, zamanın önemli şehirlerinden olan "*Halep ile Maraş'ın iskelesi kabul edilen İskenderun-Payas*" üzerinden sürdürülmüştür.

XIX. yüzyıl sonlarında, yörede yetişen ihraç mahsullerinin yanında palamut, bal mumu ve tıbbi nebatlar da İskenderun üzerinden Avrupa'ya ulaştırılıyordu. Kayıtlara göre, tütün daha çok Mısır'a gönderiliyordu. Bu dönemde, Adana ve Osmaniye yolu da diğer önemli bir ticaret yolu idi. Ayrıca Kahramanmaraş'ı Gaziantep'e bağlayan bir yol bulunuyordu.

Kahramanmaraş il sınırları içinde, motorlu araç sığacak kadar genişlikte ikinci derece önemli yollar ve şehirden il yollarına, ilçelere, kasabalara, köylere yol yapımına 1950'den sonra başlanmıştır. Yine bu tarihte, şehirden Gaziantep'e günde bir defa olmak üzere, Çukur garajdan Kadifecilere ait bir otobüs işletiliyordu. 1965 yılına gelindiğinde,

ilçeleriyle birlikte Kahramanmaraş'ı çevre bölgelere bağlayan, 399 km uzunluğunda Devlet yolu yapılmıştır. Bunun yanında 1970 yılından önce köylerin büyük çoğunluğunun hayvan yolu hariç şehirle karayolu bağlantısı yoktu.

Aynı dönemde, diğer bir ulaşım aracı olarak kullanılan demiryolları, Doğu Anadolu Bölgesinde doğu–batı istikametinde dört paralel hat halinde uzanmıştı. Bu dört hattı, Sivas–Kahramanmaraş hattı birbirine bağlıyordu. Bu hat aynı zamanda güneyi kuzeye bağlayan Sivas–Malatya–Kahramanmaraş–Adana hattını oluşturuyordu. Öte yandan Doğu Anadolu'yu Çukurova'ya bağlayan en eski ve en uzun demiryolu, Kahramanmaraş–Malatya–Kurtalan hattıdır. 664 km uzunluğundaki bu hat, 1929–1944 arasında inşa edilmiştir. Aynı zamanda Kahramanmaraş'ın Narlı mevkii, Malatya ve Elazığ şehirleri demiryollarının düğümlendiği istasyonlardır.

1930'lu yıllarda Kahramanmaraş'a en yakın istasyon İslâhiye tren istasyonu idi. 1940'lı yıllarda demiryolu, İskenderun'dan Türkoğlu (Eloğlu)'na ulaşmıştır. Trenin getirdiği yolcular, bu istasyondan otobüslerle Kahramanmaraş'a taşınıyordu. Haftanın üç günü saat 06.15 ve saat 22.00'de Kahramanmaraş istikametine posta ve banliyö trenleri geliyordu. Kahramanmaraş'a ilk tren ise 02/08/1948 yılında, Köprüağzı İstasyonunda ana hattan ayrılan 27.903 metrelik bir şube hattı ile gelmiştir.

3.4. İklim Özellikleri

Kahramanmaraş şehir merkezi, Orta İklim Kuşağı'nda olup Akdeniz iklimi görülür. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlıdır. Kahramanmaraş'ta yıllık sıcaklık ortalaması 16,5 derece, sıcaklık ortalaması ise 4.5 derece (Ocak ayı) ile 28 derece (Ağustos ayı) arasında değişir. Buna göre Ocak ayı ile Ağustos ayı arasındaki sıcaklık farkı 23.5 derecedir. Yıllık yağış ortalaması ise 709.8 mm.dir. En yağışlı mevsim kıştır. Donlu günler Ocak ve Şubat aylarında görülür. Kahramanmaraş merkezi için tespit edilen yıllık ortalama donlu gün sayısı 27.6 gündür.

Şehir ılıman iklime sahip olup sıcak bölgelere yakındır. Sıcak aylarda esen garbi, sıcaklığı biraz olsun hafifletir. Bu rüzgâr Şubat ayının

ortasından başlayarak Ağustos ayına kadar devam eder. Her gün öğleden sonra başlar gece yarısına kadar eser. Şehre yazın yağmur yağmadığından bitkiler ihtiyaç duydukları nemi, bu rüzgârdan alır. Serinleticiliğinin yanında nemli olan rüzgâr, bitki ve ağaçların nem ihtiyaçlarını giderir ve her şeyi yumuşatır. Kahramanmaraş rüzgârlı bir şehir olduğundan esinti genelde eksik olmaz. Fakat kışın esen poyraz soğuk eser.

İklimin konutları ve insan yaşayışını direkt ilgilendiren yönü bulunduğundan, Kahramanmaraş'ta eski konutlar da, yapı malzemesi ve şekil bakımından iklim şartlarından etkilenmişlerdir.

Üzeri düz toprakla örtülen evlerin damları, sürekli yağmurlardan veya kar yağışından sonra donarak çatlar ve su geçirgenliği artar. Yağmur ve kar yağma oranının yüksekliği ile dam loğlama sıklığı birbiriyle doğru orantılı olduğundan, yağışa göre loğlamanın belirli aralıklarla yapılması gerekir. Daha sonraları çatılarda oluklu saç ve kiremit kullanımıyla birlikte, üst yapı örtüsü dört yana eğimli yapılırdı.

Kahramanmaraş, ikliminin özelliğinden dolayı tarıma ve hayvancılığa elverişlidir. Sulanabilen bir ovası vardır. Orçan'dan gelen Orçan Çayı, kış ayı boyunca Yavşan'dan başlayıp aşağıya doğru akan Deliçay, Cerit'ten çıkan Aksu ve Erkenez Çayları ovası sular. Orçan Çayı ve Aksu yaz boyunca akmaya devam eder.

Aksu Nehri'nin Arap kaynaklarında *Nehrü'l-Haris* olarak geçtiği ve bu nehrin Hades yakınlarındaki göllerden suyunu aldığı belirtilmiştir. Aksu'nun su kaynakları Göynük, Azaplı ve Baş Göl gibi bir kaç küçük gölcüğün suyudur.

Ilıman ikliminden dolayı şehrin etrafı ormanlarla çevrilidir. Çevrede her türlü kerestelik ağaç bulunmaktadır. Son zamanlara kadar bu ormanlar tahribata uğramıştır.

4. KAHRAMANMARAŞ ŞEHRİNDEKİ FİZİKİ YAPILAR

Her toplumda şehirlerin görünen fiziki alanları ve toplumsal birikimleri olan mahalle, cadde, sokak ve evler farklılık gösterir. Orta Asya'dan kalkıp Anadolu'yu yurt edinen Türk aşiretleri, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük bir kültür ve medeniyet meydana getiren devletlere yol açmışlardır. Bu devletlerin, hüküm sürdükleri yerlerdeki kültürün fiziki izleri ise mimari yapılarıdır. Şehirlere kimlik kazandıran bu mimari eserler, şehirlerin tapuları sayılmıştır. Dolayısıyla bu şehirlerdeki mimari eserler ortadan kaldırılırsa o yerde hangi medeniyetin yaşadığı tespit edilememektedir.

“Ne isterseniz yapınız, her yaptığımız şey mutlaka inancınızın tam bir inikâsı (yansıması) olacaktır” şeklindeki Hadis-i Şerif, inanç ile fiilin bütünlüğünden bahsetmektedir. Yani hadis-i şerifle ortaya konulan şeyin altında mutlaka inanılan değerlerin etkisinin bulunduğu vurgulanmaktadır.

Atalarımız, yaşanılan alanı güzelleştirmek İslam'ın bir emri olduğundan, şehri inşa ederken aynı zamanda ibadet ediyormuşçasına hareket ediyorlardı. Allah sevgisinin mekân planında ifadesi olan mescidler; topluma, doğaya, gelecek nesillere karşı saygı ifadesi olan temiz bir çevre; komşuya saygının ifadesi olan evlerin birbirini rahatsız etmeyecek şekilde yapılması hep İslam'ın emirleri neticesindedir.

Yapılar insanların sosyal, kültürel, dini, psikolojik, ekonomik ve fiziksel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yapılmışlardır. Şehirler ise bu binalar ile mahalle, sokak, cadde ve çarşıları ihtiva eden yer olarak kabul edilmektedir.

İnsanlar çevrelerini biçimlendirirken, kendilerini oluşturan ve kişiliklerini belirleyen sahip oldukları dini, sosyal ve kültürel birikimlerin

etkisiyle hareket etmişlerdir. Bu birikimler, sokakların ve mahallelerin nerelere kurulacağı, yapılacak evde kalacak kişiler, çocuk sayısı, ev içinde hayat, haremlik, selamlık, mutfak, sofa⁹, çardak, depo, ahır, yatak odası vs. gibi bölümlerin nerelere yerleştirileceği, ihtiyaca göre eve eklemelerin nerelere yapılacağı, evler arasındaki mesafenin ne kadar olacağı, komşu evine karşı konum, bahçelerin tanzimi gibi fiziki yapılaşmalar, toplumların kişiliğinin biçim olarak binalara yansması olarak kabul edilmişlerdir.

Geleneksel Türk mimarisinin temelini, insan unsuru ve estetik duygu oluşturmuştur denilebilir. İnsan ölçeğindeki yapılar insanı ferahlatmış, mekânla insan kaynaşması yaşanmıştır.

Yeterli şekilde arkeolojik araştırma yapılmadığından dolayı, Kahramanmaraş'ın ilk çağlardaki kent dokusu hakkında yeterince bilgi yoktur. Bunda, şehrin hiçbir surette boş bırakılmayarak sürekli yerleşme açık olması ile sık sık istilaya uğraması etkili olmuştur. Şehrin şu andaki yerleşim yerinde görülen en eski mimari kalıntıların hemen hepsi Dulkadir Beyliği döneminde inşa edilmiştir.

Maraş'ın, ilk çağlarda şimdiki bulunduğu yerin doğusunda Elmalar Köyü yakınında, Erkenez Çayı kenarında Himlihöyük mevkinde kurulduğu iddia edilmektedir. Bugünkü Maraş Kalesi'nin de Hititler zamanından kaldığı unutulmamalıdır. Himlihöyük harabelerinin bulunduğu yerdeki şehir kalıntılarının bir Asur Ticaret kolonisi olabileceği gibi Hititler öncesi Maraş'ın burada kurulmuş olabileceği de düşünülmektedir. Himlihöyük, Maraş, Pazarcık ve Türkoğlu arasında kalan bölgede bulunan 200'den fazla bulunan höyüklerden sadece bir tanesidir. Maraş'ın en fazla kurulup yıkıldığı yerlerin başında, Çokyaşar Köyü ile Elmalar Köyü arasında olduğu belirtilmiştir. Şehrin buradan, doğu ve kuzey yönüne doğru büyüdüğü, yani Erkenez Çayı kenarından Gündeğmez'in altına doğru geliştiği düşünülmektedir. Burada Roma Dönemi eserlerinin de bulunduğu belirtilmiştir.

Şehrin Doğukent yerleşim yerinin güneydoğusunda Köftül Höyük mevkiindeki kayalıklarda, Romalılara ait sunak yerleri, oturma ve yat-

---

⁹ Sofa: Evlerde oda kapılarının açıldığı genişçe yer, hol.

ma yerleri ve gözetleme delikleri, sürgülü taş kapıları olan mağaralar ve yeraltına döşenen sulama kanalları tespit edilmiştir.

Hititler zamanında çok sayıda küçük yerleşim yeri olduğu gibi büyükce yerleşim yerleri de vardır. Bunun biride şimdiki Maraş'ta kale ve çevresidir. Burası da bir Hitit yerleşim yeridir. Kale Hititler zamanından kalmadır. Diğer yerleşim yerleri ise şehirden ayrı bulunan yerleşim birimleridir.

Maraş'ın Elmalar köyündeki ilk yerleşim yerinin olduğu iddia edilen bölge, coğrafi olarak yerleşmeye uygun, iklim olarak serin, Erkenez suyunun kenarında ve yolların üzerindedir. Himlihöyük, Antakya çukurundan gelip Maraş'a ulaşan kervan yollarının üzerinde bulunan höyükler dizisinin üzerindedir. Bu durumda Maraş'ın ilk kuruluş yerinin Erkenez kenarındaki yer olma ihtimali yüksek görünmektedir.

Sonuç olarak Maraş ilk defa Himlihöyük civarında kurulmuş olabilir. Ancak İslam Bizans çatışmaları ile şehir harap olunca Seyfüddevle tarafından Karamaraş'a taşınmıştır. 1114 depremi ile yıkılan şehir, muhtemelen Selçuklular zamanında yeniden şimdiki yerine taşınmıştır. Şehrin ilk kurulduğu yer olduğu iddia edilen Himlihöyük, Elmalar Köyü, Erkenez Çayı kenarından batıya doğru Helenistik-Roma-Bizans kalıntıları bulunan Köftül Höyük, Karamaraş ve şehrin şimdiki kurulmuş olduğu yerlerdeki kalıntılar, buraların sürekli yerleşim yerleri olarak kullanıldığını göstermektedir.

Maraş'ta kale çevresinde Hititlilere ait eserlere rastlandığı gibi, Mağaralı Mahallesi'nde Hititlilere ait bazı kaya mezarlarına ve su ihtiyacı kuyulardan karşılanan bir saray kalıntısına rastlanmıştır.¹⁰

Şehir Orta Çağda, Hamdaniler'in hükümdarı Seyfüddevle tarafından eski bulunduğu yerden Karamaraş'a taşınmış ve şehir buraya yeniden kurulmuştur. Buraya hükümet binası, evler, cami, askeri garnizon ve bir iç kale inşa ettirmiş ve etrafını da bir dış surla çevirtmiştir. Şehir inşa edildikten sonra ahali buraya nakledilmiştir. Seyfüddevle

---

¹⁰ Kahramanmaraş bölgesinden çıkarılan tarihi eserler, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyıl başlarında Amerikalı misyonerler ve Fransızlar tarafından kaçıdırılmıştır.

Maraş'ın imarına çok önem vermiştir.¹¹ Burada yapılan son araştırmalara göre, Roma döneminden kalma çok lüks yazlık evler bulunmaktadır. Buradaki yapılar, 1114 yılında olan büyük depremde yerin dibine geçmiştir.

Namık Kemal Mahallesi'nde bulunan Mozaiklerden Bir Örnek

¹¹ El- Mütenebbi Seyfüddeve'nin Maraş'ı fetih ve imarı vesilesiyle 45 beyitlik bir kaside yazmıştır. Bu kasidenin ilk ve Maraş'ın ismi geçen 26. ve 38. beyitleri şöyledir:

*“Can fedayız sana ey mesken, artırsan da hüznümüz
Zira sende battı güneş akşam, sende doğdu gündüz*

*Uzağı yakın eden bir hızla tuttu geldi Maraş'a
Üzerine bir vardın; ürkütü, geçti hemen kaçısa,*

*Hayret edişine insanların şaşırmalı aslında
Yuh onlara! Diyorlar: nasıletti Maraş'ı inşa”*

Besim Atalay 1916'da şehrin harebelerini gördüğünü belirtmiştir. Burasının Maraş'a çeyrek saat uzaklıkta yerleşime uygun olup Cami, hamam ve kale kalıntılarının varlığından bahsetmiştir. Daha sonra bu şehir harabelerinin taşlarının Şeyh Adil mezarlığında kabir taşı olarak kullanıldığını belirtmiştir.

1114 depreminden sonra Maraş hemen onun batı tarafında yeniden kurulup teşekkül etmeye başlamıştır. Batıya doğru gelişen şehir Dulkadirli zamanında Sarayaltı'na ulaşmış, Sarayaltı şehrin merkezi konumuna gelmiştir. Dulkadirli zamanı en güzel mimarî eserler bu bölgededir.

Ancak Dulkadirli zamanında çarşılar çarşıbaşına ulaşırken yerleşim de yavaş yavaş Hâtûniye, Ulu Camii'ye doğru uzamıştır. Ulu Camii Dulkadirli eseridir.

Dulkadir Beyliği döneminde şehrin en gözde mekânları Sarayaltı ile Bey Camii ve civarı, son dönemde ise Divanlı olmuştur. Osmanlı hâkimiyetiyle beraber Kale ve etrafı ile kuzey yönünde bir genişleme göstermiştir. Kale ve kale etrafında özellikle kalenin doğusunda ve güneyinde yer alan Maraş şehri, ilerleyen zamanda kale etrafına sığmaz olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti zamanında, Maraş kalesini merkez alan bir genişleme göstermiştir.

Beyliğin merkezi 1507 yılında Alaüddevle tarafından Elbistan'dan tamamen Maraş'a taşınınca, şehirde vakıflar kanalıyla büyük imar faaliyeti başlamıştır. Bu vakıflar aracılığıyla sosyal, kültürel ve iktisadi olarak şehir hayatını canlı tutan cami, medrese, zaviye, imarethane, tekke, han, değirmen, dükkân gibi umuma hizmet eden yapılar inşa edilmiştir. Şehirdeki Dulkadirli eserlerinin büyük çoğunluğu bu tarihten sonra inşa edilmiştir. Gelişmeye paralel olarak Maraş'ta şehirselsel faaliyet oluşmaya, ticaret ve üretim ekonomisi büyümeye başlamıştır. Şehir, bu dönemde, Sarayaltı Camii, Bey Camii, Ulu Camii, Bektutiye Camii, Boğazkesen Camii, Şazi Bey Camii, Hatuniye Camii, Haznedarlı Camii ve Şih Camii'nin bulunduğu güney ve doğu tarafa doğru yoğunluk kazanmıştır.

Dulkadir Beyi Alaüddevle Bey, 1515 Turnadağ savaşında Osmanlı Devleti'ne yenilince beylik Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti ol-

muştur. Şehrin, Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikten hemen sonra 1522 yılında başlayıp 3 Mart 1525 tarihinde sona eren bir tahrirden geçirildiği bildirilmektedir.

Turnadağ savaşıdan sonra Osmanlılar tarafından şehre getirilen Beyazıt sülalesi, şehrin kuzey tarafına yerleşmiştir. Bunlar Küçükçavuşlu Camii etrafını şeneltmişlerdir. Bundan sonra eski şehir dokusu gelişmesine devam ederken, buna ek olarak şehir kuzey yönünde yoğun bir yerleşime tabi olmuştur. Şehir, Mağaralı Mahallesi ve Akdere'nin doğusu, Ulu Camii ve Külliyesi merkezli Ekmekçi Mahallesi, kuzeybatıda Kulağıkurtlu Camii merkezli bir genişleme göstermiştir.

Kale Hititler tarafından Şekerdere, Kanlıdere ve Akdere'den gelen suların birleştiği yerde inşa edilmiştir. Bu derelerden sadece Kanlıdere'den su devamlı akar. Diğer derelerden sadece kış aylarında su akar veya akarsa da az akar. Kale ve çevresi su merkezlerine yakın olup burada şehri kontrol edip savunması kolaydır. Kale ve çevresinde, kalenin hemen doğu dibinde bir su kaynağı, batısında bir su kaynağı, Bektutiye'den çıkan su kaynağı ve Pınarbaşı'ndan gelen su bulunmaktadır. Şehrin batı yönüne doğru sınırı Sazi Bey Camii ve Nahrönü'dür. Çünkü buradan sonra su kaynağı yoktur.

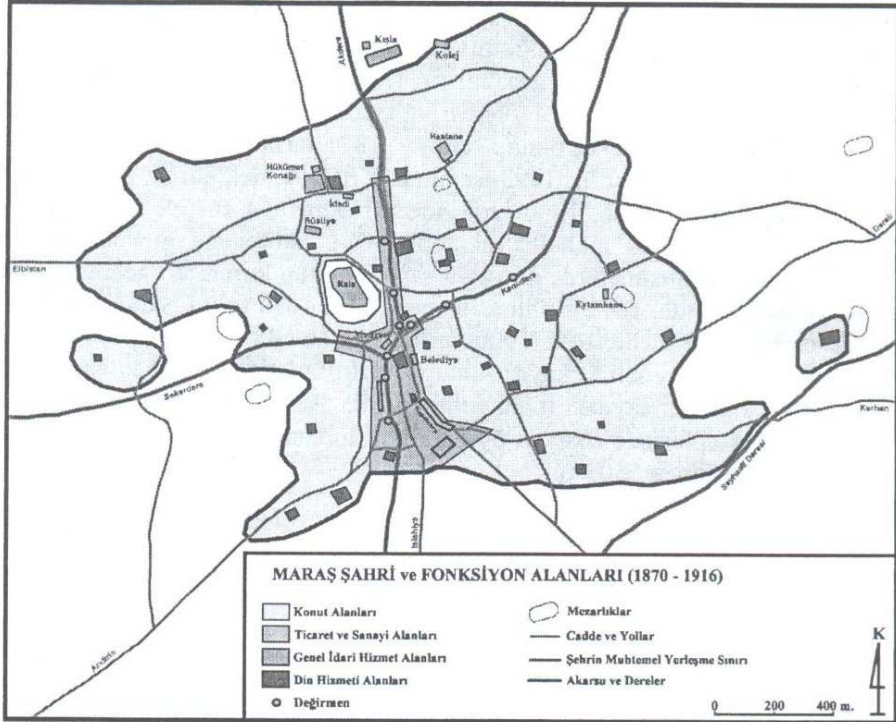
Kahramanmaraş'ın doğu, batı ve kuzeyinden gelen dere yataklarının birleştiği Kale önü ve Ulu Cami'yi merkez alan bölge, bir bakıma, insanların da sosyal, kültürel ve iktisadi olarak bir araya geldiği bir bölge olmuştur. Böylece şehir, yörenin toplumsal ve coğrafi özelliklerine uygun bir yapılaşma ile kimliğini kazanmıştır. Şehre ilk bakışta dağınık ve gelişigüzel bir yerleşim görülürse de, bu yerleşme şehrin işlevlerini en iyi karşılayacak şekildedir.

Dulkadirli döneminde Eski Bedesten'in bulunduğu mevki çarşı merkezi olmuştur. Sarayaltı ve Dulkadir Beyliği Sarayı'nın bulunduğu yer olan Bey Cami'nin olduğu bölge de konut bölümünün merkezi olmuştur. Osmanlı dönemlerinde eski kent dokusu, Ahır Dağı'nın eteklerinde 4-5 tepe üzerinde yer almıştır.

Şehir daha sonraları gelişmeye başlayınca bu derelerin etrafı yerleşim yeri olmuştur. Şehrin adı geçen dereleri, yumuşak ve dalgalı ya-

maçları ve yemyeşil haliyle, yere yeni düşmüş bir çınar dalının görünüşünü almıştır.

Maraş Şehri ve Fonksiyon Alanları (1870-1916)

Kaynak: (Toroğlu, 2008: 214)

Kahramanmaraş'ın, özellikle Osmanlı hâkimiyetiyle beraber tabiatı içinde "Ay Yıldız" şeklinde bir yapılanma göstermiştir. Acemli, Akçakoyunlu, Karamanlı, Mağaralı Mahalleleri'nden yay çizerek Çavuşlu, Çiçekli, Divanlı, Kuyucak, İsa Divanlı Mahalleleri'ni içine alan bölge "Ay"ı oluştururken, Kale, Ulu Camii Külliyesi ve Dulkadir Beyliği döneminde yapılan ticari bölge ile Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen Yeni (aşağı) Bedesten, Uzun Çarşı, Kapalı Çarşı, Alacacılar Çarşısı, Taş Han, Bakırcılar Çarşısı, Saraçhane'nin bulunduğu tarihi çarşı kompleksinin olduğu bölge, "Yıldız"ı oluşturmakta ve böylece Ay Yıl-

dız tamamlanmaktadır. Daha savunmasız olan şehrin güneyine yerleşim, Cumhuriyetle birlikte yoğunlaşmıştır.

XX. yüzyılın ortalarına kadar Kahramanmaraş'a ovidan giriş yapıldığında, Ahır Dağı'na yapışmış yeşil ve küçük bir şehir gibi görünürdü. Fakat dalgalı tepeler arasındaki yerleşim bölgeleri, şimdiki Şeyh Adil mezarlığı ve Kıbrıs Meydanı'na yaklaşınca fark edilmeye başladılar.

Çarşı merkezi olan Ulu Camii ve güneyindeki alışveriş mekânlarına yakın yerlere, dışarıdan gelen yabancılar için hanlar inşa edilmişti. Bu yapılanmayı diğer sivil mimarlık ürünleri izlemiş ve konut dokusu da bu çerçevede yerini almıştır. Böylece caddeler, çarşılar, konutlar ve sokaklar, dini yapılar etrafında şekillenerek şehri oluşturmuşlardır.

Şehrin ticari bölgesi çevresinde sıralanan evler, dar sokaklar içerisinde mütevazı olarak genellikle iki katlı ve bahçe içerisinde olduğundan, doğal olarak yeşil alana sahiptiler. Alışveriş mekânlarının gelişimi arz ve talebe göre olduğundan, arazi doluluk oranı % 99'du. Şehrin çarşı bölümü ile konut bölümü birbirinden ayrılmıştı. Bu şekilde oluşan meskûn mahaller, tarihsel dönemler içerisinde gelişmişlerdir. Günümüzde bu bölge hâlâ, ana merkezlerden biri olma özelliğini devam ettirmektedir.

Şehrin dere yataklarının aşındırdığı bir coğrafya üzerine kurulu olması, evlerin yönlerinin bulunduğu dere yatağına bakmasını sağlamıştır. Böylece fiziki yapıların araziye uyumu ile fiziki doku karmaşık bir hal almıştır. Bundan ötürü Kahramanmaraş şehir yapıları ihtiyaca göre kendiliğinden oluşmuştur. Yapılar doğayla uyum içerisinde, onun bir uzantısı gibi durmaktadır. Fiziki yapıların oluşumunda doğaya uyum gözetilmiştir. Coğrafyanın müsaade ettiği mahallelerde evler Kible'ye bakar.

Kahramanmaraş'ın klasik şehir formu, Dulkadirliilerin inşa ettirdikleri yapılarla belirlenmiş ve şehir bugünkü şeklini almıştır. Bunlardan birisi yerleşmenin ana çekirdeğini oluşturan Dulkadirli Süleyman Bey'in yaptırdığı Ulu Camii'dir. Bunun yanında Alaüddevle Bey ve oğlu Şahruh Bey'in şehre büyük katkıları olmuştur. Onların zamanında Maraş ve çevresi önemli imar faaliyetlerine sahne olmuştur.

Dulkadir Beyliği mimarisi, Selçuklu mimari geleneğine bağlı olmakla birlikte, Memluk Tük Devleti ve Osmanlı Devleti mimari özelliklerinin etkisi altında kalarak, tam bir üslûp halinde gelişmemiştir.

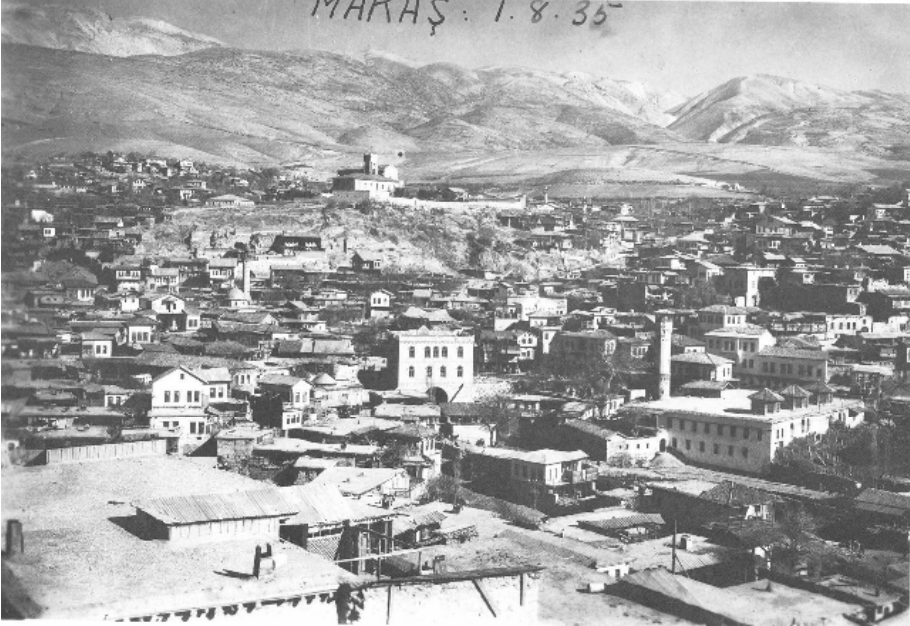
Maraş'ta Anadolu Selçuklu Devleti'nden günümüze mimari eser gelmemiştir. Fakat Selçukların burada eserleri olduğunu gösteren kanıt, Şekerli Camii'nde bulunan 1210 tarihli kitabedir. Selçuklu eserlerinin günümüze ulaşamamasının en önemli sebeplerinden bir tanesi, Maraş'ın birçok kez Haçlı, Bizans ve Ermenilerce istila edilmesidir. Kaldı ki Çukurova Ermeni derebeyleri, Moğol istilasının Anadolu'yu kasıp kavurduğu bir zamanda, 1258–1298 yılları arasında Maraş'ı 40 yıl işgal altında tutmuşlardı. Ayrıca XIII. yüzyılın ortalarında Moğollar ve 1507'de Şah İsmail şehri yakıp yıkmıştır. Bu şekilde sık sık el değıştirme, istila, talan ve yakıp yıkmalar sırasında Maraş'taki eserlerin önemli bir bölümü yıkılmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen eserlerin de çeşitli tarihlerde meydana gelen depremlerle yıkıldığı yandığı ve yeniden yapıldığı için özelliklerini yitirdiği bilinmektedir.

Bu depremlerden birisi H. 1210/M.1795-1796'da olan depremdir. Kayıtlardan öğrendiğimize göre bu deprem, Hicri 17 Cemaziye'le Evvel 1210 yılında bir kış mevsimi, Cumartesi günü saat yedi veya öğle saatlerinde olmuştur. Aynı gün havanın çok soğuk olduğu, fırtına estiği, yağmur yağdığı, şimşek çaktığı belirtilmiştir. Deprem üç dakika sürmüş, artçı depremler ise kırk gün devam etmiştir. Depremle birlikte şehrin % 75'i harap olunca “acaba bundan sonra Maraş'ta ezan ve Kur'an okunabilecek mi?” diye, halk endişeye kapılmıştır. On binlerce insan evsiz barksız kalmış. Depremzedeler, çadır veya haymalarda barınmıştır. Deprem sonucunda çok sayıda dükkân, ev, cami ve minare yıkılmıştır. Yıkılan minareler arasında Ak Minare de vardır. Bu minarenin o gün için çok beğenilen bir minare olduğu kaydedilmiştir. Bu minarenin yerini ve hangi camiye ait olduğunu tespit edemedik. Ayrıca şehirde dört yüz adımdan fazla bir alan yerin dibine geçmiştir. Bu durum depremin şiddetini anlamamız bakımından önemlidir. Maraş kalesine ait burçlar, kalenin içinde bulunan han, hane ve dükkânların hepsi yıkılmıştır. Üç yüz ile beş yüz hanenin sadece kale içinde harap olduğu yazılmıştır. Bu kaynağa göre Maraş tamamen göçmüş, ekonomik ve sosyal olarak tükenmiştir. Bu durumda dörtte üçü yıkılan bir şehri ye-

niden imar edip ayağa kaldırmak oldukça zor olmuştur. Bunun yanında nüfus olarak da çok kaybı olmuş. Bununda yeniden eski seviyesine çıkması uzun zaman almıştır.

Bunun yanında günümüze ulaşan ticari yapıların tamamına yakınının Osmanlı Devleti döneminde inşa edildiği tespit edilmiştir. Sadece Demirciler Çarşısı'nın kuzeyinde yer alan ve Dulkadir Beyliği zamanından kalma Eski Bedesten'in, çok az bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir.

1935 Yılı Şehrin Kuzeydoğusunun Görünümü

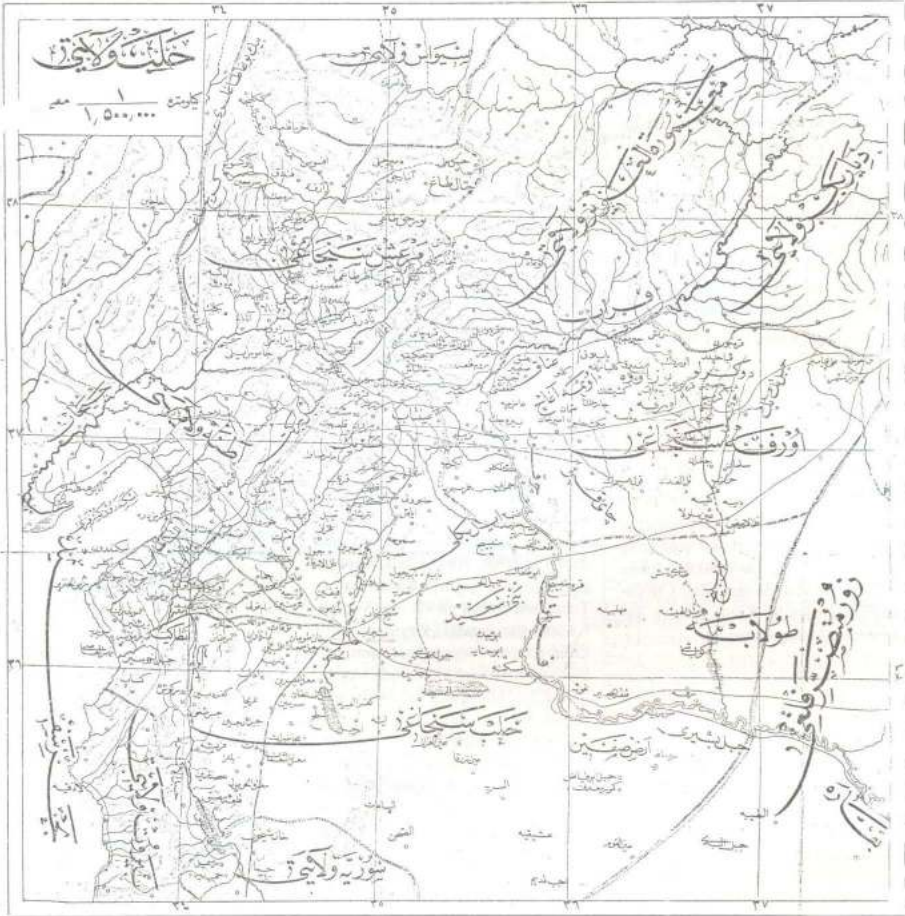

Günümüzde şehrin tarihsel ticaret bölgesi kuzeyde Ulu Camii, güneyde Kıbrıs Meydanı, batıda Atatürk Bulvarı, doğuda Eski Bedesten'dir. Bu çarşı kompleksinin doğu kısmının temeli XV. yüzyılda Dulkadir Beyliği döneminde atılmış, Osmanlı Devleti zamanında da şimdiki halini almıştır. Kapalı Çarşı ve çevresini içine alan batıdaki kısım, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti zamanında inşa edilmiştir.

Kahramanmaraş'ta 1888 yılında çıkan bir yangında, 400-500 dolayında ev, dükkân, Hışır Han, Tuz Hanı gibi birçok yapı zarar görmüştür. Bu yangından zarar gören halka hazineden zahire yardımı yapıldığı ve yangında hasar gören yapıların yerine ya yenilerinin inşa edilmiş olduğu ya da tamirattan geçirildiği bildirilmiştir.

Halep Vilayeti'nin H.1322/M.1906 Yılında Çizilen Haritası

Kaynak: (Dava, 1994: 40)

1900 yılında Kahramanmaraş'ta 1 Hükûmet Konağı, 1 redif¹² debubu, 1 kale, 8 karakolhane, 1 hastane, 7069 hane, 1525 dükkân, 1 bedesten, 41 fırın, 2 sabunhane, 4 eczane, 1 muvakkithane¹³, çeşme, mektep, cami ve mescidler, kütüphane, tekke ve zaviyeler, çeşme, değirmen, han, hamam, kumaş dokuma tezgâhı, pamuk fabrikası olduğu tespit edilmiştir.

1902 tarihinde (Mutasarrıf Nuri Bey zamanında) ise Kahramanmaraş'ta “7192 hane, 1648 dükkân, 1 bedesten, 41 fırın, 2 sabunhane, 75 değirmen, 285 kumaş destgahı,¹⁴ 300 aba meşlah destgahı, 4 eczane, 2 pamuk fabrikası” bulunuyordu. 1898 yılında 2 olan sabunhane sayısı görüldüğü gibi 1900 ve 1902 yıllarında aynı kalmıştır.

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde şehir, Toros Dağları'nın bir uzantısı olan Ahır Dağı'nın eteğinde, yaklaşık 3 kilometre boyunda 2 kilometre eninde 6 km²'lik bir sahaya yayılmıştı. Deniz seviyesinden yüksekliği 570 metre ile 700 metre arasında değişen çakıllı tepeler üzerine yerleşmişti. Yerleşim alanı arızalı idi. Derelerin bu kadar çok olmasının etkisiyle, su değirmenleri hayli fazla idi. Bu yıllarda, 30 kadar su değirmeni olduğu kaydedilmiştir.

XX. yüzyılın ortalarına kadar Kahramanmaraş şehri, fiziki alan olarak pek değişikliğe uğramamıştır. Bu dönemde şehrin kuzey-güney yönü, Çavuşlu Mahallesi ile İsa Divanlı Mahallesi ve Şeyh Adil mezarlığı arasını kaplarken; doğu-batı yönü, Haznedarlı Mahallesi ile Akçakoyunlu, Mağaralı ve Karamanlı mahalleleri arasını kaplıyordu.

Aynı tarihte Mağaralı, Karamanlı ve Akçakoyunlu mahalleleri şehirden ayrı birer köy görünümünde idiler. Kale ile üç büyük derenin emniyet çevresi boş bırakılmıştı. Şehrin kuzey bölümünde sebze ve meyve bahçeleri vardı. Kayabaşı'nda şimdiki Kahramanmaraş İlköğretim Okulu'nun doğu tarafında, Vakıf Tarla¹⁵ ile şahıslara ait bahçeler yer almıştı.

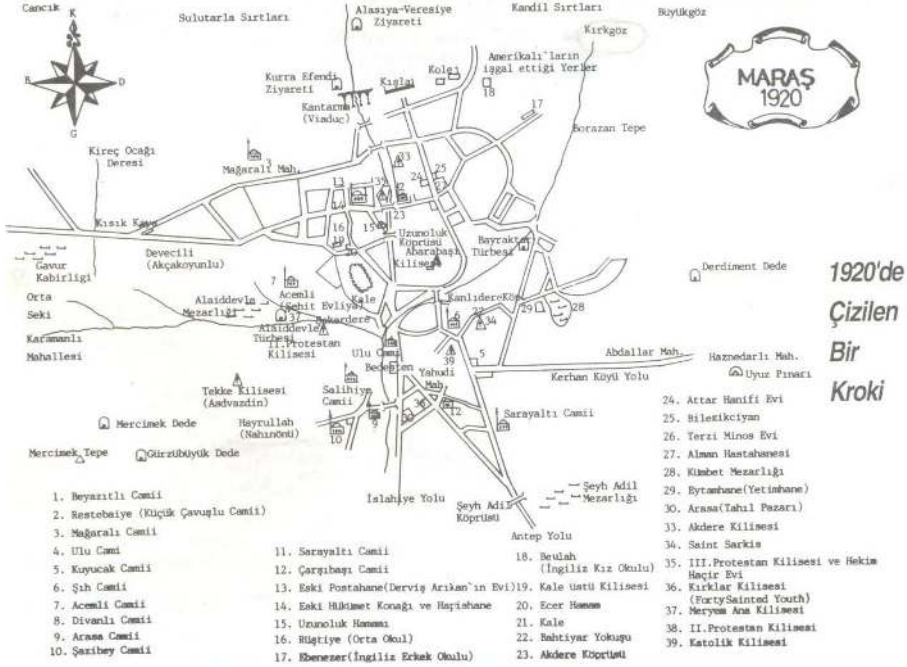
¹² Redif: Son dönem Osmanlı ordusunda, askerlik görevini bitirdikten sonra yedeğe ayrılan er.

¹³ Muvakkithane: Saat Ayar Merkezi.

¹⁴ Destgah: Tezgah.

¹⁵ Halen Kız Enstitüsü'nün bulunduğu yer ve etrafı

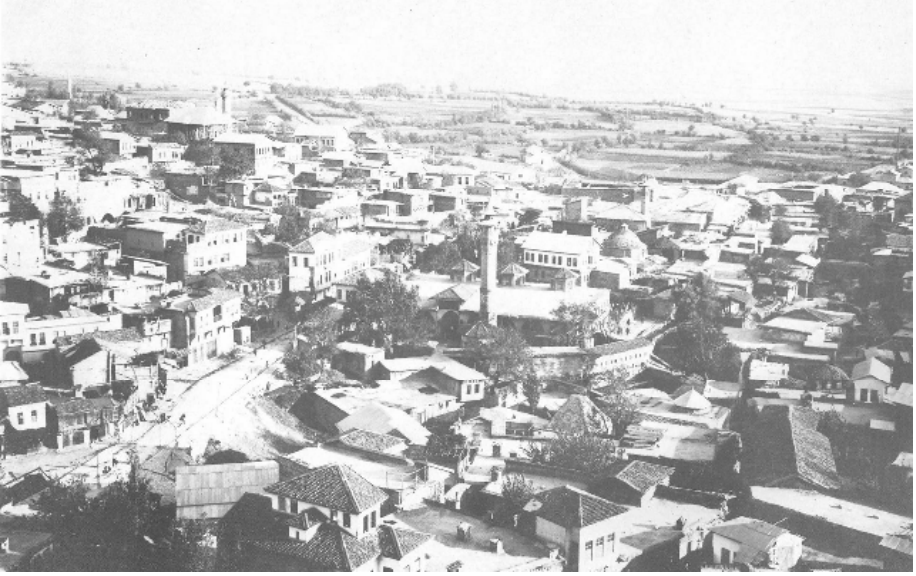
1920 yılı Kahramanmaraş Krokisi

Kaynak: (Dava, 1994: 31)

1930'lu yılların ortasında Hasan Sukuti Tükel ile birlikte şehirde önemli gelişmeler olmaya başlamıştır. Bu dönemde Kahramanmaraş'ın adı geçen dere yataklarının üzeri kapatılmaya başlanmıştır. İlk olarak Akdere-Ulu Camii arası bitirilmiş, yeni yollar açılmış ve su şebekesi çekilmiştir. Şehir hızla ortaçağ şehri görünümünden kurtarılmış, sağlık konularına öncelik verilmiştir.

1935 Yılında Kahramanmaraş Ulu Camii ve Etrafı

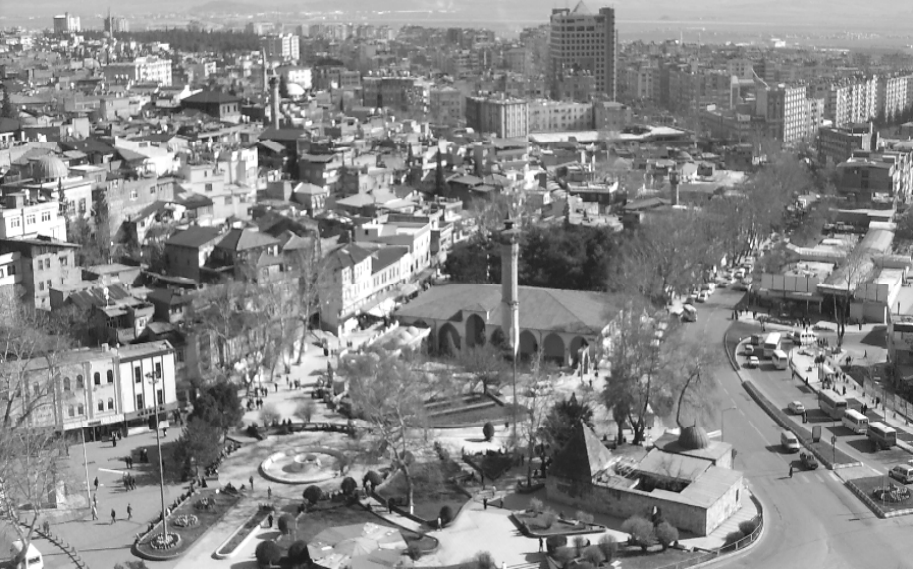

1948 yılında Ulu Camii'nin güneyindeki Kapalı Çarşı'nın Köşkerlere ait batısındaki sokağı yıktırılmış ve yol yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda devam eden imar faaliyetleri kapsamında canlı ve işlek yollar yapılmış, çarşılar kurulmuştur. Akdere güneye doğru inerek, Ulu Camii'nin kuzeyinde ve batısında Kanlıdere ve Şekerdere ile birleşir. Bu üç derenin suları şimdiki Rıdvan Hoca Çarşısı, Belediye Pasajı, Balıkçılar Çarşısı'nın altından, Arasa Camii'nin batısından ve Dere pazarının altından güneye doğru inerek, Kahramanmaraş altında Aksu'ya ulaşır. Bu dönemde Ulu Cami'den şimdiki Kıbrıs Meydanı'na kadar uzanan derenin doğusunda köşkerler, batısında tabakhane esnafı yerleşmişti. Tabakhane esnafı, dere yataklarının üzeri kapatılmaya başlayınca daha güneye inmiştir. Un, çeltik, biber, dokuma fabrikaları, tamir atölyeleri yedek parçacılar ve otomobil acentelerinin sayısı artmaya başlamıştır. 1980'li yıllarla birlikte iktisat politikası değişiklikleri Kahramanmaraş'ta mekânsal yapılarda ve sanayi coğrafyasında önemli değişmelere sebep olmuştur.

Mısırlı İbrahim Paşa'nın XIX. yüzyılın başlarında Kahramanmaraş'ı işgali sırasında Hükûmet Konağı, Kurtuluş Mahallesi ile İsa Di-

vanlı Mahallesi arasında yer alan mevkide bulunuyordu. İbrahim Paşa Kahramanmaraş'tan çekildikten sonra Ahmet Paşa, Yörükselim Mahallesi'ndeki konağını devlet hizmetine tahsis etmiş ve bu dönemden sonra konak saray olmuştur. Bütün devlet daireleri ve hapisane de aynı binada toplanmıştı. Daha sonra devlet daireleri bu yapıyı terk etmişlerdir.

Kaleden Görünüm

1902 yılında Kahramanmaraş'ta Ziraat Bankası şubesi, Posta ve Telgraf Müdürlüğü gibi kurumlar bulunuyordu. Her Cumartesi vilayet merkezi olan Kahramanmaraş–Halep arasında posta çıkardı. Şehirde ilk telgrafhane, şimdiki Yörükselim Mahallesi'ndeki Jandarma lojmanlarının bulunduğu yere özel olarak inşa edilmişti. Bu yapı daha sonra Jandarmaya verilince, telgrafhane de Hükûmet Konağı'nın kuzey doğusunda bulunan Derviş Arıkan'ın evine taşınmıştır. Kurtuluş savaşından sonra Ulu Camii'nin karşısındaki Dr. Remzi İnce'nin muayenehanesinin bulunduğu eve¹⁶ yerleşen telgrafhane, sonra Kale'nin doğusundaki şimdiki yukarı postahane binasına taşınmıştır. Daha sonra da ikiye ayrı-

¹⁶ (Günümüzde bu bina Tekereklerin evi olarak bilinir)

larak, bir kısmı şimdiki Hacı Ramazan Camii'nin güneydoğusundaki binaya taşınmıştır.

1920 yılı başındaki Maras Kurtuluş Savaşında, şehrin yarısı harap olmuştur. Divanlı Mahallesi, Mağaralı Mahallesi ve Akdere tamamen olmak üzere Şekerdere, Kümbet, Kuyucak, Çukuroba, Tekke mahallelerinde 1000 ev, çarşıda 350 dükkân, 2 cami, 15 okul ve kışla tamamen yakılmıştır. Böylece şehrin yarısının yandığı, üçte biri de top mermileriyle yıkıldığı belirtilmiştir. Böyle olmasına rağmen Orta, Yeni ve Yakın Çağlardan kalma Dulkadir Beyliği ve Osmanlı Devleti'nin tüm sivil ve dini mimari örnekleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu yapıların yoğunlaştığı 7 bölge vardır. Bu bölgeler şunlardır:

1. İsadıvanlı, Kuyucak, Sarayaltı üçgeni¹⁷
2. Divanlı Mahallesi¹⁸, Kurtuluş Mahallesi, Bahtiyar Yokuşu

¹⁷ Bu üçgen Dulkadir bölgesidir.

¹⁸ Bu mahallede oturanlar ekonomik olarak biraz daha iyilerdi. Burası zenginler mahallesi olarak bilinir.

3. Kayabaşı, Kanlıdere yokuşu, Çukuroba, Kız Enstitüsü civarı ve Ticaret Lisesi'nin doğusu

4. Akdere'nin doğusu ve batısı, Çavuşlu, Yörükselim Mahallesi Çuhadar evi ve çevresi

5. Acemli Mahallesi, Dükkanönü

6. Dumlupınar, yıkılan Orta Hal'in batısı

7. Eski ve Yeni Bedesten, hanlar, eski çarşılar, Ulu Camii'nin güneyi

Bu yedi bölgede bulunan dini, idari, ticari yapılar ve konutlar, Kahramanmaraş'ın sosyal ve kültürel özelliklerini temsil etmektedir. Bu bölgelerdeki mahalle, sokak ve evler şehrin tipik yapısına uygun mimari özellikler taşımaktadır.

4.1. Bedestenler, Çarşılar ve Caddeler

Maraş eski çarşı kompleksi Ulu Camii, Kıbrıs Meydanı ve Bıçakçılar Çarşısı arasında yer almıştır. Bu çarşıların inşa kitabeleri yoktur. Arşiv belgelerine göre, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başları arasında inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Maraş Dulkadirli Beyliği döneminde sosyal ve iktisadi bakımdan gelişmişti. Bu dönemde bir bedesten, çeşitli esnaf gruplarının toplandığı çarşı, Arasta ve hanlar inşa edilmiştir. 1522 yılında şehir Osmanlı hâkimiyetine girince, bölgenin önemli bir ticaret merkezi olmuştur. 1580'li yıllarda ise Anadolu'nun sosyal ve ekonomik olarak gelişmiş şehirleri arasına girmiştir. Bu dönemden sonra Dulkadir Beyliği zamanında inşa edilmiş çarşılar ek olarak yeni bir bedesten, çarşılar, hanlar ve hamamlar inşa edilmiştir. Böylece şehirde iki tane bedesten olmuştur. Bu durum şehrin gelişmişliğinin bir göstergesi sayılmaktadır. Bu çarşı kompleksi 1993'de kentsel sit alanı ilan edilmiştir.

Maraş'ta büyük ve geniş caddeler 1910'lu yıllara kadar yok denecek kadar azdı. Caddeler, sokaklar ve yollar genel yapıya uygun olarak dardı. Maraş'ta şehir içinde açılan ilk ana yol, Kemaliye Caddesi denilen ve Şeyh Adil Çeşmesi önünde Antep yoluna ulaşan yoldur. 1930'lu yıllarda şehirde araçların geçebileceği kadar genişlikte iki yoldan birisi bu yoldu. Bu yol, şehrin güneyinden gelip Belediye Çarşı-

sı'ndan, Ulu Camii ve Uzunoluk'a geçirdi. İkinci yol ise Beyazıtlı Camii'nin batı cephesi tarafındaki Hükûmet Konağı'ndan doğuya doğru Pınarbaşı'na giden yoldu. Diğer yollar bakımsız, inişli çıkışlı, eğri bükürü ve daracık sokaklar şeklinde yapılmıştır.

Sokakların birleştiği yerlerde oluşan meydanlar küçüktü. Şehrin caddeleri dik ve dolambaçlı idi. Her mahallenin kendi adıyla anılan çarşısı vardı. Bu küçük çarşılardaki dükkân sahipleri mahalle sakini olabiliyorlardı. Bunun yanında şehir içi ve şehirlerarası ticaretin işlediği iki Bedesten ile Kapalı Çarşı ve Belediye Çarşısı gibi büyük çarşılar şehir merkezinde idi. (Kahramanmaraş ticaret hayatında, aynı işi yapan esnafın dükkânları genelde bir arada olup, bu çarşılar aşağıda incelenecektir.)

Şehirde yer alan Ulu Camii, Eski ve Yeni Bedesten, Kapalı Çarşı, Uzunçarşı (Yukarı Kapalı Çarşı), hanlar ve çevresindeki mekânlar şehrin dini, ticari ve sosyal merkezi konumunda idiler.

Türk esnaf çarşılarının şehir planındaki yerleri Özer Ergenç, G.E. Grünebaum ve Mustafa Cezar'a göre camiye göre değil bedestene göre şekillenmiştir. Çünkü bedestenler büyük tüccarların bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı pazaryerleridir. Bu yüzden şehirlerarası ve ülkelerarası ticaret için üretim yapan sanatkârlar da hep bedestenler etrafına sıralanmışlardır. Bu görüş etrafında düşünülürse, Maraş'ta Dulkadir Beyliği döneminde inşa edilen çarşı yapılanması, Eski Bedestene göre şekil almıştır. Eski Bedesten'in önünden doğuya doğru uzanan Demirciler Çarşısı; Eski Bedesten'den başlayarak ve sokaklara ayrılarak Ulu Cami'ye kadar uzanan Belediye çarşısı, hep bu yapılanmanın birer sonucudur.

Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra, XVII. yüzyıl başlarında yapılan Yeni Bedesten ve etrafına inşa edilen çarşılar da bu görüşü desteklemektedir. Çünkü Saraçhane, onun güneyindeki Kapalı Çarşı ve onun doğusunda Kazazlar Çarşısı; Taş Han'ın etrafına sıralanmış olan mazmanlar, alacacılar, bakırcılar, köşkerler hep Yeni Bedesten'in etrafına sıralanmıştır.

Demirciler Çarşısı'ndan başlayarak beldenin doğal konumuna uyup kıvrılarak Ulu Cami'ye kadar uzanan Belediye (Maraş Çarşısı) Çarşısı'nın bir adı Uzunçarşı'dır. Belediye Çarşısı'na açılan sokakların

her birinde, kendi uğraş dalında mal ve hizmet üreten sanatkârlar kümelendi. Her üretici grubunun çarşısından kendine has alet sesleri yükseldi.

Sarayaltı Caddesi, Sarayaltı Camii'nin bulunduğu yerde, kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır. Şekerli Camii'ne kadar uzanır. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan ilk modern hızarlar Sarayaltı civarında ortaya çıkmış ve kümelendi. Caddenin her iki yanından sokaklarla diğer caddelere geçiş sağlanır. Eskiden dükkânların ve evlerin üst yapı birimi genelde düz toprak damdı. Fakat özellikle Sarayaltı Camii'nin altından Şekerli Camii'ne kadar olan her iki yandaki evler, klasik Maraş evi tarzında konutlardır. Sarayaltı caddesinin doğu tarafından ayrılan iki yol tarihi Uyuz Pınarı'na ulaşmaktadır.

Uyuz Pınarı, Sarayaltı caddesinden Sakarya ve Kuyucak'a giden yol üzerinde bulunmaktadır. Uyuz Pınarı'nın kuzeyindeki dar ve yokuş olan sokağı çıkıp doğuya giden yolun kuzeyinde Bey (Seyyid Mustafa Bey) Camii'ne ulaşır. Cami haziresinde, Dulkadirli sülalesine mensup birçok mezar bulunmaktadır. Şah İsmail Maraş'ı işgali sırasında bu mezarlıktaki bir kadın mezarı hariç bütün mezarlığı tahrip etmiştir. Caminin çevresindeki konaklar Dulkadirli ailelerine aittir. Küçük olan bu caminin bir de minaresi vardır. Caminin önündeki caddeden doğuya doğru giden yol üzerinde Dede Mehmet (Çınarlı) Camii yer almıştır. Dede Mehmet (Çınarlı) önündeki dört yol çatının kuzeyi Kuyucak'a, güneyi Şeyh Adil Mahallesi'nin üst tarafındaki üstü kapalı dereye, doğusu Sakarya Caddesi'ne açılmaktadır.

İsa Divanlı Camii'nin doğusundaki sırtların başladığı yerlerde eskiden yabancı dutluklar vardı. Bu dutluklar Osmanlı'nın son döneminde Maraş'ta ipekçilik yapıldığında bir işarettir.

Sakarya Caddesi, doğu köylerinin ihtiyaçlarını karşılayan, her şeyi olan işlek bir çarşı idi. Bu caddeden şimdiki Sakarya ekmek fırınının kuzeyinden Duraklı'ya ulaşan bir ara yol mevcuttur.

Bey Camii'nden kuzey yönündeki yol üzerinde sağlı-sollu tarihi sokaklar vardır. Burası Dulkadirli Hanedanı'nın oturduğu yerdi. Yolun Çelik sokaktan sonraki yol ayrımından, doğuya giden yol üzerinde nane bahçeleri yer almıştır. Batıya giden yol ise, Uncular'ın ünlü yüksek

duvarlı evlerinden Kuyucak Çarşısı'na ulaşır. Bu çarşı üzerinde her türlü ticari alveriş yapmak imkânı mevcuttur.

Sokakların ana caddelere girişleri, ihtiyaçtan olacak ki, caddeler, sokaklar ve ara yollara göre daha geniş tutulmuştur. Bu yollar, önceleri hayvanların, at ve öküz arabalarının rahat gelip geçeceği kadar genişken, nüfusun ve ihtiyacın artmasıyla birlikte daha da genişletilmişlerdir.

Kuyucak Çarşısı'ndan doğuya doğru giden yol üzerinde, Kümbet Mahallesi'ne çıkan birçok ara yol mevcuttur. Bu yolun kuzeyindeki Duraklı Camii'nden sonra Duraklı Caddesi ile At Oluğu mevkii yer alır. Duraklı Camii'nin etrafı tarihi bir doku oluşturmuştur. Son dönemde Duraklı mahallesini Darendeliler ihya etmiştir.

Duraklı Camii'nden kuzeye giden yol, önce Kümbet'e sonra şimdiki Sütçü İmam Lisesi'nin bulunduğu tepeye ulaşır. Bu yolların doğusu Maraş'ın bağlarına ve doğu köylerine ulaşmaktadır.

Kuyucak Çarşısı'da batıya giden yol, Kuyucak Hamamı ve devamında Şekerli Camii'ne ulaşır. Yol, bu noktada Sarayaltı'ndan gelen caddeyle birleşir. Kuyucak Çarşısı'ndan kuzeye doğru giden cadde, Kazancı Camii'nin batısından geçerek, Divanlı Camii'ne ulaşır.

Divanlı Mahallesi, Osmanlı Devleti zamanında yoğun bir yerleşime tâbi olmuştur. Gerçi şehrin, Kanlıdere sınır olmak üzere doğusu tamamen Dulkadirîlerin, batısı Osmanlı Devleti tarafından 1515 Turna Dağ Savaşı'ndan sonra buraya yerleştirilen Beyazıtlı Sülalesi'ne aitti. Divanlı Mahallesi, sağlı sollu dar ve tarihi sokaklarla dolu mimari bir yapı oluşturmaktadır. Sokaklar Divanlı Çarşısı'na açılır. Cadde, doğu yönünde Kümbet'e ulaşmaktadır.

Divanlı–Kümbet yolu üzerinde Alman Eytamhanesi (Yetimlerin Yurdu) ve 1950'li yıllarda taştan yapılmış konutlar yer almıştır. Aynı güzergâhta, 12 Şubat İlköğretim Okulu, çay bahçesi, sağlık ocağı, Kümbet Camii, Kümbet parkı ve karakolu bulunmaktadır. Bu caddenin doğu ucu Sütçü İmam Lisesi ve devamında bağ yollarına ulaşmaktadır.

Divanlı Çarşısı'ndan, Haydarlı'ya doğru kuzeye giden yol üzerinde, tarihi Divanlı Hamamı bulunmaktadır. Caddenin her iki yanı, üzeri oluklu saç ve kiremit (Kane) kaplı evlerle doludur. Çevresine hâkim konumdaki bu caddenin batısından, Kahramanmaraş'ın diğer birçok mahallesi görülmektedir.

Haydarlı caddesinde dörtlü bir kavşak mevcuttur. Kavşanın doğu- su Sütü İmam Lisesi'ne, batısı Kanlıdere'den gelen yolla birleşip Kayabaşı'na ulaşmaktadır. Haydarlı Camii'nin doğusundan giden yol Eski Elektrik mevkinde ulaşır. Burada Pınarbaşı'ndan çıkan su kullanılarak trbnlerle Maraş'ın ihtiyaçı olan elektrik üretilirdi. Adını bundan almıştır. Bu tesisi Hasan Sukuti kurmuştur.

Kuyucak ve Duraklı çarşı merkezleri, birbirine paralel ve aynı yol güzergâhı etrafında sıralanmış, doğu köylerine hizmet eden çarşı konumunda yer almışlardı. Haydarlı, Divanlı ve Kümbet aynı güzergâh üzerinde birbirine çok yakın çarşı merkezleridir.

1950'li yıllardan sonra şehir içerisindeki bu cadde ve yollar önce- leri toprak iken, genellikle kaldırımsız olarak, karataşla kaplanmaya başlanmıştı. Bu yıllarda şehirdeki araç sayısı da azdı. Valinin bir taksi- si, Emniyet Müdürlüğü'nün 2-3 cipi, Sağlık Müdürlüğü'nün iki cipi bulunuyordu. Bunun yanında 15-20 adet özel cip ve 15-20 adet kanatlı süslü taksi, şehir merkezinde yolcu taşımacılığında kullanılıyordu. Tak- siler genelde şehir merkezinde hizmet ediyordu. Öte yandan hayvan taşımacılığı hâle ilk sıradaki yerini koruyordu. Şehir bu tarihlerde hâle kaldırımsız yolları, kerpiç duvarlı evleri, düz toprak damları, açıkta giden atıksuları, bir yabancıyı rahatça barındırabilecek oteli, derli toplu lokantası, dinlenme bahçeleri olmayan küçük bir şehir görüntüsü veri- yordu.

Şehrin kuzey, batı ve doğu mahallelerinden gelen yollar ilk önce- leri Ulu Camii çevresinde son bulurdu. Zamanla şehrin güneye doğru büyüyüp genişlemesiyle yollar da uzatılmıştır. Bu uzatılan yollardan biri, 1966 yılında açılan günümüzde yoğunluğun en fazla olduğu ve şehrin yönetim merkezini oluşturan Trabzon Caddesi'dir. Bu caddede "Trabzon Caddesi" isminin verilme sebebi ise, Maraşlıların Kurtuluş Savaşı sırasında göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı, 1920 yılında Trabzon Belediye Encümeni'nin Trabzon'daki en önemli caddede "Ma- raş Caddesi" ismini vermesine mukabildir.

1978 yılındaki imar faaliyetleriyle, Beyazıtlı Camii'nin batısında bulunan valilik ile "1920-1930 yılları arasında Ulu Camii'nin kuzeyin- de taş olarak yapılan binada hizmet veren belediye", şehrin güneyine, şimdiki yerlerine taşınmıştır. Ulu Camii ile Bahçelievler Camii arasın-

daki iki kilometrelik bölge, ilk kuruluşunda haftalık ve günlük iş alanı olarak planlanmıştı. Fakat arazi çok gelir getirince, dükkân yapımı ön plana geçmiştir. Mahalle aralarındaki çarşılarda ise küçük çaptaki alış-verişler yapılmaya devam etmiştir.

Kahramanmaraş Tarihi Ticaret Bölgesi

Kaynak: (Özkarıcı, 2007: 417).

Maraş kalesinin etrafı da küçük çarşılarla çevrilmişti. Şehrin kireç ihtiyacını karşılayan kireççi dükkânları, kalenin altında sıralanmışlardı. Kireç dükkânlarının bulunduğu sokağın ismi “Kireççi Sokağı” idi. Kalenin batı tarafında ise şimdiki oto parkın yerinde, bakırcı dükkânları da dâhil olmak üzere esnaf sıralanmıştı. Burası daha sonra yanmıştır. Kalenin doğusu ve kuzeyinde de çarşılar vardı.

1980’li yıllardan sonra, kalenin etrafı yerleşime kapatılarak bütün evler yıkılmıştır. Köprübaşı da denilen kalenin güneyinde sadece tarihi Çukur Hamam bırakılmıştır.

4.1.1. Eski (Maraş-Yukarı) Bedesten

Eski (Yukarı) Bedesten, Kurtuluş Mahallesi'nde şimdiki Kasap Hali'ni de içine alacak şekilde inşa edilmiştir. Bedesten'in az bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

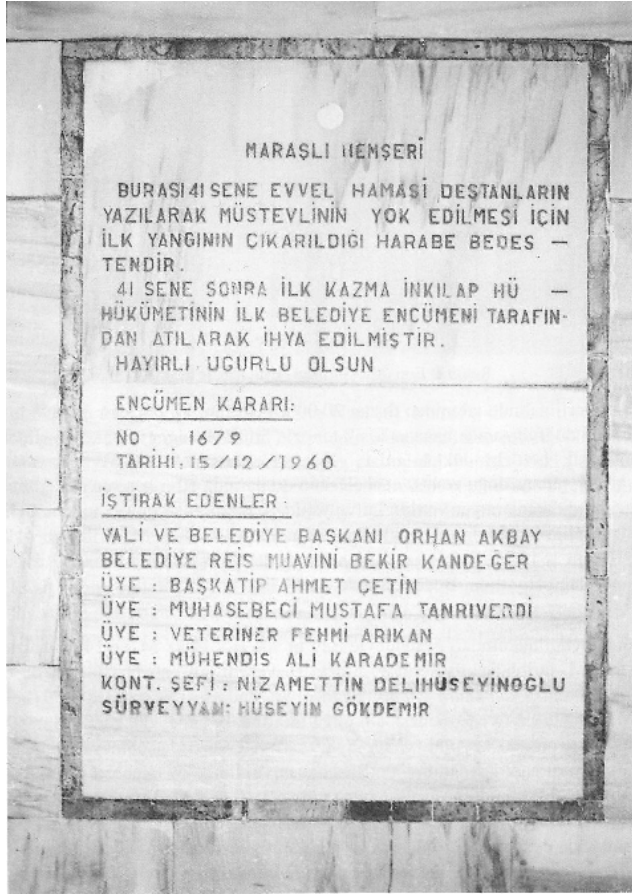
Bedesten'in inşa kitabesi yoktur. Fakat Alaüddeve Bey 1500 ve 1510 tarihli vakfiyelerinde Maraş Bedesten'ini inşa ettirdiğini belirtmektedir. Fakat bu bilgilerden bedestenin XV. Yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği düşünülmektedir. Bedestenin yıkılmadan önce, dört cephesinde birer kapı olduğu belirtilmiştir. Bedesten yıkılmış olup, cümle kapısı ile güneyde iki, bedestenin içinde yedi dükkân olmak üzere dokuz dükkân günümüze ulaşmıştır. 1960 yılında yıktırılarak yerine Kasap Hali inşa edilmiştir. Burada yetmişüç dükkân bulunmaktadır.

Günümüzde Kasaplar Çarşısı olarak kullanılan dükkânları da içine alan Eski Bedesten, yoğun bir ticaret yolu üzerinde bulunan Maraş için büyük bir önem taşımıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, şehir, kervanlar tarafından transit ticarete kullanıldığı gibi, yaylağa giden, on binlerle ifade edilen, Türkmen aşiretlerinin uğrak yeri idi. Burası ayrıca Osmanlı Devleti zamanında, güneye yapılan seferlerde ordunun iâşe merkezi konumunda bulunuyordu.

1500 ve 1510 Tarihli Dulkadirli Bey'i Alaüddeve Bey vakfiyelerine göre, Bedesten'in yarısı Maraş Ulu Camii'ne, diğer yarısı Taş Medrese ve Mescidi'ne, Maraş Bağdadiye Medresesi'ne, Maraş Yum Dede Zaviyesi'ne vakfedilmiştir. Bunun yanında, Maraş Bedesteni'ndeki 5 dükkânın, Bektutiye Medresesi'ne gelir kaydedildiği belirtilmektedir.

Eski Bedesten'in güney tarafındaki çok az bir bölüm günümüze kadar ulaşabilmiştir. Maraş'ın tarihi çarşı kompleksinin doğusunda yer alan Eski Bedesten'in güneyinde Tuz Hanı yer almıştır. Bu han daha sonra yıkılmıştır.

Eski Bedesten'deki Mermer Kitabe

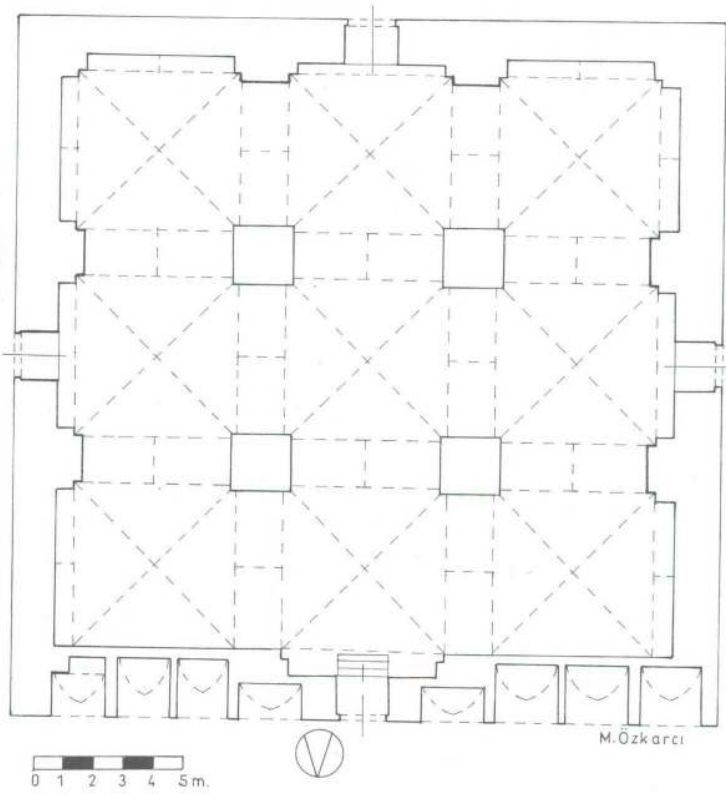

Eski (Maras-Yukarı) Bedesten, mermer kitabe.

4.1.2. Yeni (Aşağı) Bedesten

Yeni (Aşağı) Bedesten, Kurtuluş Mahallesi'nde, Saraçhane Camii'nin güneyinde, Kapalı Çarşı'nın kuzeyine bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu bedesten, Dulkadir Beyliği zamanında yapılan bedestenden sonra yapıldığı için Yeni Bedesten, daha aşağıda yapıldığı için de Aşağı Bedesten olarak da adlandırılmıştır.

Yeni (Aşağı) Bedesten Planı

Yeni (Aşağı) Bedesten plânı.

Kaynak: (Özkarcı, 2007: 401)

Maraş 1522’de Osmanlı Devleti’ne katıldıktan sonra ekonomik ve sosyal olarak daha da ilerleyerek bölgenin önemli bir ticaret merkezi olmuştur. 1580’li yıllarda ise Anadolu’nun gelişmiş şehirleri arasına girmiştir. Bu yüzden şehirde ikinci bir bedesten yapıldığı belirtilmektedir. Beyazıtöğullarından Hacı Abdullah Bey’in 1648 tarihli vakfiyesinde bedesten inşa ettirdiği belirtilmiştir. Kaynaklara göre bu bedestenin XVI. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı ilk yapıldığı özelliklerini büyük ölçüde korumaktadır.

Doğu-batı istikametinde eğimli bir arazi üzerine kurulan yapı, dıştan dükkânlı, içten tek hacimli bedestenler sınıfına girmektedir.

Şimdiki batı cephesinde bulunan dükkânlar sonradan yapılmıştır. İnşa kitabesi olmayan Yeni Bedesten, XVII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Evliya Çelebi, Maraş'a geldiğinde şehirde iki bedesten olduğundan bahsetmiştir.

Yapı, 1941 yılına kadar bedesten olarak adlandırılmıştır. 1941 yılından sonra şahısların mülkiyetine geçen bedesten, halk arasında daha çok Bonmarşe ismiyle bilinir olmuştur. Günümüzde yapıda her türlü manifatura, giyim eşyası, halı, dokuma ürünlerinin satıldığı çarşı, dört yöne açılan kapısı olup, mağaza olarak hizmet vermektedir. Dört yöne açılan kapısı bulunan çarşının, sadece kuzey kapısı kullanılmaktadır. Bedestenin güney kapısı Kapalı Çarşı'ya açılmaktadır. Diğer yönlerdeki dükkânlarda çeşitli meslek grupları sıralanmıştır. 1966'da otel yapılmak istenmiş fakat yapı tescil edildiği için inşaat durmuştur. Yapının üstünde yarım kalmış briket duvarlar durmaktadır.

4.1.3. Belediye Pasajı

Ulu Camii'nin güneybatısında yer almıştır. Şekerdere, Akdere ve Kanlıdere'nin birleşip aktığı dere üzerinde kurulan Belediye Pasajı, 1960'lı yıllarda Sebze Hali olarak inşa edilmiştir.

Bina, iki blok halinde yapılmış ve her dükkân hem iç tarafa hem de dışarıya hizmet verebilecek şekilde planlanmıştır. Dolayısıyla çarşı dört tarafına hizmet vermektedir. Günümüzde pasajın üst kısmı, hazır giyim ve çeşitli gıda maddeleri satan esnaf tarafından kullanılırken, alt kısmı Balık Hali olarak kullanılmakta iken 2009 kışında şiddetli sel suları ile yıkılmış, balıkçı esnafı da buradan taşınmıştır.. Şu günlerde buranın yıkılıp yeniden değerlendirileceği duyulmaktadır.

4.1.4. Saraçhane

Maraş, Arapların fetihleriyle beraber bir Ribat ve Garnizon şehri olmuştur. Garnizon şehirlerde atçılık çok gelişmiştir. Bu yüzden Maraş'ta Atçılık çok gelişmiştir. Atçılık da Saraçlığı ilerletmiştir.

Saraçlar Çarşısı olan Saraçhane, İstanbul'un fethine kadar "hayvan malzemeleri yapılan ve satılan yer" anlamına gelirken; bu tarihten sonra "Sırma işlemeciliği yapılan ve satılan yer" anlamında da kulla-

nılmaya başlanmıştır. Kahramanmaraş'ta Saraçhane (Saraçhane), Yeni Bedesten'in kuzeyinde, Belediye Çarşısı'nın batısında inşa edilmiştir. Çarşı, Saraçhane Camii'nin altında ve etrafındaki dükkânlardan oluşmaktadır. Serraciye ustasına Saraç denir.

1617-1618 tarihli İskenderoğlu Beyazıt Vakfiyesi'nde, Sûk-ı Sultani (Sultan Çarşısı) ismiyle adlandırılan bu çarşıda, yetmişiki dükkân bulunduğu ve Beyazıtlı Camii'nin vakfı olduğu bildirilmektedir.

Maraş sırmalı at takımları Saraçhane'de üretilmiştir. Türklerde atçılık ve binicilik çok önemli bir yere sahip olmuştur. Hatta XIX. yüzyılda Maraş, Anadolu'da saraçlığın merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Saraçlar tarafından üretilen iri sığırların derisinden yapılan kolan, yular, gem başlığı, eyer, paldon¹⁹, aşırma, kuzu yularları, köpek, inek ve buzağı tasmaı, aşırnalık, bellemeler (sırtlık), kadene araba gömleği (çift ve araba için koşum), hutmut (at boyunluğu), kement gibi koşum takımları önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır.

Maraş, Kozan ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) taraflarında bulunan yörükleri iskân etmek amacıyla, devlet tarafından Fırka-i İslâhiye oluşturulmuştur. Bu amaçla Farsaklar ve Ceritler Adana Ovası'na ve Cebel-i Bereket'e; Afşarlar Göksun ve Kayseri taraflarına; Bozdoğanlı Andırın tarafına; Tecirliiler de Maraş ve İslâhiye'ye yerleştirilmiştir. Böylece İslâhiye, Hassa ve Maraş'ta da Eloğlu (Türkoğlu) yerleşim yerleri kurulmuştur. Bu dönemde Eloğlu'na, İloğlu Obası'ndan 47 hane yerleştirildiği bildirilmiştir.

Kaynaklara göre, adı geçen yörüklerin ellerinde Çukurova kolu kıyası denilen dayanıklı, çevik ve güzel atlar bulunuyormuş. Yazın Kozan yaylalarında kışın Çukurova'nın çayırlarında beslenen bu atların takımları Maraş'ta üretilmiştir. Saraç esnafı tarafından bu atlara özel kıymetli takımlar yapılmıştır.

İlk iskânda yörüklerin her evinde yirmi-otuz atı bulunduğu belirtilmiştir. Yörüklerin iskânıyla birlikte, bol ot ve yaylaklardan mahrum kalan bu atları beslemek zorlaşmış ve at besleme işi terk edilmiştir. At takımlarına ihtiyaç azalınca, saraçlık mesleğiyle uğraşan esnaf da azalmıştır. Gazelik-kazzalık denilen ipek işi işlemek dahi çöküntüye uğramıştır. 1866 yılında Yusuf Hacı, Nedirli, Çakallı aşiretlerinin iskânı

¹⁹ Paldon, Paldım: Hayvan kuyruk altından geçirilen kayış.

tamamlanmıştır. Yine Sinemili, Atmalı, Yukarı Kılıçlı, Akçakoyunlu, Aşağı Kılıçlı, Hacı Bebek Karyesi, Ceceli Kılıçlı, Çakallı ma'a Hopurlu Aşiretleri ile Kılılıoğlu ve İloğlu (Eloğlu) obaları Maraş'ın nahiye ve köylerine iskân edilmişlerdir. Bu aşiretlerin 1345 hane olduğu tespit edilmiştir. Yayla hayvancılığına dayanan ve ordular donatan Maraş saraçlığı ve köşkerliğinin gerileme sebebini, yukarıda bahsedilen yörüklerin iskânına bağlamak gerekmektedir.

Önceleri sırma işi, (saraçlar tarafından at başlıkları, dizginler ve eyerlerin altına konulan belleme) keçeler üzerine işlenirdi. Saraçlar tarafından yapılan Maraş sırma işlemeciliği, Osmanlı Padişahı Çelebi Mehmet'e eş olarak giden Dulkadirli Nasreddin Mehmed Bey'in kızı Emine Hatun ile Fatih Sultan Mehmet'e eş giden Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'un 40 katır yükü tutan sırma işlemeli çeyizleri sayesinde, Osmanlı ülkesinde tanınmıştır. Bu el sanatı 1453'de İstanbul'un fethiyle de Rumeli'ne geçmiştir.

Bu tarihten sonra da sırmacılık, saraçlıktan ayrılarak ayrı bir sanat dalı haline gelmiştir. Sırma işi bundan sonra giyim eşyalarında kullanılmaya başlandı. Böylece sırma işlemeciliği "Maraş İşi" olarak literatürdeki yerini aldı.

Kumaş üzerine işlemecilik olan Maraş İşi, daha çok kadife ve ipekliler üzerine yapılırdı. Nakışta metal iplikler kullanılırdı. İşlenecek motifler ince kâğıtlara çizilerek mukavva veya deri kalıplara yapıştırılırdı. Bu kalıp işlenecek kumaşa ipele arkadan tutturulur, sonra gergefe yerleştirilerek işlenirdi. Şehirde, Maraş İşi'nin gelişmesi için 1947 yılında Maraş Kız Enstitüsü'nde Sırma İşlemeciliği bölümü açılarak öğrenci yetiştirmeye başlanmıştır.

Saraçhane eskiden olduğu gibi günümüzde de ticari canlılığını devam ettirmektedir. Çarşıda ağırlıklı olarak saraçlar ile hayvansal ve bitkisel gıda ürünleri satan esnaf dükkânları bulunmaktadır.

4.1.5. Demirciler Çarşısı

Günümüzde Tenekeçiler Çarşısı, Bıçakçılar Çarşısı ve Demirciler Çarşısı olarak ayrı ayrı bilinen çarşılar, eskiden bir bütün olarak Demirciler Çarşısı'nı oluşturmuştur. Doğu-batı istikametindeki çarşının her iki yanında demirci dükkânları sıralanmıştır.

Bu çarşı, Belediye Çarşısı'nın güneydoğu çıkışından başlar, yıkılmış olan Tuz Hanı ve Eski Bedesten'ini geçip doğuya doğru uzanarak, Sarayaltı Caddesi'ne ulaşırdı. Çarşının bir kolu da Çarşıbaşı Camii'ne giden sokağa ayrılırdı. Şimdi bu sokak, Bıçakçılar Çarşısı olarak bilinmektedir. Çarşının Eski Bedesten ve Tuz Hanı'nın olduğu bölümü ise günümüzde Tenekeçiler Çarşısı olarak adlandırılmaktadır. Asli yapısını kısmen kaybetmiş olan çarşının son şeklini XVI. Yüzyılın sonlarına doğru aldığı düşünülmektedir.

Bıçaklar, biçimlerine göre pala, hançer vb. isimler almaktadır. Eskiden sapları boynuz ve abanozdan yapılırdı. XIX. yüzyıl ortalarından itibaren el işçiliğinin yerini makinelerin almasıyla bıçak yapımıcılığı da gelişmiştir. Kahramanmaraş bıçakçılığında bıçak sapı olarak dişi keçi boynuzu kullanılır. Dişi keçi boynuzu yumuşaktır. Günümüzde aynı çarşıda eski usulde bıçak yapıldığı gibi, paslanmaz çelikten yapılan sabit saplı sofrta bıçakları yanında, açılır kapanır cep çakıları da üretilmektedir.

Demircilerin dükkânları loş ışıklı, her tarafı demir ve ateş isiyile kapkaradır. Usta ve çırakların elbiseleri, el ve yüzleri ıslıdır. İslı dükkânda, parlayan sadece ocaktaki ateş ile nallanmış ve işleme hazır hale getirilmek için örse konulan demirdir. Hu denilerek indirilen balyoz seslerine, örse inen çekiçlerin sesi çınğı çıkararak karışır. Burada kılıçlar, saç ayağı, bıçaklar, baltalar, oraklar, nacaklar, tarım aletleri, kapı tokmakları, mutfak araçları, hayvan koşumları, mimaride kullanılan araçlar ve diğere demir işleri yapılırdı. Günümüzde çarşıda savaş aletleri hariç diğere ürünlerin yapımı, ihtiyaca göre, devam etmektedir.

XIX. yüzyılda Maraş, saraçlığın merkezlerinden olmasının yanında, binit takımlarının yapıldığı başlıca merkezlerden biri idi. Bu dönemde Demirciler Çarşısı'nın önemli ürünlerinden olan at nalı ve kömüldürüklerinin (göğüslüklerinin) çok önemli bir yeri bulunuyordu. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde At gemleri arasında "Maraş gemi" çok meşhurdu. Maraş şebesi ve Maraş uydurması, Maraş Demirciliği'ni ön plana çıkartmıştır. Rengi kara olan Maraş gemi, Türkiye'nin birçok yerinde şebeş, Bursa demirci ve saraçları ile askeriyece "kantarma" adı verilen, gem demirlerinden farksızdı. Maraş geminin büyüklere binit için, küçüklerere tay ve yük hayvanları için kullanılırdı.

Maraş demiri yumuşaktır. Onun için at nalı olarak kullanılmış ve tarihte her zaman tutulmuştur. İran'a kadar gitmiştir. 1700'lerden sonra Avrupa'dan demir akışı fazlalaşınca kullanımı azalmıştır.

Kahramanmaraş'ın demircilerinin ihtiyacını karşılayan demir madenlerinden ikisi, Zeytin Kasabası'nda işletiliyordu. Ayrıca 1900'lü yılların başında bu yörede insanlar, Berit Dağı'nın toprağını odun ateşiyle yakarak içinde damlalar halinde eriyen demiri süzerlerdi. Bu sebepten dolayı yöredeki ormanlar tahrip edilmiştir. Maraş'ın batısında da 2 gümüş madeni olduğu tespit edilmesine rağmen, bu iki madenin XIX. yüzyılın sonlarında işletilmediği anlaşılmaktadır. Yine Maraş'ın Ahır Dağı ve Camustil tarafında biri pembe (kırmızı) biri siyah olmak üzere iki mermer ocağı ile çelikli maden suları olduğu kaydedilmektedir. Siyah olan mermer ocağı Çokyaşar Köyü civarındadır.

Demirci ocaklarında, demiri işlemek için, meşe kömürü yakılırdı. Maltız denilen ve yakıt olarak meşe kömürünün kullanıldığı özel mangallarla ya da körükle ocaktaki ateşin gücü arttırılırdı.

4.1.6. Dokumacılar

Kahramanmaraş'ta mazmanlar, culfalar ve alacacıların hepsi, dokumacılar sınıfına girmektedir. Bunlardan her biri ayrı bir çeşit dokuma işiyle uğraşmıştır. Dokumacılık genelde göçebe kültürün gelenek ve göreneklerinin bir ürünü sayılmıştır. Şehirde bu meslek grubu, aba, alaca, kilim, yolluk, cıcım, çuval, haral, çul, yük çulu, heybe, torba, semer örtüsü, kuşak, çadır örtüleri dokumuştur.

İpler, kök ve toprak boyalarla boyanırdı. Boyanan ipliklerden, ismine "bar" denilen ve genellikle duvar ve sedir örtüsü olarak kullanılan motifli kilimler dokunurdu. Bu kilimler düz çizgili, zikzak şekilde ve geometrik biçimlerle süslenirdi. Kırmızı, bej, gri-mavi olan renklerle bu kilimler, Zilli ve Kızıl Erişir diye ün yapmıştır.

Kahramanmaraş'ta eskiden aba, dış giyeceklerdendi. Halı tezgâhı tipinde tezgâhlarda kilim gibi dokunan aba, 1.20 m boyunda olurdu. Kısa kollu olup önünde düğme, ilik ve cep olmazdı. Bel kısmına sandık denilen çeşitli şekiller yapılırdı. En çok da gül motifi işlenirdi. Üç sandıklı ve 18 sandıklı meşhurdu. Aba, iç astar ve dış örtüden sonra giyile-

cek hale gelirdi. Culfalar (Abacılar) Kahramanmaraş'ta genellikle Çukuroba ve "Pınarbaşı" mahallelerinde toplanmıştı.

Alacacılar ise, alaca-fes rengi ve lacivert zemin üzerine sarı çizgili olan pamuklu kumaş dokurlardı. Alacacıların çarşıları, mesleklerinin adıyla anılmakta ve eski tarihi çarşı dokusu içerisinde yer almıştır.

1908 yılında İngilizlerce Anadolu'da Şark Halı Kumpanyası (Genellikle yabancı sınaî, ticari ortaklık) adıyla halı dokuma atölyeleri kurulmuştur. Kahramanmaraş'ta bu kumpanyaya ait yüz civarında dokuma tezgâhi tespit edilmiştir. Bu dokumalar, İzmir'den gönderilen boyalı iplerle yapılmış, Amerika ve Avrupa'ya ihraç olunmuştur. Dokuma tezgâhlarının işçileri Hıristiyan kızlarından oluşuyordu.

4.1.7. Semerciler Çarşısı

Semerciler Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı'nın güneyinde doğu-batı istikametinde 5.50 m genişliğinde, 63.00 m uzunluğunda bir sokağın, her iki tarafındaki dükkânlardan oluşmaktadır. Semerciler, çarşayı sayıları az da olsa külekçilerle ve keçecilerle paylaşmışlardır. Çarşının güneybatı ucundan başlayan, kuzey-güney istikametinde Köşkerler Çarşısı uzanır. Asli yapısını kısmen kaybetmiş olan çarşının son şeklini XVI. Yüzyılın sonlarına doğru aldığı düşünülmektedir.

Yük taşımak amacıyla eşek, katır, at gibi binek hayvanlarının sırtına yerleştirilen semerleri yapan semerciler, Maraş tarım ve hayvancılık hayatında önemli yer tutarlardı. Semerler, ahşap iskeletin dış yüzeyi dana derisi, iç yüzeyi keçeden yapıp içerisinde kamışla doldurulması ile yapılır. Semeri hayvana bağlamak için kolan, kayış gibi sağlam şeritler kullanılır.

Şehrin hemen her mahallesindeki çarşılarda semerci esnafı bulunurdu. Her binek hayvanın binite ihtiyacı olduğundan bu meslek sahibi ustalar, yüzyıllardır Maraş'ın ve sefer (savaş) zamanlarında ise devletin binek hayvanlarını kuşandırmıştır. XIX. Yüzyılda Uzunyayla'ya giden Türkmen Aşiretleri, ihtiyaçları olan binit takımlarını Maraş'tan temin etmiştir. Binit takımı eyer, gem (oyan), yular ve kamçıdan oluşmaktadır. Bunlara Maraş'ta "Hamayıl" da denilen gerdanlık, terki heybesi, yem torbası ilave edilmiştir.

Günümüzde, Semerciler Çarşısı'nda birkaç dükkân bu işle uğraşmaktadır. Bunun yanında çarşıya köşker, antikacı ve birkaç bakırcı dükkânı yerleşmiştir. Şimdiki Haller Bölgesi'nde, Köy arabalarının kalktığı yerde, Semerci esnafı bulmak mümkündür.

4.1.8. Pembeciler

Pembe, pamuk anlamına gelmektedir. Kahramanmaraş'ta bunlara pamukçular–hışircılar²⁰ da denir. Bunlar halka pamuk satarlardı.

Hasadı erken olduğu için Kahramanmaraş'ta yoğun olarak tarımı yapılan pamuk iplik, dokuma, yatak, yorgan, yastık, minder yapımında yoğun şekilde kullanılırdı. Bu pamuklar Hışır Han'da toplanırdı. Han ismini buradan almış olmalıdır.

4.1.9. Tabakhane Çarşısı

Tabakçılık (debbağlık; dericilik), Kahramanmaraş'ta eskiden en geçerli sanatlardan biri idi. Ham deriyi alıp işlenir hale getiren bu sanatkârların çoğunluğu Türk'tü.

1897 yılı Ticaret ve Nafia Nezareti Sanayi İstatistikleri'nde, Kahramanmaraş livasında bulunan 45 adet kara tabak müessesesinde 110 işçi çalıştığı bildirilmiştir. 1910'lu yıllarda ise şehirde 170 kadar debbağ dükkânı, 305 kadar da pabuççu dükkânı bulunduğu kaydedilmiştir. Kahramanmaraş'taki Tabak esnafının Ahi şeyhliğini bir ara Tabak Hacı Dede isimli bir zatın yaptığı belirtilmektedir.

Şekerdere Ermeni kilisesinin ruhani reisinin ismi Debbağ Artin'dir. Namından dolayı bu zatın debbağlıkla uğraştığı anlaşılmaktadır. Dolayısı ile Ermeniler'den de bu meslekle tektük uğraşanlar bulunduğu görülmektedir.

Tabakhane esnafı su akışının müsait olduğu şehir dışında hizmet verirlerdi. İlk önceleri Ulu Camii'nin batısından geçen derenin şimdiki Kıbrıs Meydanı'na doğru olan yakasında yer alan tabakhane, sonra Şazi Bey Camii'nin güneyindeki yıkılan Andırın garajının doğusunda kendi

---

²⁰ Eskiden kapalı koza pamuğa Hışır denirdi.

adlarıyla anılan çarşıya, daha sonra da Adana yolu üzerindeki Erkenez çayı üzerinde bulunan Erkenez köprüsünün batısındaki dükkânlarına taşınmışlardır.

Tabakçılıkta, ilacın bilinmediği dönemlerde, deri işlemeciliğinde köpek dışkısı kullanılırdı. Tabak esnafına satılmak üzere, şehirde maddi durumu iyi olmayanların çocukları boyunlarına teneke asarak köpek dışkısı toplardı. Toplanan dışkının soğumadan tabaklara ulaştırılması gerekirdi. Bunun için dışkı toplayanlar hızlı ve çabuk hareket etmek zorunda idiler. Bu yüzden, Türkiye'nin bir çok yerinde olduğu gibi Kahramanmaraş'ta da çok hızlı ve telaşlı olarak bir yere koşuşturan kimseye, "Tabakhaneye .... mu yetiştiricin" derler. Halk arasında kullanılan deyim, bu şekilde doğmuştur.

Kahramanmaraş'ta Tabakçı dükkânlarının sayısı 1960'tan sonra giderek azalmıştır. Günümüzde Erkenez Çayı kenarına toplanmış bulunan tabaklar, burada modern yöntemlerle üretimlerine devam etmektedirler. Üretilen derilerin büyük çoğunluğu Kahramanmaraş'ta kullanılmaktadır.

4.1.10. Tetiri Pazarı

Tetiri, Kahramanmaraş bölgesinde erkek ekşi yaprağının kurutulmuş ve dövülmüşüne verilen isimdir. Ekşinin erkek cinsi kesilir, kurutulur. Yaprakları alınır, dalları atılır. Tetiri, dericilik sektöründe kullanılırdı. Bundan dolayı Kahramanmaraş'taki halkın bir kısmı tetiri ticareti ile uğraşır.

Kahramanmaraş'ın köylerinden getirilen tetiri, şimdiki Belediye pasajı civarında kendi adıyla anılan pazarda satılırdı. Yine bu pazar civarında bulunan bir iki değirmen tetiriyi öğütürdü.

4.1.11. Köşkerler Çarşısı

Kahramanmaraş'ta köşkerlik, deri işçiliği diye bilinir. İnsan giyim kuşam eşyalarından hayvan koşumlarına kadar çeşitli sahalarda yaygın bir kullanım alanına sahipti. Köşkerler çarşısı, doğu-batı istikametinde uzanan Semerciler Çarşısı'nın bitiminde güneye açılan so-

kakta, kuzey–güney istikametinde bulunuyordu. Günümüzde burada birkaç köşker dükkânı dışında çayhaneler ve lokantalar sıralanmıştır. Ayrıca Kapalı Çarşı'nın köşkerlere ait batısındaki sokağı, 1948 yılında yıktırılmıştır. Çarşının üst çatı örtüsü toprak, zemini ise taş döşeli idi.

Köşkerlik, Kahramanmaraş'ta çok önemli bir yere sahiptir. Pa- buçlar, yemeniler, çizmeler, postallar, çarıklar ve terlikler deri ayakkabıcılığı türündendir. Bu ayakkabılarda, camız (manda), deve, inek, ko- yun, keçi derileri kullanılırdı. Sağlam ve güzel olan bu deri ayakkabılar, ayakları yazın serin kışın sıcak tutardı.

Çarıkların en meşhuru çeltik çarığı'dır. Su çarığı da denir. Özel- likle pirinç tarlalarında çalışan sakalar tarafından giyilirdi. Çarığın ucu açık olduğundan içinde su tutmazdı. Bir de ucu kapalı Karadağ çarığı vardır. Bu çarığı köylüler giyerdi.

Kahramanmaraş'ta insanlar, geleneği Orta Asya Türk kültürüne dayanan ve Edik denilen deri çizmeler giyerlerdi. Edik, konçları aşağı yukarı 0.40 m uzunluğunda ve yumuşak olan ökçesiz, uçları yukarıya doğru kıvrık, sarı ve kırmızı renkli çizmelerdi. Boy, ebat ve biçimlerine göre isimlendirilmiş tipleri ise şunlardı: Rüzgâr, kabarüzgar, ulu–orta, ortaayak, kıçayak, köşkerce, hemzece, tabakayağı, kelikli, yassı.

Edik, kışın su almasın diye ateş karşısında iç yağı ile ovulur veya altına sarı katran sürülürdü. Bir Türk geleneği olan sağlamlık ve güzel- liğe, İslam'ın sanat, meslek ve estetik anlayışı ile Ahilik ve Lonca şart- ları eklenince, ortaya yabancıları hayrete düşürecek sanat eseri bu ayakkabılar ve terlikler çıkmıştır.

Günümüzde, Demirciler Çarşısı'nda (Özkarıcı, 2002: 1218) ve Semerciler Çarşısı'nda birer dükkân, Semerciler Çarşısı'nın güneybatı ucundan başlayıp kuzey–güney istikametinde uzanan ve Köşkerler Çar- şısı olarak anılan sokakta bir dükkân, Belediye Çarşısı'nın İklime Ha- tun Camii'ne açılan sokağında bir dükkân, Taş Han'ın üst katında yak- laşık yedi dükkân köşkerlikle uğraşmaktadır.

Bu köşker dükkânlarından, Köşkerler Çarşısı'ndaki köşkerler ile Taş Han'daki köşkerler, Kahramanmaraş ve özellikle İstanbul'da inşaat ustalarının ihtiyacı olan ve tabanı, kullanılmış dozer lastikleriyle yapı- lan yemeniler üretmektedirler. Diğer köşkerler ise daha çok turistik

amaçlı olarak tarihi edik, kelik, saray terliği ve başka çeşit ürünleri yapmaktadırlar.

Türk deri işçiliği, cilt sanatını da geliştirmiştir. Kahramanmaraş kütüphanelerindeki yazma ve matbu kitapların cilt işleri elbetteki buradaki ustalar tarafından yapılıyordu. Kahramanmaraş ciltçiliğinde davar derisi kullanılır ve düz olur. Bu mesleğin son büyük ustaları Hakkı Hoca ve öğrencisi Bahçeci Hoca'dır. Bahçeci Hoca telle süs yapardı.

4.1.12. Keçeciler Çarşısı

Keçeciler Çarşısı, Semerciler Çarşısı'nın bir bölümünü oluşturup, külekçilerle aynı çarşayı paylaşmışlardır. Bakırcılar Çarşısı'nın güneyindeki bölümde yer alır. Sade renkte olduğu gibi renkli keçe de yapılır. Keçe son derece sağlam bir üründür. Kahramanmaraş'ta kurşunun geçmediği, kılıcın kesmediği külâh yapılırdı.

Keçe kısaca şöyle yapılır: Keçe olarak hazırlanacak yün özel olarak kırpılır, taranır, sonra örtü üzerine döşenir. Motifli isteniyorsa değişik renkte yünle istenen motif yapılarak örtü düzenli olarak göbek etrafında sarılır. Keçeleşme oluncaya kadar tepilerek yuvarlanır. Keçenin büyüklüğü arzu edilen ölçüde olabilir. Evlerde kullanılacak keçeler rahat taşınması için küçük ebatla yapılırdı. Keçeler genellikle düz, motifsiz ve açık renktedirler.

Çobanların dağda, kırdâ soğuktan ve yağıştan korunmak için giydikleri öñü açık, kolsuz keçe giysiye kepenek denir. Başlıklı, başlıksız, dikişli, dikişsiz olabilir. Bu giysi, kırdâ çobanın vazgeçemediği yatağı, yorganı, minderidir. Kahramanmaraş'ın Çukurova'daki aşiretlerin yaylak yolu üzerinde olması, keçe işlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Keçeyle ilgili Kahramanmaraş'ta güzel bir deyiş vardır:

Attın yün ettin

Depdin keçe ettin

Sivrilttin börk ettin

Gey başına git işine

Günümüzde keçecilikle uğraşanlar, 3 tane semerciler çarşısında olmak üzere toplam yedi kişiyi geçmemektedir.

4.1.13. Külekçiler Çarşısı

Külek; bal, yağ, yoğurt, helva, pekmez gibi yiyecekler koymaya yaradığı gibi ölçü olarak da kullanılan tahta kovadır. Külekçiler Çarşısı, Semerciler Çarşısı'nın şubelerini oluşturup, çarşının bir köşesinde yer almıştır. Külek tahtası eskiden cevizden yapılırken şimdilerde söğüt ağacından yapılmaktadır.

Eskiden Kahramanmaraş'ta, Türklerin marangozluk işinden sadece külekçilik'le uğraştıkları belirtilmesine rağmen, ağaç işiyle Türkler ilgilenirdi. Günümüzde Semerciler Çarşısı'nda bu işle uğraşan birkaç usta kalmıştır.

4.1.14. Kuyumcular Çarşısı

Anadolu'da bakır, altın, gümüş gibi madenler dövme ve dökme tekniğiyle işlenmişlerdir. Türk tefekkür hayatında gümüş, ışık ve aydınlık sembolü olarak bilinmektedir.

Kahramanmaraş'ta Kuyumcular Çarşısı, Kapalı Çarşı'nın doğusuna düşmektedir. Kazazlar Çarşısı'nın güney kısmını işgal etmişlerdir. Günümüzde kuyumcu imalathaneleri şehrin çeşitli yerlerine dağılmış durumdadır.

Kahramanmaraş'ta altın ve gümüş işçiliği gibi incelik isteyen el sanatları, öteden beri çok önemli bir seviyede olmuştur. Şehirde üretilen Kahramanmaraş Burması Türk kuyumculuğunda kendine has çizgileriyle, işçiliğinin özelliği ve iktisadi açıdan önem arz etmiştir.

Kahramanmaraş'ın gümüş işlemeciliği de önemli bir yere sahiptir. Bunun en güzel örneği, Konya Mevlana Müzesi'nde bulunan ünlü gümüş kafestir. Bu gümüş kafes, H.1006/M.1597'de Kahramanmaraş Beğlerbeği Mahmut Paşa tarafından Hattat Mirza Ali'ye hazırlattırılmış ve Kalemkâr İlyas'a yaptırılmıştır. Paşa, Mevlana'ya olan bağlılığının bir ifadesi olarak bu gümüş kafesi onun türbesine hediye etmiştir. Gü-

zel işlemeli bu sanat eserinin üzerinde Şair Mani'nin 32 beyitlik Türkçe manzumesi yer almaktadır.

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki sosyal ve kültürel fark mesleklere de yansımıştı. Bazı meslekler gayrimüslimler arasında daha yaygındır. Buna en iyi örnek sarraflıktır. Eskiden sarraflar, değerli kâğıt ve metal paraları birbiriyle değiştirmek, tahvil alışverişi yapmak gibi işler yaparlardı. Akçe ticareti yapmak, Müslümanlar arasında hoş görülmediğinden bu işle genellikle Ermeniler ilgilenmiştir. Müslümanlar, para ile paranın değişimini faize benzetmiştir.

Günümüzde Kahramanmaraş, Türkiye'de altının en çok işlendiği iller arasındadır. İmalathanelerde işlenen ince altın ve gümüş işleri genellikle İstanbul'a gönderilmektedir.

4.1.15. Marangozlar

Şehirde ahşap işiyle uğraşanlar, genelde Külekçiler Çarşısı, Çıkrıkçılar Çarşısı ve şehrin muhtelif yerlerinde mesleklerini icra ediyorlardı.

Ağaç-ahşap işçiliği, Kahramanmaraş'ta gelişen sanat dalları arasında önemli bir yer tutmuştur. Bu sanat, Müslümanlar arasında tabakçılıktan sonra en ileri meslek grubudur. Marangozluk sim-sırmacılığın önündedir. Özellikle ceviz, kavak ve gürgen gibi ağaçlardan yapılan gelin ve mücevher sandıkları, el ve ev eşyaları Kahramanmaraş oymacılığının en güzel örneklerini oluşturmuştur.

Maraş'ta bu sanatın tutunmasının sebebi ceviz ağacının çok bulunmasıdır. Ağaçlar yaşlanır, satılır. Ayrıca Sır tarafında ceviz ormanları vardır. Odun seyrine kesilir satılır. Dolayısıyla malzeme bolluğu sanata yaşatır. Üretimi ucuza getirir.

Maraş'ta bu sanat her zaman dünyânın dikkatini çekmiştir. Makinenin daha Maraşa girmediği zamanda makinesiz üretim, üretimdeki başarı ve çeşit dünyayı kendine hayran bırakmıştır.

İşçilikte tutturucu malzeme olarak çivi ve takoz yerine geçme tekniği kullanılırdı. Selvi (servi) ağacından yapılan sandıklar içine konulan giysileri güveden koruduğu gibi, güzel koku da bırakırdı. Ağaç

işçiliğinde kakma, boyama, kündekari, kabartma, oyma, kafes gibi teknikler uygulanmıştır.

Kahramanmaraş evlerinde kullanılan ahşap malzeme yine marangozlar tarafından yapılır, “Nacarlar da ev yapardı” Kâgir ve Bağdadi yapı malzemeleri, ağaç malzemeler, ahşap süslemeler, oymalar, kaplamalar hep buralardaki ustalar tarafından yapılmıştır.

Ağaç işçiliğiyle uğraşan diğer bir meslek ise şimşir tarakçılar’dır. Şimşir ağacından yapılan taraklar, el ölçüsüyle işaretlenerek yapılır. Yapımında incelik isteyen bu el sanatı, Kahramanmaraş insanının saç temizliği ve saç düzeninde önemli bir yer tutmuştur. Günümüzde, şehrin şimşir tarak ihtiyacı, Saraçhane’nin kuzeyinde yer alan ve Tarihi Cumhuriyet Lokantası’nın doğusundaki birkaç imalatçı ile Bitpazarı’nda bir dükkân olmak üzere üç usta tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca tarağın demircik ağacından yapılanı da vardır.

24 Mart 1877 tarihinde bir Neccar (Marangoz)’ın yevmiyesi, 13 kuruş olarak tespit edilmiştir. Marangoz bu yevmiyesi ile 26 kg. buğday satın alabiliyordu. Günümüzde de aşağı yukarı aynı yevmiye ile çalışmaktadırlar.

Bu meslek erbabı, halen her türlü ahşap işçiliğinde günlük kullanım ve turistik amaçlı olarak mesleklerini sürdürmektedir. Bunun yanında Kahramanmaraş, marangozculukta ülkemizin önemli üreticilerindendir.

4.1.16. Bakırcılar (Kazgancı) Çarşısı

Kahramanmaraş’ta Bakırcılar Çarşısı, şimdiki Belediye Çarşısı’nın güneybatısından açılan bir sokakla başlar, batıya doğru inerek, Kapalı Çarşı’ya doğru doğu-batı istikametinde iki taraflı olarak uzanır.

Kahramanmaraş Tarihi Çarşı kompleksi’nin batı kısmını oluşturan semerciler, külekçiler ve köşkerler çarşılarının bulunduğu bu kesim, Bakırcılar Çarşısı ve yıktırılan Göbek Çarşı aracılığıyla Çarşıbaşı grubuna bağlanıyordu. Kazgancı Çarşısı da denilen çarşı, 5.50 m genişliğinde 95.00 m uzunluğunda hafif çarpık planlıdır. Bu bölge XVI. yüzyılın sonlarına doğru yapılmıştır. Bakırcılar günümüzde, ortadan ikiye bölünen Alacacılar Çarşısı’nın güney bölümünü de kullanmaktadırlar.

Aslı durumunu büyük ölçüde yitirmiş olan çarşının son şeklini XVI. Yüzyılın sonlarında aldığı düşünülmektedir. Maraş şer'iyeye sicilinde çarşı, Kazgancı Çarşısı olarak kaydedilmiştir. Bunun yanında 1784 tarihli bir arşiv belgesinde Maraş'ta dört adet "kalhane" (bakır madenin eritilerek levha haline getirildiği yer) kurulması istenmiştir. 1876 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde şehirde dört adet kalhane olduğu kaydedilmiştir.

Ayrıca, Kuyucak Çarşısı'nın her iki yanında Ermenilerin bakırcı çarşıları bulunuyordu. Bu çarşıya Kahramanmaraş'ın ikinci Bakırcılar Çarşısı da denir. Ermenilerden sonra bu dükkânlarda, Müslüman esnaf üretime devam etmiştir.

Bakır imal edilen dükkânlar da demirci dükkânları gibi loş ışıklı ve her taraf bakır isiyile kapkaradır. Usta ve çırakların elbiseleri, el ve yüzleri ıslıdır. Dükkânda parıldayan iki şey vardır. Bunlardan birisi, kırmızı kırmızı işlenmiş bakır ürünler, diğeri ise ocaktaki ateştir.

Maraş'a bakır, en yakında olan Elazığ-Maden İlçesi Ergani bakır yataklarından gelirdi. Maraş'ta eskiden bakır hurdaları toplanır, açık ocaklarda eritilip pik kalıplar içerisine döküldükten sonra çam kömürünün tavında tavlardı. Daha sonra beş-altı kişi örsün etrafında sıralanarak, ahenkli bir şekilde çekiçlerle bakırı döverek açarlardı. Bu şekilde bazlama gibi açılan bakır kapkacak yapmağa uygun hale gelirdi.

Romalılar zamanında Maraş'ta bakır çıkarılmıştır. Bakırın olduğu yerde altın da olur. Altın bakır içinden de çıkar. Altınsa Maraş'ta Dulkadirli zamanında çıkartılmıştır.

Anadolu sanatında önemli bir yeri olan bakır, süslemeye de çok elverişli bir madendir. Günlük kullanımda kap kacak, takı ve miğferde, kapılarda ve kapı süslemelerinde yapı elemanı olarak kullanılmıştır. Eskiden en çok kullanılan maden olan bakırdan kap yapılırken, önceleri dövme tekniği kullanılırken sonradan dökme, sıvama, preste basma teknikleri kullanılmaya başlanmıştır.

Güvercin gibi ibrik, kuğu gibi güğüm, etrafında on kişinin yemek yiyebileceği 1.20 m çapındaki peşkir sinisi ve diğerküçük ebattaki sinitler, kulplu taslar, çirtikli ve çukur sahanlar, kapaklı sahanlar, çitiller, satırlar, aşurelikler, süzekler, masere kazanı, don kazanı, avrana kazanı,

kuşkane kazanı, teşt (derinliği 0.20 m çapı yaklaşık 1.00 m olan büyük leğen), el leğeni, hamam leğeni, köfte leğeni, hamur leğeni, ayran kaşıkları, çomçalar, bakraçlar Maraş bakır işçiliğinin örnekleridir. Bu örneklerden en ilginçlerinden birisi şire yapımında kullanılan, kulpunun içerisinde küçük bir cisim bulunan, uzun saplı kulplu taslardır. Bu taslar masere kazanından teşte şire aktarma sırasında cıngır cıngır ses çıkarır. Şire yapanların taslarının bu cıngırtısı sabahın sessizliğinin içinde güzel bir ahenk oluşturmuştur. Kildenlik, sefer tasları ve balıklı hamam tasları da Maraş'ta kullanılan ilginç bakır imalat ürünlerindedir.

Masere kazanına tarhana kazanı da denir. Eskiden herkesin bunu almaya gücü yetmezdi. Mahallenin zenginleri, birkaç masere kazanı alarak, fakirlerin de zahire tutması sırasında, bunları kullanmalarını sağlardı.

Bakırın, evlerde mutfak eşyası olarak kullanılmaları sırasında insan sağlığına zarar vermemesi için, kullanıma göre, yılda bir veya birkaç defa kalaylanması gerekir. Bu kalay Bakırcılar Çarşısı'nın içinde yapılır. Ateşte ısıtılan bakır kaplar nişadır ve kalay sürülerek parlatılır. Bir rivayete göre ilk kısıkaçı bulan Davut Peygamber bakırcıların, kalaycıların ve demircilerin piri sayılmıştır. Günümüzde şehir merkezinde tespit edilebildiği kadarıyla, yedi tane kalaycı dükkânı bulunmaktadır.

Günümüzde Bakırcılar Çarşısı'nda eskisi gibi bakır ürünleri satılmaktadır. Fakat mutfak eşyası yapımının yanında, turistik eşyaya yönelik üretim de yapılmaktadır.

Bakırcıların birçoğu 1980'li yıllarla birlikte, paslanmaz çelik işine girmişlerdir. Çarşı, turistik eşya satan birkaç ahşap dükkânı ile çarşının Belediye Çarşısı girişindeki bir yüncü dükkânı dışında özgünlüğünü devam ettirmektedir. Ayrıca Semerciler Çarşısı'nın güneyinde doğu-batı istikametinde uzanan, bakırcılıkla uğraşıp üretim yapan dükkânlar yer almaktadır.

4.1.17. Terziler (Çarkçevirciler) Çarşısı

Alacacılar Çarşısı günümüzde ikiye bölünmüştür. Çarşının, kuzey tarafına yerleşen çarkçevirciler (terziler), günümüzde faaliyetlerine devam etmektedirler. Kapıları Kapalı Çarşı'ya açılmaktadır.

Halk arasında çarkçevirciler diye bilinen terziler, Kapalı Çarşı ile Taş Han arasındaki geçiş yolu üzerindeki çarşılarında, hâlâ halka hizmet vermektedirler. Terziler, Kapalı Çarşı'dan gömleklik, şalvarlık, basma vb. giyim eşyası satın alanların giysilerini dikerlerdi. Böylece manifaturacı-çarkçevirci-müşteri arasındaki sağlıklı alışveriş ve dokumaların gömlek veya şalvar gibi giyim eşyalarına dönüşümü, aynı mekânda sağlanmış oluyordu.

Kahramanmaraş'ta, sosyal hayatın fiziki yapıyı belirleyen ve hayat çarkının saat gibi tıkr tıkr işleyen yanını günümüzde bu çarşıda görmek mümkündür. Kapalı Çarşı'dan basma ve bezlerini alan halkın eşyalarını dikmek için, çarşının Taş Han'a geçiş yolu üzerine bu terziler yerleşmiştir. Kişi giyim malzemelerini alır ve hemen yanındaki terziye ölçüsünü vererek dikimini yaptırırdı. Burada bir iş bölümünden bahsetmek yerinde olacaktır. Satıcı malını satar, terzi bu malı işleyerek sahibine iade ederdi.

4.1.18. Bit Pazarı

Bu pazarının içerisinde halkın ihtiyacını karşılayan her türden elden düşme eşya bulmak mümkündür. Kanlıdere köprüsünün altında doğu-batı istikametinde kıvrılarak uzanmaktadır.

Günümüzde hâlâ kullanılan bu pazar, Kanlıdere köprüsünün doğusuna taşmış durumdadır. Fakat eski eşya satanların bir kısmı buradan kaldırılmıştır. Pazarın batı kısmında genelde ayakkabıcı dükkânları ile bir tane şimşir tarakçı bulunmaktadır.

Bu pazar yeri tarihte hep serbest pazar yeridir. Evde üretilen şeylerin satıldığı yer olduğu gibi kadınların yaptıkları şireleri pazarladığı yerdir de.

4.1.19. Belediye (Maraş) Çarşısı

Dulkadir Beyliği zamanında XV. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Belediye (Maraş) Çarşısı, "Sûk-ı Maraş", Uzunçarşı, "(Tarık-ı amm, Çarşıbaşı)", Çarşı Caddesi ve Yukarı Kapalı Çarşı olarak da bilinir. Belediye Çarşısı, uzun bir cadde ve bu caddeye açılan sokaklardan

oluşur. Şehirde üretilen her türlü ürün burada satışa sunulurdu. Ulu Camii'nin güneydoğu cephesinden başlayarak, caddenin her iki tarafında Demirciler çarşısına kadar, doğuya doğru kıvrılarak uzanır. Çarşıya açılan bu sokaklardan her birinde ayrı bir iş kolu hizmet verirdi. Çarşı günümüzde bu özelliğini kısmen korumaktadır.

Belediye Çarşısı (1935)

Belediye Çarşısı (Kahramanmaraş Belediyesi, 1935).

H.906/M.1500 tarihli Alaüddevele Bey Vakfiyesi'ne göre, Maraş Çarşısı "(Sûk-i Maraş)"nda, şimdiki Belediye Çarşısı'nda 19 dükkân, Maraş Ulu Camii çalışanları ile hasır, yaygı vs. giderleri için vakfedilmiştir. Ayrıca Dulkadir Beyleri'nden Şehsüvar Bey'in, çarşının 13 dükkânını Yum Baba Zaviyesi'ne vakfettiği belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında son şeklini alan çarşı, 6.60 m genişliğinde 240 m uzunluğundadır. Günümüzde içinde çoğunluğu asli özelliğini kaybetmiş 130 adet dükkân bulunmaktadır. İlk yapıldığında üzeri tonozla örtülü iken, tonozdan bir taşın düşmesi üzerine tehlike

arzetmesiyle, 1934 yılında zamanın Belediye Başkanı olan Eşbah Beyazıt tarafından üst yapı örtüsü İsmet Paşa'nın emriyle kaldırılmıştır.

Çarşıda halen kitapçı, tuhafiyeci, attar, yüncü, hazır giyim, kuyumcu gibi esnaf bulunmaktadır. Eskiden beri canlı bir ticaret hayatının bulunduğu çarşı, batı cephesi yönünde Kâtip Han'a, Saraçhane'ye, Kazazlar Çarşısı'na, Taş Han'a, Bakırcılar Çarşısı'na, Mazmanlar Çarşısı'na; doğu cephesi yönünde Hatuniye Camii'ne, İklim Hatun Camii ile bazı meslek erbabının bulunduğu sokak ve çarşılarla açılmaktadır. Çarşının üstü 2000 yılı sonlarında mikaya benzer saydamsı bir madde ile tekrar kapatılmıştır.

4.1.20. Kapalı Çarşı

Kurtuluş Mahallesi'nde Saraçhane Camii'nin güneyinde yer alan Kapalı Çarşı, Yeni (Aşağı) Bedesten ile Bakırcılar Çarşısı arasında üç bölüm halinde kuzey-güney istikametinde, XVI. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Kapalı Çarşı ile Eski Bedesten'de kullanılan malzeme ve inşaat tekniği aynı olup, iki yapı organik bir bütünlük içerisindedir. Bundan dolayı, Kapalı Çarşı'nın da Yeni Bedesten ile planlanarak inşa edildiği sanılmaktadır. Çarşı asli özelliklerini büyük ölçüde devam ettirmektedir. Kapalı Çarşı'daki dükkânlar duvar içine gömme ve iki taraflı olarak inşa edilmiştir. Dükkânların kapatılmasında tahta daraba kullanılmıştır.

Sonradan çarşının köşkerlere ait batı sokağı, 1948 yılında Belediye tarafından yol açmak maksadıyla yıktırılmıştır. En son tamirini 1968 yılında gören çarşının doğusunda Kazazlar Çarşısı, Mazmanlar Çarşısı, Alacacılar Çarşısı ile Taş Han, güneyinde Bakırcılar Çarşısı, batısında ise Atatürk Bulvarı yer alır.

Kapalı Çarşı Kompleksi Rölöve Planı

Kapalıçarşı Kompleksi, röleve plânı.

Çarşının doğu sokağında manifaturacılar (bezirgân), orta sokağında kavaflar (ayakkabıcılar), yıktırılan batı sokakta köşger esnafı hizmet veriyordu. Çarşıdaki dükkânlar kişilerin mülkiyetindedir. Çarşı,

eskiden, büyük tüccarın bulunduğu ve transit ticaret mallarının alınıp satıldığı kapalı alışveriş yeri idi.

Çarşıda kayış, kılık (sayanın üstüne dikilen bir parça), karçın (bir çarık türü), merküp (karçının bir türü), gülşefdeli yemeniler, yüzü güllü pabuçlar köşkerler tarafından üretilmiş ve satılmıştır.

Kapalı Çarşı'nın içinde 98, doğu ve güney cephelerinde 18 olmak üzere, toplam 116 dükkân günümüze ulaşabilmiştir. Buna yıktırılan Köşkerler Çarşısı da dâhil edilirse, 160 civarında dükkân bulunuyordu. Yıkılan Köşkerler Çarşısı'yla birlikte, 42.00x89.00 m ölçülerine sahiptir.

Günümüzde sekiz yerden girilen çarşının kalan iki bölümünde ve dış cephelerinde bezirgânlar, kavaflar, kuyumcular ve çeşitli esnaf bulunmaktadır. Bu kapılarla Mazmanlar Çarşısı, Kazazlar Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Taş Han ve Bedesten Atatürk Bulvarına açılmaktadır.

Çarşı içerisindeki esnafdaki Bezirgânlar eskiden olduğu gibi, dükkânlarının temizliğine azami ölçüde riayet ederler. Bundan dolayı dükkânlarına evlerine girer gibi ayakkabılarını çıkarıp girerler.

4.1.21. Çilingirler

Yapılan araştırmada, Çilingir Çarşısı adıyla anılan bir çarşı tespit edilememiştir. Fakat XX. yüzyıl ortalarında, Belediye Çarşısı'nın Ulu Cami'ye yakın doğu sokaklarından birinde bir çilingir dükkânı bulunuyordu. Çarşı, Belediye Çarşısı'ndan Saraçhane Camii'ne inen dar sokağın doğusuna düşmektedir. Sokağın ucu Hatuniye Mahallesi'ne ulaşmaktadır. Burada çilingirlik yapan Duran Kutlu ve Mıstık Kutlu kardeşler, mesleği Ökkeş ve Rıdvan Kutlu'ya öğretmişlerdir. Rıdvan Usta Kahramanmaraş'a ilk torna makinesini getiren kişidir. Günümüzde Duran ve kardeşi Mıstık ustaların dükkânlarında yüncüler hizmet vermektedir.

4.1.22. At Pazarı

Kahramanmaraş'ta at alımı ve satımı yapılan pazarlara At Pazarı denir. Kahramanmaraş'ta birçok yerde At Pazarı kurulmuştur. Bunlar-

dan bir tanesi Demirciler Çarşısı'nın Sarayaltı Caddesi'ne yakın tarafında, çarşının güneyine açılan dar sokağın ucundadır. Pazar, genişçe bir alandır. Bilinen diğer At Pazarı ise Kuyucak Çarşısı'nda idi. 1955–60 lı yıllarda aslen Kilisli olan Kilisli Durmuş; Şimdiki Kuyucak Çarşısı'ndan Kazancı Çamii'ne çıkarken sağ taraftaki Ahlat Sokak'ın karşı tarafındaki sokağın baş kısmında at satıcılığı yapıyordu. Hayvan alım satımı yapan kişilere Cambaz denirdi. Çocuklar, atları Turan İlköğretim okulunun karşısındaki sokağın başında yer alan ama şimdi var olmayan çeşmeye sulamaya götürürlerdi.

Ayrıca cambazlık yapan şahıslar evlerinde de mal alım satımı yaparlardı. Çarşılarda hasseten Elmalı köylüleri bu işleri görürlerdi. Satıma başlarken:

-Efendi bu hayvanın kulakları şu fiyatı duydu, derler, pazarlığın kapısını açarlardı.

4.1.23. Çıkrıkçı Çarşısı

Çıkrıkçı Çarşısı, Demirciler Çarşısı'nın bir şubelerini oluşturmaktadır. XX. Yüzyılın başındaki bir kaynağa göre, Çıkrıkçı Çarşısı'nda bulunan kâgir kunduracı dükkânının geliri, Hacı Ahmed Efendi tarafından, Şıralı Medresesi'ne vakıf olarak kaydedilmiştir. Günümüzde çarşıda ahşap işiyle uğraşan birkaç dükkân bulunmaktadır.

4.1.24. Gelenduran Pazarı

Gelenduran Pazarı, Dulkadir Beyliği zamanında kullanılmıştır. Bu pazarın Şazi Bey Camii önünde yer aldığı düşünülmektedir.

Bu pazarda bulunan 10 dükkân, Alaüddevle Bey tarafından yaptırılan Bağdadiye medresesine vakıf olarak kaydedilmiştir.

4.1.25. Mazmanlar Çarşısı

Mazman, keçi kılından haral, çuval, yem torbası, hayvan kolanları, göçebe çadırı vb. yapanlara verilen isimdir. Mazmanlar Çarşısı, Taş Han'ın kuzey dış duvarına bitişik ve Kapalı Çarşısı'nın doğu tarafındaki sokağa kuzey–güney istikametinde sıralanmış dükkânlardan oluşmaktadır. İlk yapıldığı halini büyük ölçüde yitiren çarşının, son şeklini XVI.

yüzyılın sonlarında aldığı belirtilmektedir. Günümüzde, çarşıda bir-iki mazman esnafının yanında kuyumcu esnafı bulunmaktadır. Mazman esnafı, mesleklerinin yanında yine keçi kılından yapılan, bayanlara yönelik turistik küçük çantalar da üretmektedir.

4.1.26. Uzunoluk Çarşısı

Uzunoluk Çarşısı, şehrin kuzeyinde; Arkbaşı'nın güneyinde yer almaktadır. Günümüzde burası Fevzi Paşa Mahallesi'ne dâhil edilmiştir. Yıkılan Uzunoluk Hamamı da bu çarşıda inşa edilmiştir.

Çarşının yukarı tarafındaki dereden ağaçtan yapılmış uzun bir su oluşuyla Uzunoluk Hamamı'na su taşınırdı. Çarşı, ismini adı geçen bu oluktan almıştır.

Uzunoluk'taki mescidin altında eskiden küçük dükkânlar yer almıştı. Sütçü İmam Olayı sırasında, mahalle halkının toplu oturduğu Kel Hacı'nın kahvesi de burada idi. Çarşı, eskiden olduğu gibi günümüzde de, her türden satış yapan esnafıyla yoğun bir iş hacmine sahiptir.

4.1.27. Dükkanönü (Düvenönü)

Hititlerin, Kahramanmaraş Kalesini kuzey bağlantısından ayırıp müstakil hale getirmek için, kalenin kuzeyini şimdiki Acar (Ecer) Hamam'dan Dükkanönü'ne doğru açtıkları belirtilmektedir. Burada, Doğu-batı istikametinde uzanan çarşıya Dükkanönü, halk arasında Düvenönü denilmektedir.

Çarşı merkezi genelde, Bertiz köyleri ve batı köylerinden Kahramanmaraş'a gelenler tarafından kullanılıyordu. Bu köylerden çarşının bulunduğu mevkiye göçüp yerleşenler de bulunuyordu. Bu çarşıda 1960'lı yıllar itibarıyla bakkallar, demirciler, tenekeçiler, iki tane değirmen, iki tane fırın, iki tane semerci, bir veya iki tane köşker, bir tane şekerci, iki tane oduncu ve Eski Tekel Müdürlüğü (burası eski bir kilisenin yeridir) civarında Karamanlı Fakısı Hasan Hoca Efendi'nin hızarı bulunuyordu. Edeler apartmanının güneyindeki Dükkanönü, günümüzde işlerliğini hâlâ devam ettirmektedir.

4.1.28. Sarayaltı Çarşısı

Sarayaltı Çarşısı, Sarayaltı Camii önünden kuzeye doğru uzanarak Şekerli Camii'ne ulaşan caddeyi oluşturmaktadır. Caddenin her iki tarafında dükkânlar sıralanmıştır.

İşlek bir çarşı olup, batı yönünde diğer çarşılarla bağlantılıdır. Çarşıbaşı'na birleşik bir konumdadır. Bu özelliğinden dolayı çarşıda bir tane de han inşa edilmiştir.

4.1.29. Kuyucak Çarşısı

Kuyucak Çarşısı, Şekerli'den Duraklı'ya doğru giden yolun her iki tarafına sıralanan dükkânlardan oluşmuştur. Çarşı, mahalle sakinlerinin yanında, doğru köylerine hizmet eden bir konumda yer almıştır.

Osmanlı Devleti zamanında, Kahramanmaraş'ın ikinci Bakırcılar Çarşısı denilen Kuyucak Çarşısı'nın her iki yanında, Ermenilerin bakırcı tezgâhları sıralanmıştı. Ayrıca, çarşıda bir tane At Pazarı ile Tekkeşişin ailesine ait iki tane han bulunuyordu ²¹. Bu hanlardan birisi Kuyucak Hamamı'nın karşısında, diğeri ise Kuyucak Çarşısı'ndan Duraklı Camii'ne giderken dolmuş duraklarını geçince yolun sağındaki Kahvehane ve beyaz eşya dükkânının satıldığı yer idi. Fakat aslında kahvehanenin ve beyaz eşyanın olduğu yerde Han yoktu. Sadece büyük bir ev han gibi kullandırılıyordu. Bu büyük evin içinde Nalbant dükkânı vardı. Bu ev Tekinşen ailesinden Mehmet Tekinşen'in eviydi. Şimdi de aynı yerdeki kahvehaneyi Mehmet Tekinşen'in oğlu işletmektedir.

4.1.30. Arasa

Tahıl pazarı demek olan arasa, insanların kışlık ihtiyacı olan buğday, dövme ve bulgur gibi tahıla dayalı gıda ihtiyaçlarını karşılar. Kahramanmaraş'ta, zengin, fakir herkes yazdan zahiresini tutar. İktisadi

---

²¹ Halk arasında "Tekkeşişin" olarak telaffuz edilen kelime, kaynaklarda "Tekye-Nişin" şeklinde kayıtlıdır. Hatta 1854-1856 yılları Kahramanmaraş Vakıfları arasında "Mahdum Tekye-Nişin Vakfı" bulunmaktadır. 1854-1856 yılları arasındaki kayıtlara göre bu tarihlerde Vakfın mutasarrıfının Vakıf evladından Mustafa Bey olduğu bildirilmektedir.

durumu zayıf olanlar, zahiresini tuttuktan sonra, kışın sadece tuza ve gaza para verirlerdi.

Kahramanmaraş Arasası, 1900'lü yılların başında, aralarında bir köprü olan Arasa Camii'nin doğu yakasında, şimdiki Kıbrıs Meydanı'nda yer almıştı. Daha sonra, şimdiki Belman Sitesi'nin batı yüzüne, bundan sonra da Şeyh Adil Mezarlığı'nın kuzeyine taşınmıştır. 1990'lı yılların başında ise buradan kaldırılarak, Haller bölgesinde kendilerine ayrılan yerlerine taşınmaları istenmiştir. Buna rağmen arasa dükkânları, Arasa Camii'nin kuzeyine, Şazi Bey Camii'nin güneyindeki Andırın garajının içine, Eski Hal civarına ve mahalle aralarına olmak üzere şehrin muhtelif yerlerine dağılmışlardır.

Hacı ve Ökkeş Yenisoğancı kardeşler, Abdulkadir Kutlu ve Nuri Akkeçeci isimli esnaf, 1990'lı yılların ortalarına kadar, Arasa Camii kuzeyinde arasacılık yapmışlardır. Abdulkadir Kutlu, dükkânını daha sonra, Andırın Garajı'nın doğusuna taşımıştır. 2004 yılında Andırın Garajı yıkılana kadar, içerisinde ve etrafında arasacı barındırmıştır.

Arasacıları bir araya toplamak maksadıyla, Kahramanmaraş'ın güneyinde Haller bölgesine inşa edilen Arasa Pazarı günümüzde yavaş yavaş işlemeye başlamıştır. Bunun yanında, mahalle aralarında arasa dükkânı bulmak mümkündür.

Arasacılar gibi halkın kışlık zahire işiyle uğraşan ve zahireciler olarak bilinen bir esnaf grubu da kışlık bulgur, tarhana, salça, sebze kuruları vb. ürünlerin satışını yapmaktadırlar. Bu esnaf grubu halen ağırlıklı olarak Belediye Pasajı'nın doğusundaki dükkânlarda sıralanmışlardır.

Eski Arasa Kıbrıs Meydanı'nı ortaya çıkarabilmek için yıkıldı. Yıkılmadan önce görenlerin hayran kalacağı kubbeli yapıların bulunduğu muhteşem bir kompleksti.

4.1.31. Kazazlar Çarşısı

Yeni Bedesten ile Kapalı Çarşı'nın doğusunda, sokağın her iki tarafında kuzey-güney istikametindeki dükkânlardan oluşmuştur. Çarşı, yaklaşık 5.50 m genişliğinde ve 50.00 m uzunluğunda inşa edilmiştir. Çarşının XVI. Yüzyılın sonları ile XVII. Yüzyılın başlarında Kapalı

Çarşı ile beraber inşa edildiği düşünülmektedir. İlk yapıldığı halini yitirmişdir.

Gazelik–Kazazlık denilen bu meslek, ipek işi işleyen esnafdan oluşmaktaymış. Günümüzde çarşı, manifatura ve kuyumcu dükkânları tarafından işgal edilmiştir. İşlek bir çarşıdır.

4.1.32. Alacacılar Çarşısı

Maraş'ta Alacacılar, alaca; fes rengi ve lacivert zemin üzerine sarı çizgili pamuklu kumaş dokurlardı. Daha çok erkeklere mintan, kadınlara şalvar ve entari dikilirdi. Asli özelliklerini büyük ölçüde koruyan çarşı, Kapalı Çarşı ve Taş Han arasında kuzey–güney istikametinde yer almaktadır. XVI. yüzyılın sonlarında, Yeni Bedesten ve Kapalı Çarşı ile aynı tarihte yapılmıştır. Alaca kumaş dokumacılığının yoğun olduğu yer olan Maraş'taki bu çarşıda, 1940 yılına kadar alaca kumaş satışı yapılmıştır. Bir ara zahire ambarı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise ikiye bölünen çarşının kuzey tarafı çarkçevirciler (terziler), güney tarafı ise bakırcı esnafı tarafından kullanılan yapı, Arasta tipinde inşa edilmiştir. Bakırcılar Çarşısı tarafındaki kapıda bulunan kitabede, 1898 yılında tamirattan geçirildiği kaydedilmiştir.

4.1.33. Kasaplar Çarşısı

Hatuniye Mahallesi'nde olup, mahallenin kuzey–güney istikametinde uzanmaktadır. Kuzey ucu Hatuniye Camii'ne, güney ucu Uzunçarşı'nın (Çarşıbaşı) doğu girişine açılmaktadır.

Eski Bedesten'in doğusu 1962 yılında, “İbrahim Öztürk'ün Belediye Başkanlığı zamanında”, Kahramanmaraş Valisi Ahmet Gümürlü tarafından yıktırılmıştır. Buraya dükkânlar zinciri oluşturulup adına Kasaplar Çarşısı denmiştir. Karşılıklı dükkânlardan oluşan Kasaplar Çarşısı, günümüzde de daha çok kasap esnafı tarafından kullanılmaktadır.

4.1.34. Sebze Hali

Kahramanmaraş'ta eskiden sebze ve meyve, Sebze Hali ile komisyoncular'ın olmadığı zamanlarda, belli başlı çarşılarda bulunan bü-

yük bakkallar ile pazarlarda küçük esnaf tarafından satılıyordu. Daha sonra, XX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, şehrin sebze ve meyve gibi gıda maddeleri ihtiyacını gidermek amacıyla, Ulu Camii'nin batısından akan derenin üzeri kapatılarak, şimdiki Belediye Pasajı olarak kullanılan bina Sebze Hali olarak inşa edilmiştir. Kahramanmaraş ovasında yetiştirilen ürünler ile çevre köylerde ve illerde yetiştirilen tarım ürünleri buraya indirilirdi.

Daha sonra Sebze Hali, şimdiki Belediye Binası'nın batısında yeni yapılan hizmet binasına taşınmıştır. Motorlu taşıtların sayısının artmaya başlamasıyla birlikte, çevre köylerden ve şehirlerden Kahramanmaraş'a yoğun bir şekilde tarım ürünü gelmeye başlamıştı. Kareye yakın bir şekli bulunan Hal'in iç kısmında, etrafını dükkânların kapladığı idari bina ve postahane yer alıyordu. Sebze satışı genelde bu iç kısımda yapılırdı. Dış kısım ise şehrin ve özellikle çevre köylerin ihtiyacını karşılayacak her türden dükkânla çevrilmişti. Burada bakkal, çayhane, berber, manifaturacı, terzi vs. dükkânları bulmak mümkündü. Hatta köylülerin işlettiği dükkânlar da bulunuyordu. Çevre köylerden Hal'e uğrayan herkes, öncelikle kendi hemşehrisinin dükkânına uğradı. Aradığını bulamazsa başka dükkâna bakardı.

Hal, şehrin ortasında kalıp trafik sıkıntısı yaşanmaya başlayınca, 1990'lı yılların sonunda, bu defa şehrin daha güneyine, Çukobirlik binasının batısındaki, Haller Bölgesi'ne taşınmıştır. Burada hizmet binası daha da büyük tutulmuştur. Hal'in çevresi toptancı esnafıyla çevrilmiştir.

Kahramanmaraş Hali'nde, mevsimine göre her türlü ürün bulunur. Bunun en güzel örneği yaz aylarında yaşanır. Kahramanmaraş'ta Haziran ayında başlayan tarhana mevsimi, Hal'in de en renkli zamanlarından sayılır. Tarhanalık yoğurtlar, satırlarla ve plastik bidonlarla Hal'e gelince bir hareket başlar. Her taraf bembeyazdır. Yoğurdunu, sebze ve meyvesini alan, son zamanlara kadar şehir merkezindeki caddelelerinde kullanımı serbest olan küçük yük aracı motorsikletlere yükünü yükleyip, gideceği yere yönelirdi. Motosikletler, bu mekânlar için küçüklüğü yanında, kullanım kolaylığı dolayısıyla tercih edilirdi.

4.1.35. Toptancılar

Toptancılar, Şazi Bey Camii'nin güneyindeki yıkılan Andırın garajının doğu tarafında, kuzey–güney istikametinde iki sıra halinde sıralanmışlardır. Halen yoğun olarak toptancı esnafı tarafından kullanılan bu çarşının yerinde, önceden tabakhane dükkânları bulunuyordu.

Blokların her iki yüzünde dükkânlar sıralanmıştı. Günümüzde şehrin güneyinde inşa edilen Haller Bölgesi'nde, Toptancılar bloğu bulunmasına rağmen, burası hâlâ eski canlılığını devam ettirmektedir.

Toptancılar Çarşısı, her zaman Sebze Hali'ne yakın veya bitişiktir. Sebze Hali'nin ilk kurulduğu yerin batısında hâlâ toptancılar bulunmaktadır. Daha sonraları, Hal'in şimdiki Belediye'nin batısına taşınmasıyla birlikte, Hal'in hemen kuzeyinde iki blok halinde sıralanmışlardı. Şimdiki yerleri ise yine Hal'in etrafındadır.

4.1.36. Su Değirmenleri

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Kahramanmaraş'ta tamamı vakıf olan 24 adet su değirmeni olduğunu, bunlardan sekiz tanesinin Pınarbaşı gözünden gelen su ile çalıştığını bildirmektedir. Daha sonraki yıllardaki kaynaklara göre, 1893 yılında 96 adet, 1902 tarihinde ise 75 adet değirmen tespit edilmiştir.

Bu su değirmenlerinde dövme, pirinç, un ve tetiri döğülürdü. Günümüzde su değirmenlerinin hiç birisi mevcut değildir. Bu değirmenlerden tespit edilebilenlerin isimleri şöyledir:

* Pınarbaşı Değirmeni; Pınarbaşı mevkiinde inşa edilmişti. Kırkgöz değirmeni burası olsa gerektir.

* Çiçekli Değirmeni; Kanlıdere'den Haydarlı'ya dönerken sağ taraftaki binanın yerinde bulunuyordu.

* Saçaklı Değirmeni; Kanlıdere köprüsünün altından yukarıya doğru çıkarken yolun solunda yer almaktaydı. Kalıntıları hâlâ mevcuttur.

* Cephanaşı (Cephane Ağası) Değirmeni; Uzunoluk'tan aşağı inerken yolun doğu tarafında, şimdiki Nesil Berber Salonu'nun aşağı kısımlarında yer alıyordu. Akdere'den gelen su ile çalışıyordu.

* Şekerdere Değirmeni; Kalenin batısındaki otopark'ın olduğu yerde kurulmuştu. Burada pirinç dövülürdü. Acemli Camii'nin kuzeyindeki çukurdan su çıkar. Suyun bir kısmı camiye verilir, gerisi dereye verilir. İşte değirmen dereden gelen bu su ile çalışıyordu.

* Güllok (Güllü Ok) Değirmeni; Sütçü İmam lisesinin güneyinde inşa edilmişti.

* Haznedarlı Değirmeni; Haznedarlı mevkiinde kurulmuştu.

* Boğazkesen Değirmeni; Boğazkesen Camii'nin ön tarafında yer alıyordu.

* Odanın Koltuğu Değirmeni; Ulu Camii'nin kuzeyinde şimdiki havuzun üst tarafındaki büfe'nin yerinde bulunuyordu.

* Pambolu Değirmeni; Eski halde yer alıyordu. Bu değirmende pirinç dövülürdü.

* Tetiri Değirmeni; Belediye pasajının kuzey girişi civarında yer almıştı.

* Çukur Değirmeni; Belediye pasajının içinde bulunuyordu.

* Hoca Durdu Değirmeni; Eski Andırın garajının doğusundaki şimdiki dere pazarında bulunuyordu. Bu değirmende genelde biber çekilirdi.

* Culluk Değirmeni; 12 Şubat Stadyumu civarında yer almıştı. Değirmende genelde biber çekilirdi.

4.1.37. Darphane

Kahramanmaraş'ta değişim aracı olarak kullanılan para birimi, Selçuklular ve Memluklar dönemlerinde bu devletlerin para birimleri olmuştur. Daha sonra şehirde egemenlik kuran Dulkadirîliler, Ceza Kanunnamesi (Alaüddevlî Kanunnamesi) yapacak kadar güçlü bir beylik kurmuşlar ve adlarına sikke bastırmışlardır. Hatta bu sikkelerden Şehsüvar Bey adına Gaziantep'te basılan bir numunesinin bulunduğu belirtilmektedir.

Beyliğin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra, şehirde Osmanlı Devleti'nin para birimi kullanılmaya başlanmıştır. Kahramanmaraş'ta Kanuni zamanında sikkelerin basıldığı Darphane bulunduğu tes-

pit edilmiştir. Bu Darphanede H.926/M.1520 ve H.930/M.1524 tarihlerinde basılmış Altın ve Gümüş sikkeler bulunmuştur.

4.2. Mahalleler

Osmanlı şehrinde mahalle, insan ölçeğinde yapılan sokaklardan oluşan büyük bir aile tarzındadır. Herkes birbirini tanır ve birbirinin hakkını korurdu. Mahalle içindeki meseleler yine orada halledilirdi.

Ticaret alanının dışında kurulmuş olan Kahramanmaraş'ın eski mahallelerinde evler geleneksel yerleşme, savunma ve iklim şartlarına karşı koyabilme nedeniyle üstüste ve bitişik olarak yapılmıştır. Aslolan suyu eve ulaştırmak olduğundan suyun bulunduğu ve ulaştırılabildiği yerlerde yerleşim sık olmuştur. Bu durum sokakların dar olma sebeplerinden sayılmaktadır. Ayrıca dar sokaklar, serinlik ve havalandırmayı sağlamaktadır.

Mahalle, sosyal ve kültürel bir birim olduğundan aynı dinden, aynı sülaleden olanların veya iskân edilen aşiret mensuplarının veya göçlerle çevre il ve köylerden gelen ve birbirini tanıyan ve birbirinin kefilisi olan hanelerden oluşmuştur.

Kahramanmaraş'ın mahallelerinde eskiden beri zenginlerin yeri ayrıdır. Suyun kolay ulaşılabilirdiği, serin ve manzaralı yerlerde zenginler otururdu. Dulkadir Beyliği zamanında buralar Sarayaltı, Bey Camii ve Hatuniye Camii civarı idi. Osmanlı Devleti hâkimiyetiyle beraber bu yerlere ek olarak Divanlı Camii, Küçükçavuşlu Camii civarı eklenmiştir. Merkeze yakın yerlerde zenginler otururdu. Kenar mahalle Nahirönü sayılmaktadır. Bu durum 1990'lı yıllara kadar sürmüştür.

Bundan başka, bazı meslek gruplarının kendi mesleklerinin adlarıyla topluca yaşadıkları mahalleler kurulmuştur. Cıgıcı Mahallesi ve Cıgıcı Camii buna en güzel örnektir. Eskiden, bu cami ve çevresinde bulunan mekânlarda çok miktarda çıkırık²² eğilirdi. Çıkrığın sesinden dolayı mahalleye bu isim verilmiştir.

Aynı meslekten olan insanların bir arada aynı mahallede bulunma sebeplerinden bir tanesi, meslek sahibi sanatkâr, mesleği öncelikle ken-

---

²² Çıkrık: İplik bükme, iplik sarmak gibi işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen dolap.

di oğluna, kardeşlerine ve akrabasına oğretirdi. İhtiyaç olduğunda, so-kağındaki ve mahallesindeki akli başında, meslek belleyecek kabiliyet-te olan komşuların çocuklarını yanına çırak alarak alırdı. Byolece so-kaakta ve mahallede aynı mesleği bilenlerin sayısı artar ve mahallenin adı meslekle birlikte anılırdı. Bunun yanında, genel itibarıyla mahalle-lerde her meslek grubundan insan bulunurdu. Bu durum, günümüzde kkk sanatkârlar arasında hâlâ devam etmektedir. Fakat daha kolay para kazanmak isteyen genç nesil arasından sanat oğrenecek çırak bul-mak zorlaştığından, farklı mahallelerden çıraklar alınması da yaygın hale gelmiştir.

Dulkadir Beyliđi zamanında Türkmen aşiretlerinin yerleşmesi, Osmanlı Devleti zamanında gbe Türkmen aşiretlerinin zorunlu is-kna tabi tutulması ve 1950’li yıllardan sonra evre köylerden başlayan hızlı gler ile ya yeni mahalleler kurulmuş ya da eskiden kurulan ma-halleden çok sayıda evler gle şehre gelen bu insanlar tarafından satın alınmıştır. Byolece mahalle ołeđinin otesinde, mahalle grupları oлуř-muř, bunların özel faaliyet türleri etrafında odaklanması ve şehrin bu şekilde oлуřan yerleşme gruplarının değişik düzeyde topografyaya uyumlu, bağımsız birimler olarak yerleşmesiyle, çok merkezli yapı te-şekkl etmiştir. Çok merkezlik Osmanlı şehirlerinin bariz bir vasfi olduğu belirtilmektedir.

Mahalleli, eski Osmanlı mahalleli geleneğinin bir uzantısı olarak, mahallenin emniyetinden, sokakların bakım ve temizliğinden, çocukla-rın gözetilmesinden, yeni yapıların ve evre ilişkileri ile ilgili son karar-ları vermekten artık, resmi olarak, sorumlu değildi. Fakat bu eski Türk Mahalleli Geleneği’nin izleri bu tarihe kadar srmştir.

Aynı mahallede oturanlar arasında mahallelilik bilinci vardı. Ma-hallenin büyükleri, kklerle ilgilenir kk çevreyi rahatsız ettiğinde hafifçe kızardı. Bu kızmalara çocuğun anne babası bir şey demezdi. Öte yandan çocuğa gelebilecek olan tehlikeleri de bertaraf etmek için elin-den geleni yapardı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, gerektiğinde, çırak olarak da alınırdı. Kkler de büyüklere saygısını gösterirdi.

Mahallenin abisi, mahallenin kara gün dostu, mahallenin babası gibi unvanlar fedakr insanlar için kullanılırdı. Fukaranın, kimsesiz

çocukların, yaşlıların korunması, mahallelinin yarışarak gerçekleştirdiği görevler olarak zevkle ve adeta dini bir coşkuyla yerine getirilirdi.

Kahramanmaraş mahalle yapısı, iktisadi yatırım ve kullanım olarak tasarruflu idi. 1, 2 ve 3 katı geçmeyen evlerden oluşan eski mahallelerde, hafif ve önceden imal edilmiş inşaat malzemeleri kullanılmıştır. Her evin küçük kazı ve toprak işleri elle yapılırdı. Yollar, esas itibarıyla hafif yükler için inşa edilmişti. Evin büyük aile için planlanmış olması, inşa safhasında olduğu gibi, kullanım safhasında, ısıtma ve bakım harcamalarında önemli tasarruflar sağlıyordu. Sokaklar su birikintileri ile dolu ve çamurlu idi.

Meydanlar ile merkez alanlarında camilerin çevreleri, ulu çınarlar ve iklime uygun ağaçlarla süslenirdi. Yine şehrin çevresinde şehrin besin ihtiyacı için tarım alanları, bostanlar, bağlar, zengin meralar, hayvancılık alanları, bayram yerleri, pek çok defa şehre güzellik katan, şehrin çeşitli bölümlerini birbirinden ayıran dere boyları, mesire yerleri Kahramanmaraş'ın ayrılmaz parçalarını oluştururlardı.

Mahalledeki kişiler birbirinin davranışlarından sorumlu olduğundan insanlar birbirini tanırdı. İnsanlar arasındaki bu şekildeki sosyal dayanışma ve birlikte yaşama arzusu, toplumdaki güven duygusunu artırıyordu.

Herkes camide namaz kılardı. Bu dayanışmayı ve tanışmayı sağlardı. Camilerin hücreleri olurdu. Erkekler birbirinin evine mecburiyet olmadıktan sonra girmez, buralarda veya mahalle kahvesinde buluşurdu. Böylece hem dini vecibe yerine getirilir, hem sosyal olarak bir arada bulunup sohbet edilir hem de ortak meseleler, konular görüşülürdü. Mahalle kahvesinde konuşmasını bilen, ağız laf yapanlar yönetici vazifesi görürlerdi. Bu kimseler masaya oturur etrafına insanlar toplanır onun sohbetini dinlerlerdi.

Mahallede ölü salası verildiği zaman herkes, aşağı yukarı, kimin öldüğünü bilirdi. Çünkü herkes kimin hasta ve ölüm döşeğinde olduğundan haberdardı. Birbirine kenetlenmiş, iyi ve kötü günlerde yan yana olan mahallede, düğünde olduğu gibi ölüm olduğunda da sıkı bir birliktelik yaşanırdı. Böyle bir birliktelikten dolayı insanlarda kendine güven oluşurdu. Bu güven topluma güveni, topluma güven de devlete güveni doğururdu.

Mahallede dula yetimi herkes bilirdi. Çorbalar ona göre ayarlanırdı. Dula yetime bakmak ortak akıl, dinî vecibe idi.

Eşya kıymetli idi. Teknolojik ürün azdı. Bu bakımdan âlet eşya az bulunurdu. Böyle olunca olmayan olandan emânet eşyâ, âlet ister, çok şey ortak kullanılırdı.

Mahalleler, eğri büğrü sokaklardan oluştuğundan sınırları dışarıdan belli değildir. Fakat mahalleli kendi sokak ve mahallesinin sınırlarını bilirdi.

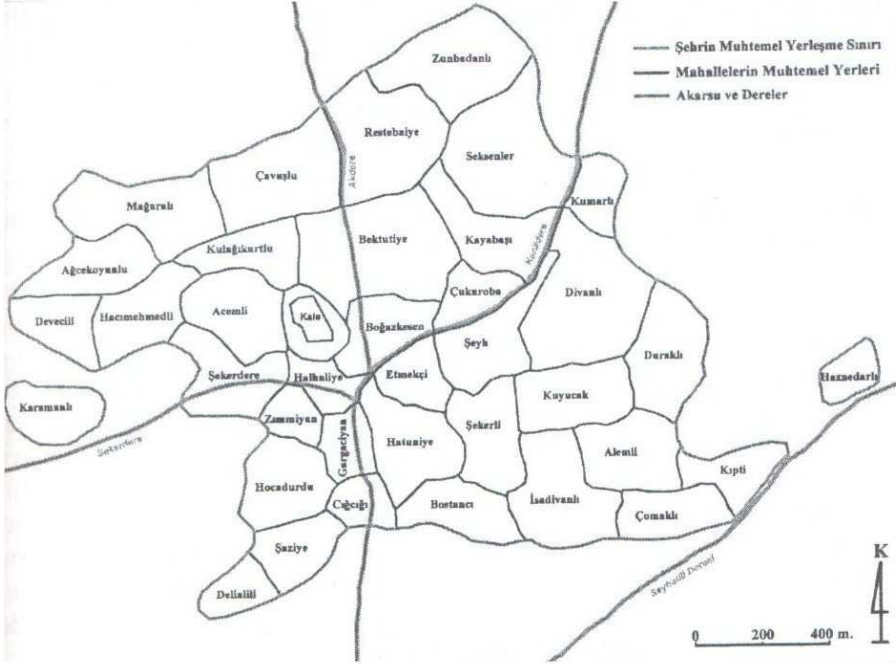
XIX. yüzyılda muhtarlıklar kurulana kadar, imamlar ve meslek örgütlerinin yöneticileri, mahalle idaresini ellerinde bulundurmıştır. En küçük idari birimleri oluşturan mahallelerin başına, bu yüzyıldan itibaren muhtarlar geçmiştir. Muhtar, mahallenin yöneticisi ve temsilcisi olarak seçimle iş başına gelirdi. Eğitim, alt yapı, şehrin imar düzeninin denetimi gibi konularda çalışma, yerel yönetimler ve milli eğitimin işi idi.

Osmanlı'dan gelen bir gelenek olmak üzere devlet, mekânda hareketliliğe, yönetim ve maliye yönlerinden belli ölçülerde sınırlamalar koymuştu. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nde bir mahallede yaşayan mahalleliler birbirini tanır, mahalleye yeni gelen birinin mali sorumlulukları yüklenmesini sağlardı. Ayrıca mahalleye yeni gelen kişi mahallede ikamet edebilmek için mahallede oturan yerleşiklerin onayını alması gerekirdi. Mahallede saygıyla karşılanması gereken değerler, kurallar ve davranış kalıpları vardı. İnsanlar orada kalpleri ve yüzleri birbirlerine dönük yaşarlardı. İçinde yaşadıkları fiziki doku, onlar için sıradan bir mekan değil bir hatıra parçası idi.

Farklı dinlere mensup olan mahalleler, zamanla mülk alıp satma, ortak ticaret yapma gibi sebeplerle karma hale gelmişlerdi. 1920 yıllarına kadar, etnik ve dinsel yönden karmaşık bir yapı gösteren Kahramanmaraş'taki topluluklar, kimi mahallelerde bir arada yaşarken kimi mahallelerde de etnik gruplarına göre yoğunlaşmışlardı. Bu durum şehrin kültürel oluşumunda olduğu kadar, yerleşim dokusunda da farklılıklara yol açmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra Yunanistan'la nüfus mübâdelesini yapıyor. Bunlardan bir kısmı Maraş'a yerleştirilir. Kahramanmaraşlıların Arnavutlar olarak adlandırdığı bu insanlar; Kurtuluş, Divanlı, Şih, Garnizonun yanı sıra yerlere yerleştirilmiştir.

1850 yılında, Kahramanmaraş'ta bulunan 38 mahalleden 5 tanesinde Müslümanlar topluca yaşarken, diğer 33 mahallede Müslümanlarla gayrimüslimlerin karışık olarak bir arada yaşadıkları anlaşılmaktadır.

1881 Yılı Maraş Mahalleleri

Kaynak: (Toroğlu, 2008: 211)

Şehirde, bir kısım Ermeniler bozgunculuk yaparken bir kısmı da Müslümanlarla barış içinde yaşamışlardır. Karşılıklı ilişkilerde ve davalarda mahkemede Müslüman bir vatandaş, Katolik Ermeni'yi veya Ermeni bir vatandaş bir Müslüman'ı vekil tayin edebilmiştir. Ermeniler, Kahramanmaraş'ta Fransızlarla birlikte yaptıkları zulümden sonra, şehri 1920 yılı 11 Şubat'ında terk etmişlerdir. Bu tarihten sonra şehirde, gayrimüslim olarak sadece Yahudiler ile batılı misyonerler kalmıştır.

Yahudiler, Yahudi Mahallesi'nde otururlardı. Bu mahallede, bitişik düzende dar sokaklara açılan konutlar, genelde iki katlı ve avlulu idi. Avlu, kapılarıyla sokağa açılırdı. Avlu, taşlık ya da bahçelerde

çeşme ve havuz bulunabilirdi. İsrail Devleti 1948’de kurulunca önce Türkiye genelindeki fakir Yahudiler gittiler. Ama Maraş’taki Yahudilerin tamamı gitti. Yahudiler şehri terk etmeden evvel evlerini satmışlardır. Satılan evlere Türk aileler yerleşmiştir.

Genelde zengin olan Ermenilerin evleri de çok katlı, taştan ve oldukça sağlam inşa edilmişti.

Özet olarak söylemek gerekirse, Kahramanmaraş şehrinde eskiden mahalle, birbirini tanıyan, birbirinin kefilisi kişilerin birlikte yaşadığı önemli bir kent kesimi ve aynı zamanda önemli bir öz denetim birimi idi. Çocuk, ebeveyni olmasa da mahalledeki diğer büyükler tarafından kollanır ve gözetilirdi. Gerektiğinde çırak olarak alınır ve meslek öğretilirdi.

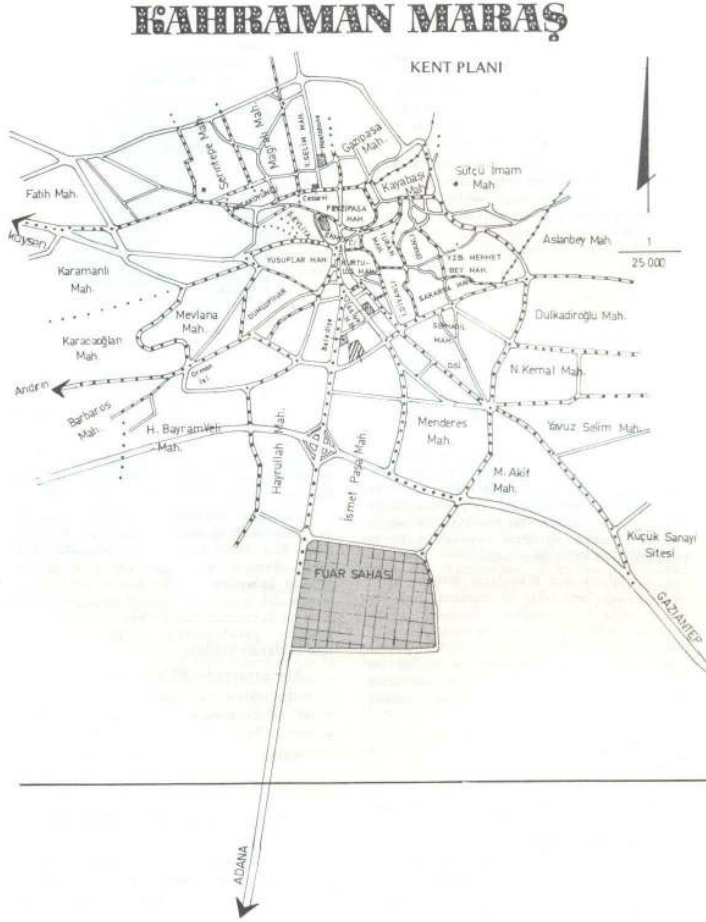
Kişilerin birbiriyle olan bağlılık ve tanışıklığı, dönemin sınırlı teknolojik imkanlarıyla, nispeten küçük bir çevrede yaşamış olmalarından etkilenmelerinin yanında, savunma amaçlı ve devletin koyduğu kurallardan da kaynaklanıyordu.

1525 tarihinde yapılan ilk sayımda isimleri geçen 50 mahalleden, isimleri şimdi de kullanılanlar şunlardır: Divanlı, İsa Divanlı, Hatuniye (Kurtuluş), Cıgıcığlar (Hayrullah), Haznedarlı, Çiçekli (Kayabaşı), Mevlana mahalleleridir. 1563 tarihli tahrirde isimleri geçen 42 mahalleden, isimleri günümüze ulaşanlar da şunlardır: Şazi Bey, Kocabey (Bişanlı), Hatuniye, Karamanlı, Bektutlu (Fevzi Paşa), Divanlı, İsa Divanlı, Haznedarlı.

Kahramanmaraş’ın XVII. yüzyıl ortalarında 42, 1848 yılında 39, 1869’da 38, 1880’de 39, 1900 yılında 42, 1904 yılında 41 mahalleye ayrıldığı tespit edilmiştir. Mahalle sayılarının bu durumu, şehrin fiziki bakımdan küçülmesiyle bağlantılı değildir. Zira nüfus açısından belirli bir artış gözlenmektedir. Mahalle sayısı 1949 yılında 17, 1986 yılında 34, 1998 yılında 38 olarak kaydedilmiştir.

1950’den itibaren köylerden Kahramanmaraş’a yaşanan göçler ve 1956’da ilk imar planının yapılmasıyla, şehir güneye, batıya ve doğuya doğru genişleme göstermiştir. Şehre göçler, bazı mahallelerin nüfusunu artırırken, aynı zamanda yeni mahallelerin kurulmasına yol açmıştır.

Kahramanmaraş'ın 1986 Yılı Şehir Planı

Kaynak: (Madalyalı Tek Şehir, 1986: 24)

1972 yılında başlayıp 1981 yılında onaylanan imar planı ile Adana, Kayseri ve Gaziantep yolları üzerinde alanlar ayrılmış, konut alanları ve gecekondü önleme bölgeleri ihdas edilmiştir. Bunun sonucunda şehrin bahçelik ve zeytinlik alanları yerleşime açılmıştır.

Yukarıda anılan göçler sonucunda, şehrin batısında Dumlupınar, Barbaros, Hacı Bayram Veli, Karacaoğlan, doğusunda Namık Kemal, Dulkadiroğlu, Yavuz Selim, Aslan Bey mahalleleri kurulurken, güneyinde Yenişehir, İsmet Paşa, Menderes ve Mehmet Akif Mahalleleri kurulmuştur. Hayrullah ve Şeyh Adil ve Mevlana mahallelerine doğru bir genişleme olmuştur. Bu mahallelere, şehrin aşağı yukarı bütün köylerinden ve civar illerden gelenler yerleşmiştir.

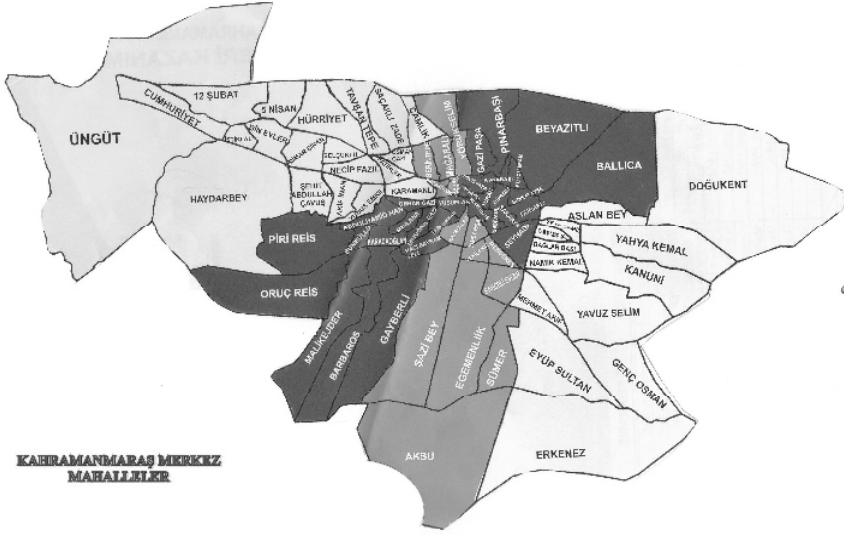
Mercimek Tepe ve Tekke'de, şehrin batı köyleri ile Ahlat, Muş, Bitlis'ten gelenler ikamet etmeye başlamışlardır.

Şehrin doğusundaki Namık Kemal, Dulkadiroğlu, Yavuz Selim, Aslan Bey Mahalleleri, Bertiz ve diğer doğu köyleriyle az da olsa batı köylerinden göçenler tarafından kurulmuştur. Daha sonra, bu mahallelere Bitlis, Elazığ, Muş ve diğer doğu illerinden gelenler yerleşmiştir. Şehrin batısında kurulan, Mevlana, Barbaros, Dumlupınar, Hacı Bayram Veli, Karacaoğlan Mahalleleri, şehrin batı köylerinden gelenlerce kurulmuştur. Şehrin güneyinde kurulan Menderes ve Mehmet Akif Mahalleleri şehrin yerlileri ve şehrin batı, güneybatı ve güney köylerinden göçenler tarafından kurulmuştur. Hayrullah, Divanlı, Duraklı, Şeyh Adil, Serintepe, Yörükselim, Mağaralı mahallelerinin nüfuslarında artış olmuştur.

Göçlerle gelip aralarında akrabalık ve komşuluk ilişkileri bulunan insanların oluşturduğu bu mahallelerde, nüfus artışıyla birlikte konut ihtiyacı ortaya çıkmış, konut ihtiyacını gidermek için insanlar, geldikleri yörenin ihtiyaç ve mekân özelliklerini yansıtan konutlar inşa etmişlerdir. Şehirden kopuk şekilde büyüyen bu mahalleler, plansız büyümeyle paralel olarak, tarihsel veya doğal değil, yapay gelişen bir çevre oluşturmuşlardır.

1990'lı yıllardan sonra, modern ulaşım imkânları ve suyun elektrikli makineler ile uzak yerlere ulaştırılabilmesi, şehrin Batı yönüne doğru gelişmesini sağlayan sebepler arasındadır. Eski mahallelerde oturan zenginler daha manzaralı, ferah, planlı şehirciliğin ve şehir hayatının yaşandığı bu alana doğru kaymaya başlamıştır. Bu tarihten sonra sınıfsal yerleşmeler daha belirgin hale gelmiştir. Şehrin doğu tarafında zengin sınıf kalmamıştır denilebilir. Bunlar ya şehir merkezinde oturmakta ya da şehrin batı tarafına taşınmıştır.

Kahramanmaraş'ın Günümüzdeki 77 Mahallesinin Planı

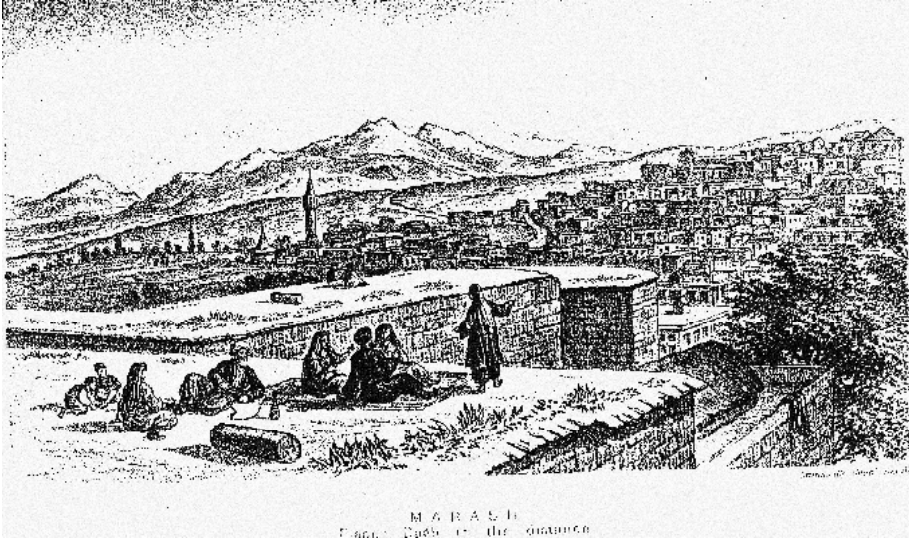
Bu yeni yerleşim alanlarında yapılan apartmanlarda ısıtmanın toplu şekilde yapılması, kerpiç evlerdeki haşerenin beton evlerde olmaması, daha rahat bir hayat sürme amacı ve savaşlar gibi insanları daha sıkışık ve toplu bir arada yaşamaya sevk eden sebeplerin ortadan kalkması, insanları eski mahallelerden ayıran önemli sebeplerdendir. Böylece eski mahalleler, saydığımız sebeplerin tesiri altında boşalırken, yeni yerleşim alanları dışarıdan gelenlerle hızla kalabalıklaşmıştır. Boşalan evler, mahallede kalan diğer sakinler veya çevre il ve köylerden gelenlerce satın alınmış ve burada düşük gelirli insanlar oturmaya başlamıştır. Bununla beraber, kimi eski evler de ya değişiklikler yapılmış ya da yıkılmaya bırakılmıştır.

4.2.1. Mahalle Kuruluşları ve Özellikleri

Türk şehirlerinde mahalleler genellikle ya bir ibadethane veya mescide yahut da sur kapılarına göre isimlendirilirdi. Bazıları da devlet adamlarının, ümera ve vüzeranın isimleriyle anılırdı. Bunların dışında sakinlerinin dini ve etnik gruplarına göre isimlendirmeler de olmuştur. Bunun yanında mahallede yoğun olarak yapılan bir işin adı da mahalleye verilirdi.

Kahramanmaraş'taki mahalleler de, bu kaidelere göre ya bir cemaat, ya yapılan iş, ya da bir kişi adı verilerek isimlendirilmiştir. Fakat Kahramanmaraş'ta yapılan ilk tahrirdeki (1525) mahalle isimleriyle günümüzdeki mahalle isimleri arasında birkaç mahalle ismi dışında çoğunluğu değişikliğe uğramıştır.

Maraş Gravürü (XIX. Yüzyıl)

Kaynak: E.J. Davis, 1879'dan

4.2.1.1. Akçakoyunlu Mahallesi

Akçakoyunlu Mahallesi'ni, Dulkadirli Türkmenlerinden Akçakoyunlu (Ağca Koyunlu) taifesi kurmuştur.

Mahalle, şehrin batısında, Mağaralı Mahallesi'nin güneyinde yer almış ve Akçakoyunlu Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir. Bu cami yıkılmış ve yerine yenisi yapılmıştır.

Eskiden birer mahalle olan Devecili, Kulağıkurtlu ve Hacı Mehmetli mahalleleri, Akçakoyunlu Mahallesi adı altında birleştirilmiştir. Devecili Camii ve Kulağıkurtlu Camii de bu mahalleye dâhil edilmiştir. Bu üç cami, doğu-batı istikametinde sıralanmıştır.

4.2.1.2. Haznedarlı Mahallesi

Haznedarlı Mahallesi, şehrin doğusunda şimdiki Duraklı Mahallesi sınırları içerisinde. Ovaya hâkim bir konumdadır.

Eskiden Duraklı Camii merkezli Duraklı Mahallesi ile Haznedarlı Camii merkezli bir yapılanma gösteren Haznedarlı Mahallesi, iki ayrı mahalle idi. Haznedarlı mahallesi daha eskidir. Duraklı Camii ile şimdiki Müzikçiler Caddesi arasında At Oluğu Mevkii yer almıştır. Günümüzde bu iki mahalle birleşmiştir.

Alaüddeve Bey'in ileri gelen emirlerinden olan Ali Ağa'nın babasının adı Haznedar'dır. Şehrin güneydoğusunda bulunan bu mahalleye ismi verilmiştir. Mahalle Dulkadirliler zamanında da kullanıldığından eskiden beri yerleşime açıktır denilebilir.

1960'lı yıllara kadar Kuyucak ile Haznedarlı Camii arasında, Çomaklı ve Abdalların bulunduğu şimdiki Müzikçiler Caddesi haricinde yerleşim yoktu. Buralar haricindeki diğer yerlerde sebze ve meyve üretimi yapılırdı.

4.2.1.3. Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi

Bektutiye Camii merkezli bir yapılanma gösteren mahalle, şehrin tam ortasında yer almıştır. Kahramanmaraş'ın ünlü ve işlek Uzunluk Caddesi ve Çarşısı bu mahallededir. Kayabaşı (Çiçekli), Mağaralı ve Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Mahallelerinin uğrak yeri olup, yol üzerindedir.

Mahallenin çarşısında, 1976 yılında sahibi tarafından yıktırılan Uzunoluk Hamamı da yer almıştı. Uzunoluk Çeşmesi yanında bulunan Sütçü İmam Abidesi de bu mahallededir. Mahallede çok güzel kerpiç ve ahşap karışımı Kahramanmaraş evleri bulunmaktadır.

Bektut, Dulkadir aşiretlerinden olup buraya yerleşmişlerdir. Bir rivayete göre yaylaya giden ve gelen Bektutlu Aşiretine mensup konar-göçerler, Kahramanmaraş'tan geçerken şimdiki Çınarlı (Bektutiye) Camii'nin yanında bulunan suyun başına konaklarmış. Sonradan bu Türkmen aşireti buraya yerleştiğinden mahalleye Bektutiye Mahallesi denmeye başlanmış. Kahramanmaraş'taki Kısakürek ailesi Bektut aşiretine mensuptur.

Refet Yinanç ise, Kadı (Begtunlu) Medresesi dediği medresenin, Nasreddin Mehmet Bey tarafından XV. yüzyılın ilk yarısında yaptırıldığını, Alaüddeve Bey'in de burayı tamir ettirerek yanına kendi adını verdiği Alaüddeve mescidini eklediğini kaydeder.

4.2.1.4. Cığcığı Mahallesi

Şehir merkezinde Ulu Camii'nin güneyinde yer alan mahalle, eskiden Cığcığı Mahallesi olarak bilinirdi. Cığcığı Mahallesi, çikrikçilerin kendi mesleklerinin adıyla topluca yaşadıkları bir mahalle idi.

Cığcığı Camii ve çevresinde çok miktarda çikrik eğirilirdi. Mahalledeki camiye, çikriklerin iş yaparken çıkardıkları “cığ cığ” seslerinden dolayı bu isim verilmiştir. Günümüzde Hayrullah Mahallesi sınırları içindeki cami, bugün Arasa Camii olarak da bilinmektedir.

4.2.1.5. Kuyucak Mahallesi

Kuyucak Mahallesi, Dulkadir Türkmenleri tarafından kurulmuştur. Çarşıda, önceleri Ermenilerin bakırcı dükkânları bulunuyordu. Şehrin doğusunda bulunan mahalle, aynı zamanda şehrin doğu köylerine hizmet eden çok işlek bir çarşıya sahipti. Bu özelliğini hâlâ devam ettirmektedir.

Kuyucak Çarşısı'ndan doğuya doğru giden yol üzerinde, Kümbet Mahallesi'ne çıkan ara yollar vardır. Kuyucak'tan Duraklı, Şekerli, İsa

Divanlı, Kümbet ve Divanlı Mahalleleri'ne ulaşan yollar bulunmaktadır. Mahallenin batıya giden yolu üzerinde, Kuyucak Hamamı, Tekkenişin Hanı ve Şekerli Camii bulunmaktadır. Yol, bu cami önünde Sarayaltı'ndan gelen caddeyle birleşir. Kuyucak Mahallesi sokakları önceleri toprak iken, 1980'li yıllarla birlikte siyah parke taşlarla kaplanmıştır. Ayrıca mahallede yer alan At Pazarı'nda at alımı, satımı ve bakımı yapılmıyordu.

Kuyucak Mahallesi'nin üçte birinin Ermeni Hırlak ailesine ait olduğu iddia edilmektedir. Genelde zengin olan Ermenilerin evleri iki veya üç katlı olarak, üzerleri kiremitle örtülü, kimi fiskiyeli havuzlu, avlunun ve evin duvarları taşlandı.

Babası Erzurum'dan gelme ve Kozludere köyünde oturan Kemal Edikli'nin anlattığına göre, zengin Hırlakyanlar yanlarında dutma bulundurmuş. Bu dutmalar evin her türlü hizmetini tutarlarmış. Evin damlarını loğlar, oduna gider, getir götür gibi çeşitli işler yaparlarmış. Kemal Edikli'nin babası Süleyman Efendi de Hırlakyan ailesinin dutmasıymış ve evin bir bölümünde kalırmış. Hırlakyan ailesi Maraş Harbi sonunda Maraş'tan kaçmaya karar verince Süleyman Efendi'ye "dostum biz gidiyoruz. Bu evlere sahip çık. Biz daha gelmek" diyerek Maraş'ı terk etmişler. Ermenilerden kalan evlerin ev ve dükkânların bir kısmını Bakdur lakaplı kişi almış.

Mahallede bulunan Müslüman halk tarafından inşa edilen Kahramanmaraş evleri, bugün bile hâlâ, eskimiş güzellikleriyle dikkat çekmeye devam etmektedir. Ayrıca mahallede iki tane han bulunuyordu. Günümüzde, Mahallede ağırlıklı olarak, şehrin muhtelif yerlerinden göç edenler oturmaktadır.

4.2.1.6. Karamanlı Mahallesi

Mahalleyi, Dulkadirli Türkmenleri'nden Karamanlı taifesinin kurduğu yönünde bir rivayet bulunmaktadır. Bunun yanında mahallenin, Konya-Karaman'dan getirilen aileler tarafından kurulduğu da rivayet edilir.

Mahalle, Şekerdere'nin kuzeyinde kurulmuştur. Yusufkar Mahallesi ile aralarında irtibatı sağlayan, mahallenin ismini almış olan Karamanlı köprüsü bulunmaktadır. Karamanlı Camii merkezli bir yapılanma

göstermiştir. Şimdiki Ortaseki Sağlık Ocağı bölümünde şehre hâkim bir konumdadır. Karamanlı Fakısı olarak bilinen ve 1961 yılında vefat eden Hasan Hoca Efendi şehirde meşhur ulemadandı.

4.2.1.7. *Kayabaşı (Seksenler) Mahallesi*

Eski Vakıf Tarla, Seksenler ve Çiçekli de denilen mahalle, şehrin kuzeybatısında yer almıştır. Kalenin doğusunda, kaleyle aşağı–yukarı aynı yüksekliğe sahiptir. Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi’ne hâkim bir konumdadır. Çiçekli Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir. Çiçekli Camii’nin doğusunda da Haydarlı mevki bulunmektedir.

Burada düzlüğü olan kayalar bulunmaktadır. Meşhur Saçaklızade Muhammed b. Ebu Bekir’in evi bu mahallede caminin önünde bir düz kaya üzerinde inşa edilmiştir.

Maraş Milli Mücadelesi’nin ilk teşkilatlanan mahallelerinden birisidir. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ilk toplantısını Çiçekli Camii’nde yapmıştır. Tipik Maraş evlerinin yer aldığı dar sokakları ve çarşısıyla işlek bir mahalledir.

Eskiden, şimdiki Kahramanmaraş İlköğretim Okulu’nun yerinde Abarabaşı Kilisesi bulunuyordu. Kahramanmaraş Milli Mücadelesi sırasında kilisenin kulesinden her yana mitralyöz ateşi açılırken, normal hayatlarını yaşayan Maraşlılar çarşı, pazar ve evlerinde silahlarla vurulmaya başlandı. Çetelerin ele geçirmede en çok zorlandığı kilise burası oldu.

Cumhuriyet kurulduktan sonra, kapsamlı olarak faaliyete başlayan Türk Ocakları’nın Kahramanmaraş şubesi de Kayabaşı’nda kurulmuştu. Türk Ocakları’nın Birinci Kurultayı, 22–26 Nisan 1924’te 71 şubeden 64 murahhas üyenin katılımıyla Ankara’da gerçekleşmiştir. Bu kongrenin zabıtlarından birinin, Kahramanmaraş Türk Ocağı delegesinin Divan-ı Muhasebat Murakıplarından Nusret Bey olduğu ve Ankara’daki bu genel toplantıya katıldığı anlaşılmaktadır. Kahramanmaraş Türk Ocağı, Kayabaşı’ndaki binasında faaliyet göstermiştir. Ocak, iktisadi ve sosyal konularda şehrin önünü açacak kararlar alarak bunları bizzat uygulamaya koymuştur. Hatta ocağın bulunduğu caddeye Türk Ocağı ismi verilmiştir.

4.2.1.8. *Hatuniye (Kurtuluş) Mahallesi*

Hatuniye Mahallesi, Ulu Camii'nin doğusundaki yamaca yaslanmış olarak kurulmuştur. İsmi Alaüddeve Bey'in karısı Şems Hatun'dan almıştır. 1920'deki Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nden sonra ismi Kurtuluş Mahallesi olarak değiştirilmiştir.

Hatuniye Mahallesi; Şekerli'nin batısı, Kasaplar Çarşısı, şimdiki İstiklal İlköğretim Okulu arasını kaplıyordu. Hatuniye Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir. Mahallede bu camiye ait müstemilat vardır.

Maraş Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Belediye hizmetlerinin görülmesi için bu mahallede bir yer tahsis edilmişti. Aslan Bey (Toğuzata)'e ait olan bina Hatuniye Camii'nin batısına düşmektedir.

Hatuniye Mahallesi'nin bünyesinde, eskiden Yahudilerin oturduğu Yahudi Mahallesi bulunuyordu. Yahudi Mahallesi, şimdiki Bıçakçılar Çarşısı'nın kuzeyi ile Şekerli'nin batısını içine alıyordu. Bu mevkii hâlâ halk arasında Yahudi Mahallesi olarak bilinmektedir.

4.2.1.9. *Hayriyye Mahallesi*

Mahalle, şehrin doğusunda yer almıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır'dan getirildikleri söylenen ve Abdallar denilen topluluğun yoğun olarak oturduğu bir mahalledir. Bu insanlar, davul ve zurnaları ile Kahramanmaraş düğün ve eğlence âleminin vazgeçilmez unsurları olarak yerlerini almışlardır. Bu yüzden yoğun olarak buldukları caddeye, son zamanlarda, Müzikçiler Caddesi ismi verilmiştir. Ayrıca Abdal erkekleri, şehirdeki erkek çocuklarının sünnet işlerini de yaparlardı. Bu yüzden Kahramanmaraş halkı bunlara Kirve diye de seslenmektedirler.

Kahramanmaraş Abdalları'nın Mısır'ın yerlileri olan Kıpti aşiretine mensup oldukları iddia edilmektedir. Abdal kadınları son zamanlara kadar kalbur ve bohçacılık işleri ile uğraşırlardı. 1880 yılı kayıtlarına göre, Hayriyye Mahallesi'nin 160 nüfuslu Müslüman Kıptiler'in yaşadığı bir mahalle olduğu belirtilmiştir.

4.2.1.10. *Acemli (Şehit Evliya) Mahallesi*

Mahalle ismini Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nin kahramanlarından Şehit Evliya'dan almıştır. Önceki ismi Acemli Mahallesi'dir. Kalenin batısında bulunan mahalle, sıralı evleriyle Acemli Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir.

Acemli Mahallesi'nde kurtuluş savaşı sırasında Hüseyin Evliya, Döngögele, Yenicekale ve Kayışlı köylerinden gelmiş 15–25 yaş arası 300 kadar çetenin beslenme ve giyim eşyaları ihtiyacını tek başına karşılamıştır. Bu çeteler Acemli Hamamı'nda barındırılmıştır.

Maraş Kurtuluş Savaşında, mahallede Seferli ve Dödüen Ermenileri'nin evleri de bulunuyormuş. Bu evlerde çok miktarda cephaneye yığıldığı haberi üzerine İbrahim Evliya Efendi ve Ağabeyi Hüseyin Evliya, kendi evlerini feda edip yakarak bu cephaneleri imha etmişlerdir. Yine İbrahim Evliya Efendi, Arasa Kilisesine çok miktarda cephaneye yığıldığının haberi üzerine kiliseyi basmıştır. Evliya Efendi büyük yararlılık gösterdiği Maraş harbinde 4 Şubat 1920'de bir Ermeni kurşunuyla şehit olmuştur. 34 yaşında şehit olan İbrahim Evliya Efendi, geride iki çocuk bırakmıştır. Oğlu Hasan Fehmi Evliya daha sonra milletvekili olmuştur. Maraş harbinde büyük bölümü yanan Acemli Mahallesi 1930'lu yıllarda, Kahramanmaraş'ın batısında yoğun bir yerleşime sahip, dikkat çeken mahallelerden bir tanesi olmuştur.

4.2.1.11. *Şeyh Turan Mahallesi*

Şehrin doğusunda kurulan Şeyh Turan Mahallesi, Divanlı Mahallesi'nin güneybatısına düşmektedir. Mahalle, Şeyh Turan Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir.

Eskiden mahallede Türkler ve Ermeniler karışık oturmuşlardır. Bu mahallede bulunan Bahtiyarbaşı Kilisesi, Ermenilerle Fransızlar tarafından Müslüman Halka karşı bir üs olarak kullanılmıştır.

4.2.1.12. *Hoca Durdu (Yusuflar) Mahallesi*

Şimdiki Yusuflar Mahallesi'ne bağlı olan Hoca Durdu Mahallesi, Belediye Pasajı'nın batısına düşmektedir. Yusuflar Mahallesi, eskiden

birer mahalle olan Hoca Durdu, Dalgara, Zımmıyan ve Halhaliye semtlerini içine almaktadır.

Hoca Durdu Mahallesi'nde Ermeniler ve Müslümanlar birlikte otururlardı. Batıya doğru eğimi artan mahallenin tepesinde Tekke mevki bulunmektedir.

Yaşar Alparslan Hoca Efendi, Tekke sırtlarında iki tekkeden bahsetmektedir. Bunlardan birisi Tekkeşinlerin (Tekinşen), diğeri Evliyalarıdır. Alparslan Hoca Tekkeşinlerin tekkesinin bir evin içinde harap halde bulunduğunu belirtmektedir. Diğeri Evliyalar ailesinin Maraş'ta ilk kurucusunudur. Yeri belirsizdir. Mevlevi Dergâhı ise şimdiki Saatçiler Pasajı'ndadır.

4.2.1.13. Çavuşlu Mahallesi

Kahramanmaraş'ta Beyazıtlı ailesinin oturduğu mahalledir. Şehrin kuzeyinde yer alır. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1514'deki İran seferi sırasında, yöredeki Doğu Beyazıt Kasabası ahali-sinden bazıları Osmanlı ordusu yanında savaşmıştı. Sefer dönüşü Yavuz'un ordusuna katılan bu ahali, Osmanlı Ordusu'yla beraber Dulkadir Beyliği'ne karşı yapılan savaşta da yararlılık göstermişlerdi. Yavuz Selim de bunun karşılığı olarak Beyazıt Beyleri'nin reisi İskender Bey'e Çavuşbaşılık unvanı ile beraber Maraş'ta arpalık olmak üzere birçok arazi vermişti. Mahallenin ismi İskender Beye verilen bu çavuşbaşılık unvanından gelmektedir.

Akdere'nin doğusu ile batısını kaplayan mahalle, yoğun bir imar faaliyetine sahne olmuştur. Beyazıtlı Beyleri, bu mahallede oturmuşlardır. Yamaçta kurulduğundan dik ve yokuştur. Beyazıt ailesi Küçükçavuşlu'da oturmuşlardır. Mahallenin medreseleri günümüze ulaşamamıştır. Aile zamanla Küçükçavuşlu Camii'nin yanında Beyazıtlı, Acemli, Salihye ve Veli Bey camilerini yaptırmıştır.

Şehir, Osmanlı Devleti idaresinde iken, Beyazıtlı Camii'nin batısına Hükümet Binası yapılmıştır. Vali Konağı da aynı mahallede yer almıştır.

1960'lı yıllarda, Hükümet Konağı ile pavyonların yer aldığı Çocuk Bahçesi arasındaki caddeye "Işık Caddesi" denirdi. Bu cadde Kahramanmaraş'ın en kalabalık ve işlek caddesiydi. Sonradan, bu caddenin

Akdere'nin batısından itibaren olan kısmına, Çuhadar Ali Caddesi ismi verilmiştir.

Hükümet Konağı'nın hemen güneyinden şimdiki Edeler apartmanına kadar olan yerde, Valilikte işi olup da dilekçe yazmasını bilmeyenlere hizmet etmek maksadıyla, o zamanki adıyla, İstidacılar (Dilekçeciler, Arzuhalciler) sıralanmışlardı. Bunlar, içerisinde bir daktilo ile pulların satıldığı küçük kulübelerde hizmet verirlerdi. İstidacılar, 1980'li yılların sonlarına kadar şimdiki yukarı postahane etrafında hizmet etmişlerdir.

1978 yılındaki imar faaliyetleriyle, Beyazıtlı Camii'nin batısında bulunan valilik, şehrin güneyine şimdiki yerine kaydırılmıştır. Eski Valilik ve alt tarafındaki Hapishane binası ise yıkılarak yerine Kahramanmaraş Jandarma Komutanlığı binası inşa edilmiştir.

Beyazıtlı Camii'nin güneyinde Kızıl Kabirlik bulunuyordu. Burası günümüzde Fevzi Paşa Mahallesi'ne dâhil olmuştur. Mahalledeki diğer mezarlık ise mahallenin kuzeyinde, şimdiki Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin civarında idi.

Günümüzde Çavuşlu Mahallesi ikiye ayrılmıştır. Akdere'nin doğusu Gazi Paşa Mahallesi, batısı Yörükselim Mahallesi olmuştur. Kahramanmaraş'ın eski Zumbatanlı (Pınarbaşı) Mahallesi de Gazi Paşa Mahallesi'ne dâhil olmuştur. Bu mahallede bulunan Arkbaşı mevkiinde oturanların bir kısmı, Ahır Dağı'nın ormanlarına yakın olduğundan dolayı, geçimlerini odunculuktan sağlamışlardır.

4.2.1.14. Ekmekçi Mahallesi

Ekmekçi Mahallesi, Kahramanmaraş Kalesi'nin güneyindeki düzlük ile güneydoğusundaki tepelik alanları kapsıyordu. Mahalle, Ulu Camii Külliyesi'ni içine alan bir yapılanma arz etmiştir. Kale'nin etrafına evler yerleşmiştir. Çukur Hamam, Taş Medrese ve Mescidi, Bağdadiye, İmaret (Nebeviyye) Medreseleri bu mahallede, inşa edilmiştir.

Caminin doğusu, batısı ve güneyinde Kahramanmaraş'ın çarşı kompleksi bulunuyordu. Kâtip Han, Taş Han, Kapalı Çarşı, Yukarı Kapalı Çarşı (Belediye Çarşısı), Bakırcılar Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Keçeciler Çarşısı, Mazmanlar Çarşısı, Külekçiler Çarşısı, Kuyumcular

Çarşısı, Köşkerler Çarşısı ile Saraçhane Çarşısı bu mahallede toplanmıştır.

Bit Pazarı, Kanlıdere Köprüsü ve Nakıb Camii de bu mahallede yer almıştır. Bu merkezler etrafında da yoğun bir yapılaşma olmuştur. Uzunluk Çarşısı'nın güneyinden itibaren başlayan Boğazkesen mevkii ve Boğazkesen Camii merkezli çarşı, yoğun bir alışveriş yeridir.

Bu mahalle, eskiden olduğu gibi günümüzde de Kahramanmaraş'ın en işlek, aynı zamanda canlı bir ticaret hayatının olduğu mahallelerinden birisidir. Günümüzde bu mevkilerin bir kısmı Kurtuluş Mahallesi'ne dâhil edilmiştir.

4.2.1.15. Divanlı Mahallesi

Divanlı Mahallesi, şehrin batısına hâkim, bir tepe üzerine kurulmuştur. Şehrin en eski mahallelerinden birisidir. Divanlı Camii merkezli bir yapılaşma arz etmiştir. Şehrin iki şerefeli ilk camisidir. Caminin minaresinde hâlâ kurtuluş savaşı izleri yer almaktadır.

Mahalle, günümüzde eski tarihi yapıları, yerleşimi ve sosyal hayatıyla canlılığını devam ettirmektedir.

4.2.1.16. İsa Divanlı Mahallesi

İsa Divanlı Mahallesi, Kahramanmaraş'ın güneydoğusunda, Şeyh Adil'den Sarayaltı Camii'ne doğru giden yolun doğu yüzünde, Duraklı Mahallesi'ne kadar uzanırdı.

Mahalle, İsa Divanlı Camii merkezli bir yapılanma arz etmiştir. İsa Divanlı Camii'nin doğusunda bulunan Uyuz Pınarı ve Mescidi bu mahallede yer almıştır. Uyuz Pınarı'nın güneyindeki Bulgurcu'nun Evi Maraş harbi sırasında tahkim edilerek Müslüman halka mermi yağdırılan bir yer haline getirilmişti.

4.2.1.17. Şekerli Mahallesi

Mahalle, Şekerli Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir. Sarayaltı'ndan gelen caddenin kuzey ucunun doğu tarafına düşmekte-

dir. Batısında Yahudi Mahallesi yer almıştır. Şeyh ve Kuyucak Mahalleleri ile komşudur.

4.2.1.18. Sarayaltı Mahallesi

Sarayaltı Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir. Kuzeyinde Şekerli, güneyinde İsa Divanlı Mahalleleri ile batısında Demirciler Çarşısı yer almıştır. Mahalle, şehrin güneydoğu ucunda ve doğu mahallelerini çarşıya bağlayan yol üzerinde kurulmuştur.

Kahramanmaraş'ta Dulkadir Beyleri'nin sarayının yeri hakkında Arifi Paşa bilgiler vermektedir. Ayrıca kaynaklarda saray görevlileri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bey Camii civarı Dulkadir ailesinin oturduğu bir merkez idi. Aşağı taraf ise Sarayaltı olarak anılmaktadır.

4.2.1.19. Deli Alili (Dumlupınar) Mahallesi

Dulkadir Türkmenleri tarafından kurulan Deli Alili Mahallesi, şehrin güneybatısına düşmektedir. 1525 Maraş Tahrir Defterinde mahallenin ismi, "Divane Alilü" şeklinde geçmektedir. Bu mahalle aynı adı taşıyan Deli Alili Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir.

Nahrönü de denilen burası, Kahramanmaraş'ın batı mahallelerinin nahrının, Maraşaltı'na ve diğer otlak yerlere götürülmek için toplandığı bir yerd. Mahalle Şazi Bey Mahallesi'nin batısına düşmekte olup günümüzde Dumlupınar Mahallesi sınırları içindedir.

Deli Alili Mahallesi, Şazi Bey Mahallesi gibi Maraşaltı denilen bahçe ve bostanlıkların bol bulunduğu bir mevkide yer almıştır. Burada ikamet eden halk, geçimini bahçecilik, çiftçilik gibi tarım işlerinden sağlardı.

4.2.1.20. Şıralı Mahallesi

Bu mahallenin ismi 234 Numaralı Maraş Şeriye Sicili'nde geçmektedir. Mahallenin yeri tespit edilememiştir. Fakat isminin benzerliğinden dolayı, burasının Şekerli Mahallesi olma ihtimali bulunmaktadır.

4.2.1.21. Mağaralı Mahallesi

Mağaralı Mahallesi şehrin kuzeyinde kurulmuştur. Mahallede, Hitit'lerden kalma kaya mezarları ve bir saraya rastlanmıştır. Mahallede su kaynağı bulunmadığından yerleşime geç açılmıştır. Mahalle, Osmanlı döneminde Pınarbaşı suyunun buraya ulaştırılmasıyla kurulmuştur.

Mahalle halkı, çoğunlukla taşçılıkla uğraşır. Bunda, Ahır Dağı taş ocaklarına yakınlığının büyük etkisi vardır. Bölgedeki taş malzeme işçiliği olan taşçılık, mahalleye bir meslek olmuş ve insanların geçim kaynağını oluşturmuştur.

4.2.1.22. Kümbet Mahallesi

Kümbet Mahallesi, şehrin doğusunda yer almıştır. Burada Kümbet Camii bulunmaktadır.

Mahalle, Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nde, Divanlı Mahallesi'nin semtlerinden biri idi. Bu dönemde, mahallede, Müslümanlarla Ermeniler birlikte yaşıyordu.

Savaş sırasında Ermenilerle Fransızlar, Kümbet Mezarlığı'nın batısındaki Hemhane Kilisesi, Kümbet Kilisesi ve Alman Eytamhanesi'ni mevzii olarak kullanmışlar ve silahlarla Müslüman halka, ateş etmişlerdir. Buradaki evler bahçeli ev tarzındaymış. Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nden sonra Ermeniler mahalleyi terk edince, yerlerine Arnavut aileler yerleştirilmiştir.

4.2.1.23. Şazi Bey Mahallesi

Şazi Bey Mahallesi, Kahramanmaraş'ın güneyinde yer almıştır. İçinde bulunduğu mahallenin adını almış ve Dulkadirli umerasından Şazi Bey tarafından yaptırılan Şazi Bey Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir.

Mahallede bulunan Şazi Bey değirmeni, Şazi Bey Camii ve Buk'a'sının vakfıydı. Günümüzde mahalle Dumlupınar Mahallesi sınırları içerisindedir. Bu mahalle, şehrin sebze ihtiyacını karşılayan, yoğun şekilde bahçe tarımı yapılan bir mevkide kurulmuştur. Mahalleyi ev yeri vakfederek ilk ortaya çıkaran Şazi Beydir. Cami yaptırmış, namaz

kılanı olsun demiştir. Camiye yakın mesafe arazilerden bir nicesini camiye vakfetmiştir.

4.2.1.24. *Çukuroba Mahallesi*

Çukuroba Mahallesi, Kanlıdere'nin kuzey sırtlarında kurulmuştur. Çukuroba Camii merkezli bir yapılaşma sağlamıştır. Mahalle de eskiden yoğun şekilde Aba dokuması yapılırdı. Bu dokumacıların, son zamanlara kadar burada dükkanları bulunuyordu.

4.2.1.25. *Kulağıkurtlu Mahallesi*

Kulağıkurtlu Mahallesi şehrin merkezinde, Acemli Mahallesi'nin kuzeyinde yer almıştır. Mahalle, Kulağıkurtlu Camii merkezli bir yapılanma göstermiştir. Kulağıkurtlu Camii'nin kuzeyi ve doğusunda bulunan Dükkanönü semti, işlek çarşısıyla Kahramanmaraş ticaret hayatındaki yerini almıştır.

4.2.1.26. *Sakarya Mahallesi*

Âlemlî ve Çomaklı mevkiileri, Dulkadirli Beyliği ve Osmanlı Devleti zamanlarında birer yerleşim yeri idi. Günümüzde bu yerleşim yerleri Sakarya Mahallesi'ne dâhil edilmiştir.

4.2.1.27. *Haydarlı Mahallesi*

Haydarlı Mahallesi, Divanlı Mahallesi'nin kuzeyinde, Kayabaşı (Seksenler, Çiçekli) Mahallesi'nin doğusunda yer almıştır. Bir tepenin sırtlarına ve Pınarbaşı'na doğru uzanmıştır. Mahallenin, sırtını dayadığı tepenin doğu ucunda Eski Elektrik Mevkii yer almıştır.

Kahramanmaraş Tahrir Defterleri'nde bu mahallenin ismine rastlanmamıştır. Bundan dolayı mahallenin sonradan kurulduğu anlaşılmaktadır.

Kahramanmaraş'ın Tarihi Yerleşimi İçerisindeki Eski Mahalleler ve Yeni İsimleri

YENİ ADI	ESKİ ADI	SEMTLERİ
Akçakoyunlu	Devecili Kulağıkurtlu Hacı Mehmetli	
Dumlupınar	Delil Ali Şaziye (Şazi Bey)	
Duraklı	Hayriye Haznedarlı Kıptı Müslüman Duraklı	
Fevzi Paşa	Bekdudiye Boğazkesen	Uzunoluk Kızıl Kabirlik Kale Abarabaşı (İt Tepesi)
Gazi Paşa	Restebaiye Zumbatanlı	Alman Hastanesi Kışla Dede Paşa Arünük Baze Kırkgöz
Hayrullah	Gargacıyan Cıgıcığı	Arasta
Divanlı (İsmet Paşa)	Divanlı Kuyucak	Kümbet
.....(İnönü)	İsa Divanlı Kumarlı	Sarayaltı Katolik Mektebi
Karamanlı		Mercimektepe
Kayabaşı	Çukuroba Kılınçoba Çiçekli Seksenler	Karakız Değirmeni Araplar Kozu Delikli taş
Kurtuluş	Hatuniye Bostancı Kuytul	Yılan Kıran Hanı Taş Han Tuz Hanı Bedestan Mevlevi Dergâhı Çarşıbaşı Katolik Mektebi
Sakarya	Älemli Çomaklı	Arapkirli

Serintepe		Zeytinlik Çanak Kazma Marbığa
Şeyh Adil		Ziyaret
Şehit Evliya		Acemli
Turan		Şekerli Şih
Yusuflar	Şekerdere Zımmıyan Dalgara Halhariye (Halhaliye) Hoca Durdu	Şekerdere Kilisesi Tekke Kilisesi
Yörük Selim	Çavuşlu	Arkbaşı Taş Ocağı Hükûmet Konağı Sulu Tarla (Kaledibi Kilisesi) Eski Tekel Akdere Kilisesi

4.2.2. Sokaklar

Şehirlerin oluşumunda, önce mahalleler sonra sokaklar gelir. Türk şehirde sokak, başka bir sokağa ve çarşıya açıldığı gibi, çıkmaz sokak da olabilirdi. Çıkmaz sokakların sonu bazen bir enikli kapı²³ ile kapanıverirdi. Evlerin yerleştirilmesinde görülen bireyci tutum, çıkmaz sokağı da doğuran sebeplerden bir tanesi idi. Bunlara, mahallenin ana yolundan evlere uzanan özel yollar olarak bakılabilir. Ayrıca çıkmaz olarak isimlendirilen bu yollar, özel bir merkeze çıkan yollar olarak da kabul edilmektedir.

Kahramanmaraş'ın eski mahallelerinde sokaklar dardı. Böylece yaz aylarında sokakların serinliği sağlanırdı. Kahramanmaraş sokakları, arazinin meyline uygun olarak düz ya da kıvrılan bir yapı oluştururdu. Sokakların iki yanında evleri çevreleyen ve bahçelerin görülmesini engelleyen duvarlar vardı. Evlerin sokağa bakan pencereleri, kafeslerle

²³ Eskiden Kahramanmaraş'ta hayvanların geçebilmesi için kapılar büyük tutulmuştur. Bu kapıya, insanların da geçebilmesi için küçük bir kapı daha yapılmıştır. Böyle kapılara Enikli Kapı denilmektedir. Hayvanların geçmediği zamanlarda insanlar enikli kapıyı kullanırdı.

kapanmıştı. İnsan ölçeğindeki sokaklarda bulunan evlerin yapımında kullanılan ahşap ve kerpiç malzeme insanla uyumlu idi.

Bunun yanında, çıkmaz sokakta arsalar birbirini tanıyan kişiler veya akrabalar tarafından satın alındığından, sokak ayakaltı olmasın, gelip geçen fazla olmasın veya sokağa yabancı kimse girsin istenmiyorsa, sokağın son ucuna da bir ev yapılır ve sokak kapanırdı. Böylece sokağa sadece işi olanlar girer; yabancı birisi girdiğinde hemen fark edilirdi. Şehirde bu şekilde sokaklar çoktu. Buna günümüzde hâlâ çıkmaz olan Kuyucak'taki eski adıyla Çelik Sokak iyi bir örnek oluşturur. Bu sokağın sonundaki ev Müftü Rafet Efendi'nin torunu Gülser'lere ait iken 1970'de DDY'dan emekli Ömer Yakar tarafından satın alınmıştır. Kuyucak Çarşısı'nın güneyinde yer alan Barutçu Sokağı da tipik bir Kahramanmaraş sokağıdır.

Kahramanmaraş, engebeli bir arazi üzerinde kurulduğundan, konutlar ya bir yokuşun başında ya bir inişin önünde idi. Bu yapılaşma şehrin insanlarını gayet sıhhatli ve dinamik bir hale getirmişti.

Sokaklar, çocukların doğal oyun alanı idi. Aynı sokakta oturanlar arasında akraba olanların sayısı çoğunlukta idi. Kimi zaman bu sokaklar, bir camiye ulaşır ve burası mahallenin merkezi sayılırdı. Mahallenin ihtiyaçları için çoğunlukla camilerin etrafında küçük bir de çarşı bulunurdu. Bu camiler, giderleri için akarları ile birlikte inşa edilir veya üzerlerine akar kaydedilirdi.

Bu yapılaşmada, evin mahremiyeti olduğundan, günlük hayatın özenle saklanmasına dikkat edilmişti. Komşu konutların birbirinin evine bakan pencereleri yoktu. Hatta evlerin birbirlerinin güneşini kapatmamasına özen gösterilirdi. Bahçeleri duvarla çevrili olan bu hanelerin bahçesinde, günlük hayatın telaşı yaşanırdı. Her evin ayrı bir telaşı olurdu. Bu dar sokaklar ve caddeler boyunca, toplu yaşamın ürünleri olarak türbeler, mezarlar, tekke ve zaviyeler, mektepler, imaretler, dükânlar, evler, camiler ve mescidler Kahramanmaraş'ın bütün kültürel özelliklerini yansıtacak biçimde sergilenmişti. Kahramanmaraş'taki sokaklarda halk arasında "örtme" adı verilen ve sokağın herhangi bir yerinde sokağın üstünün, bir evin odası tarafından örtülmesiyle oluşan yapılar da göze çarpmaktadır.

4.3. Dini ve Sosyal Yapılar

4.3.1. Camiler ve Mescidler

Camiler ve mescidler, Türk ve İslam şehrinin ilk, temel ve merkez müesseseleridir. İslam şehri cami, mescid ve çarşı merkezli olup, bu yapılara odaklı olarak şekillenmiştir.

Kahramanmaraş'ta inşa edilen camiler, camiyi yaptıran kişinin maddi varlığına göre, büyük veya küçük ölçüde olabiliyordu. Dulkadir Beyleri'nin yaptırdığı Ulu Camii'nin şehirdeki diğer camilerden büyük olması, buna güzel bir örnek oluşturmıştır.

Kahramanmaraş'taki camiler ve mescidler, genelde yangınlar ve depremlerle tahrip olduğu için ilk yapıldıkları mimari özelliklerini yitirmelerine rağmen, minareler bozulmadan günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yıkılan ve tahrip olan cami ve mescidlerin yenilenmesi sırasında, eskiye ait kitabeleri ya caminin herhangi bir yerine ya da minare kaidelerine yerleştirilerek koruma altına alınmıştır. Şehirdeki camiler, genelde yangınlarla veya depremlerle tahrip olmuştur.

1619 tarihinde Kahramanmaraş'ta 30 cami, 1650'li yıllarda 39 cami, 1872'de 37 cami ve 14 mescid, 1898'de 49 cami ve 14 mescid, 1900 yılında 30 minareli 19 minaresiz cami ve 14 mescid, 1910'lu yıllarda ise 92 adet cami ve mescid bulunduğu tespit edilmiştir. Bu cami ve mescidlerin üst yapı birimi 1945–1950'li yıllara kadar topraktan inşa edilmiştir. Bu tarihlerden sonra üst yapı birimi, saç olarak değiştirilmeye başlanmıştır. Bazı camilerin avlusunda insanların abdestlerini aldıkları bir havuz yer almıştır. Mescidler ise birer oda şeklindedir. Ayrıca camilere bitişik durumda umuma açık gusülhaneler yapılmıştır. Eski camilerin hepsinde abdest alacak havuz inşa edilmiştir. Bu havuzlar ya dikdörtgen ya da yuvarlak şekilde planlanmıştır.

Kahramanmaraş, cami yönünden zengin bir şehirdir. Bu camilerin bir kısmı yıkılmıştır. Yıkılan camilerin çoğunun banisi, yeri ve tarihi belli değildir. Yeri ve banisi bilinen camiler, genellikle banisinin ismi, sıfatı ve unvanıyla tanınmaktadır. Şehirde mahallenin, semtin ve çarşının ismi ile anılanların yanında, bir hanedanın ismi ile anılan camiler de bulunmaktadır.

Kahramanmaraş'ta tespit edilebilen yıkılmış cami ve mescidler şunlardır:

- Deliklitaş Mescidi: Kümbet Mahallesi'nde bağ yolu üzerindeymiş. Mescid yıkıldıktan sonra, yolcular burayı namazgâh olarak kullanmış ve Mescid Yeri tabiri ile anılmıştır. Haydarlı'dan Sütçü İmam Lisesi'ne çıkan çift şeritli yolun Duraklı'dan gelen yol ile kesiştiği yerdeymiş. Kısmen yola gitmiştir.

- Yum Baba (Mevlevi Baba) Tekke ve Mescidi: Şimdiki Saatçiler Pasajı'nın içinde inşa edilmiştir. Türbe hâlâ ziyarete açıktır.

- Belpınar Camii: Divanlı Mahallesi'nde olup, 64 m² idi.

- Kagir Mescid: Gazi Paşa Mahallesi'nde olup, Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Camii'nin 100 m yukarısında idi. 181.80 m² alana sahipti.

- Süleyman Han (Kale) Camii: Kahramanmaraş Kalesi içindedir. Camiden ilk defa Evliya Çelebi bahsetmiştir. Kale, Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamir ettirilirken, camide bu onarım sırasında inşa edilmiştir. Caminin bir de zarif minaresi bulunmaktaymış. Caminin son imamının ailesi, Kaleli İmamı Hacı Osman Efendizadeler olarak anılmaktadır. Bu aileden bir parça bugün Boğazkesen câmii civarında oturmaktadır. Bu zat kalede oturduğu için adına Kaleli denmiştir. Mahalle kaleden kalkınca, aile buraya yerleşmiştir.

- Karaşatır (Uzunoluk) Mescidi: 4 Şubat 1907 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicili ve vakıf kayıtlarına göre, Restebaiye (Gazi Paşa) Mahallesi'nde yapılmıştır. Vakıflar tarafından satışa çıkarılan camiler arasındadır.

Uzunoluk Çeşmesi'nin doğusunda inşa edilmiştir. Yapım tarihi bilinmeyen bu mescid, XX. yüzyılın ortalarına doğru satılmıştır. Mescid yıkılmadan evvel Fırıncı Nuri tarafından satın alınmıştır. Daha sonra yıkılan mescidin yerine hamam yapılmıştır. Sütçü İmam'ın sütçü dükkânı da Uzunoluk Mescidi'nin alt tarafında idi. Sütçü İmam, bu mescidin bir ara fahri imamlığını yapmıştı. Birara buranın imamlığını Çınarlı'daki Ömer Efendiler'den birisi yapmıştır.

- Sinan Paşa Mescidi: Şimdiki Sinan Paşa Kız Kur'an Kursu'nun avlusundaki yeşil saha civarında inşa edilmişti. Bulunduğu semte Horozun Çayı denir.

• Selvili (Berberzade) Camii: Fevzi Paşa Mahallesi Uzunoluk Caddesi'nde inşa edilmiştir. Selvili Camii (Berberzade Mescidi), aynı mahallede bulunan Bektutiye Camii'nden daha büyüktür. 1937'de Vakıflar tarafından satışı çıkarılmış ve Belediye tarafından satın alınarak yerine Ziraat Bankası'nın lojmanı inşa edilmiştir. 1930'lu yıllarda, ahşap kirişlemeli toprak dam ile örtülü olduğu ve son cemaat yeri ile harim kısmının mevcut olduğu, doğu cephenin ortalarında ise çokgen gövdeye sahip tek şerefeli minare bulunduğu belirtilmiştir.

• Cami yıkıldıktan sonra minaresi bir müddet yangın kulesi olarak hizmet vermiştir. Caminin yeri şimdi Hatice Tanrıverdi Sağlık Ocağı ve Polis Sağlık Merkezi olarak kullanılmaktadır.

• Şeyh Şakir Efendi Camii (Honurlu Camii): Bu cami, eskiden cezaevi olan şimdiki Jandarma'yı geçince Sanat Okulu'na varmadan ikinci sokak üzerinde, solda Necat Çuhadar'ın evinin bitişiğinde idi. Honurlu Hoca Efendi burada imamlık yaptığı için Honurlu Camii olarak da bilinmektedir. Nurettin Kiper tarafından satın alınmıştır.

1916 tarihli vakfiyeye göre, camiye Evliyazade Mehmet Tevfik Efendi'nin 1000 kuruş değerinde 1 bağ vakfettiği kaydedilmiştir.

• Esenpınar Camii (Ali Baba Mescidi): İsa Divanlı Mahallesi'nde Sarayaltı Camii'ni geçince, sağa ayrılan sokak üzerinde Hacı Ali Efendi'nin evinin altındaymış.

• Uyuz Pınarı Mescidi: İsa Divanlı Camii'nin doğusuna giden sokak içinde idi. Mescid yola gitmiştir.

• Gebeloğlu Camii ve Tekkesi: Beyazıt Camii'nden hastaneye doğru giderken, Akdere'ye dönen birinci yol üzerinde idi. Halen Kâgir kemer kapı ayaktadır. Burası Avukat Rasim Beyazıt tarafından satın alınmıştır. Bu cami bir müddet mektep olarak da kullanılmıştır. Gebeloğlu Camii: 1937 yılında Vakıflar tarafından yanındaki tekke ile beraber şahsa satılmış ve yıkılarak ev yapılmıştır.

• Harap Mescid ve Tekke: Hatuniye Camii'nin kuzeyinde inşa edilmiştir. Şeyh Ali Sezai Efendi bu dergâha devam etmiştir. Yapılar yıkılarak bir bölümüne mahalle muhtarlık binası inşa edilmiştir.

• Boranlı Mescidi: Yeri tespit edilememiştir. Mescidin ismi, H.1027/M.1617-1618 tarihli Hacı Abdullah Bey'in tanzim ettirdiği ve

İskenderoğlu Hacı Beyazıt Vakfı adıyla bilinen vakfiyede geçmiştir. Vakfiyede, Saraçlar Çarşısı'nda yapılan yetmişiki dükkândan üçünün arsasının Boranlı Mescidi'ne ait olduğu ve her biri için Boranlı Mescidi'ne yıllık 5'er akçe ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.

- Hamza Naib Mescidi: Mescidin adına 1526 yılına ait tahrir kayıtlarında rastlanmıştır. 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde Hamza Naib Mescidi Mahallesi'nde olduğu belirtilmiştir.

- Tüleklü Mescidi: Mescidin isminin 1526 yılına ait tahrir kayıtlarında geçtiği belirtilmiştir.

- Muhammed Bey Mescidi: Mescidin isminin 1526 yılına ait tahrir kayıtlarında geçtiği belirtilmiştir.

- Musa Mescidi: Mescidin isminin 1526 yılına ait tahrir kayıtlarında geçtiği belirtilmiştir.

- Kara Divan Mescidi: Mescidin isminin 1526 yılına ait tahrir kayıtlarında geçtiği belirtilmiştir.

- Çakmaklar Mescidi: Mescidin isminin 1526 yılına ait tahrir kayıtlarında geçtiği belirtilmiştir.

- Pınar Çelebi Mescidi: 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde Pınar Çelebi Mescidi Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir.

- Tanrıverdi Hacı Mescidi: 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde Tanrıverdi Hacı Mescidi Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir.

- Kız Hasan Mescidi: 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde Camustilü oğlu veya Kız Hasan Mescidi Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir.

- Ali Paşa Mescidi: 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde Zırhane Fenniyesi veya Ali Paşa Mescidi Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir.

- Hatipzade Camii (Kalender Efendi Mescidi): Hatipzade Vakfı, H.Zilkade 1063/M.Eylül 1652 tarihlidir. Bu vakfı, Haznedarlı Mahallesi'nden Merhum Ali Efendi'nin oğulları Müderris Mehmet Efendi, Kalender ve Ahmet Çelebi'lerin, Dedeleri Kalender Efendi'nin yaptırdığı mescide gelir sağlamak için kurdukları belirtilmiştir. Buna göre mescidin XVII. Yüzyılın başlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu şahıslar, adı geçen mescide 53 dükkânı, 22 odası, 3 deposu bulunan Taş Han'ı

vakfetmişlerdir. 1901 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicili'nde ibadete açık olduğu belirtilen mescidin, Haznedarlı Mahallesi'ndeki yeri bilinmemektedir. Bununla beraber vakfa konu olan mescidin ismi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, "Hatipzade Camii" adıyla geçmektedir.

• Rıdvanzade Ali Efendi Camii: H.1162/M.1749 tarihli vakfiyeden öğrenildiğine göre, Rıdvanzade lakaplı Defterdar Ali Efendi tarafından Yukarıoba (Turan) Mahallesi'nde cami, hamam ve üç medreseden oluşan külliye inşa ettirmiştir. Caminin imamına günlük 12 akçe verilerek her gün sabah namazından sonra Yasin Suresi'ni, ikindi namazından sonra Nebe (Amme) Suresi'ni, yatsı namazından sonra Mülk Suresi ile Amenerresülü okuması istenilmiştir. Bunun yanında hatibe günlük 5 akçe, müezzine ise 2 akçe verilmesi gerektiği kaydedilmiştir.

• Karatut Camii: Caminin, 14 Temmuz 1877 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicili'ne göre, Bostancı (Kurtuluş) Mahallesi'nde olduğu belirtilmiştir. Hacı Veliyuddin'nin kızı Hatice Hanım'ın Çarşıbaşı'ndaki dört dükkânı vakfetmiştir. Dükkân kiralarının bir kısmı dükkânların tamirine, geri kalan kısmı camiye vakfedilmiştir.

• Ozanoğlu Camii: Cami 18 Nisan 1878 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicili'ne göre, Âlemlî Mahallesi'nde Ozanoğlu namında birisi tarafından yaptırılmıştır.

• Karamanlı Mahallesi Camii: Karamanlı Mahallesi'nde olduğu belirtilmiştir. Mustafa oğlu Mehmet Ağa'nın 23 Ekim 1922 tarihli vakfiyede, yıllık olarak caminin imamına 3 kuruş, çerağına 2 kuruş, verilmesi istenmiştir.

• Eşekcizade Mustafa Efendi Camii: Caminin Çavuşlu Mahallesi'nde olduğu vakıf kayıtlarında belirtilmiştir.

• Şeyh Süleyman Camii: Vakıf kayıtlarında caminin Kuyucak (Divanlı) Mahallesi'nde bulunduğu belirtilmiştir.

• Musallî Mescidi: Vakıf kayıtlarında caminin Zimyan (Yusuflar) Mahallesi'nde bulunduğu belirtilmiştir.

• Alacalı Camii: Caminin, vakıf kayıtlarında Şekerli Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir.

• Merkebli Camii: 4 Temmuz 1906 tarihli şeri'ye siciline göre cami, Çavuşlu Mahallesi'nde bulunmaktadır. Boğazkesen Çarşısı'ndaki 5 dükkânın caminin vakfı olduğu kaydedilmiştir.

• Cebelioğlu Camii: Yörükselim Mahallesi'nde olduğu belirtilen cami 1937 yılında Vakıflar tarafından şahıslara satılmıştır. Şahıslar tarafından yıkılarak yerine ev yapılmıştır.

• Hacı Efendi Camii: Caminin, Tekke Mahallesi'nde inşa edildiği belirtilmiştir.

• Belpınar Camii: Divanlı Mahallesi'nde bulunan cami günümüze ulaşmamıştır.

• Rızvanoğlu Mescidi: 1937 yılında Vakıflar tarafından şahsa satılmıştır. Şahıs tarafından yıkılarak yerine ev yapılmıştır.

• Cık Cık Mescidi: 1937 yılında Vakıflar tarafından şahsa satılmıştır. Şahıs tarafından yıkılarak yerine ev yapılmıştır.

• Ciğeroğlu mescidi: Cami, Kale'nin güney tarafında inşa edilmiştir.

• Hacı Kertel Mescidi: Cami, Kale'nin güney tarafında inşa edilmiştir.

• Şıh Ali Mescidi: Mescidin Hatuniye Mahallesi'nde inşa edildiği kaydedilmiştir.

• Zulkadiroğlu Mescidi: Yapının tarihi çarşı kompleksinde bulunduğu kaydedilmiştir.

• Muradiz Köyü Camii: Caminin, 1500 tarihli vakfiyeye göre Alaüddeve Bey tarafından yaptırılmıştır. Alaüddeve Bey camiye Kermer Nahiyesi'ndeki Davküd çiftliğini vekfetmiştir.

Yukarda yazılan cami ve mescidlerden başka, kaynaklarda ismi geçen fakat yerleri tespit edilemeyen diğer camiler şunlardır: Müftü Ali Efendi Camii, Karadut Camii, Yunus Fakih Camii, Bayındırlı Camii, Şah Ruh Bey Camii, Beyazıtlı Abdullah Bey Camii, (Doğan, 1999: 198–199–200–208–209–210) ve Karababa Mescidi (Özalp, 1984: 344), Hacı Sinan Camii, Ekmekçi Mahallesi Mescidi, Akkoyunlu Camii.

4.3.1.1. Ulu Camii (Cami-i Kebir)

Ulu Camii, Kahramanmaraş'ın en büyük camisidir. Kurtuluş Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Dulkadirli eseridir. Caminin kuzeyi ve batısında, şehrin doğu, batı ve kuzeyinden gelerek burada birleşen dereler, doğusunda ise yol yer almıştır. Derelerin üzeri kapatılmıştır.

Vakfiyelere göre Ulu Camii, Dulkadir Beyi Süleyman Bey (1442–1454) tarafından inşa ettirilmiştir. Taç kapısındaki kitabeye göre daha sonra yapıyı Süleyman Bey'in oğlu Alaüddeve Bey H.907/M.1501–1502 tarihinde yenilercesine onartmıştır. Cami, plan şeması bakımından Sivas Ulu Camii (XII. Yüzyılın sonları), sahnınların kible duvarlarına paralel yerleştirilme düzeniyle de Darendede Ulu Camii ile benzeşmektedir. Yapı Anadolu Selçuklu geleneğine uygundur.

Caminin taçkapı, avlu kapısı, kadınlar mahfili, minber, son cemaat yerinin cephesi ve son cemaat yerinin ahşap tavanına çeşitli kitabeler yerleştirilmiştir. Cami bugünkü şeklini Alaüddeve zamanında almıştır. Bu tarihten sonra cami, Alaüddeve Bey Camii olarak da anılır olmuştur. Son cemaat yerindeki üçgen alınlık ve caminin tavanındaki ışıklık 1945 yılında yapılmıştır.

Alaüddeve Bey H.906/M.1500 tarihli vakfiyesinde caminin kuzey tarafına İmaret-i Nebeviye ve Medresesi ile Büyük Bağdadiye Medresesi'ni, kuzeybatı tarafına Taş (Rad) Medrese ve Mescidini, güney tarafına Seyyid Mazlum Zaviyesi'ni ve Maraş Çarşısı'nda Hatuniye (Pazar) Hamamı'nı ve Büyük Bağdat Hanı'nı yaptırdığını belirtir. Ulu Camii dışındaki yapılar, cami etrafına sonradan eklenmiştir. Yani Ulu Camii merkez yapılarak külliye oluşturulmuştur.

Ulu Camii ve hemen kuzeyinde yer alan medreselerin, 1563 tarihli tahrirde ve H.906/M.1500 tarihli Alaüddeve Vakfiyesi'nde, Göynük nâhiyesinde buldukları kaydedilmiştir.

Bu yapılardan sadece Ulu Camii ile Taş (Rad) Medrese ayakta. Caminin güney tarafında ve 26x40 m ölçülerinde olan hazire, 1920'li yıllarda bakımsız iken 1950'li yıllarda bahçe haline getirilmiştir. Harimin kuzey duvarının batı köşesinde mahfil kapısının üstünde H.1194/M.1780 tarihini taşıyan tamir kitabesi bulunmaktadır. Cami bu dönemde çarşı kompleksinde çıkan yangından zarar görmüştür. Yangından Alaüddeve Bey tarafından abanoz ağacından yapılan ahşap

minber de etkilenmiş ve orijinal minberden günümüze iki parça gelmiştir. Bugünkü minber kapısının alınlığında yer alan kitabeye göre, H.1317/M.1899-1900 yılında Muhammed Esad tarafından sedef kakmalı olarak ceviz ağacından yaptırılmıştır. Minarenin kaide, pabuçluk ve silindirik alt gövdesi ilk yapıldığı haliyle olup onikigen üst gövdeden itibaren diğer bölümler, Dulkadir oğullarından İbrahim Bey'in oğlu Hacı Halil Bey tarafından H.1264/M.1848 yılında yaptırılmıştır. H.1275/M.1858-1859 yılında minarenin kuzeyine bitişik olarak Muvakkithane yapılmıştır. Avluya girişi sağlayan batı taraftaki kapının üstündeki H.1270/M.1853-1854 tarihli onarım kitabesinde caminin bu yıllarda onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır. Yine 30 Mayıs 1897 yılında caminin tamiri yapılmıştır. Cami, 1945 onarımından sonra 1960, 1986, 1989, 1992, 1995 ve 2006 yıllarında onarım görmüştür.

Maraş'ın tek muvakkithanesi, Ulu Camii'de idi. Caminin minaresinin hemen kuzeyinde yer alan bu muvakkithanenin, H.1275/M.1858/1859 yıllarında Mutasarrıf Hurşit Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Muvakkithane, caminin 1945 yılındaki tamiratından sonra yıkılmıştır.

Ulu Camii ve Külliyesi'nin olduğu bölgenin, o dönemlerde Maraş'ın kültür ve ticaret hayatının merkezi konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin bu merkez özelliği Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde de devam etmiştir. Külliyeden bugün sadece Ulu Camii, Taş Medrese ve Mescidi ayakta kalmıştır. 6 ek binası 1930'lu yılların atanmış belediye başkanı Hasan Sukuti tarafından yıktırılmıştır.

Harim kısmı, son cemaat yeri ile birlikte ilk yapıldığı haliyle olup ahşap kirişlemeli düz toprak dam ile örtülü idi. 1935'te çekilen fotoğrafa göre, caminin üzerinde üç tane aydınlık feneri vardı. Bu fenerler biçim olarak 1945 yılında yıkılan muvakkithaneye benzetilmektedir. Bundan dolayı aydınlık fenerinin caminin ilk inşasında olmayıp sonradan yapıldığı sanılmaktadır.

Toprak dam olan Ulu Camii'nin üzeri 1945'te, Hafız Ali Efendi'nin Müftülüğü (1929-1964) zamanında, toprak tabakası kaldırılarak, ahşap kirişlemeli tavan kırma kiremit çatı ile örtülmüştür. Damdaki aydınlatma fenerlerinin yerine ise çatıya dikdörtgen kesitli toplam otuziki pencereyi yeni ışıklık yapılmıştır. Caminin doğu tarafındaki

yüksek kısmın arkasında bir havuz vardı. Burada aynı zamanda belediye çarşısına açılan bir kapı bulunuyordu. Bu onarım sırasında kapı kapatılmış havuz kaldırılmıştır.

Oktay Aslanapa, caminin çatı ve sütunları ahşap olduğunu, dövme demirden işlemeli ve kitabeli pencere şebekelerinin üç tanesi, mihrap, minaresinin bir kısmının ilk yapıldığı şekilde olduğunu belirtmiştir. Cami, 2006 yılındaki onarım ve 2009 yılındaki restore ile de şimdiki halini almıştır.

Son cemaat yerinin tavan kirişlerinin alt kısmına çakılan pervazlarda, kartuşlar içerisine nesih hat ile Emâli adlı manzum akâid kitabından bazı beyitler yazılmıştır. Pervazlarda bulunan 77 adet kartuşun bazıları kısmen tahrip olmuştur. Yazılar taçkapının hemen doğu tarafında Besmele ile başlayıp, son cemaat yerindeki pervazları dolanarak, taçkapının batı tarafında nihayetlenmektedir.

Ulu Camii defalarca yanmıştır. Her yangında vakıf olduğu düşüncesi ile malzemesi içine konduğundan içerinin seviyesi yükselmiştir. İçerinin yüksekliği neredeyse pencere seviyesine çıkmıştır.

Alaüddeve Bey, babası Süleyman Bey'in Kuytul (Kurtuluş) Mahallesi'nde yaptırmış olduğu Cami-i Atik'i tamir ettirdikten sonra camiye oldukça zengin akarlar kaydetmiştir. M.906/M.1500 tarihinde düzenlenen vakfiyeye göre caminin gelirleri şunlardır:

1. Caminin imamına Uzunoluk'ta 1 değirmen ve 1 boş arsa,
2. İmamla beraber caminin hatibine, müezzinine, kayyumuna ve caminin aydınlatılması, sergisi vb. giderleri için Pınarbaşı Köyü'nün tamamının şer'i ve örfi vergileri,
3. Maraş'ın Tavşantepe'si Küstan, Çaykale, Kandil, Akdere, Kızıltepe, Beyhopuru, Armutalanı, Yenicekale, Pircegediği ve Kefer'de Kibardil mezarları,
4. Maraş Bedesteni'nin yarısı,
5. Maraş Çarşısı'nda 19 dükkan,
6. Maraş'a tabi Ayaklıcaoluk mevkiinde Erüklüce Köyü,

7. Yenicekale'ye bağlı Musulalanı, Başkonuş, İmallu, Meydan, Kamalak ve Bibercili mezzraları,

8. Zeytun'a bağlı Alikayası mezzrası.

Alaüddeve Bey H.2 Recep 911/M.29 Kasım 1505 tarihli vakfiyesinde, Maraş Süleyman Bey (Ulu) Camii'nde Kur'an-ı Kerim okuyan İsa bin Hızır adlı kişiye, Çobanbıçağı Nahiyesi'nde Kalecek Tepesi denilen araziyi vakfettiğini belirtmektedir. Maraş Tapu Tahrir Defterleri'nde de Maraş Süleyman Bey (Ulu) Camii'nin vakıfları şunlardır:

1. Maraş Bedesteni'nin yarısı,

2. Hopur Köyü,

3. Pir Nizam Köyü'nde bir çiftlik,

4. Gerger Köyü'nde bir arazi,

5. Maraş'ta 1 arsa, 1 bağ,

6. Uzunoluk'ta 1 değirmen,

7. Ayaklıcaoluk mevkiinde Erüklüce Mezzrası,

8. Maraş'taki Tavşantepesi Mezzrası,

9. Kalecik Tepesi Mezzrası,

10. Enerağaç Mezzrası,

11. Bertiz Köyü'nde Öksüzce Bertizad adında 1 çiftlik,

12. Res'ul-ayn Köyü ve buna bağlı Kandil, Çaykışla, Çobanseküsü Çobançay, Akdere ve Kızıltepe mezzraları,

13. Ahır Dağı'nın dibinden çıkan suyun tamamı vakıftır.

Vakfiyede yer alan bilgilere göre, Ulu Cami'yi merkez alan bir külliyeye işaret edilmektedir. Camiye bundan başka vakıflar da kaydedilmiştir.

Caminin vakıf geliri 1526–1527 tarihli tahrir defterlerinde 14070 akçe, 1563 tarihli defterde ise 22204 akçe olarak kaydedilmiştir. Arşiv belgelerinde ise, caminin H.1105/M.1693 yılındaki günlük giderinin 108 akçe olduğu belirtilmiştir. 1854–1857 yıllarında caminin toplam gelirinin 89895 kuruş, giderinin de 68057 kuruş olduğu kayıt edilmiştir.

1854–1857 yıllarına ait aşar hâsılatı ise şöyle belirtilmiştir:

1. Beylik Hopuru Karyesi, üç yıllık toplam aşar hâsılatı 3364 kuruş,
2. Geyik Sazı Karyesi, üç yıllık toplam aşarı hâsılatı 3350 kuruş,
3. Karaca Karyesi, üç yıllık toplam aşar hâsılatı 29000 kuruş,
4. Dere Hopuru Karyesi, üç yıllık toplam aşar hâsılatı 16025 kuruş,
5. Ulu Camii vakfına ait bir bahçe, üç yıllık toplam aşarı hâsılatı 3360 kuruş,
6. Maraş Arasası vakıf hissesi, üç yıllık toplam hâsılatı 24725 kuruş,
7. Elmalar Kömec Karyesi, üç yıllık toplam hâsılatı 3380 kuruş,
8. Karadere Karyesi, üç yıllık toplam aşar hâsılatı 1050 kuruş,
9. Elbistan Kazısı'nın vakıf gelirlerinden üç yıllık toplam tevliyet bedeli hâsılatı 2134 kuruş,
10. Üç yıllık toplam perakende aşarı 1055 kuruş.

Cami, Maraş Milli Mücadelesi'ne de tanıklık etmiştir. Kaleden Türk bayrağı indirilince, 28 Kasım 1919 Cuma günü Cuma namazı için camiye toplanmış olan halk, Hakkı Efendi Hoca Kalede Türk bayrağı olmadığı müddetçe Cuma namazının kılınamayacağını bildirmesi ile galeyana gelerek kaleye hücum etmiştir. Kaleye tekrar Türk bayrağı asılarak Cuma namazı kılınmıştır. “Bayrak Olayı” denilen bu hadise sonucunda düşmanlar, şehrin kalesinden Türk bayrağının indirilemeyeceğini ve şehrin bağımsızlık ruhunun gücünü bizzat yaşayarak öğrenmişlerdir.

4.3.1.2. Şems Hatun (Hatuniye) Camii ve Külliyesi

Kurtuluş (Hatuniye) Mahallesinde, Dulkadirli Bey'i Alaüddevlü Bey tarafından hanımı Şems Hatun adına yaptırılmıştır. Şems Hatun, Yavuz Sultan Selim'in Anneanesi'dir. Caminin üzerinde tamire delâlet eden bir kitabe bulunmaktadır.

Şems Hatun Külliyesi cami, medrese, türbe, hamam ve çeşmeden oluşmuş ve 1500–1509 yılları arasında yapılmıştır. Medrese, türbe ve hamamın 1500 yılında yapıldığı düşünülmektedir. Camiye bitişik ve

günümüze ulaşamayan çeşmenin de 1509–1510 yılında yapıldığı belirtilmektedir. Kesme taştan inşa edilen minaresi, Anadolu Selçuklu geleneğine bağlı, mahalli geleneklere ve Memluk sanatına uygun özellikler taşımaktadır. Eğimli bir arazi üzerine kurulu olan cami, birçok onarım gördüğünden orijinal halini kısmen yitirmiştir., Selçuklu geleneğine bağlı ve yerel özellikler taşımaktadır.

Avlu kapısının güney dış yüzünde duvara yerleştirilen kitabe iki parça taştan oluşmaktadır. Kitabe tahrip olmuş ve çok yeri okunamamaktadır. Besim Atalay kitabenin buraya sonradan yerleştirildiğini belirtmektedir.

Şems Hatun adına yaptırıldığından Hatuniye Camii denilmiştir. Şehit Rüstem Bey'in kızı Şems Hatun H.915/M.1509'da vefat ettiğinden, caminin bu tarihten önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'ne göre, Maraş'ın Tiyek Nahiyesi'ne bağlı köylerden Seyrek'in tamamı, Ekiz'in yarısı, Bolu ve Beşbincilü köylerinin gelirlerinin ¼'ü, camiye vakfedilmiştir.

4.3.1.3. İklima Hatun Mescidi

İklima Hatun Mescidi, Kurtuluş (Hatuniye) Mahallesi'nde Belediye Çarşısı'nın (Uzunçarşı) doğuya açılan sokaklarından birisinde bulunmaktadır. Mescidin cümle kapısında yer alan inşa kitabesi tahrip edildiğinden okunamamaktadır.

Diğer bir taraftan Arifi Paşa, 1914'te, kitabeyi tahrip edilmeden önce okumuş ve yayınlamıştır. Buna göre mescid, Dulkadirli Bey'i Alaüddeve Bey'in oğlu Şahruh Bey'in kızı İklima Hatun tarafından H.954/M.1547 tarihinde yaptırılmıştır. Bunun yanında mescid, burada uzun süre imamlık yapan Üdürgücü ailesi tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tarihten sonra mescid, Üdürgücü Mescidi olarak anılmaya başlanmıştır. Mescidin elde edilen belgelere göre, Üdürgücü Mescidi olarak anıldığı ilk kayıt, 1901 tarihli Maraş Şeri'ye Sicili'dir. Yapı 1910 yılında yanmıştır. Yine 1 Şubat 1920 yılında Kurtuluş Savaşı'nda Fransızlar tarafından çarşı ile birlikte yakılmıştır. 1937 yılında Vakıflar tarafından satışa çıkarılmış ve Maraş Belediyesi tarafından satın alınarak bir süre depo olarak kullanılmıştır. Uzun bir süre harabe olarak kalan mescid ve türbe, daha sonra bir şahsın mülkiyetine geçmiştir. 1973 yılında Vakıf-

lar tarafından onarılarak ibadete açılmıştır. Yapı daha sonra Vakıfların mülkiyetine geçmiştir. İnşa kitabesinde şunlar yazılıdır:

*1-Ammere hazihi'l-mescide'l-mübareke İklime Hatun Binti Emir
2-Şahruh bin Alai'd-devle bin Zulkadir gaferahümüallah sene 954*

Kitabesindeki yazılar Kahramanmaraş'ın işgalinde Fransız ve Ermenilerce kazınmaya çalışılmıştır. Türbe–Mescid kompleksinden oluşan yapının minaresi yoktur.

Memlûk mimarisinden gelen etkilerle çarpık planlı olarak inşa edilmiştir. Bitişindeki türbeye içeriden bir kapı ile girilir. Üzeri Kuzey-güney doğrultusunda bulunan iki kubbeli mekandan oluşan kompleks bir yapıdır. Batıda yer alan son cemaat yeri, biri çapraz tonoz, diğeri beşik tonoz-çapraz tonoz karışımı örtü sistemiyle kapatılmıştır.

2007 yılında restore çalışmaları başlamış ve 2008 yılında tamamlanarak cami tekrar ibadete açılmıştır.

4.3.1.4. Beyazıtlı Camii

Beyazıtlı Camii, Beyazıtlı ailesinden Hacı Abdullah Bey tarafından H.1027/M.1617–1618'de mektep ve medresesiyle birlikte inşa edilmiş ve giderleri için birçok emlak ve arazi vakfedilmiştir.

1618 tarihli Hacı Abdullah Bey'in tanzim ettirdiği ve İskenderoğlu Hacı Beyazıt vakfı adıyla bilinen vakfiyeye göre, bu camiye akar sağlamak için Saraçhane Camii çevresinde bulunan arsalar satın alınarak 72 dükkân inşa edilmiştir. Camiye vakıf için alınan arsalarla inşa edilen bu dükkânlar üzerine iki tane de kahvehane yapılmıştır. Bunun yanında Arasta yakınında bir boyahane dükkânı, Divanlı Mahallesi'nde 1 değirmen ve Pınarbaşı Köyü'ndeki değirmenden kendi hissesine düşen 1/3'lük paydan elde edilen gelirin önemli bir kısmını cami, mektep ve medreseden oluşan külliyyeye vakfetmiştir. Bu vakfın H.1174/M.1760 tarihli vakıf gider defterinde, vakfiyede olmamasına rağmen, Beyazıt Camii ve Külliyesi Loğkeş'ine ücret ödendiği belirtilmektedir.

Vakfın mülkiyetinde bugün 31 dükkân ve 2 arsa kalmıştır. Caminin diğer vakıfları arasında, Hatûniye (Kurtuluş) Mahallesi'nde bir arsa, şimdiki Yörükselim Mahallesi'nde avlulu bir kerpiç ev ve bir dük-

kân ile Divanlı Mahallesi'nde bir arsa görülmektedir. Bu arsanın vakfiyede görülen değirmenin yeri olduğu düşünülmektedir. Caminin minaresi, 1795 yılında meydana gelen bir depremde kaide kısmına kadar yıkıldığı belirtilmiştir. Minare, 1805 tarihinde Kalender Paşa tarafından yenilenmiştir (Velikahyaoglu, 1995: 10).

Beyazıt oğullarından Süleyman Paşa da, bu cami için 1837 tarihli bir vakıf kurmuştur. Bu vakıftan elde edilecek gelirle her ay iki hafız tarafından 4 hatim okunmasını istemiştir. Ayrıca bu caminin akarlarından, Veli Bey, Saraçhane ve Cıgıcı camilerine tahsisat ayrılmıştır. 1907 ve 1922 tarihli iki vakfiyede Beyazıtlı Camii'ne gelir kaydedildiği belirtilmektedir.

Camide tamiratları gösteren 1831 ve 1841 tarihli iki kitabe bulunmaktadır. 1831 tarihli tamirat Süleyman Paşa, 1841 tarihli tamirat ise Kenan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami son olarak 1960–1965 tarihleri arasında Dayızade Hacı Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır.

4.3.1.5. *Salihye Camii*

Hayrullah Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Bazı kaynaklara göre, bugünkü yapının yerinde Beyazıtogulları'ndan Hacı Abdullah Bey'in oğullarından Salih Bey tarafından yaptırılan cami bulunmaktaydı. Bazı kaynaklarda ise Salih Bey'in kendi düğününde cirit oynarken ölmesiyle, düğün parasıyla kendi adına bu caminin inşa ettirildiği kayıtlıdır. İlk caminin XVII. Yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği belirtilmektedir. Bugün cümle kapısının üst kısmındaki kitabeye göre, cami yıkılarak H.1329–1330/M.1911–1912 tarihlerinde yeniden inşa edilmiştir. Yıkılan caminin ilk hali ahşap kirişlemeli düz toprak dam ile örtülü iken, 1950'li yıllarda toprak tabakası kaldırılarak alttan düz ahşap tavanla, üstten de kırma çatı ile kapatılmıştır. Cami 1965'li yıllarda bakımsız bir haldeymiş. Yapı tekrar yıkılarak 1971 yılında betonarme olarak üç katlı olarak inşa edilmiştir. İlk katı cami, bodrum katı depo, zemin katı dükândır. Minare caminin kuzeybatı tarafına 1994 yılında yapılmıştır.

Besim Atalay'a göre cami, Beyazıtlı ailesinden Hacı Abdullah Bey'in oğullarından Salih Bey tarafından Hoca Durdu Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Mahalle, şimdiki Belediye Pasajı'nın batı ve güneyinde bulunuyordu. Eskiden yapısı ağırlıklı olarak tahta olan cami, bu pasajın güneyine düşmektedir.

Cami, 1980'li yıllarda beton ve taş malzemeden yeniden inşa edilmiştir. Batısına bir de minare eklenmiştir.

4.3.1.6. Veli Bey Camii

Veli Bey Camii, Beyazıtlı ailesinden Hacı Abdullah Bey'in oğullarından Veli Bey tarafından yaptırılmıştır. Akdere'nin batısındaki cami, şimdi Yörükselim Mahallesi sınırları içindedir. İbadete açıktır.

Caminin inşa kitabesi yoktur. Yapının banisinin ismi, minarenin H.1118/M.1706–1707 tarihli inşa kitabesinde geçmektedir. Hacı Abdullah Bey'in 1618 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Ayrıca minarenin inşa kitabesine göre, minarenin Veli Bey'in oğlu Ali Bey tarafından 1706–1707 yılında yaptırıldığı ve Veli Bey'in vefat ettiği belirtilmektedir. Bu bilgilerden Caminin XVII. Yüzyılın ortalarında inşa edildiği düşünülmektedir.

4.3.1.7. Acemli (Hacı İskender Bey-Şehit Evliya) Camii ve Külliyesi

Külliye, Beyazıtlı ailesinden Hacı Abdullah Bey'in oğullarından İskender Bey tarafından, kendi adıyla, kalenin batısındaki Acemli Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Külliye cami, medrese ve çeşmeden oluşur. Bu caminin, XVII. Yüzyılın ortalarına doğru yaptırıldığı düşünülmektedir. Çünkü İskender Bey'in 1618 yılında hayatta olduğu kabul edilmektedir.

Cami ahşap kirişlemeli, düz toprak damlı ve harabe durumda iken 1912 yılında yıkılmış. 1912–1914 yılları arasında evkaf memuru Evliya Efendi'nin gayretleriyle, Evkaf Müdürlüğü'nün kaynakları kullanılarak, taş olarak yeniden inşa edilmiştir. Cami, 1963 ve 1987 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiştir. Mimarı M.Ali Kapıkayası'dır. Caminin mihrap, cümle kapısı ve avlu kapısında kita-

beler yer almıştır. Mihraptaki alınlığa yerleştirilen kitabede şunlar yazılıdır:

“*Küllemâ dehale ‘aleyha Zekerıyya’l-mıhrâb. Sene Arabî 1330*”.

Açıklaması: Zekerıya, Onun (Meryem) yanına, mâbede her girişinde orada rızık bulurdu. Sene Arabî (Hicri) 1330.

Cümle kapısının alınlığına yerleştirilen kitabede şunlar yazılıdır:

Bismillahirrahmanirrahim

Lâ ilâhe illallâhu’l-melikül-hakkul-mübin

Muhammedün resûlullâh sâdiku’l-va’dül-emin

Sene Arabî 1330.

Açıklaması: Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlarım. Gerçek hükümdar ve apaçık gerçek olan Allah’tan başka ilah yoktur. Sadıktır. Va’inde emindir. Muhammed Allah’ın resûlüdür. Sene Arabi (Hicri) 1330.

Avlu kapısının üst kısmındaki kitabede şunlar yazılmıştır:

Acemli Câmî’i-Şerîfi

Sene Hicri 1332 (Özkarcı, 2007: 13–18).

Medresenin de bu tarihlerde onarım gördüğü anlaşılmıştır. Aynı şekilde avluya girişi sağlayan cümle kapısı ile külliye çevreleyen duvarın, 1914 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde caminin kuzeyinde abdest alınan iki havuz, doğusu ve batısında ahşap malzemeden yapılmış iki katlı medrese odaları ile avlunun kuzey duvarında çeşme yer almıştır. Camideki bu yapı eski Maraş câmilerinin tipik yapısını hatırlatmaktadır.

4.3.1.8. Bektutiye (Çınarlı) Camii

Camiye Çınarlı Camii de denir. Eskiden Bektutiye Mahallesi olarak bilinen yerde bulunan caminin günümüzde hemen yanbaşında büyük bir çınar vardır. Mahalle Uzunluk Caddesi’nin doğu tarafındadır. Mahallenin ismi günümüzde Fevzi Paşa olmuştur.

Alaüddeve Bey 1500 tarihli vakfiyesinde dedesi Nasireddin Mehmet Bey’in (1399–1442), Bektutlu Mahallesi’nde Kadı (Bektutlu) Medresesi’ni yaptırdığını belirtmektedir. Yine Alaüddeve Bey’in 24

Nisan 1510 tarihli vakfiyesinde, Alaüddevle Bey'in burayı tamir ettirerek yanına kendi adını verdiği Alaüddevle Mescidi'ni yaptırdığı belirtilmektedir.

Camiye sonradan medrese vazifesi gören hücreler inşa edilmiştir. Bahçesindeki çınar ağacından dolayı cami, Çınarlı Camii olarak da bilinir.

Bektutiye Camii, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Begdudiyye" adıyla kayıtlıdır. Cami, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 1794, 1840-1841 ve 1954 yıllarında onarım görmüştür. Son onarımını ise 2002 yılında geçirmiştir.

Caminin cümle kapısının üst kısmındaki tamir kitabesine göre 1840–1841 yılında Hüsrev Bey tarafından tamir ettirilmiştir. Yine minare kapısının üst kısmında yer alan 23 Ocak 1891 tarihli kitabede, Ebe Hatice Hanım'ın camiyi tamir ettirerek minareyi de yaptırdığı belirtilmektedir. Bunun yanında, helâ kısmının girişine yerleştirilen üçüncü tamir kitabesinde ise caminin, Nisan 1910 yılında Bakkal Hacı Salih tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.

Cümle kapısının üst kısmındaki kitabede Hattat Şevket tarafından ta'lik hatla şunlar yazılmıştır:

1- *Vücuhi hayra mümessil teveffuk etdi bi-eva*

Rıza-yı Hakkı tahsile olup sa'yimiz bi-liva

2- *Düşüb bir hamede Şevket mücevher harfle tarif*

Bu zîbâ ma'bede Hüsrev Bey oldu bâni bi-la

Fi sene 1256

Minare kapısının üst tarafına yerleştirilen kitabede ise Hattat Nemci tarafından ta'lik hat ile şunlar yazılmıştır:

1- *İdüb bu cami' şimdi Ebe Hanım güzel ihya*

2- *Okundukça ezan yansun kanadili nücumey*

3- *Mücevher harf ile Nemci minareye dedi tarih*

4- *Duay-ı ekberî ile Hatice Hanım'a herca*

5- *Fi sene 12 Cemaziye'l-ahir 1308*

Helâ kısmının girişine yerleştirilen kitabede taş levha üzerine neşih hat ile şunlar yazılıdır:

1- *Sahibü'l-hayrat ve ve'l-hasenat*

2- *Boğazkesen çarşusunda*

3- *Bakkal Hacı Salih Sene Rebiu'l-ahir 1328* (Özkarıcı, 2007: 85–86).

1954 yılında yapılan onarımda toprak olan üzeri saçla kapatılmıştır. Caminin güneybatısında bulunan gusülhaneleri (çimecekler), Hacı Salih adında bir hayırsever tarafından yeniden yaptırılmıştır. Caminin güneyinde bulunan haziresi kısmen sağlam durmaktadır. Sütçü İmam'ın mezarı buradadır. Diğer mezar yerleri belli değildir.

Bektutiye Camii'nin kuzeyinde abdest almaya yarayan, şadırvana benzeyen bir yer bulunmaktadır. Küçük bir havuzun ortasında silindirik bir taş vardır. Bu taşın içinden akan sular havuzu doldurmaktadır. İnsanlar bu havuzun kenarına oturup ellerini havuza daldırarak abdestlerini almaktadır. Havuzun suyu Aslanpınar'dan gelmektedir. Son dönem âlimlerinden Zekeriya Güvenen Hocaefendi burada eğlenirdi (vakit geçirirdi. Hizmet ifâ ederdi.)

4.3.1.9. *Arasa (Timur Paşa-Cığcığı) Camii*

Arasa Camii, Kahramanmaraş'ın güneyinde şimdiki Hayrullah Mahallesi'ndedir. Kıbrıs Meydanı'ndan Sokakbaşı'na doğru giden yol üzerinde inşa edilmiştir.

Timur Paşa tarafından XVII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir. Cami minaresi ise kapının üst kısmındaki kitabeye göre İmam Hacı İsmail tarafından 1707–1708 yılında yaptırılmıştır. Caminin kuzey duvarında yer alan kitabeye göre, camii harabe bir durumda iken tamamen yıkılarak 1898–1899 yılında yeniden yapılmıştır.

İlk zamanlarda Timur Paşa Camii olarak anılan ibadethanenin bulunduğu mahalle, Osmanlı Devleti zamanında Cığcığı Mahallesi olduğundan, cami de Cığcığı Camii olarak da anılmıştır. Maraş Arasası'na yakın olması dolayısı ile Arasa Camii adı ile de bilinir. Caminin II. Abdülhamit'in iradesiyle Maraş Mutasarrıfı Muhammed Arifi Paşa döneminde tadilat gördüğü belirtilmiştir.

1980 yılında yıkılan cami, 1985'te yeniden yapılmıştır. Caminin eski minaresi ve kuzey duvarı ikinci inşasının kalıntılarıdır. Timur

Paşa'nın yaptırdığı caminin ilk halinden hiçbir kalıntı günümüze ulaşmamıştır. Caminin kuzeyindeki eski minarenin şerefesindeki kapı doğuya bakmaktadır. Bu, Maraş'taki diğer camilerde rastlanmayan bir durumdur.

Minarenin kaidesinde bulunan kitabe taş levha üzerine talik hatla şunlar yazılıdır:

1- *Bi-Hamdillah bina etdi İmam el-Hac İsmail*

Dahi el-Hac Abdullah idiüb... tekmi

2- *Sema' ider şehir halkı sıgaru kebir*

Okunsa medh Ahmed'le Mehmet nesl-i İsmail

3- *... basub minareye dediler Şakiri Tarih*

Ayak basdı ayaklarla ferhile Hac İsmail

4- *Sene 1119*

Cümle kapısının alınlığına, II. Abdülhamid Han'ın tuğrası ile kitabe yerleştirilmiştir. Çelenk içerisine alınan tuğra “*el-Gazi Abdülhamid bin Mahmut Han el-Muzaffer daima*” ifadesini ihtiva etmektedir. Nesih hat ile yazılan kitabede şunlar yazılıdır:

1- *İş bu cami-i şerif külliye münhedim olmuş iken 'asr-ı hümayunları ihya-yı hayrat ve hasenat*

2- *Cihetiyle de mağbut-ı âsâr olan zull-ı zalil-i Yezdan-ı ve dürr-i iklil-i Osmani fahru'l-hulefa*

3- *Şevketlü es-Sultan ibn es-Sultan el- Gazi Abdulhamid Han-ı sani efendimiz Hazretlerinin ahd-i hilafet*

4- *lerinde seniyye-i Mer'aş Mutasarrıfı el-Hac Mehmet Arifi Paşa delaletiyle ve erbab-ı hayrat ve hasenatın înetiyle müceddeden yapılmıştır.*

5- *Sene hicri 1316 (Özkarcı, 2007: 65).*

4.3.1.10. Keşif Efendi Camii

Keşif Efendi Camii, Fevzi Paşa Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Mahallenin doğusunda olup, şimdiki Kız Meslek Lisesi'nin batısındadır.

Keşif Efendi (Sümbülzade Mehmet Efendi) Camii’de denilen yapı, mihrabın alınlığına yerleştirilen inşa kitabesine göre, H.1152/M.1739–1740 yılında yapılmıştır. H.Zilkade 1296/M.Ekim 1879 tarihi belgede 1400 kuruş harcanarak tamirden geçirildiği belirtilmektedir. Cümle kapısının üst kısmındaki tamir kitabesine göre, 1955 yılında yıkılmış ve bugünkü cami 1958 yılında yapılmıştır. Önceki yapıdan günümüze sadece tek şerefeli kesme taş minare ile kesme taş mihrap orijinal olarak gelmiştir.

Caminin, 1740 yılında eski bir caminin yerine yapıldığı ve kitabesinin mihrap üzerine yerleştirildiğini belirtilmektedir.

Kimi kaynaklarda caminin ismi, Sümbülzade Keşfi Efendi Camii ve Çerkez Yahya Hoca’nın Kişifli Camii’si olarak geçmektedir. Günümüzde Keşif Efendi Camii olarak bilinmektedir.

4.3.1.11. Şazi (Şadi) Bey Camii

Şazi (Şadi) Bey Camii, şehrin güneyinde Dumlupınar Mahallesi’ndedir. Dulkadirli ümerasından Şazi Bey tarafından buk’asıyca birlikte inşa edilmiştir Buk’a günümüze ulaşamamıştır.

Camiyi inşa eden mahalleyi ilk iskâna açan Şazi Bey olduğu için mahalleye ve camiye Şazi Bey adı verilmiştir. Caminin inşa kitabesi yoktur. Kaynaklara göre caminin, Alaüddevle Bey’in hükümdarlığı zamanında yaptırıldığı belirtilmektedir. Osmanlı Devleti, 1500 yılında Modon Kalesi’ni muhasara ederken Alaüddevle Bey Damadı II. Beyazıt’a yardımcı olmak üzere Şadi Bey’i bu savaşa göndermiştir. Cami, H.1119/M.1707–1708 yılında Müftü Ali Efendi tarafından tamir ettirilmiştir. 1958’de yerine yenisi yapılmış, 1960’da ibadete açılmıştır. Önceki camiden sadece minare günümüze kalmıştır. Caminin buk’ası da 1958’de yıkılmış ve yerine betonarme olarak iki katlı Kur’an Kursu yapılmıştır. Son cemaat yerinin kuzeydoğusunda üç mezar bulunmaktadır. Ortadaki mezarın Şazi Bey’e güneydeki mezarın Müftü Kanadıkırıkzade Ali Efendi’ye, kuzeydeki mezarın ise 1918’de vafat eden Maraş Müftüsü Kanadıkırıkzade Mustafa Efendi’ye ait olduğu belirtilmiştir. Ancak Kanadıkırık Mustafa Efendinin mezarı buraya Cumhuriyet döneminde naklen getirilmiştir. Yapının kible duvarının üst kısmında iki tamir kitabesi bulunmaktadır. Buna göre yapı,

H.1078/M.1667–1668 ve H.1119/M.1707–1708 yıllarında onarım görmüştür. Son cemaat yerinin doğusunda bulunan minarenin kapısının üst kısmındaki kitabeye göre, minare H.1120/M.1708–1709 yılında yapılmıştır. Camiyi H.1119/M.1707–1708 yılında tamir ettiren Seyyid Ali'nin bir yıl sonra da minareyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bu şahsın arşiv kayıtlarında Müftü Ali Efendi olarak geçtiği katdedilmiştir. 19. asrın büyük müftüsü Kanadıkırık Mustafa Efendi müftülük yaparken fetvahâne olarak bu câmii kullanmıştır.

Cami, yıkılan Andırın garajının kuzeyinde, Dumlupınar Mahallesi'nin doğu ucunda, dört yol çatındadır. Caminin sadece minaresi özgün olup kitabesinde şu ibareler kayıtlıdır:

Minare-i dil-keş ezana makam

*Binyüzyirmide oldu tamam*²⁶

1563 Tarihli Maraş Tahrir Defteri'ne göre, Şazi Bey Camii ve Buk'ası'nın vakıfları şunlardır:

1.Maraş altında bulunan, Şazi Bey Değirmeni adıyla bilinen yıllık 1250 akçe geliri bulunan değirmen.

2.Şazi Bey Değirmeni'nin yanında bulunan, yıllık geliri 500 akçe olan ziraat arazisi.

3.Şazi Bey Değirmeni'nin yanında bulunan, yıllık geliri 800 akçe olan nar behçesinin (Bağçe-i Rumman) yarısı.

4.Çelebi bin Gafil Hacı yeri olarak bilinen, yıllık geliri 1500 akçe olan çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu bahçe (bostan).

5.Caminin yanında bulunan, yıllık geliri 383 akçe olan ziraat arazisi.

6.Caminin yanında bulunan, yıllık geliri 150 akçe olan harap olmuş dükkânlar.

7.Gülü Karacalu'da yıllık 500 akçe geliri olan ziraat arazisi.

8.Yıllık geliri 600 akçe olan muhtelif meyve ağaçları.

9.Yıllık geliri 64 akçe olan boş bir arazi.

1855'de caminin aşar geliri 2300 kuruş, 1856'da 2300 kuruş olduğu kaydedilmiştir. 1854-1856 tarihlerinde caminin mürtezikasının

²⁶ Gönü czeb eden ve ezana makam olan minare 1120'de tamamlandı.

6418 kuruş; görevlilerin maaşı olarak 546 kuruş 16 para; muhasebe harcı olarak 136 kuruş 24 para, toplam 7100 kuruşluk harcamasının olduğu belirtilmiştir.

4.3.1.12. *Haznedarlı (Ali Ağa) Camii*

Kahramanmaraş'ın doğusunda yer alan Haznedarlı Caminin inşa kitabesi olmadığından yapım tarihi belli değildir. Duraklı Mahallesi'nde inşa edilen cami, Ahır Dağı'nın bir sekisinde, eğimli ve ovaya hâkim yüksekçe bir yerde inşa edilmiştir. Caminin batısında ve kuzeyinde geniş bahçesi bulunmaktadır.

Yapı, arşiv belgelerine göre Dulkadir Bey'i Alaüddeve Bey'in Haznedarı Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Camiyi, Alaüddeve Bey'in Haznedarı'nın yaptırmasından dolayı, mahalleye de Haznedarlı Mahallesi ismi verilmiştir. Alaüddeve Bey, 1479–1515 tarihleri arasında Dulkadir Beyi olduğundan, caminin de bu tarihler arasında yapılmış olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında, cami M. 1732'de onarım geçirdiği belirtilmektedir. Günümüzde cami cümle kapısının üst kısmına yerleştirilen tamir kitabesine göre, H.1277 yılında onarım görmüştür.

8 Kanunisani 1928 tarih ve 6061 numaralı talimatname gereğince, 1937 yılında Kahramanmaraş'ta satılan camilerdendir. İki katlı ve kerpiç olan cami, Kahramanmaraş'taki Derelioğulları ailesi tarafından satın alınarak muhafaza edilmiştir. 1987 yılında ise, Kahramanmaraş Müftülüğü'ne devredilmiştir. 1960'lı yıllara kadar ibadete açık olan cami, 1970'li yılların başına kadar bakımsız ve harabe şekilde kalmıştır.

Minaresi ilk yapıldığı haliyle olan cami, 1973'te, Fazlı Aslantürk Hoca Efendi öncülüğünde, özellikle Şirikçi ailesinin maddi yardımıyla, pirket üzerine düz beton damlı olarak yeniden inşa edilmiştir. Saç çatısı bulunmaktadır. Şimdiki plan şekli eski plan özelliğine uygundur.

4.3.1.13. *Nakıb (Hacı) Camii*

Şehrin doğusunda Ekmekçi Mahallesi'ndedir. İnşa kitabesine göre, H. 1110/M.1698–1699 yılında Nakibül Eşraf Kaymakamı Seyyid

Mehmet Efendi ve kardeşi Seyyid Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cami ve medreseden oluşan külliye şeklinde inşa edilmiştir. Medrese günümüze ulaşmamıştır. Cümle kapısının üst tarafında bulunan tamir kitabesi, H. 1155/M.1742–1743 tarihlidir. Daha sonra H.1235/M.1819-1820’de tamir görmüştür. 1949 tarihinde yapılan onarımda ise ilk halini kısmen kaybetmiştir. 1990’lı yıllarda son tamir yapılmıştır. Cami, 1920 yılında Kurtuluş Savaşı’nda büyük zarar görmüş ve minarenin üst kısmı top mermisiyle yıkılmıştır. 1950 yılı civarında minare camiye zarar vermemesi için gövdenin yarısına kadar yıkılmıştır. Yapı bugünkü şeklini 1949 tarihindeki onarımda almıştır. Avlunun kuzeydoğu köşesindeki tek şerefeli kesme taş minare ise 1959 yılında yapılmıştır. İnşa kitabesi avlunun kuzeydoğu köşesine yapılan minarenin içinde muhafaza edilmektedir.

Caminin gelirleri arasında 3 adet değirmenin yarı hisselerinin bulunduğu kaydedilmiştir. H.11247M.Haziran 1712 tarihli Nakibül Eşraf Kaymakamı Mehmet Efendi tarafından tanzim ettirilen vakfiyeye göre, Üç adet Kur’an-ı Kerim, Çukuroba Mahallesi’nde İsa Değirmeni olarak bilinen değirmenin yarısı, Seksenler (Kayabaşı) Mahallesi’nde Pir Ali Değirmeni’nin yarısı, Ekmekçi Mahallesi’nde Boğazkesen Değirmeni.

Diğer bir kaynağa göre Nakıb Camii, Ekmekçi Mahallesi sakinlerinden Emir Mahmudzade Mehmed Abid Efendi’nin dedesi Mahmut Efendi tarafından Ekmekçi Mahallesi’nde yaptırılmıştır. Vakıfları arasında Boğazkesen Değirmeni vardır.

Cami, 1949 yılında yeniden inşa edilmiştir. Bu minare yaklaşık 50 yıl kadar önce sağlamdı. Sonra üst tarafı çürüdü. Çürüyen minare çevreye bir zarar verir diye yıkılmıştır. Osmanlının son dönem büyük âlimlerinden olup Cumhuriyet döneminde yaşamış müderris-okul hocası ve iyi de bir mücellid olan Hakkı Hoca bu camide imamlık yapmıştır. Mahallesi burasıdır. Hakkı hocanın cenazesi Müftü Hafız Ali Efendi tarafından kaldırılmıştır.

4.3.1.14. Boğazkesen (Ekmekçi-Ali Ağa) Camii

Boğazkesen Camii, Ekmekçi Mahallesi Boğazkesen mevkiindedir. Mevki, Akdere ve Kanlıdere’nin birleşme noktasında kurulduğundan dolayı Boğazkesen Mahallesi ismini almıştır. Bugün ise mahallenin

ismi camiyi yaptırmanın mesleğinden dolayı Ekmekçi Mahallesi olarak bilinmektedir.

Caminin inşa kitabesi olmadığından yapım tarihi bilinmemektedir. Fakat yapı, arşiv kayıtlarına göre, Alaüddevle Bey'in (1480–1515) Ekmekçibaşısı Hacı Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Cami de bu dönemde yapılmıştır. Cami hamam ve buk'a dan oluşan bir külliye şeklinde yapılmıştır. Günümüzde sadece cami ayaktaadır. Yapı, mihrabın üst kısmındaki iki tamir kitabesine göre 1722–1723 ve 1796–1797 tarihlerinde tamir edilmiştir. Minaresi, üstündeki kitabeye göre 1798–1799 tarihinde yapılmıştır. Cami 1952 yılında önemli bir onarımdan geçirilmiştir.

Vakfı da bulunan cami, 1831 kayıtlarına göre, hem Ekmekçi Camii hem de Ali Mescidi adı ile tanınmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde caminin ismi, Boğazkesen Camii olarak geçmektedir.

234 Numaralı Maraş Şeriye Sicili'ne göre (21 Receb 1322/1 Ekim 1904 tarihi ile 4 Rebiülahir 1325/17 Mayıs 1907), aşağı Bezirgan Çarşısı'nda hududu belli hanın (Taş Han) gelirin 1,5/40 hissesinin belli bir kısmı Boğazkesen Camii'nin aydınlatılmasına, tamir ve tezyinine ayrılmıştır. Vakfın sahibi, Kısakürekzade Hacı Ahmet Efendi'nin kerimesi Hacı Şerife Hatun İbnete Hacı Ahmed Efendi İbn-i Abdullah'dır.

Caminin vakıfları şunlardır:

1. Cıgıcı Mahallesi'nde 634 zira²⁷ arsa üzerinde önceden yaptırılmış bir bardakçı dükkânı,

2. 1876 tarihi itibariyle, Arasta adı ile bilinen üç kapılı zahire pazarının binası (Baş ve Tekin, 2007: 98).

Tarihte müftülük Tekereklide ise Boğazkesen Caminin Fetvahane olarak kullanıldığı, ayrıca caminin hocaların toplanma merkezi olduğu belirtilmektedir.

---

²⁷ Bir zira, 75 veya 90 santimdir.

4.3.1.15. Saraçhane Camii

Kurtuluş Mahallesi'nde, Ulu Camii'nin güneyinde inşa edilmiştir. Eskiden Saraçhane Camii'nin altındaki ve çevresindeki dükkânlar saraç esnafı tarafından kullanıldığından ismini bundan almıştır.

Caminin inşa kitabesi yoktur. Bu yüzden inşa tarihi bilinmemektedir. Bunun yanında H.Evasıt-ı Zilhicce 1027/M.Kasım 1618 tarihli vakfiyeye göre, İskenderoğlu Hacı Beyazıt (Abdullah) Bey tarafından 1618 yılı civarında inşa ettirildiği sanılmaktadır. Vakfiyede Hacı Abdullah Bey, Yeni Bedesten'in kuzey tarafında bulunan "Suk-ı Sultani" de 72 dükkân yaptırdığını ifade etmektedir. Burası Saraçlar çarşısıdır. Saraçhane camisinin alt katında ise 9 dükkân vardır. Tapu kayıtlarına göre bu dükkânların sahibi olarak İskenderoğlu Hacı Beyazıt'ın adı geçmekte ve dükkânlar İskenderoğlu Hacı Bayazıt Vakfı'nın mülkiyetinde bulunmaktadır. Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nündür. Cami tamir görmesine rağmen, ilk yapıldığı halini korumaktadır. Doğu cephe duvarının üst tarafına yerleştirilen tamir kitabesine göre, H.1322/M.1904-1905 yılında tamir edilmiştir. Maraş Kurtuluş Savaşı'nda, 1 Şubat 1920 yılında, Fransızlar tarafından çarşı ile birlikte yıkılmış ve daha sonra onarılmıştır. 1937 tarihinde Vakıflar tarafından şahıslara satılmış ama işlevine devam etmiştir. 1981'de ahşap tavan yenilenmiş, duvarlar sıvanarak badana edilmiş, camiye çıkışı sağlayan kuzey taraftaki taş merdivenin yerine betonarme merdiven yapılmıştır. Buraya bir de şadırvan eklenmiştir. Bundan sonra yapı, 1989-1991 tarihleri arasında Vakıflar tarafından onarılmış, ahşap tavan, çatı ve ahşap doğramalar tamamen yenilenmiş, duvarlar sıvanarak badana yapılmıştır.

Vakfiye'ye göre, Saraçhane'ye su getiren su yollarının tamir ve bakım masrafının da aynı vakıf tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Cami, ahşap piramidal çatı ile örtülmüştür.

Caminin kuzeyinde ve doğusunda Saraçhane Medresesi bulunuyordu. 1806 yılında Beyazıt'ın Kalender Paşa tarafından kurulan bir vakıfla, cami ile beraber dersane ve medrese de tekrar bina ve ihya edilmiştir.

Tamirden geçen caminin toprak dam olan üst yapı örtüsü, Kocabaş Köse adlı bir hayırsever tarafından saçla değiştirilmiştir. 1981 yı-

linda, vakıf tarafından, saç kaldırılıp üzeri kiremitle (kane) kaplanmıştır. R.Bağrıaçık, aynı yıl minarenin de vakıf tarafından yaptırıldığını belirtir.

Kahramanmaraş'ın "altı çarşı üstü cami" olan tek yapısıdır. Günümüzde altındaki çarşıda saraç esnafı yanında, ayakkabıcı ve tenekeci dükkânları sıralanmıştır.

4.3.1.16. Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Camii

Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Camii, şehrin kuzeyinde Gazi Paşa Mahallesi'nde yer almıştır. Restebaiye eskiden Beyazıtlı ailesinin yoğun olarak yaşadığı bir mevki idi.

Cümle kapısının üst kısmına yerleştirilen kitabeğe göre, H.1113/M.1701–1702 yılında önceki caminin yerine yeniden Osman Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Ayrıca avlunun güneydoğu köşesinin alt tarafında Maraş Mutasarrıfı Galip Paşa tarafından H.1319/M.1901 yılında bir çeşme yaptırılmıştır. İnşa edilen ilk cami hakkında bilgi bulunamamıştır. 1906 tarihinde uzun bir süreden beri harap halde bulunan cami, tamir ettirilerek tekrar ibadete açılmıştır. 1952 yılında yıkılarak yerine yenisi yapılmıştır. Bu dönemde caminin batısındaki hazire kaldırılarak bahçe tanzim edilmiştir. Önceki yapıdan sadece taş minare ilk haliyle kalmıştır. Pınarbaşı'ndan gelerek Çocuk Bahçesi'nden Akdere'ye inen yolun kuzeyinde yer alan caminin, güney duvarı önünde bir çeşme yapılmıştır.

4.3.1.17. Devecili Camii

Devecili Camii, Akçakoyunlu Mahallesi Devecili Mevkii'nde bulunmaktadır. İnşa kitabesine göre cami, H.1024/M.1615 yılında Kaya'nın oğlu Ebu Bekir tarafından yaptırılmıştır. 1990 yılında yıkılarak yenisi yapılan caminin inşa ve tamir kitabeleri depoda muhafaza edilmektedir. Cami, tamir kitabelerine göre, H.1152/M.1739–1740 ve H.1288/1871–1872 yıllarında onarım görmüştür. Ayrıca H.1325/M.1907 tarihinde de 200 kuruş harcama yapılarak tamir edilmiştir.

Devecili Camii, Batıpark'tan Ortaseki mevkisine geçiş yolu üzerinde bulunmaktadır. Cami, 1990'lı yıllarda yıkılarak tekrardan inşa edilmiş olup, caminin minaresi ilk yapıldığı haliyledir.

4.3.1.18. *Bey (Seyyid Mustafa Bey) Camii*

Caminin inşa kitabesinde Dulkadiroğullarından Murtaza Paşa'nın oğlu Seyyid Mustafa Bey tarafından H.1243/M.1827–1828 yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Camide inşa ve ayet kitabeleri bulunmaktadır.

Bunun yanında Besim Atalay, Bey Cami'nin Dulkadirzade Mustafa Paşa tarafından H.1133/M.1720 yılında tamir ettirildiğini belirtir. Besim Atalay'ın bilgiyi nereden temin ettiği belli değildir. Fakat Maraş'ta iki tane Dulkadir hanedanı mezarlığı vardır. Birisi Ulu Camii'nin önündeki mezarlık iken diğeri, Bey Camii haziresidir. Dulkadir Hanedanı'nın Mezarlığı olarak kullanılan iki mezarlıktan birisi olan bu mezarlığın yanındaki caminin önemi de büyüktür. Cami, şimdiki İsa Divanlı Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Cami etrafı eskiden genelde Dulkadirli ailelerinin oturduğu bir mekândı.

1210 depreminde yıkılan minaresi Şirikçi ailesi tarafından yaptırılmıştır.

Cami ibadete açıktır. Prof. Dr. Mehmet Özkarcı, Dulkadir hanedanına ait Hazirede 41 adet mezar bulunduğunu kaydeder. Şah İsmail'in bir kadın mezarı hariç tahrip ettiği Dulkadir âilesine ait meşhur mezar budur.

4.3.1.19. *Çukuroba (Hacı Hüseyin Efendi) Camii*

Çukuroba Camii, inşa kitabesine göre, 1669–1670 yılında Hacı Hüseyin Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı, banisinin ismiyle anılırken, günümüzde bulunduğu Çukuroba Mahallesi'nin adını almıştır. 9 Mayıs 1876 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicili'ndeki bilgilere göre, bugünkü Kız Meslek Lisesi civarında bulunan 123 zir'alık tarlanın yarısının camiye vakfedilmiştir. Zaten Kız Meslek Lisesi'nin bulunduğu mevkinin adı eskiden Vakıf Tarla olarak biliniyordu.

Cami, 1766–1767 yılında tamir ettirilmiştir. Bundan başka, 13 Ağustos 1876 tarihinde Hacı Hasan tarafından tamir ettirildiği kayıtlı-

dır. Cami avlusunun doğusunda bulunan abdest musluklarının bulunduğu hacmin kuzey duvarında yer alan kitabeye göre, burada II. Abdulhamit Han tarafından 1897–1898 yılında yaptırılan Dergâh bulunuyormuş. Dergâh daha sonra tahrip olmuştur. Cami minaresinin kaidesinde yer alan kitabeye göre minare, H.1133/M.1720–1721 tarihinde yapılmıştır (Özkarıcı, 2007: 111, 113-114).

Cami 1945 yılında yıkılarak, H. Mehmet Gündüz adında usta tarafından yenisi yapılmıştır. Caminin ilk halinden sadece taş minaresi kalmıştır. Cami son olarak 1959 yılında Osman Sandaloğlu önderliğinde taş malzemedен yeniden inşa edilmiştir. Sıvası pamuk sıvadır.

4.3.1.20. *Divanlı (Ahmet Paşa) Camii*

Divanlı Camii, caminin doğusundaki giriş kapısının üzerinde bulunan inşa kitabesine göre Zorlu (kel) beylerden Ahmet Paşa tarafından H.1101/M.1689–1690 tarihinde yapılmıştır. Caminin adı Ahmet Paşa'dır. Sonradan mahallenin adını almıştır. İnşa kitabesinde şunlar yazılıdır:

1.*Hâlâ sâkin-i Mer'aş olan Hazret-i Paşa*

Etdi Divanlı ma'bed-i mergub

2.*Göruben ma'bedi dedi ona tâm tarih*

Tul-ı takvâya Câmî'-i Ahmet Paşa

Sene 1101

İnşa kitabesinin sol tarafında bir de tamir kitabesi vardır. Bu kitabeğe göre cami, H.1210/M.1795–1796 tarihinde meydana gelen bir depremle yıkılmış ve H.1211/M.1796–1797 tarihinde halkın yardımıyla da tekrar yapılmıştır. Bu kitabede şunlar yazılıdır:

1.*Fart idüib hedm etmiş idi zelzele*

Sene 1210

2.*Nutk-ı himmetle temâm oldu hele*

Sene 1211

Avlunun doğu kapısında bir kitabe daha bulunmaktadır. Bu kitabede de şunlar yazılıdır:

1.*Bu gibi güzel hayra muvafık oldu ezmanın*

2. *Murâdını vire Allah Şirikci zâde el-Hâc Süleyman'ın*

1319

Kitabaya göre caminin H.1319/M.1901–1902 tarihinde Şirikci zâde Hacı Süleyman tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Avlunun doğu kapısına dua kitabesi yerleştirilmiştir. Bu kitabede şunlar yazılıdır:

1. *Allahümme yâ müfettiha'l-ebvab*

2. *İftah lenâ hayra'l-bab*

Bu kitabenin manası: “*Ey kapıları açan Allahım, bize de hayır kapılarını aç*”

Şehrin doğusunda, yüksek bir mevkiye inşa edilmiştir. Kahramanmaraş'ta iki şerefeli minareye sahip tek eski camidir. Tamir kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla cami depremler sonrasında 1796–1797 ve 1901 yıllarında tamirden geçirilmiştir.

Camide inşa, tamir ve dua kitabeleri bulunmaktadır. Cami, 1965 ve 1986 yıllarında da tamir görmüştür. Caminin bugünkü şeklini, H.1211/M.1796–1797 yılındaki onarımlarda aldığı düşünülmektedir. Minarenin de bu onarımlar sırasında yapıldığı sanılmaktadır.

Kahramanmaraş'ın Fransızlar'ca işgali sırasında Alman Eytamhanesi'nden Kümbet ve Divanlı'daki Kahramanmaraş halkına ateş edilmişti. Bunun üzerine, Mehmet (Eşbah) Efendi tarafından, oğlu Mustafa Eşbah ve arkadaşı Hacı Sabit Divanlı Camii minaresine çıkarılarak Eytamhaneye hücumla geçen çetelere yardım için görevlendirilmişlerdi. Eytamhanedeki Fransız ve Ermeniler Kümbet mezarlığındaki çetelere ateşe başladılar. Mustafa Eşbah ve arkadaşı Hacı Sabit, mezarlıktaki düşmanlara silah sıkışlardır. Bunu gören Fransızların işareti üzerine Amerikan Koleji'nden ve Eytamhane'den Divanlı Camii minaresi top ateşine tutulmuştur. Cami bu harbde yanmıştır. Harb sonrası Şirikçi ailesi tarafından yaptırılmıştır. Minare sonradan tamir edilmesine rağmen minarede hâlâ kurtuluş savaşının izlerini görmek mümkündür. Camiin son asırlar bânîliğini Şirikçiler ailesi yapmaktadır. Bu câmi daha önce de aydınlatmaya bağlı yangın geçirmiş olup bu yangın taşlarının çabuk dağılmasından bellidir.

4.3.1.21. *Şeyh (Şeyh Hüseyin) Camii*

Turan Mahallesi'nde bulunan caminin inşa kitabesi yoktur. Şeyh Turan Camii, şehirde Şih (Şeyh) Camii olarak bilinir.

Cami, Şeyh Hüseyin Dede tarafından yaptırılmıştır. Yapı ile ilgili en erken belge H.1092/M.1681 tarihlidir. Caminin de bu tarihlerden önce yapıldığı düşünülmektedir. İlk yapıldığı şekilde fazla bir değişiklik yoktur. Minare kaidesinde bulunan tamir kitabesine göre cami, H.1211/M.1796–1797 yılında minareyle birlikte onarımdan geçirilmiştir. Yapı, 1920 yılı başında Maraş Kurtuluş Savaşı sırasında top mermileri ile tahrip edilmiştir. Bu mermilerden birisi minareye isabet etmiş ve patlamamıştır. Bu patlamamış nordanfil mermisi caminin minaresinde hala durmaktadır. Bu mermi, I. Dünya Savaşı sonrasında önce İngilizlerin daha sonra da Fransızların işgaline uğrayan Kahramanmaraş'ın Kurtuluş savaşı sırasında, Fransız ve Ermenilerce Abarabaşı'ndan caminin minaresine sıkılmış fakat patlamadığı için günümüze kadar kalmıştır. Maraşlılar, bu minareye 'gazi minare' ismini vermiştir.

Minaresi orijinal olan caminin, Şekerli Camii'ne benzer bir planı bulunmaktadır. Cami, 1795 depreminde zarar gördüğünden onarım görmüştür. Minaresi Haznedarlı Camii minaresine benzemektedir.

4.3.1.22. *Şekerli (Ahmet Paşa-Yukarı Oba) Camii*

Kahramanmaraş'ın doğusundaki Turan Mahallesi Şekerli mevkiinde, Sarayaltı'ndan gelip Kuyucak'a dönen yolun kuzey köşesinde yer almaktadır.

Yapının inşa kitabesine göre, H.1107/M.1695–1696 tarihinde Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Bunun yanında son cemaat yerinin güney duvarında H.Zilkade 606/M.Nisan 1210 tarihli ikinci bir inşa kitabesi daha bulunmaktadır. Bu kitabe ile yapının şehirde "Anadolu Selçuklu Dönemi'ne" ait tek örnek olduğu tespit edilmiştir. Bu kitabenin, caminin yerinde önceden yapılmış sonra yıkılmış olan başka bir camiye ait olduğu düşünülmektedir. Çünkü bizde eski kitâbeleri bu şekil bir koruma âdeti vardır. Kaynaklarda caminin adı Ahmet Paşa olarak da geçmektedir. Buradan da, Divanlı ve Şekerli camilerini aynı şahsın yani Ahmet Paşa'nın yaptırdığı tahmin edilmektedir. Zâten Ahmed Paşa bu mahallenin insanıdır. Avlunun kuzey tarafında bulunan

medrese 1920'ye kadar faaliyetini sürdürmüş sonradan yıkılmıştır. Cami ilk yapıldığı halini önemli ölçüde korumaktadır. Cami 1856, 1888 tarihlerinde onarım görmüştür. Minaresi hasar görünce demir çemberlere alınmıştır. Cami en son 2000 yılında onarımdan geçirilmiştir.

Günümüzde caminin minaresine sarılmış demirden halkalar, yıldırım düşmesi sonucu meydana gelen çatlamların camiye hasar vermesini engellemek için geçirilmiştir.

Son dönem büyük âlimlerden Hafız Ali Efendi'nin talebesi Buhari hafızı Şakir Hoca bu camide görev yapmış hizmet götürmüştür. Bu mahalledendir.

4.3.1.23. Sarayaltı Camii

Sarayaltı Camii, İsa Divanlı Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Caminin inşa kitabesi yoktur. Caminin Hacı Mustafa Efendi tarafından düzenlettirilen H.21 Rebiü'l-evvel 1231/M.20 Şubat 1816 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Caminin de bu tarihler arasında inşa edildiği düşünülmektedir. Vakfiyede caminin ismi Hacı Mustafa Camii olarak geçmektedir. Arifi Paşa, "Maraş ve Elbistan'da Zulkadr (Dulkadır) Oğulları Hükümeti" adlı çalışmasında caminin kuzeyinde Dulkadir sarayı olduğu için camii ve mahallenin adını buradan aldığı kaydeder (Arifi Paşa, (5/35) H.1331: 697) 1952 yılında caminin üzeri ahşap kirişlemeli toprak dam ile örtülü imiş. Yapı, 1954 tarihinde yıkılarak yerine yenisi yapılmıştır. Bugünkü yapı ise 1958 yılında tamamlanarak ibadete açılmıştır. Önceki camiden, Maraşlı Hacı Mehmet Efendi ve oğulları tarafından yaptırılan H.314/M.1896–1897 yılında yaptırılan tek şerefli minaresi kalmıştır.

4.3.1.24. Adliye (Büyük Su) Camii

Adliye (Büyük Su) Camii, 1738 tarihli vakfiyeye göre, Ekmekçi Mahallesi'nde, Şeyh (Turan) Mahallesi sakinlerinden Ali b. Veli tarafından yaptırılmıştır. Zamanla yıpranan cami, 1957 yılında tekrar inşa edilmiştir. Eski yapıdan bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır (Doğan, 1999: 199). Vakfiyeye göre camiye şunlar vakfedilmiştir:

1- *Ekmekçi Mahallesi'ndeki Dobođlu Hamamı'nın Ali Efendi'ye dūşen 1/6 hissesi.*

2- *Hacı Mahmut ve Hacı Mustafa'nın Ayakkabıcı Çarşısı'ndaki 2 ayakkabıcı dükkânı.*

3- *Hayır sahipleri tarafından vakfedilen 200 kuruş.*

4- *Vakfiyeden elde edile gelirin önce cami masraflarına harcanması istenmiş, artan paranın ise 12 hisseye ayrılarak; 2 hisse caminin hatibine, 3 hisse imama, 2 hisse müezzine, 2 hisse ferraş çerağdara, 1 hisse loğkeşe ve 2 hisse de rehn saracına verilmesi gerektiği kaydedilmiştir.*

Maraşlı Tekerek ailesinden Sıddık Efendi'nin bu camide imamlık yapmasına izin veren ferman bulunmaktadır. Camii günümüzde ibadete açıktır. Maraş'ta Cumhuriyet döneminde halk tarafından satın alınan camiler arasında yer almıştır. Satın alanlar sonra devretmiş ve yaptırmışlardır.

4.3.1.25. *Çiçekli Camii*

Çiçekli Caminin, Seksenler (Kayabaşı) Mahallesi'nde XIX. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği düşünölmektedir. Önce ahşap kirişlemeli ve toprak damlı cami, 1956'da betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. 1887 tarihli arşiv belgesine göre, Hacı Mehmet Halit Efendi camiye bir dükkân, Emine Hanım ise bir cehre vakfetmiştir. Bunların yıllık kira geliri 200 kuruş olup bunun 150 kuruşunun imama verilmesi, 50 kuruşun ise caminin aydınlatılma masraflarına harcanması gerektiği belirtilmiştir. 4 Ocak 1915 tarihli belgede, cami görevlisi hakkında bilgi verilmiştir.

Mahalle ve cami, Maraş Milli Mücadelesi'nde önemli rol oynamıştır. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Veziroğlu Mehmet'in başkanlığında ilk toplantısını bu camide yapmıştır. Toplantılara Arslan Bey olarak tanınan Ali Arslan Toğuzata'da katılmıştır. Toplantılarda 15 kişilik bir komite teşkil edilmiş, alınan kararlar şehrin diğer mahallelerine ulaştırılmıştır.

Bu camide imamlığı genelde Ceridlizade Hasan Efendi'nin torunları rızâenlillah yapmıştır. Bu gelenek 1940'lara kadar devam etmiştir.

4.3.1.26. *Şeyh Müslim Camii*

Şeyh Müslim Camii, Divanlı–Haydarlı yolu üzerindedir. Yapım tarihi ve kimin tarafından inşa ettirildiği hakkında bilgi bulunamamıştır. Tarihi Divanlı Hamamı'nı geçtikten sonra yolun batısında yer almıştır. Yüksek bir yerde bulunduğundan, şehrin batı tarafındaki birçok yer görünür.

4.3.1.27. *Kazancı Camii*

Kazancı Camii, Divanlı Mahallesi'nde Kuyucak–Divanlı yolu üzerinde olup, yolun doğusuna düşmektedir. Caminin kuzeyinde öğrenciler kalmaktadır.

Caminin son dönemde yapılan tadilatı sırasında, mihrabda bir taş üzerinde “Ya Allah 1138” yazılı kitabe rastlanmıştır. Bu kitabe inşa kitabesi olmalıdır. Bu kitabeye göre cami, H.1138/M.1725 yılında inşa edilmiştir.

Cami Şekerli Camii'ne (1695) benzetilmektedir. Cümle kapısının üst kısmında yer alan H.1211/M.1796–1797 tarihli tamir kitabesine göre yapı, H.1210/M.1795–1796 yılında depremden zarar görmüş, bir yıl sonra da onarılmıştır. Kahramanmaraş'taki aynı depremden şehrin birçok camisi de hasar gördüğünden tamirat geçirmiştir.

4.3.1.28. *Nuh (Ahmet Efendi) Camii*

Nuh Camii (Ahmet Efendi), Turan Mahallesi'nde yapılmıştır. Harime girişi sağlayan cümle kapısının üst kısmına yerleştirilen cami inşa kitabesine göre, Ahmet Efendi tarafından H.1128/M.1715–1716 yılında yaptırılmıştır. 5 Ekim 1905 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicili'nde ise Nuh Efendi tarafından yaptırıldığı kaydedilse de muhtemelen Nuh Efendi camiye inşa ettirmeyip tamir ettirmiş olabileceği kaydedilmiştir. 1937 yılında Vakıflar tarafından şahıslara satılmış ve bir ara kapalı tutulmuş fakat daha sonra tekrar ibadete açılmıştır. Tahminen sel felaketinden büyük zarar görmüş ve 1906 yılında Eşbah zade Hacı Hüseyin Efendi tarafından tamir ettirilmiştir.

Kahramanmaraş'ın ulemasından olan Bahtiyar Efendi, bu camide ders vermiştir. Bu zat Sultan 5. Murat namına ithâfen İzahıssebil adlı bir kitap yazmış, fakat bastıramamıştır. Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nde Bulgurcu'nun müstahkem evindeki Fransız ve Ermeniler, Nuh Camii'ne taarruzda bulunmuşlardır.

4.3.1.29. Kümbet Camii

Kümbet Camii, Divanlı Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Eskiden Kümbet Mezarlığı iken günümüzde 12 Şubat İlköğretim Okulu yapılan yerin kuzeyindedir. Maraş Milli Mücadelesi sırasında Alman Eytamhanesine karşı taarruzda kullanılan cami, Amerikan kolejinden atılan 20 civarında top ateşiyle delik deşik edilmiştir. Ahşap tavanlı Camii 1986'da yıkılarak yerine betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. Cami, "Ölü Beya" lakaplı Mehmet Ölmez'in vasiyeti üzerine yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Yapımda halkın da yardımları olmuştur.

4.3.1.30. Deli Alili (Üryanoğlu Hacı Hasan) Camii

Cami inşa kitabesine göre, H.1211/M.1796–1797 tarihinde Üryanoğlu Hacı Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cami, Üryanoğlu Hacı Hasan Camii adıyla hayri vakıf²⁸ olarak yaptırılmıştır.

Deli Alili Camii, Dulkadir Türkmenleri tarafından kurulan Divane Alilü Mahallesi'ndedir. Cami, daha sonra mahallenin adıyla anılır olmuştur. Dumlupınar Mahallesi'nin eski adı da Deli Alili'dir.

Günümüzde Dumlupınar Mahallesi sınırları içindeki cami, Şazi Bey Camii'nden gelip batıya giden ve mahallenin ortasından geçen yolun güneyindedir. Cami 1990'lı yıllarda taş malzemeden yeniden inşa edilmiştir. Maraş'ta Cumhuriyet döneminde halk tarafından satın alınan camiler arasında yer alır. 1937 yılında Vakıflar tarafından satışa çıkarılınca hayır sahipleri tarafından satın alınmış ve tekrar ibadete açılmıştır. 1940 yılında toprak tabakası kaldırılarak üzeri kırma kiremit

²⁸ Hayri Vakıf: Geliri tamamen ve kısmen muhtelif hayır şart ve hizmetlerine tahsis edilmiş bulunan vakıflardır. Kullanım şekillerine göre ikiye ayrılır:

a) Doğrudan doğruya toplumun yararlandığı müesseselerdir. Okul ve camii gibi.

b) Gelirinden faydalanılan Akarlar'dır.

çatıyla kapatılmıştır. H.1373/M.1953–1954 yılında önemli bir tamirden geçirilmiştir. Tek şerefeli taş minare ise 1951 yılında yapılmıştır. 1994 yılında yıkılarak betonarme olarak yenisi yapılmış ve bugünkü cami 1998 yılında tamamlanmıştır. İnşa ve tamir kitabeleri bulunmaktadır.

4.3.1.31. Çarşıbaşı Camii

4 Mayıs 1871 tarihli vakfiyeye göre, Bostancı (Kurtuluş) Mahallesi'nde Miralay Bey tarafından yaptırılmış ve daha sonraları Yunus oğlu Hacı Ahmet Ağa tamir ettirmiştir. Cami, ahşap kirişlemeli düz toprak dam ile kapatılmış ve 1960 yılında yıkılarak yerine betonarme olarak yenisi yapılmıştır.

Çarşıbaşı Camii, Çarşıbaşı semtindedir. Kahramanmaraş Müftülüğü, Kurtuluş savaşı yıllarından Maraş'ın ünlü âlimlerinden biri olan Merhum Hafız Ali Efendi (Görgel)'nin müftülüğü (1929–1964) zamanının sonuna doğru, 1962'ye kadar, bu cami içinde yer almıştır.²⁹ Hafız Ali Efendi müftülüğü zamanında bütün fetva hizmetini burada vermiştir.

4.3.1.32. Kuyucak Camii³⁰

Kuyucak Camii, şehrin doğu mahallelerinden Kuyucak Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Kuyucak Çarşısı'ndan Barutçu Sokağı'na giden yolun doğusunda yapılmıştır.

1937 yılında Vakıflar tarafında satışa çıkarılan cami, Milli Eğitim tarafından alınarak yerine Turan İlköğretim Okulu yapılmıştır.

---

29 Müftülük bu tarihlerden sonra, Taş Medrese'ye taşınmıştır. Daha sonra da şimdiki Tarım İl Müdürlüğü'nün batısındaki binasına taşınmıştır.

30 Turan İlköğretim Okulu'nun internet sayfasında okulun yeri hakkında şu bilgiler verilmektedir: Halk arasındaki söylentiye göre caminin yerinde Hamidiye Tekkesi bulunmaktaymış. Sultan II. Abdülmamit devrinde tekkede birçok insanın eğitim görek önemli makamlara yükseldiği belirtilmiştir. I. Dünya savaşı yıllarında tekkenin faaliyetinin azaldığı ve binada Hamidiye Mektebi olarak eğitim yapılmaya başlandığı kaydedilmiştir. İlk ^{dönemde} bina iki katlı olarak ahşap malzemeden yapılmış ve bu haliyle çok uzun yıllar kullanılmış. 1961 yılında okul binasının güneyinde beton malzemeden 2 dersane ve tuvalet kısmı yapılmış ve ahşap binaya ilave edilmiş <http://okulweb.meb.gov.tr/46/01/400268/>

4.3.1.33. İsa Divanlı Camii

İsa Divanlı Camii, İsa Divanlı Mahallesi'ndedir. Mahalleye ismini vermiştir. Şehrin güneydoğusunda, Uyuz Pınarı'nın batısındadır.

Mihrabın alınlığında ve minarede yer alan inşa kitabelerine göre caminin, Kanuni Sultan Süleyman'nın saltanatı zamanında (1520–1566) İsa Divan'ın oğlu Hacı Osman tarafından H.976/M.1568–1569 yılında yapıldığı kaydedilmiştir. Mihrabın üst kısmında ve avludaki abdest musluklarının üst kısmında tamir kitabeleri yerleştirilmiştir. Caminin Maraş'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra inşa edilen ilk camilerden olduğu düşünülmektedir. Cami, 1959 yılında yıkılarak semt sakinleri tarafından betonarme olarak yeniden yaptırılmış ve 1961 tarihinde ibadete açılmıştır. Önceki camiden sadece kesme taş mihrap ve tek şerefeli kesme taş minare günümüze ulaşmıştır. Selçuklu geleneğine bağlı ve mahalli özelliklere uygun inşa edilen minare, Memluklu sanatının bazı özelliklerini de taşımaktadır. Caminin iki tamir kitabesine göre cami, H.1135/M.1722–1723 ve H.1238/M.1822–1823 yıllarında onarımdan geçirilmiştir. H.1238/M.1822–1823 yılındaki onarım, Hacı Dede Mehmet Efendi tarafından Antepli mimar Mehmet ustaya yaptırılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Güllü Hoca öğrencilerini burada okutmuş, Hafız yetiştirmiştir.

4.3.1.34. Tetiri Pazarı³¹ (Alacacılar-Alacalar) Camii

Alacacılar Camii ve Medresesi, yeri tam olarak tespit edilememekle beraber, tahminen şimdiki Hayrullah Mahallesi'nde Eski Hal civarında inşa edilmiştir. Müderris Dedezade Mehmet Hilmi Efendi'nin (1865–1928), caminin medresesinde talebelerine dersler verdiği belirtilmiştir. 1937'de Vakıflar tarafından satışa çıkarılmış ve camiyi satın alanlar camiyi yıkarak yerine kahvehane yapmışlardır.

---

³¹ Tetiri Camii ile ilgili başka bir bilgiye göre ise cami, Eski Hal'in başında ve Ulu Camii'nin batısında, üç yolun kavşak noktasında bulunmaktaymış. Cami yeri yola gitmiştir. Hücrelerinin olduğu yere ise Ankara Oteli inşa edilmiştir. Bu otel 1988 yılında yıkılarak yerine dükkân ve otobüs durağı yapılmıştır.

4.3.1.35. Kulağıkurtlu Camii

Yıkılarak betonarme olarak yeniden inşa edilen cami, Acemli Mahallesi'nin kuzeyinde, Kulağıkurtlu Mahallesi'nde (Şehit Evliya) dir. Kulağıkurtlu Camii'nin kuzeyi ve doğusunda Dükkanönü Çarşısı bulunmaktadır.

4.3.1.36. Akçakoyunlu Camii

Kahramanmaraş'ın Akçakoyunlu Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Devecili Camii'in doğusunda bir çıkmaz sokak arasındadır. Caminin 1978 tarihinde yerine yenisi yapılmıştır.

4.3.1.37. Mağaralı Camii

Mağaralı Mahallesi'nde Mağaralı Ökkeş Caddesi'nde inşa edilmiştir. İnşa kitabesi olmayan caminin vakfiyesine göre, yapı Cenevizoglu Hacı Mustafa Ağa tarafından H.1329/M.1911 tarihinde yaptırılmıştır. Cami, 1956 tarihinde yıkılarak yerine betonarme olarak yenisi yapılmıştır. İlk yapıldığı haliyle kalan minare, H.1331/M.1913 yılında yapılmış, 1973 yılında onarımdan geçirilmiştir.

4.3.1.38. Ağa Veli Camii

H.1229/M.1814 tarihli belgeye göre, Ağa Veli adında bir şahıs tarafından Kara Maraş'ta yaptırılmıştır. Kaynaklarda caminin geliri ve mütevellisi hakkında bilgiler verilmiştir. Günümüze ulaşmayan Caminin vakıfları ise şunlardır:

- 1- 642 kilo buğday (tutarı 6420 kuruş)
- 2- 531 kilo arpa (tutarı 3179 kuruş)
- 3- Resm-i kevvare (yıllık tutarı 198 kuruş)
- 4- Rüsüm-u adet-i ağnam (yıllık tutarı 3000 kuruş)

4.3.1.39. Pir Hüseyin Camii

Günümüze ulaşmayan cami, Duraklı Mahallesi'nde yapılmıştır. Cami, H.1230/M.1815 tarihli arşiv belgesine göre Pir Hüseyin adında bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca 1852 ve 1904 tarihi arşiv belgelerinde cami görevlileri hakkında bilgiler verilmiştir.

4.3.1.40. Hamuroğlu Hacı İmam Camii

Kaynaklarda, Çavuşlu Mahallesi'nde olduğu anlaşılmıştır. Günümüze ulaşmayan caminin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı belli değildir. Bunun yanında 1745 ve 1793 tarihli belgelerde cami görevlileri hakkında bilgiler bulunmuştur. Buradan, caminin XVIII. yüzyılda mevcut olduğu anlaşılmıştır.

4.3.1.41. Kadı Müslihiddin Camii ve Buk'ası

Günümüze ulaşmayan Kadı Müslihiddin Camii ve Buk'ası, Kadı Müslihiddin tarafından Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Cami hakkında ilk bilgilere XVII. yüzyıl vakıf kayıtlarında rastlanılmaktadır. 1694-1695 tarihlerinde Kadı Müslihiddin Vakfı'nın günlük 4 akçe gideri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1719, 1831 ve 1914 tarihli arşiv belgelerinde cami ve buk'ada görev yapan şahıslarla ilgili bilgiler olduğu kaydedilmiştir.

4.3.1.42. Haydarlı Camii

Haydarlı Camii, Kayabaşı Mahallesi'nde Haydarlı mevkiinde bulunmaktadır. Çiçekli'nin doğusundadır. Cami inşa kitabesine göre, H.15 Rebiu'l-ahir 1324/M.8 Haziran 1906 yılında inşa edilmiştir. 1937 yılında Vakıflar tarafından satışa çıkarılınca, halk tarafından satın alınarak tekrar ibadete açılmıştır. Cami, 1985 yılında yıkılarak betonarme olarak yenisi yapılmıştır. Bugünkü halini 1993'te almıştır. Caminin inşa kitabesi avlunun doğu duvarına yerleştirilmiştir. Nesih hat ile yazılan kitabede şunlar yazılıdır:

1- Binası tarih hicri

2- Bin üçyüz yirmi dördünde

3- *Sağadi kulların hayrı*

4- *Hadisu'd-dalıdır deyu*

5- *15 Rebiu'l-ahir sene 1324*

Haydarlı Camii son zamanlara kadar dikdörtgene yakın planda üzeri toprak damla örtülü bir yapı halinde olup minaresi de ahşaptı. Sonradan eski yapı yıkılmış ve cami güney yönünde genişletilerek, kare plana yakın bir şekilde, Kahraman Kırmacı, eşi Elif Kırmacı ve oğulları Murat Kırmacı ile mahalle halkının maddi yardımlarıyla yeniden inşa edilmiştir. Maraş'ta Cumhuriyet döneminde halk tarafından satın alınan camiler arasında yer alır.

4.3.1.43. *Evezaniye (Âlemlî) Camii*

Evezaniye (Âlemlî) Camii, Sakarya Mahallesi'nde bulunan Barutçu Sokağı'nda inşa edilmiştir. Caminin kuzeyinden geçen yol Kuyucak'a ve Sarayaltı'na ulaşır. Batısından inen yol ise Sarayaltı'ndan Bey Camii'ne ulaşan yola bağlanır.

Cami inşa kitabesine göre, H.1176/M.Temmuz 1762 yılında yapılmıştır. Cami 1960 yılında harabe halde iken yıkılmış ve betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. Tek şerefeli minaresi ile inşa kitabesi orijinaldir. 1937 yılında Vakıflar tarafından satışa çıkarılınca, mahalleli tarafından satın alınmış ve ibadete açık tutulmuştur.

Cami 1965 yılında yıkılıp yeniden yapılmıştır. Caminin kuzey batısında yer alan minaresi orijinaldir.

4.3.1.44. *Duraklı (Ali Bey) Camii*

Duraklı Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Kuyucak ile Atoloğu yolunun üzerinde bulunmaktadır. Caminin doğu tarafından geçen yol Kumbet'e ulaşır.

Caminin inşa kitabesi olmadığından yapım tarihi bilinmemektedir. Fakat arşiv belgelerine göre yapının, Dulkadirzade Ali Bey tarafından H.1221/M.1806–1807 tarihinde yaptırıldığı belirtilmektedir. Yapı, cümle kapısının üst kısmında ve minarenin kaidesinde bulunan kitabelere göre, H.1291/M.1874 ve H.1314/M.1896–1897 yıllarında tamir edilmiştir. Minaredeki kitabeyle göre minare, H.1291/M.1874 tarihinde

Şirikçi oğlu Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cümle kapısının üst tarafındaki H.1314/M.1896–1897 tarihli kitabeye göre, yapının tamirini Nakşibendî Şeyhi Darendelizade Mehmet Hilmi Efendi yaptırmıştır. Daha sonra 1900, 1970 ve 1994 yıllarında onarımdan geçirilmiştir.

Avlunun doğusunda üç katlı küçük medrese ile batı tarafında üç mezar bulunmaktadır. Mezarların şehrin kurtuluş savaşında şehit düşen üç gence ait olduğu belirtilmektedir. Cami daha önce var olan bir caminin tamiriyle Darendeli ailesi tarafından yaptırılmıştır. Darendeli ailesinde çıkan âlimler-şeyhler genelde hizmetlerini bu cami ve müştemilatları içinde yapmıştır.

4.3.1.45. Dede Mehmet (Çınarlı) Camii

Dede Mehmet (Çınarlı) Camii, Sakarya Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami, Bey Cami'nden gelip Sakarya'ya giden yol üzerindedir.

Cami, inşa kitabesine göre, 1671–1672 yılında Dede Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde Çınarlı Camii olarak bilinmektedir. 1963 ve 1973 yıllarında bazı onarımlardan geçirilmiştir. Minaresi 1973 yılında yapılmıştır. İnşa ve ayet kitabeleri bulunmaktadır.

4.3.2. Medreseler

Medreseler, bir eğitim kurumudur. Genellikle camilerle birlikte inşa edilmiştir. Böylece camiler, etrafındaki medreseler ve talebe yurtları gibi sosyal kurumlar ile külliye özelliği taşımıştır. Binalar ise, şehir mimarisinin önemli bir bölümünü oluşturan bu külliyeler ile merkezi çarşıların etrafına yapılmıştır.

Kahramanmaraş'ta 1867 yılında 33 adet, 1885 yılında 335 talebesi olan 25 adet (Doğan, 1999: 229), 1898 yılında 25 adet, 1901 yılında 23 adet medrese tespit edilmiştir.

1901 Tarihli Maarif Salnamesi ve Besim Atalay'ın verdiği bilgiler doğrultusunda, XX. yüzyılın başlarında Kahramanmaraş'ta eğitim faaliyetlerine devam eden medreseler şunlardır: Alacalar Medresesi, Şazi Bey tarafından Şazi Bey Camii'nin avlusunda inşa edilen Şaziye Medresesi, Hacı Ali Efendi tarafından Nakıb Camii'nde kurulan Nakıb

Medresesi, Hacı Mahmut Efendi tarafından kurulan Sarayaltı Medresesi, Çarşıbaşı Camii'nde kurulan Çarşıbaşı Medresesi, Murtaza Paşa tarafından Divanlı Camii avlusunda kurulan Divanlı Medresesi, Dulkadirli Beyleri'nden Seyyid Ali Bey tarafından Duraklı Mahallesi'nde kurulan At Oluğu Medresesi, Nuh Efendi tarafından Kuyucak'ta kurulan Nuh Medresesi, Hacı Hasan Ağa tarafında Kayabaşı'nda kurulan Kayabaşı Medresesi, Çiçekli Medresesi, Delil Ali'de kurulan Hacı Hüseyin Medresesi, Taş Medrese, Hatuniye Medresesi, Bağdadiye Medresesi, Kadiriye Medresesi, Nebeviyye Medresesi, Kalender Paşa Medresesi, Acemli Medresesi, Nakıb Medresesi, Şazi Bey Medresesi, Bektutiye Medresesi. Bu medreselerden Taş, Hatuniye, Bağdadiye, Kadiriye ve Nebeviyye Medreseleri ünlüdür.

Kahramanmaraş'ta bunlardan başka bazı mescid ve cami avlularında dahi üç-beş odalı küçük medreseler yapılmıştır. 1910'lu yıllarda bu medreselerde, üç yüzden fazla talebenin ilim öğrendiği bildirilmiştir.

Bunun yanında, Karakızzade Medresesi adıyla kayıtlı bir medrese daha tespit edilmiştir. Hafız Ali Kütüphanesi'nde 121YZ121b demirbaş numarasıyla kayıtlı ve H.1133/M.1720–1721 tarihli “Hülasatün fi İlmi'l Hisab” adlı bir kitap bulunmaktadır. Bu kitab “Karakızzade Medresesi”nde Bahaüddin Muhammed el-Amili tarafından yazılmıştır.

Gerek Hafız Ali Efendi gerek Yaşar Alparslan kütüphanesinde bulunan kitaplar özellikle el yazmaları tarandığında istinsah yerlerine bakarak başka medrese adları bulmakta mümkündür.

4.3.2.1. Taş (Rad) Medrese

Taş Medrese, Kurtuluş Mahallesi'nde, Ulu Camii'nin kuzeybatısında, Köprübaşı denilen mevkide kurulmuştur. Günümüzde mescid işlevini sürdürmektedir.

Medresenin inşa kitabesi yoktur. Fakat Alaüddeve Bey'in 1500 tarihli vakfiyesinde “... *mezkur vakıf (Alaüddeve) Maraş'ta içinde medrese talebesi ile mahalle ahalisinin namaz kılmaları için bir mescid ile birlikte Medrese-i Taş bina eyledi*” denilmiştir. Buradan caminin Alaüddeve Bey tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Alaüddeve Bey, 1510 tarihli vakfiyesinde ise, Taş medreseyi mescid ile birlikte bina eylediğini, mescidin doğu tarafında mescid imamı için bir de de-

ğirmen bina ettiğini kaydetmiştir. 1920'li yıllara kadar faaliyetini devam ettirmiştir. Yapı ilk yapıldığı özelliklerini önemli ölçüde korumaktadır. 1937 yılında satışa çıkarılmış, fakat tarihi özelliğinden dolayı kapalı tutulmak şartıyla satışından vazgeçilmiştir. Medrese 1960 yılında onarımdan geçirilerek mescidin kubbesi betonla kapatılmıştır. 1991 ve 1992 yılları arasında tekrar restore edilmiştir. Örtü sistemleri, üstten kurşun levha ile kaplanmıştır.

Vakfiyeye göre Taş Medrese, talebeler ve mahalle sakinlerinin ibadet edebileceği bir mescid ile birlikte inşa edilmiştir. Medresenin doğusunda bulunan Hatuniye değirmeni ve arsası, Maraş Bedesteni'nin yarısı ile birçok köy ve mezra medreseye vakıf olarak kaydedilmiştir. Medrese için vakfedilen taşınmazlardan elde edilen gelirler medrese talebelerine dağıtılmaktadır.

Besim Atalay medresenin 126 m² alan üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Eskiden avlunun batısında altlı-üstlü medrese hücreleri bulunduğu kaydedilmiştir. Bu odaların birisinin müderrise, diğerlerinin talebelere ayrıldığı bildirilmiştir. İki katlı olduğu kaydedilen medresenin üst katı bugün yoktur.

Kümbet portalinin zikzaklı kemeri, Bursa'da Orhan Gazi Camii son cemaat yeri orta kemeriyle aynı gruba giren, Beylikler devri üslubuna girer. Eyvanlı medresede ana eyvanın yerini, dikdörtgen planlı sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülü mescid almıştır. Mescid ile kümbet arasındaki düz beton damlı iki oda sonradan eklenmiştir. Böylece dışarıda kalan türbe kapısı ile medresenin bağlantısı kesilmek istenmiştir. Türbenin sonradan yapıldığı tahmin edilmektedir. Avlunun batısında da aynı doğudaki gibi eyvan ve odaların olduğu sanılmaktadır. 1901 yılında Hacı Mehmet Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede, 25 talebenin öğrenim gördüğü tespit edilmiştir.

1947 yılına kadar bakımsız olarak kalmıştır. İlk Kahramanmaraş Müzesi, Türk müzeciliğinin kuruluşunun 100. yıldönümünde, Albay H.Nuri Yurdakul tarafından Taş Medrese ve Mescidi'nde 1947 yılında açılmış ve 1961 yılına kadar müzecilik faaliyetleri burada yapılmıştır. 1962-1982 yılları arasında il müftülük binası, 1991-1992 onarımından sonra da kütüphane olarak kullanılmıştır.

1. Medresenin vakıfları şunlardır: Zımmi köylerinden Zeytun'a bağlı Venk Köyü'nün cizye gelirlerinin hububat ve bağlarının öşrü, adet-i ağnamı ve sair rüsumunun tamamı serbestlik tariki üzere vakfedilmiştir. 1563'de köyün cizye gelirinin 10600 akçe, diğer gelirleri ise 13093 akçe olduğu belirtilmiştir.

2. Venk Köyü'nde bir değirmen

3. Aksu Nehri'nden ayrılan kol ile Karahayıt Nahiyesi ve bu nahiyeye bağlı mezraların pirinç tarlaları

4. Taş medresenin talebelerine Bezzazistan'nın yarısı

5. Maraş'ın Külahdar Pazarı'nda 1500 akçe yıllık geliri olan on adet dükkan

6. Maraş'da 250 akçe yıllık geliri olan bir adet değirmen

7. Hatun değirmeni yanında bulunan bir arazinin yarı geliri. Bu arazinin 1525'deki geliri 710 akçe, 1563'de ise 200 akçe olduğu kaydedilmiştir.

8. Taş medrese yakınında müderris ve imama ait iki ev

9. 1563'de zımmiler tarafından ziraat edilen mezralar. Bunlardan Ayrıtlı Mezrası'nın geliri 710 akçe, Adaca Mezrası'nın geliri 250 akçe, Çınarcık Mezrası'nın geliri 710 akçe Küredialtı Mezrası'nın 256 akçe, Sultan Bağ Mezarası'nın 448 akçe, Kulca Mezrası'nın 266 akçe olduğu belirtilmiştir.

10. Zeytun Köyü'nde bir bağ. Bağın 1563'deki yıllık gelirinin 800 akçe olduğu kaydedilmiştir.

11. Zeytun Köyü'nde bir arazi

12. Aynı köyde iki bağ

4.3.2.2. Hatuniye Medresesi

Hatuniye Medresesi'nin, Alaüddevle Bey'in eşi Şems Hatun adına Hatuniye Camii yanında 1500 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. Külliye'nin bir parçası olup caminin doğu tarafındadır. Medresenin, 1910'lu yıllarda, 216 m² olup alt ve üst olmak üzere sekiz oda ve bir dersaneden oluştuğu kaydedilmiştir.

Şems Hatun Külliyesi'nin bir parçası olan medresenin taçkapısının alınlığında yer alan inşa kitabesi tahrip olduğu için yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Alaüddeve Bey Vakfiyesi'nde medresenin adı geçmektedir. Caminin doğusuna yapılan medrese 1920'li yıllara kadar kullanılmış ve günümüze sadece taçkapısı kalmıştır. Yapının adı 1910'lu yıllarda Gülşen-i Maarif Okulu olarak geçmektedir. Bu okulda 1901 tarihli Maarif Salnamesine göre 50 talebinin öğrenim gördüğü belirtilmiştir.

Medresenin 1500 tarihli vakfiyeye ve tapu tahrir defterlerine göre vakıfları şunlardır: Maraş Pazarı'nda Hatuniye Hamamı, hamamın yanında 8 dükkân, pazarda 6 dükkân, Köşkerler Çarşısı'nda 2 dükkân, Taçduman pınarının yarısı, Hacı Ali Habbaz Bostanı yakınında bir arazi, Aynü'l Arus Köyü'ne bağlı Hatun Mezrası'nda bir değirmen, Hatuniye Medresesi'nin üst tarafında bir değirmen ve birçok köy ve arazi, Fırınz'da bir bağ, Elbez Köyü'nün yarısı, Güvercinlik Nahiyesi ve Zilli Han Köyü'nün ¼'ü, Maraş'ta Katip Hayreddin'in evinin yanında bulunan yıllık geliri 30 akçe olan nar ağaçları, Şems Hatun Mescidi yukarısında bulunan bir değirmen (1563'de değirmenin harap olduğu kaydedilmiştir), Şems Hatun'un ruhu için cüz okuyana Ekiz Köyü'nün yarı geliri (1563'de köyün vakıf hissesinin yıllık geliri 1024 akçe olarak kaydedilmiştir). 1901 yılında medresenin müderrisi İsmail Efendi idi. Aynı yıl medresede 50 talebinin öğrenim gördüğü tespit edilmiştir.

4.3.2.3. *Nebeviyye (İmaret) Medresesi*

Alaüddeve Bey'in 1500 ve 1510 tarihli vakfiyelerine göre medresenin, Ulu Camii'nin kuzeyinde Nebeviye İmaretine bitişik olarak inşa edildiği belirtilmektedir. Medrese, imaretle birlikte külliye olarak yaptırılmıştır.

İmarete bitişik olmasından dolayı medrese bazı belgelerde İmaret-i Nebeviye Medresesi şeklinde geçmektedir. Halk arasında Darülfünun denildiği de belirtilmektedir.

Medresenin vakıfları arasında, Maraş'ta birçok bağ, köy ve arazi ile Şakirdoğlu Değirmeni ve Aymalu (Ağaç Bükü) Mezrası'nda Hatun Değirmeni bulunmaktadır. Buralardan elde edilen gelirle İlim talebeleri ve şehre gelecek misafirlere yemek ikram edileceği belirtilmiştir.

Nebeviyye Medresesi'nin, 93 arşın kare³² (70.494 m²) bir alan üzerine kurulduğu belirtilmiştir. 1914 yılında medresenin müderrisliğini Dayızade Hacı Mehmet Efendi yapmıştır. Dayızade Hacı Mehmet Efendi şehrin kurtuluş mücadelesinde de aktif rol üstlenmiş, kimsesizlerin koruyucu ve kollayıcısı olmuştur. Aynı dönemde medresede 50 talebenin öğrenim gördüğü bildirilmiştir.

Alaüddevele Bey'in 1500 tarihli vakfiyesinde medresenin vakıfları şunlardır: Üngüt Köyü yakınlarındaki Kazmaburnu ismindeki arazi ile Höyüktepe Mezrası, İmalı Köyü'nde bir değirmen, Maraş'ta Şakirdoğlu ismiyle bilinen bir değirmen, Kazantepe Köyü, Ceyhan Nehri'nden sulanan pirinç tarlalarının gelirinden 120 Eşrefi para (bu paranın medrese talebelerine verilmesi şart koşulmuştur).

Alaüddevele Bey'in 1510 tarihli vakfiyesine göre ise medreseye şu yeni vakıflar eklenmiştir: Maraş'a bağlı Kirman Köyü, Zeytin Kaplıcası'nın geliri, Zeytin Köyü'nün cizye gelirinden 20 Eşrefi lira, medresenin talebeleri için Maraş Bedesteni'nin kıst gelirinden 5 Eşrefi lira geri kalanı ise ulemaya tahsis edilmiştir.

1563 tarihli Maraş Tahrir Defterinde medresenin vakıfları şu şekilde kaydedilmiştir: Yıllık geliri 1500 akçe olan Maraş'taki Şakirdoğlu değirmeni, yıllık geliri 256 akçe olan Üngüt Köyü'ndeki Aydoğan, Deliklitaş ve Seki Kışlası arazileri, yıllık geliri 2416 akçe olan Köseceköy veya Köprüağzı Köyü ile birlikte Taşlı Seki ve Kara Sevmek köyleri, yıllık geliri 2113 akçe olan Yenicekele'ye bağlı Heyik Köyü'nde Küçük Dere yakınında 2113 akçe geliri olan arazi, Urfa Sancağı'na bağlı Araban Nahiyesi'nin Erdemil Köyü'nde bulunan bir değirmen.

4.3.2.4. Kalender Paşa Medresesi

Kalender Paşa tarafından Çavuşlu Mahallesi'nde kurulmuştur. Beyazıtlı Medresesi'nin harap olması üzerine, burası Kalender Paşa tarafından yeniden yaptırılmış ve medrese bundan sonra Kalender Paşa Medresesi olarak anılmaya başlamıştır. 1901 yılı Maarif Salnamesi

---

³² Mimar arşını, Osmanlı Tarih Lûgatı'nda 75.80 m (Sertoğlu, 1986: 19) olarak belirtildiğine göre, Nebeviyye (İmaret) Medresesi 70.494 m²dir.

verilerine göre, İsmail Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 50 telebenin öğrenim gördüğü belirtilmiştir. Medrese 430 arşın karedir. Bu da günümüzdeki metre hesabıyla 325.94 m² etmektedir.

Medrese, 1 Ocak 1807 tarihli vakfiyeye göre, Maraş ve Trablusşam Beylerbeyi Beyazıtzaade Kalender Paşa tarafından fevkani yapılan derslane ile 32 odadan ibaret olduğu belirtilmiştir. Medresenin 1920'li yıllara kadar işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Kalender Paşa'nın 1807 tarihli vakfiyesine göre medreseye, Suk-i Sultani'de (Saraçlar Çarşısı) Hatipzadeler ile ortak olduğu iki katlı ve 48 odadan oluşan hanın yarı hissesi, Havancı, Kuyumcu ve Köşger çarşılarındaki toplam 5 dükkan ile 1 kahvehaneyi vakfetmiştir. Ayrıca, Mehmet Efendi'nin vefat edinceye kadar medresede hem müderris hem de vakfın mütevellisi olduğunu, müderrisin talim ve tedris-i fûnun etmesini istemiştir.

Kalender Paşa, vakıftan elde edilen gelirin gerekiyorsa öncelikle medresenin tamirine ayrılmasını, her sene "loğkeş"e 50 kuruş verilmesini, medresenin sofalarında kullanılması için 12 tane kandil ilave edilmesini, geri kalan paranın da medrese talebelerine dağıtılmasını istemiştir. Müderrise, vakfettiği tarladan elde edilen gelirin verilmesini belirtmiştir. Medresede eğitim gören talebelerden biri taşraya gider ve 60 gün içinde geri gelmezse medreseden ilişığının kesileceğini bildirmiştir. Bunun yanında 1884 tarihli vakfiyede, medresede müderrislik yapan İsmail Efendi'nin senelik maaşının 1200 kuruş olduğu kaydedilmiştir.

4.3.2.5. *Acemli Medresesi*

Medrese, Beyazıtlı ailesinden Hacı Abdullah Bey'in oğullarından İskender Bey tarafından, kendi adıyla, kalenin batısındaki Acemli Mahallesi'nde XVII. Yüzyılın ortalarına doğru yaptırdığı külliye'nin bir parçasıdır. Evliya Efendi tarafından 1912–1914 yılları arasında bugünkü cami inşa edilmiştir. Medrese, caminin doğu ve batısında iki katlı olarak inşa edilmiştir. 1862 tarihli vakfiye ve 1901 tarihli Maarif Salnâmesi'nde burada eğitim ve öğretimin devam ettiği belirtilmiştir. 1963 ve 1987 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiştir. Son onarımda, duvarlar sıvanarak badana yapılmış, ahşap mal-

zemeler ile çatı yenilenmiştir. Günümüzde medresenin bir bölümünde öğrenciler kalmakta, diğer bölüm ise Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır.

Fethullah oğlu Koca Emin Ağa tarafından 1862 yılında düzenlenen vakfiyede, medresenin faaliyetini sürdürdüğü ve medresenin müderrisinin Evliyazade Seyyid Mustafa Efendi olduğu kaydedilmiştir. 1901 tarihli Maarif Salnâmesi'nde ise, medresenin müderrisinin Evliyazade Ahmet Efendi olduğu ve aynı yıl medresede 10 talebenin öğrenim gördüğü belirtilmiştir.

4.3.2.6. Bektutiye (Kadı) Medresesi

Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Kadı (Bektutiye) Medresesi denilen medresenin, Nasreddin Mehmet Bey (1399–1442) tarafından XV. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmıştır. Alaüddevle Bey'in 1500 vakfiyesinde bu medreseyi tamir ettirdiğini, 1510 tarihli vakfiyede ise yanına kendi adını verdiği Alaüddevle Mescidi'ni eklediği kayıtlıdır. Medreseye Bektutlu Cemaati hizmet ettiğinden medreseye bu isim verilmiştir.

Medresenin adı kaynaklarda Bektutiye Medresesi, Kadı Medresesi, Nasreddin Mehmet Bey Medresesi olarak da geçmiştir. Bunun yanında bazı kaynaklarda Taş (Rad) Medresesi'nin, aynı zamanda Bektutiye Medresesi ve Bağdadiye Medresesi olarak da anıldığı belirtilmiştir. Fakat bu üç medrese birbirinden ayrı yapılar olup Taş Medrese dışındaki iki medrese yıkılmıştır.

1901 yılında medresenin müderrisinin Hacı Osman Efendizade Mehmet Efendi olduğu ve bu yıllarda medresede 50 talebenin öğrenim gördüğü kaydedilmiştir. Medresenin Dulkadir Beyliği zamanında Maraş'ta inşa ettirilen ilk medrese olduğu belirtilmektedir. Besim Atalay'a göre medrese, Alaüddevle Bey tarafından on odalı olarak yaptırılmıştır.

Alaüddevle Bey, 1500 tarihli vakfiyesinde medreseye şu vakıfları yapmıştır: Elbistan'da Güvercinlik Köyü ile köyde Çeltik tarlasında çalışanlar için yaptırılan 40 ev, pirinç üretimi için 100 öküz, Kara Hayıt Nahiyesi ile buraya bağlı bulunan Çağırğan Köyü'nün su kanalları, Bektutlu cemaatinin adet-i ağnam ve sair rüsumu, Maraş'a bağlı Ara-

ban Nahiyesi'ndeki Ertal su kanalının 1/8'i, Elbistan'a bağı Aynü'l Arus Mezrası.

Alaüddeve Bey, 1510 tarihli vakfiyesinde medreseye şu vakıfları yapmıştır: Elbistan'da Güvercinlik Köyü, Kara Hayıt Nahiyesi, Maraş Bedesteni'nin hâsılatından ulemanın hissesine düşen kısmının yıllık 20 Eşrefi lirası, Zeytin bahçeleri.

Alaüddeve Bey, 1510 tarihli vakfiyede, Bektutiye Medresesi'nde görev yapacak müderriste bulunması gereken özellikleri de şu şekilde sıralamıştır: Tefsir, hadis ve akli ilimlerden tedrisi mutad olan nafiayı okutmaya muktedir olması, Hanefi Mezhebi'nden olması, Akli yerinde, tabiatı doğru, tahriri geniş, güzel ahlaklı, şarap içmekten ve mükeeyifat peşinde koşmaktan uzak, gözlerinde sakatlığı olmayan, Adetten tatil günleri olan Salı ve Cuma günleri hariç, diğer günlerde derse devam etmesi.

1525 ve 1563 tarihi Maraş tahrir defterlerinde Bektutiye Medresesi ve Bektutiye Camii'nin vakıfları birlikte verilmiş olup vakıflar şu şekilde kaydedilmiştir: Maraş Bedesteni'nin yanında bulunan ve yıllık geliri 750 akçe olan 5 dükkân, yıllık geliri 500 akçe olan Kilisecik Mezrası, 1525 yılındaki geliri 10014 akçe, 1563 yılındaki yıllık geliri 12299 akçe olan Elbistan'a bağı Güvercinlik Köyü.

Buna ek olarak Pazarcık'a bağı Kırkısa diğeri adıyla Türbe Köyü'nde Sazlık adlı arazi, yine Pazarcık'a bağı Kızılbük Köyü'nün yarısı Bektutiye Medresesi'ne tahsis edilmiştir.

Bektutiye Medresesi'nin 1526'daki geliri 18066 akçe olarak kaydedilmiştir. 1761 tarihli arşiv belgelerine göre, Ulukışla ile Karapınar arasında bulunan Horti Hanı'nın civarında iskan edilen Kara Beğdil Cemaati'nin Bektutiye Medresesi'nin evkaf reayası olduğu bütün vergilerinin medreseye vakfedildiği belirtilmektedir. 1694–1695 yıllarında medresenin günlük gelir-gideri 9 akçe olarak kaydedilmiştir. 1540, 1694, 1780 ve 1800 tarihli belgelerde medrese müderrisleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Son zamanlara kadar mevcut bulunan medrese, caminin kuzey batısında, kâgir ve iki katlı inşa edilmiştir. İlk katı cemaat tarafından sohbet amaçlı olarak kullanılırken, ikinci katı ise talebeler tarafından

kullanılmıştır. Daha sonra burası yıkılarak, yerine caminin batısında yenisi yapılmıştır. Medrese, 1990'lı yıllarda restore edilmiştir.

4.3.2.7. Bağdadiye Medresesi

Bağdadiye Medresesi, Dulkadir Beyliği hükümdarı Alaüddeve Bey'in 1500 tarihli vakfiyesine göre, Maraş Ulu Camii'nin kuzeyinde kendisi tarafından yaptırılmıştır. Alaüddeve Bey, 23 Nisan 1510 tarihli vakfiyesinde ise, Ulu Camii'nin yanına Büyük Bağdadiye Medresesi'ni inşa ettirdiğini ve medresenin avlusunda birbirine bitişik odalar yaptırıldığını ifade etmiştir. Besim Atalay medresenin Maraş'ta önde gelen medreselerden birisi olduğunu belirtmiştir. Günümüze ulaşamayan medresenin, XX. yüzyılın başlarında varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Alaüddeve Bey'in 1500 tarihli vakfiyesine göre medresenin vakıfları şöyledir: Zımmi köylerinden Yenice kale karyesinin cizyesi, Yılangöz karyesi, Üngüt civarındaki Hasis Tepesi Mezrası'nın şer'i ve örfi rüsumunun tamamı, İrtıl Köyü'nün yarısı ve aynı köyde bulunan piriç tarlaları ve 2 değirmen, Halkalı Cemaati'nin vergileri (Bu vergi medresedeki talebelere ayrılmıştır.), Maraş Bedesteni'nin batı tarafında bulunan 10 dükkân, Maraş'ta Kefşerciyân (Ayakkabıcılar) Çarşısı'ndaki 12 dükkânın kirası³³

1563 tarihli Maraş tahrir defterinde medresenin vakıfları şöyle kaydedilmiştir: Maraş Bedesteni'ne bitişik yıllık geliri 750 akçe olan 5 dükkân, Akçakoyunlu, Yusuf hacılı ve sair cemaatlerinin ziraat edip kışladıkları Hasan tepesi Mezrası'nın gelirinin yarısı, Yenice kale Nahiyesi'ne bağlı Tirkeşlü Köyü yıllık geliri olan 16000 akçelik gelirin yarısı.

Vakıf ve tapu tahrir defterlerine göre, 1694'de Yenice kale cizye gelirinden senede 6725 akçenin Bağdadiye Medresesi vakfına verilmesinin kararlaştırıldığı kaydedilmiştir. Bu gelirin 1834 yılına kadar aralıksız devam ettiği belirtilmiştir. 1693-1694'de medresenin günlük ve

---

³³ Bu dükkânların kiralarının, medrese talebeleri arasında paylaştırılacağı belirtilmiştir. Ala derecede olan talebelere 1 hisse, evsat derecede olan talebelere 1/3 hisse, edna derecede olan talebelere ise yarım hisse verilmesi istenmiştir.

altı aylık giderleri günlük 4 akçe, altı aylık 720 akçe, 1694-1695’de ise aylık 120 akçe gideri olmuştur.

Maraş Eyaleti Evkaf Defteri’nde Bağdadiye Medresesi’nin 1693–1694 yılında günlük gelirin 4 akçe, altı aylık gelirin 720 akçe olduğu kaydedilmiştir. Evkaf Nezareti’nin kayıtlarında, medresenin 3 yıllık gelir ve gideri 3825 kuruş olarak belirtilmiştir. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre, Bağdadiye Medresesi’nde görev yapacak müderrislerin ciddi bir imtihandan geçirildiği ve başarılı olanların müderris olarak atandıkları kaydedilmiştir.

4.3.2.8. *Şıralı Medresesi*

Kadızaade El-Hac Mustafa Efendi İbn-i El-Hac Hasan Efendi ve Biraderzade Hacı Hasan Fehmi Efendi İbn-i Hacı Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Çıkrıkçı Çarşısı’nda hududu belli kâgir kunduracı dükkânının geliri, medreseye vakıf olarak kaydedilmiştir. Günümüzde medresenin yeri tespit edilememiştir.

4.3.2.9. *Şekerli Medresesi*

Şekerli Medresesi, Turan Mahallesi’nde Gani Yusufzade Mevitab Ahmet Paşa tarafından Şekerli Camii avlusunda H.1107/M.1695–1696 yılında yaptırılmıştır. Avlunun kuzeyinde yapılan medresede 1920 yılına kadar kullanılmıştır. Yapı daha sonra yıkılarak yerine lojman ve helâ yapılmıştır.

1901 yılında, Seyyid Hanzade Ahmet Efendi’nin müderrislik yaptığı medresede, 80 talebenin öğrenim gördüğü bildirilmiştir. 5 Mart 1906 tarihli vakfiyede, medresenin tamir edildiği belirtilmiştir. Kadızaade Hacı Mustafa Efendi ile Hacı Hasan Fehmi Efendi’nin Çıkrıkçı Çarşısı’ndaki kunduracı dükkânlarını Şekerli Camii ve Medresesi’ne vakfettikleri kaydedilmiştir.

4.3.2.10. *Saraçhane Medresesi*

Saraçhane Camii’nin kuzeyinde ve doğusunda inşa edilmiştir. Caminin, dershanesi ve medresesi ile birlikte, 1806 yılında Hacı Abdul-

lah Bey'in torunlarından Beyazıtöğlu Kalender Paşa tarafından kurulan bir vakıfla tekrar bina ve ihya edildiği bildirilmiştir.

4.3.2.11. Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Medresesi

Medrese, Restebaiye Camii ile birlikte inşa edilmiştir. Restebaiye Camii, 1701-02 yılında Osman Ağa tarafından yaptırılmış olduğundan medrese de aynı tarihte inşa edilmiştir. Caminin kuzeyindeki avlusunda yapılmış ve 1952'de yıkılarak cami görevlileri için lojman inşa edilmiştir. Medresenin 1910'lu yıllarda işlevini sürdürdüğü belirtilmektedir.

4.3.2.12. Hacı Bey Medresesi

Beyazıt Mahallesi'nde Beyazıtzade Hacı Bey tarafından kurulmuştur. 1901 yılı verilerine göre 51 adet talebesi eğitim görüyordu. Bu tarihte medresenin müderrislik görevi İsmail Efendi tarafından yürütülüyordu.

4.3.2.13. Selvili Medresesi

Medrese, Fevzi Paşa Mahallesi'nde günümüzde yıkılmış bulunan Selvili Camii avlusunda Gazi Müslihiddin tarafından inşa edilmiştir. XIX. yüzyılda medresenin müderrisi Hacı Osman Efendizade Mehmet Efendi ve talebe sayısı da 30 olarak kaydedilmiştir.

4.3.2.14. Beyazıtlı (Hacı Abdullah Bey) Medresesi

Medrese, Beyazıtöğulları'ndan Hacı Abdullah Bey'in Kasım 1618 tarihli vakfiyesine göre, Çavuşlu Mahallesi'nde cami, medrese ve mektepten oluşan külliyeinin bir parçası olarak inşa edilmiştir. 1901 tarihinde medresede 51 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmiştir.

Beyazıtöğlu Kalender Paşa'nın H.1221/M.1806 tarihinde, harap olan 32 odalı Beyazıtlı Medresesi ve mektep odalarını yeniden yaptırđı belirtilmiştir.

Beyazıtlı Medresesi ve mektep odaları, Beyazıtlı Camii'nin kuzeyinde ve doğusunda kalan avlu boşluğunda inşa edilmiştir. Beyazıtlı

Külliyesi içerisinde yer alan yapılardan sadece cami ayaktaadır. Caminin kuzeyindeki yer de Kuran Kursu olarak kullanılmaktadır.

Hacı Abdullah Bey, 1618'deki vakfiyesinde, medreseye şunları vakfettiğini belirtmiştir:

1- Medreseye müderris olarak Bertizli Mustafa Efendi ile beraber 1 mu'idin atanması. Müderrisin tefsir, fetva, usul ve meani ilimlerini okutması.

2- Müderrise 20 dirhem, mu'ide ise 2 dirhem yevmiye verilmesi.

3- Medrese odalarının her birine kış mevsiminin 6 aylık kandiliye bedeli olarak 1'er dirhem verilmesi.

Bunun yanında medresenin 1694 yılında günlük gideri 4 akçe, 6 aylık 720 akçe olarak kaydedilmiştir.

4.3.2.15. *Divanlı Medresesi*

Divanlı Mahallesi'ndedir. Caminin doğusunda bulunan avlunun kuzeyine doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Eskiden insanlar burada sabah namazından sonra toplanırlarmış.

Medresenin inşa kitabesi yoktur. Divanlı Camii, tamir kitabesine göre, depremde zarar görünce H.1211/M.1796–1797 yılında yenilenircesine onarılmıştır. Divanlı Medresesi'nin de bu onarım sırasında Murtaza Paşa tarafından XVIII. Yüzyılın sonlarında inşa ettirildiği belirtilmektedir. Medrese ilk yapıldığı halini korumaktadır. 1863, 1901–2, 1965 ve 1986 yıllarında onarımdan geçirilmiştir. Onarımlarda duvarlar sıvanarak badana edilmiş, ahşap kirişlemeli düz toprak damının toprak tabakası kaldırılarak eğimli saç çatıyla kapatılmıştır. 1920'lere kadar işlevini sürdüren medrese, günümüzde Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkokul olarak kullanılmıştır.

4.3.2.16. *Duraklı (Ali Bey) Medresesi*

Duraklı (Ali Bey) Medresesi Duraklı Mahallesi'nde At Oluğu semtindedir. Medresenin inşa kitabesi yoktur. Fakat Duraklı Camii ile beraber Zulkadirzade Ali Bey tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Caminin kuzeydoğu duvarına bitişik olup, kuzey-güney doğrultusunda

yerleştirilmiştir. Ayrıca yapı 1901 tarihli Maarif Salnamesi'ne göre, At Oluğu Medresesi ismiyle kaydedilmiştir. 1874, 1896-97, 1900, 1970 ve 1994 yıllarında onarımdan geçirilen cami ile beraber tamir edildiği belirtilmektedir. 1901 yılında Müderrisinin Darendeli Hacı Mehmet Hilmi Efendi olduğu ve medresede oniki öğrencinin öğrenim gördüğü kaydedilmiştir.

4.3.2.17. Şazi Bey (Şadi Beg) Medresesi

Şazi Bey Medresesi, Alaüddeve Bey'in komutanlarından Şazi Bey tarafından Şazi Bey Mahallesi'nde (Dumlupınar Mahallesi) kendi adını verdiği Şazi Bey Camii ile birlikte inşa ettirilmiştir. Medrese 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde “Şadi Bey Buk'ası” olarak kaydedilmiştir. Şazi Bey yapıyı inşa ettirdikten sonra, vakıf kurarak buraya akarlar kaydetmiştir.

XX. yüzyılın başlarında medresenin varlığını sürdürdüğü öğrenilmektedir. Yapı tek katlı ve 7-8 odasının bulunduğu, üzeri ahşap kirşlemeli düz toprak dam ile örtülü olduğu belirtilmiştir. 1901 tarihinde medresede 35 öğrencinin eğitim gördüğü kaydedilmiştir. Medrese 1945-1950 yılları arasında ilkokul olarak kullanılmıştır. 1950 yılında boşaltılmış 1958'de ise tamamen yıkılmıştır. Medresenin yerine betonarme olarak iki katlı Kur'an Kursu yaptırılmıştır. Cami ve Buk'anın 1854 ve 1855 yıllarındaki öşür geliri 2300 kuruş, 1856 yılındaki öşür geliri ise 2500 kuruş olarak belirtilmiştir. Bu tarihlerde yapıların 7100 kuruşluk gideri olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca cami ve medresede görev yapan imam ve müderrisler hakkında bilgiler bulunan belgeler olduğu kaydedilmektedir.

4.3.2.18. İsa Divanlı Medresesi

İsa Divanlı Medresesi'nin 1568-1569 yılında İsa Divanlı Camii ile beraber, İsa Divan'ın oğlu Hacı Osman tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Medresenin, İsa Divanlı Camii avlusunun doğu tarafında bulunduğu kaydedilmiştir. Üzeri düz toprak dam ile örtülü olan iki katlı medresenin, alt katında depo ve servis bölümleri, üst katında dört oda

ve bir sofa bulunmaktaymış. Medrese, 1959'da cami ile beraber yıkılmıştır.

4.3.2.19. *Nakib Medresesi*

Ekmekçi Mahallesi'nde Nakib Camii avlusunun kuzey tarafında, Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı Seyyid Mehmet Efendi ve kardeşi Seyyid Ahmet Efendi tarafından cami ile beraber H.1100/M.1698-1699 yılında yaptırılmıştır. 1901 yılında 10 öğrencinin eğitim gördüğü bildirilen medresenin, XX. yüzyılın başlarında varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Cami ve medreseye, Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı Seyyid Mehmet Efendi tarafından 1712'de vakıf tanzim edilmiştir. 1832 tarihli bir belgede ise müderrisin vakıf gelirinden 1/3'ini alacağı belirtilmiştir.

4.3.2.20. *Timur Paşa Medresesi*

Timur Paşa Medresesi, Timur Paşa tarafından Hayrullah mahallesi'nde yaptırılmıştır. Kaynaklara göre medrese, Arasa Camii ile beraber XVII. yüzyılda inşa edilmiştir.

4.3.2.21. *Fıkhiyye-i Rıdvaniyye Medresesi*

Rıdvanzade lakablı Defterdar Ali Efendi 1769 tarihli vakfiyesine göre, Yukarı Oba (Turan) Mahallesi'nde cami, hamam ve üç medreseden oluşan külliye yaptırmıştır. Bunlardan biri olan Fıkhiyye-i Rıdvaniyye medresesi kâgir olarak iki katlı inşa edilmiştir. Vakfiyeye göre, medresede görev yapacak müderrisin ilim ve fazilet sahibi olması, her gün fıkıh ve çeşitli ilimleri vermeye muktedir olması istenmiştir. Ayrıca Müdderrise yevmiye 30 akçe verilmesi istenilmiştir.

4.3.2.22. *Nebeviyye-i Rıdvaniyye (Darü'l Hadis) Medresesi*

Rıdvanzade lakablı Defterdar Ali Efendi 1769 tarihli vakfiyesine göre, Yukarı Oba (Turan) Mahallesi'nde cami, hamam ve üç medreseden oluşan külliyenin bir parçasıdır. Fıkhiyye-i Rıdvaniyye Medresesi'nin karşısına kâgir olarak iki katlı inşa edilmiştir. Vakfiyeye göre burada görev yapacak müderrisin, hadis ve şifa-i şerif okutmaya muktedir olması ve kendisine günlük 30 akçe verilmesi belirtilmiştir.

4.3.2.23. *Rıdvaniyye Medresesi*

Rıdvanzade lakablı Defterdar Ali Efendi 1769 tarihli vakfiyesine göre, Yukarı Oba (Turan) Mahallesi'nde cami, hamam ve üç medreseden oluşan külliyenin bir parçasıdır. Külliyenin diğer iki medresesi olan Nebeviyye-i Rıdvaniyye (Darü'l Hadis) Medresesi ile Fıkhiyye-i Rıdvaniyye medreselerinin alt tarafına 15 odalı olarak yaptırılmıştır. Vakfiyeye göre, derslerin talebelere sırasıyla okutulması her odaya günlük ikişer akçe kandil parası verilmesi istenmiştir. Medrese talebelerinin namazlarını zamanında kılabilmeleri için Fıkhiyye-i Rıdvaniyye Medresesi'nin karşısına cami yaptırılmıştır. Külliyyeye tayin edilen ferraşlara günlük 1 akçe verilmesi belirtilmiştir.

4.3.2.24. *Hatipzade Medresesi*

Hatipzade Medresesi, 1902 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicili'ne göre, Hatipzade Mehmet Efendi tarafından 1814 yılında Çavuşlu (Yörükse-
lim) Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. Belgeye göre, Hatipzade Mehmet Efendi'nin medresenin kuzey tarafında bulunan bostanlığı medreseye vakfettiği belirtilmiştir.

4.3.2.25. *Sarayaltı (Hacı Mustafa Efendi) Medresesi*

Medrese, İsa Divanlı Mahallesi'nde bulunan Sarayaltı (Hacı Mustafa Efendi) Camii avlusunun kuzey tarafına inşa edilmiştir. Medrese 1816'da cami ile beraber Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1901 yılında caminin 8 talebesi bulunduğu kaydedilmiştir. Medrese 1958 yılında yıkılmış ve yerine helâ ve üç katlı inşa edilmiştir.

4.3.2.26. *Hacı Hüseyin Medresesi*

Medrese, Deli Alili (Dumlupınar) Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Kaynaklara göre 1901 yılında faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

4.3.2.27. *Kayabaşı Medresesi*

Hacı Hüseyin Ağa tarafından Kayabaşı Mahallesinde inşa ettirilmiştir. 1901 yılında medresenin 10 talebesi olduğu kaydedilmiştir.

4.3.2.28. *Çiçekli Medresesi*

Çiçekli Medresesi, Çiçekli Mahallesi'nde Çiçekli Camii'nin yanına yaptırılmıştır. 1901 yılında medresenin 8 talebesi olduğu kaydedilmiştir.

4.3.2.29. *Nuh Medresesi*

Medrese, Kuyucak Mahallesi'nde Nuh Efendi tarafından yaptırılmıştır.

4.3.2.30. *Çarşıbaşı Medresesi*

Çarşıbaşı Medresesi, Çarşı Camii'nin yanında inşa edilmiştir.

4.3.2.31. *Alacalar Medresesi*

Alacalar Medresesi, Şekerdere mevkiinde inşa edilmiştir. 1901 yılında medresenin 32 talebesi olduğu kaydedilmiştir.

4.3.2.32. *Kanadıkırık Zade Ökkeş Efendi Medresesi*

Kaynaklarda ismi geçen medrese hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

4.3.2.33. *Haznedarlı (Ali Ağa) Buk'ası*

Buk'a Haznedarlı Mahallesi'nde bulunan Haznedarlı Camii avlusunda inşa edilmiştir. Ali Ağa, Alaüdevle Bey'in emirlerinden birisidir. Buk'a cami ile beraber Alaüdevle Bey'in (1480–1515) hükümranlılığı sırasında yaptırılmıştır. Yapıya 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'ne göre, Karye-i Göçtil-i Kebir ile Bağ-ı Çınar maa Tekak? ile Bağ-ı Bayır an canib-i garb-i Hayma? Tekak? adlı iki bağ vakfedilmiştir.

4.3.2.34. *Boğazkesen (Ekmekçi Ali Ağa) Buk'ası*

Kaynaklara göre medrese Dulkadir Beyi Alaüddevele Bey'in (1480–1515) Ekmekcibaşısı Ali Ağa bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Ekmekçi Mahallesi'nde bulunan yapı, Haznedarlı Camii ile birlikte inşa edilmiştir. İnşa tarihinin Alaüddevele Bey'in hükümdarlık döneminde olduğu anlaşılmaktadır. 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'nde cami ve buk'aya; 1 bağ, 1 bahçe ve 1 değirmen vakfedilmiştir. 1901 yılında medresede 10 talebenin öğrenim gördüğü belirtilmiştir.

4.3.2.35. *Musa bin Süleyman Buk'ası*

1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'nde adı geçen buk'nın Musa bin Süleyman tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Buk'aya, gelirleri 700 akçe ve 400 akçe olmak üzere, toplam 1100 akçe gelire sahip 1 meyve bahçesi ve 1 arazinin vakfedildiği kaydedilmiştir.

4.3.2.36. *Kadı Müslihiddin Buk'ası*

Kadı Müslihiddin Buk'ası, Kadı Müslihiddin tarafından Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi'nde yaptırılmıştır. 1694-1695 tarihlerinde Kadı Müslihiddin Vakfı'nın günlük 4 akçe gideri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1719, 1831 ve 1914 tarihli arşiv belgelerinde buk'ada görev yapan şahıslarla ilgili bilgiler verilmiştir.

4.3.3. *Dergâh, Mevlevihane, Tekke ve Zaviyeler*

Osmanlı mimarisinde camiler ve mescidlerin yanında, zaviyeler ve imaretler de ibadet yapılarıdır. Zaviyeler genellikle en küçük tekke yapısı olarak tanımlandığı gibi, bir Şeyh'in, çevresine bağlılarını toplayarak çekildiği yerlere de bu ad verilir. Buralarda yolcu ve yabancılar da konaklayabilirdi. İmaret ise yanında büyüklerin türbesi olan ve herkesin barınabileceği ve yiyip içeceği bir sosyal müessesedir. İmaret daha genel, zaviye daha dar anlamlıdır.

H.906/M.1500 tarihli Alaüddevele Vakfiyesi'ne göre, Maraş genelinde 57 adet zaviye olduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla bu zaviyelerden 7 tanesi şehir merkezinde kurulmuştu. Faruk Sümer Alaüddevele için, İslam tarihinde hiçbir hükümdar hiçbir devirde ve

hiçbir yerde onun yaptırdığı zaviyenin yarısı kadar zaviye yaptırmamıştır der.

1872 yılında Maraş'ta 2 tekke, 1898'de 5 tekke ve zaviye, 1900'de ise yine 5 adet tekke ve zaviye olduğu kaydedilmiştir. Besim Atalay, Alaüddevle Bey'in vakıflarından olan "Çarşı Tekkesi" olarak adı geçen bir yapıdan bahsetmektedir. Mutasavvıf ve aynı zamanda şuaradan biri olan Gaffar Baba, bu tekkeyi ihya etmiştir. Bu zat aynı zamanda tekkenin Mesnevihanıdır. Divanı bulunan Gaffar Baba, H.1309/M. 1891'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.

Maraş'ta sadece isimleri tespit edilebilen zaviyeler şunlardır: Nimetullah Zaviyesi, Çam Çiraz Zaviyesi, Kal'a Zaviyesi, Çamçınar Zaviyesi, Ereğlice Zaviyesi, Minberiyeye Zaviyesi, Yeni Çınar Zaviyesi, Yörükselim Mahallesi'ndeki Gebeloğlu Tekkesi, Bayezit Zaviyesi, Hatuniye Camii'nin kuzeyinde yapılan Harap Tekke, Seki Çınarı Zaviyesi.

Bunlardan başka, Şehir merkezinde isimlerini tespit edebildiğimiz ve haklarında bilgi bulabildiğimiz dergâh, mevlevihane, tekke ve zaviyeler şunlardır:

4.3.3.1. Çukuroba Dergâhı

Çukuroba Dergâhı, Kayabaşı Mahallesi Çukuroba Camii avlusundadır. Dergâhın inşa kitabesine göre yapı, H.1313–1315/M.1895–1897 yılları arasında II. Abdülhamit tarafından inşa ettirilmiştir. Çukuroba Camii avlusunun doğu tarafında iki katlı bir bina bulunmaktadır. Zemin katın kuzey duvarında yer alan kitabeye göre, dergâh burada bulunmakta imiş. Cami 1945 yılında yıkılarak yenisi yapılırken, dergâhta da önemli tadilat yapılarak şimdiki halini aldığı ileri sürülmüştür.

4.3.3.2. Yum Dede Zaviyesi (Mevlevi Dergâhı)

Şehirdeki mevlevihanenin, Mevlevi Şeyhi Yum Baba Türbesi'nin bulunduğu, şimdiki Saatçiler Pasajı'nda olduğu kaydedilmiştir. Aynı zamanda Refet Yinanç burasının Bum Dede Zaviyesi olduğunu belirt-

mektedir. Türbenin girişinde “Ya Hazreti Mevlana” yazılı bir kitabe vardır.

Selim Dede'nin, Maraş Mevlevihanesi'nin Hafız Ali Efendi'den önceki şeyhi olduğu belirtilmiştir. Bu zat Konya Mevlevihanesi Mutbahbaşılığı'ndan Maraş'a gönderilmiştir. Bu sırada Mevlevihane'nin Mesnevihanı Hafız Ali Efendi'dir. Selim Dede, Maraş harbinde önemli roller üstlenmiştir. Şeyh Selim Dede vefat edince yerine Hafız Ali Efendi geçmiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunu (30 Kasım 1925) ile Maraş Mevlevihanesi de kapanmıştır. 1915 yılında varlığını sürdürdüğü belirtilen Mevlevi Dergâhı Postnişini Selim Dede, I. Dünya Savaşı'nda İstanbul Meşayihî'nin öncülüğünde Şam cephesine gitmek üzere oluşturulan “Mücahidin-i Mevleviyye Alayı”na 13 kişilik maiyetiyle katılmıştır. Yapı Fransızlar tarafından 1 Şubat 1920'de, çarşı kompleksi ile beraber yakılmıştır. 1937'de vakıflar tarafından şahıslara satılmıştır. Şahıslar dergâhı yıkarak yerine önce köy garajı yaptırmışlar, 1965 yılında ise dükkânlar inşa edilerek pasaj haline getirilmiştir. Dergahtan günümüze sadece Yum Baba (Dede) türbe gelmiş, önceki türbe yıkılınca 1985 yılında betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir.

1500 ve 1510 tarihli vakfiyelerde Alaüddeve Bey'in Maraş Bedesteni'nin yakınında Yum Baba Zaviyesi'ni inşa ettirdiği kaydedilmiştir. Yum Baba Zaviyesi'nin, günümüze gelmeyen ve Kapalıçarşı'nın doğu tarafında bulunan Mevlevi Dergâhı olduğu belirtilmiştir. Yum Dede'nin hayatı hakkında bilgi bulunmamakla beraber, Alaüddeve Bey zamanında (1480–1515) yaşayan, Mevlevi şeyhi olduğu belirtilmektedir. Bugün yıkılmış olan dergahta bulunan türbenin Yum Dede'ye (Baba) ait olduğu belirtilmiştir.

1897 tarihinde harap halde bulunan Mevlevi Dergâhı'nın II. Abdülhamit döneminde yenilenircesine tamir ettirildiği ve bu onarım için 150 lira harcama yapıldığı ifade edilmiştir. 1318 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde de mevlevihanenin, 1900 yılında II. Abdülhamit tarafından tamir ettirildiği kaydedilmiştir.

1500 tarihli Alaüddeve Bey'e ait vakfiyede, Maraş Bedesteni'nin doğu tarafındaki 15 dükkân, Yum Dede Zaviyesi'nin etrafındaki arazi, Seki Çınar Mezrası ile Artıl Nahiyesi'nde 1 değirmenin Yum Baba Zaviyesi'ne vakfedildiği kaydedilmiştir. 1510 tarihli Alaüddeve Bey'e ait

diğer vakfiyede ise Alaüddeve Bey, zaviyeye yukarıdaki vakıfları yapmış, fakat dükkân sayısı 10 olarak belirtilmiştir. 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde Şehsüvar Bey tarafından, Maraş (Belediye) Çarşısı'nda 13 dükkân ile zaviye yanında bir arsa vakfedilmiştir.

Zaviyenin 1694–1695 yıllarında günlük 3, aylık 120, 6 aylık 720 akçe gideri olduğu kaydedilmiştir. 1854–1856 yıllarına ait 3 yıllık toplam geliri 235 kuruş olarak kaydedilmiştir.

İstanbul Mercan Yokuşu'ndaki Bastırmacı Hanı'nda tüccar olan Malatyalı Müslim Efendi'nin 23 Aralık 1887 tarihli vakfiyesinde, Maraş'taki Mevlevi Dergâhı'na 1000 kuruş nakit para vakfettiği belirtilmiştir.

Şimdiki Yusufkar Mahallesi'nin Tekke mevkiinde olduğu rivayet edilen bir mevlevihaneden daha bahsedilmektedir. Tekke mevki ise, günümüzde Mevlana isimli mahallenin kuzeydoğusundadır. Bu mevlevihanenin yeri ve ismi tespit edilememiştir.

Bu Mevlevi Tekkeleri, mensuplarına verdiği manevi terbiyenin yanında, Maraş'ın ticaret hayatına yön veren ustalar yetiştirmiştir.

4.3.3.3. Omuzu Güçlü Zaviyesi

1500 tarihli Alaüddeve Bey vakfiyesine göre, Dulkadir hükümdarı Alaüddeve Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Günümüze ulaşmayan zaviyeye Alaüddeve Bey, zaviyenin yakınındaki hane, arazi ve Hoca Hekim dükkânlarını vakfetmiştir. 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde zaviyenin vakıfları, zaviyenin yakınındaki 6 adet hanenin yıllık geliri 500 akçe, Hoca Hekim dükkânlarının yıllık geliri ise 320 akçe olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 1693–1694 yıllarında zaviyenin günlük 4 akçe ve 6 aylık 720 akçe giderinin olduğu belirtilmektedir.

Evliya Çelebi, Omuzu Güçlü Zaviyesi'ni “Omuzu Küçü” Dede olarak kaydetmiştir. Hangi mahallede olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır.

4.3.3.4. İsa Baba Zaviyesi

İsa Baba Zaviyesi'nin, Divanlı Camii'nin yanında inşa edildiği belirtilmektedir. Zaviye 1500 tarihli vakfiyeye göre, Alaüddeve Bey

tarafından yaptırılmıştır. Alaüddevle Bey bu zaviyeye, ziraate elverişli arazi, meyve ağaçlarına sahip 2 bağ ve 1 bahçe vakfetmiştir.

1563 tarihli Maraş tahrir defterinde yıllık geliri 850 akçe olan 2 bağ, yıllık geliri 128 akçe olan Has Bahçe ve 500 akçe gelimli ziraate elverişli arazinin zaviyeye vakıf olarak verildiği görülmektedir.

4.3.3.5. *Çomak Baba Zaviyesi*

1500 tarihli vakfiyeye göre, Çomak Baba Zaviyesi Dulkadir Bey'i Alaüddevle Bey tarafından yaptırılmıştır. Kahramanmaraş'ın şimdiki Sakarya Mahallesi Çomaklı mevkiinde, Çomaklı Dede ziyareti vardır. Bahsedilen Çomak Baba Zaviyesi'nin bu türbenin yanında olduğu anlaşılmaktadır. Zaviye günümüze ulaşmamıştır.

Alaüddevle Bey zaviyeye, Karamaraş Köyü'nde Arslanlı Değirmen'i, zaviyeye bitişik 1 bağı ve zaviyenin yakınındaki araziye vakfetmiştir. 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde, bahçenin (bağ) geliri 250 akçe, arazinin geliri 250 akçe olarak görülmektedir. Zaviyenin 1693–1694 yıllarında günlük 4 akçe ve aylık 120 akçe harcamasının olduğu belirtilmiştir. Zaviyenin 1875–1878 tarihleri arasında faal durumda bulunduğu belirtilmiştir.

4.3.3.6. *Seyyid Mazlum Zaviyesi*

Zaviye, 1500 tarihli vakfiyeye göre Alaüddevle Bey tarafından Ulu Camii'nin güney tarafında yaptırılmıştır. Yapı, Alaüddevle Bey'in Maraş'ta yaptırdığı külliyenin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Zaviyenin mutfağı, mahzeni, birden fazla helâsı, gezinti yeri, misafir yerleri, yük ve eşya yerleri vardı. Maraş civarında bir kervansaray ile bu kervansarayla bedesten arasındaki bir arazi ile birçok köy ve mezra bu zaviyeye vakfedilmiştir. Zaviyeye, Seyyid Mazlum adındaki şahsın ismi verilmiştir. 1913 kayıtlarına göre mevcut olup, işlevini kaybettiği belirtilmiştir. Daha sonra ortadan kalkmıştır.

1500 tarihli Alaüddevle Bey vakfiyesine göre Seyyid Mazlum Zaviyesi'ne şu vakıflar kaydedilmiştir: Beylik Dağı'nda Ayvacık, Hıyarcık, Yedioluk, Boğazoluk, Dışbudak, Domuz Çığırdan ve Almacık mezraları, Sarı Mısdiki ve Bademlice mezraları, Camıstıl Nahiyesi'ne

bağlı Hartlap Köyü, Maraş Arasası civarındaki kervansaray, Kervansaray ile Maraş Bedesteni arasındaki arazi. Bunun yanında, arşiv kayıtlarında, Camustıl Nahiyesi'ne bağlı Seyir Dağı'nda bulunan Mesbur ve Seyiralan köylerinin de zaviyenin vakıfları arasında olduğu kaydedilmiştir.

Vakfın gelirleriyle her gün kuşluk ve ikinci vakitlerinden sonra yemek pişirilerek, miskinlere, yetimlere ve yolculara dağıtılması istenmiştir. Tahrir defterlerine göre ise, bu zaviyenin vakıfları arasında sadece Camustıl'e bağlı Bademlü, Çağlayık ve Merdeki mezraları ile Hartlap'ta Seyir Dağı'nda Hopur Mezrası mahsulleri bulunmakta ve yıllık gelirinin 2000 akçe olduğu kaydedilmektedir. Aynı şekilde Maraş Çarşısı civarındaki kervansarayın da zaviyenin vakfı olduğu ve yıllık gelirinin 250 akçe olduğu kaydedilmiştir.

1854–1857 yıllarında Karadere ve Bulanık köylerinin aşar bedeli olarak 21350 akçe gelir Seyyid Mazlum Zaviyesi'ne kaydedilmiştir. 1694 tarihli evkaf kaydına göre zaviyenin günlük giderinin 4 akçe, 1854–1857 yılları arasındaki üç yıllık giderinin ise 21350 akçe olduğu belirtilmiştir.

4.3.3.7. Sa'du'l-Aziz Zaviyesi

Sa'du'l-Aziz Zaviyesi, H.906/M.1500 tarihli Aalüddevle vakfiyesine göre, Maraş'ın yakınında Alaüddevle Bey tarafından yaptırılmıştır. Zaviyenin 1913 yılında elde edilen bilgilere göre harap bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle halen devam etmekte olan 405 kuruş 12 paralık öşür gelirinin Maraş'taki bazı camilere aktarılması için irade-i seniyye çıkarılmıştır.

Zaviyenin vakıfları ise, zaviyenin yanındaki arazi, yine zaviyenin yanında meyveli ağaçlarla beraber 1 bağ ve Kemer Nahiyesi'nde 1 değirmen ve arazidir.

4.3.4. Vakıflar

Dulkadir Beyliği ve Osmanlı Devleti vakıflarından oluşan Maraş vakıfları, şehrin dini, sosyal, kültürel ve eğitim hizmetlerinin karşılanması amacıyla kurulmuşlardır. Böylece sivil toplumun ihtiyaçları devlet

gelirinden pay almadan karşılanmıştır. Bu vakıf binaları genelde dini ibadethanelerin etrafına kümelenmişler ve külliye oluşturmuşlardır.

İslam kaynaklı ve genelde hayri olan vakıflar kanalıyla talebe, dul, yetim, fakir, âlim, yolcu ve misafir gözetilirdi. Talebe ve ulemanın gözetilmesiyle şehrimizde ilim teşvik edilmiş, fakir, miskin, dul ve yetimlerin gözetilmesiyle önemli toplumsal yaralardan ve fitne kaynaklarında biri olan devlet düşmanlığı ve ahlaki erozyon önlenmiş, yolcu ve misafirlerin gözetilmesiyle de şehre olan güven sağlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yapılan araştırmalara göre Maraş merkez vakıfları hakkında 35 vakfiye bulunmuştur. Şeriye Sicilleri, Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrirleri ve Tapu Kadastro Defterleri incelendiğinde bu sayı daha da artacaktır. 4 tane Alaüddeve Bey'in vakfiyesinin yanında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 594 numaralı defterde kayıtlı olan üç vakfiye de, Alaüddeve Bey'in oğlu Şahrub Bey'e aittir. Maksat ve dönem itibarıyla Maraş vakıflarının en önemlileri bunlar kabul edilmektedir.

Kahramanmaraş'taki vakıfların sayısı 35 ile sınırlı değildir. Şehirde bunlardan başka, zürri ve yarı zürri vakıflar³⁴ bulunmaktadır. Biz burada tespit edebildiğimiz birkaç vakıf hakkında bilgi vermek istiyoruz.

4.3.4.1. Alaüddeve Vakfiyesi

H.906/M.1500 tarihlidir. Tesis edildiği dönem itibarıyla önemli vakıflardan sayılmaktadır. Kültür yapıları olarak Maraş'ta yapılan 34 cami ve mescid, 12 medrese, 1 imaret, 57 zaviyeden; 15 cami ve mescid, 11 medrese, 1 imaret ve 45 zaviyenin adları ve mal varlıklarının tamamına yakını, 1501 tarihli vakfiyede kaydedilmiştir.

---

³⁴ Zürri Vakıf: Herhangi bir hayır şartı olmayıp, gelirinin tamamı vakfin evlatlarına tahsis edilmiş bulunan vakıflardır. Nesebin yok olması halinde bir hayri hizmete tahsis edilebilir.

Yarı Zürri Vakıf: Gelirin belli kısmı zürri, belirli bir kısmı hayri olarak düzenlenen vakıflardır.

Alaüddevle Bey'in bundan başka H.887/M.1482, H.911/M.1506, H.916/M.1510 tarihli üç vakfiyesi daha bulunmaktadır. Nazif Öztürk'ün Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müesseseleri adlı eserinde, Maraş'taki Alaüddevle Vakfı'na ait arazilerden birinin üzerinde Amerikalılara ait "Maraş Musiki Mektebi" inşa edildiği belirtilmektedir.

4.3.4.2. *Hatipzade Vakfı*

H.1063/M.1652 tarihlidir. Bu vakfı, Haznedarlı Mahallesi'nden Merhum Ali Efendi'nin oğulları Müderris Mehmet Efendi, Kalender ve Ahmet Çelebiler, Dedeleri Kalender Efendi'nin yaptırdığı mescide gelir sağlamak için kurdukları anlaşılmaktadır. Bu şahıslar, adı geçen mescide 53 dükkânı, 22 odası, 3 deposu bulunan Taş Han'ı vakfetmişlerdir. Adı geçen mescidin, Haznedarlı Mahallesi'ndeki yeri bilinmemektedir. Bununla beraber vakfa konu olan mescidin ismi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, "Hatipzade Camii" adıyla geçmektedir.

Hatipzade Vakfı'ndan başka, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı dört adet Beyazıt oğulları Vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakıflar şunlardır: H.1027 tarihli İskenderoğlu Beyazıt Vakfı, H.1221 tarihli Kalender Paşa Vakfı, H.1253 Tarihli Süleyman Paşa Vakfı ve H.1279/M.1862 tarihli Ahmet Paşa Vakfı.

4.3.4.3. *İskenderoğlu Hacı Beyazıt Vakfı*

Beyazıt oğullarına ait vakıflardan hayri ve zürri bir vakıftır. Bu vakıf, Beyazıtlı Külliyesi'ndeki hizmetlerin yanında, yetimlere kırk çift ayakkabı ve kırk çift gömlek alınmasını, mevlit kandilinde fakara ve miskinlere ziyafet çekilmesi gibi ekonomik yardımlar yanında, Sultan Kal'ası ve Saraçhane'ye su getiren suyollarının ve Seyy'id Kalender kahvesi yanındaki su oluğunun tamir ve bakımı gibi sosyal içerikli ihtiyaçları gidermek gibi hizmetler veriyordu. Vakıf sahibi ayrıca, Divanlı Mahallesi'ndeki değirmen gelirinden 16 altın ayrılmasını, bunlardan 12'sinin Medine'de Ravza-i Mutahhara'da görev yapan Şeyh Efendi'ye, 3'ünün Mescid-i Nebevi'nin zeytinyağı ve temizlik gibi ihtiyaç-

ları için, 1 altının da bozdurularak Medine fukarasına dağıtılmasını istemektedir.

4.3.4.4. *Beyazıtöğlu Kalender Paşa Vakfı*

Beyazıt oğulları Vakfiyesi'nin ikincisi olup, H.1221/M.1806 tarihlidir. Kalender Paşa; Kahramanmaraş, Antep, şam ve Diyarbakır Valiliği yapmıştır. Vakıf, şavuşlu Mahallesi'nde Hacı Abdullah Bey'in Camii'nin (Beyazıtlı Camii) avlusundaki harap olan derslane ile medresenin yeniden yaptırılması üzerine düzenlenmiştir. Hayri bir vakıftır. Vakıf malları ise şunlardır: Ortağı olduğu iki katlı ve 48 odalı han'ın yarısı, 9 dükkân, 2 kahvehane ve 1 tarla. Velikahyaoğlu buradaki 48 odalı hanın Taş Han olduğunu belirtmekle beraber, başka bir makalesinde Taş Han'ın, tescilli 20 odası ve 3 deposunun olduğunu belirtmektedir.

4.3.4.5. *Süleyman Paşa Vakfı*

Beyazıt oğulları Vakfiyesi'nin üçüncüsü olup, H.1253/M.1837 tarihli'dir. Vakfın gelirleri arasında, Cığcığı Mahallesi'nde çay Hamamı, Hatuniye Mahallesi'nde Yeni Han ve Yeni çarşı olarak bilinen çarşıdaki 40 hissedenden 2 hisse olduğu kaydedilmiştir.

4.3.4.6. *Ahmet Paşa Vakfı*

Ahmet Paşa, Beyazıt oğullarına mensup olup, H.1279/M.1862 tarihinde, biri yarı hayri diğerı zürri olmak üzere iki ayrı vakıf kurmuştur. Hayri olan vakıf bir konak bir sebze bahçesinden ibarettir. Tamamen zürri olan diğer vakıf ise şavuşlu Mahallesi'nde içerisinde meyve ağaçları olan büyük bir bahçedir. Bahçenin mahsulâtının, bakım masrafı dışında eş ve dostlarıyla birlikte çocukları tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. Kalender Paşa ve Süleyman Paşa'nın vakıfları, İskenderoğlu Hacı Beyazıt Vakfı'nın ihyasına yönelik dini ve hayri vakıf türüne girmektedir. Ahmet Paşa'nın vakfı ise aile fertlerine yöneliktir. Fakat ne yazık ki Beyazıt oğulları Vakıfları'ndan, mallarının azalmasına ve birçok aksamalara rağmen, tüzel kişiliğini devam ettiren ve hayır şartlarını

yerine getiren tek vakıf İskenderoğlu Hacı Beyazıt Vakfı'dır. Diğerlerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredildiği ve mallarının devletleştirildiği anlaşılmaktadır.

4.3.5. Okullar

Medreseler tarihte cami yanında ve vakıf üstünedir. Fakat okullar devlete bağlı olup Avrupa'dan alınmıştır. Ağırlıklı olarak II. Abdülhamit'le başlamıştır.

Medreseler varken mektebler de eğitim hizmetlerini götürmüştür. Bu mektepler İlk (Sıbyan), Orta (Rüşdiye), Lise (İ'dâdî) kısımlarını ihtivâ ederdi. Daha sonra bunların üstü konumunda olan Dârülfünun açıldı. Bu mekteplerde hem dîni ilimler, hem müsbet ilimler okutuldu. Eski İmam-Hatip okullarına benzerdi. Sonra da Dârüfünun (Üniversite) da ihtisasa yönelik eğitim alınırđı.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Maraş'ta, 40 adet çocuk okulu bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonraları şehirde 1869 yılında 13 mektep, 1872'de 11 mektep bulunduğu belirtilmiştir.

Maraş'ta ilk Rüşdiye Mektebi 1869–1870'de, ikincisi ise 1884'de açılmıştır. Rüşdiye sayısı 1898'de 1, 1900'de 1 ve 1906–1907 öğretim yılında da yine 1 olarak belirtilmiştir. Yine şehirde 1900 yılında 10 Mekteb-i İptidai, 20 Müslüman Mahalle Mektebi, 20 Hıristiyan Mektebi olduğu tespit edilmiştir.

Maraş'taki Mekteb-i Rüşdi Mülkiyesi'nde, 1890 yılında 220 öğrenci eğitim görürken, 1901 yılında 80 öğrencinin eğitim gördüğu belirtilmiştir.

Maraş'ta ilk idadi okulunun yapımına 1885 yılında başlandığı belirtilmiş ve altı senelik eğitim veren idadi sayısının 1910'lu yıllarda aynı kaldığı tespit edilmiştir. Aynı yıllarda şehirde, dört senelik eğitim veren öğretmen Okulu, 9 erkek ilkokulu, 1 kızlar rüşdiyesi bulunduğu kaydedilmiştir. Bu dönem itibariyle, şehir merkezinde bulunan ilkokulların isimleri ise şöyle sıralanmıştır: Numunei İrfan, Bilgi Bahçesi, Alaüddeve, Çocuk Yuvası, Osmancık, Altay, Okuma Yurdu, Bilgi Yurdu, şehsüvar Bey.

Maraş Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, şehirde bulunan ilkokullardan Altay İlkokulu, Bektutiye Mahallesi'ndeki Bektutiye Camii'nde; Şehsüvar Bey İlkokulu, şimdiki Eski Hal civarındaki Alacacılar Camii hücrelerinde; Şehit Evliya İlkokulu, Çavuşlu Mahallesi'ndeki Merkezci-ler Mescidi'nde; Şehit Muallim Hayrullah İlkokulu, Ekmekçi Mahalle-si'ndeki Nakıb Camii Medresesi'nde; Numune-i İrfan İlkokulu, şimdi-ki Ortaseki mevkiindeki Yetiştirme Yurdu'nda iken, önce Akdere Kili-sesi binasına, sonra şimdiki İstiklal İlköğretim Okulu'na, daha sonra da Kurtuluş İlköğretim Okulu'nun bulunduğu yerdeki Ermeni Mektebi'nin binasına taşınmıştır.

Öte yandan Duraklı, Selvili, Hatuniye, Nuh, Bektutiye, Kayabaşı, Merkepçioğlu Sıbyan mektepleri (İlkokul) vardı. Bunun yanında Kah-ramanmaraş merkezindeki camilerin hücrelerinde eski usullerle eğitim yapıldı. Sıbyan mekteplerinin yanında orta ve yüksek tahsil yaptıran medreseler bulunuyordu. 3 Mart 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanu-nu'yla, eğitim ve öğretim birleştirilerek eski usullerle eğitim yapan medreseler kapatılmıştır.

1964–1965'de ise Kahramanmaraş merkezde toplam 37 tane il-kokul bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ilkokullarda, 306 tane öğretmene 12570 talebe düştüğü belirtilmiştir.

Bunlardan başka şehirde bir de anaokulu olduğu kaydedilmiştir. Bu okulun, “Gonca” ve “Gül” olmak üzere iki grup halinde, Çavuşlu Mahallesi'nde Baytar Haki Bey'in evinde 6 sene kadar eğitimine de-vam ettiği belirtilmiştir.

Öte yandan, şehirde 1849 tarihinde Alman Katolikler, 1854'te de Amerikan ve İngiliz Protestanlar misyoner mekteplerini açmışlardır. Alman Katoliklerin mektebinin adı Alman İnas Mektebi'dir. Amerika-lılar Cizvit mektebi de denilen Amerikan İlmi İlahi Mektebi ile Ameri-kan kolejini kurmuşlardır. Bu mekteplere, daha çok Ermeni çocukları gitmiştir. Şimdiki Ticaret Lisesi'nin kuzeyinde bulunan Amerikan mek-tepleri, Halk Eğitim Merkezi ve Askeriye tarafından kullanılmaktadır. Alman Darüleytamı Kümbet mevkiinde, şimdiki 12 Şubat İlköğretim Okulu'nun güneyinde kurulmuştu. Bu yetimhane, halen Kümbet'te Mustafa Sarıfakıoğlu mirasçılarının elinde bulunmaktadır. İngilizlerin de bir yetimhanesi vardı.

Kayabaşı'nda, İrlanda Katolikleri tarafından 12.000 liraya inşa olunan ve halk ağzıyla "Belikendirililerin Kilisesi" denilen bir kilise bulunuyordu. Kiliseye Abarabaşı Kilisesi de denirdi. Franciscan Kilisesi de denen bu yapı, Maraş Kurtuluş Savaşından sonra boşaltılmıştır. Daha sonraları, Fevzi Çakmak'ın gayretleriyle yerine Halkevi binası inşa edilmiştir. Halkevi sinemasının yangınından sonra da bilahare yerine şimdiki Kahramanmaraş İlköğretim Okulu yapılmıştır.

Zühdü Paşa, 1894 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı mekteplere dair raporunda, bu misyoner mekteplerinin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne olan zararlarından bahseder. Ayrıca Kahramanmaraş'taki Amerikan İlmî İlahî Mektebi'nin zararları hakkında da bilgi vermektedir. Rapora göre, Kahramanmaraş Amerikan Misyoner Mektebinin Antep'deki Antep Mekteb-i Kebir'nden mezun olanları alıp, bir Yüksekokul gibi faaliyette bulunarak, misyoner yetiştirmekte idi. Yani, mektep bir başka mektepten ön eğitimle talebe almaktadır. Bu durum, mektebin tehlikesine işaret etmektedir. Bu mekteplerin diğer bir zararı da, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne isyanlarını teşvik yönünde olmuştur. Besim Atalay'ın aksine Zühdü Paşa, Amerikan İlmî İlahî Mektebi'nin açılışını 1867 olarak belirtmiştir. Misyoner mektepleri hakkında araştırmalarda bulunan Charles R. Watson, Zühdü Paşa'yı haklı çıkarıncasına; "Misyonerler'in güvercinler gibi masum olmaları gerekir. Fakat bu da onların yılanlar gibi kurnaz olmalarına mani değildir" demektedir. Bunların yanında, Maraş Kurtuluş Savaşından önce Yenice kale, Zeytun ve Fırnız'ta açılan ecnebi mekteplere Avrupa'dan gelen neşriyatlar girdiriliyordu. Bu misyoner mekteplerinde okuyanların çoğunluğunu, Ermeni çocukları oluşturuyordu. Bu çocuklar, Kahramanmaraş'ın İngilizler ve özellikle Fransızlarca işgali ve sonrasında yaşanan savaşta, önemli roller üstlenmişlerdir.

Anlatılan bir hatıraya göre, Başbakan İsmet İnönü ve Sağlık Bakanı Refik Saydam, Kahramanmaraş'ı ziyaret etmiş. Bu ziyaret sırasında İsmet Paşa, Kışla binası ile Kırkgöz tepesi arasındaki geniş alanı dolduran yüksek taş binaları olan Amerikan misyoner mekteplerini görerek bunların ne olduğunu sormuştur. Kendisine bunların misyoner mektepleri olduğunun söylenmesi üzerine, bu mektepleri kapatmaya karar vermiş. Ankara'ya döndükten sonra 20 gün içinde adı geçen mektep-

tepler 30 bin liraya satın alınarak kamulaştırılmış. Böylece, şehirde kalan son Amerikalılar da Kahramanmaraş'ı 1932 de terk etmişler.

1894 yılında Maraş'taki 28623 erkek nüfustan 1/3'ünün okuryazar olduğu kaydedilmiştir. 1965 verilerine göre ise şehirde, 6 yaş ve yukarı nüfusun okuma yazma oranı, ilçeleriyle birlikte %32.66'dır. Kahramanmaraş erkeklerinin %50.31'i (86652 erkek) okuma yazma bilirken, kadınlar arasında okuma yazma bilenlerin oranı %14.64 (24702 kadın)'dür. Aynı dönemde Türkiye genelinde 6 yaş ve yukarı nüfusun okuma yazma oranı %48.72'dir.

4.3.6. Hanlar

Maraş'ta 1550–1600 yılları arasında üç han olduğu arşiv belgelerinde kaydedilmiştir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Maraş'taki han sayısını 6 olarak bildirmiş ve bunlardan Acem Hanı ve Müftü Hanı'nın meşhur olduğunu belirtmiştir. 1872 yılında 7 olan Han sayısı 1898 'de (Şemsettin Sami, H.1316: 4262) değişmemiş, 1902 yılında 12'ye yükselmiş, 1910'lu yıllarda ise bu sayı tekrar 7'ye düşmüştür.

Maraş'ta, yakın zamana kadar ulaşan isimleri bilinen hanlar şunlardır: Taş Han, Miri Han, Tuz Hanı, Hışır Hanı, Yıllankıran Hanı, Kâtip Han (Büyük Bağdat-Müftü), Demirciler Çarşısı'nda Yasinin Hanı, Yeni Han, Şekerli Camii ile Kuyucak Hamamı arasında Tekkenişin ailesinin Hanı. Bu ailenin diğer hanı ise, Kuyucak Çarşısı'ndaymış. Bu iki hanın sahipleri akrabaymış. Kuyucak'taki hanın yerine sonradan çok katlı binalar yapılmıştır. Hanlardan diğeri, Sarayaltı'nda Hafız Ali Efendi'nin babası Hancı Ökkeş Ağa'nın Hanı'dır. Bu hanın yeri tespit edilememiştir.

Şehirdeki bu hanlar, otellerin olmadığı zamanlarda günümüzdeki otellerin vazifesini görmüşlerdir. XX. yüzyılın başlarında Maraş'a gelenlerin, geceliği kuruşun dörtte biri olan bir meteliğe, bu hanlarda kaldığı kaydedilmiştir. Maraş'ta bulunan hanlar, Eski Bedesten ile Yeni Bedesten'in yakınında ve birkaç işlek çarşı merkezinde sıralanmıştır. Hanlarda geceleri konaklama maksatlı kalındığı gibi, ticaret ve yolcuların atlarının bakımı da yapılmıştır.

Hanlardan sonra Kahramanmaraş'ta açılan ilk otellerden birisi Uğur Palas Oteli İdi. Bu otel, Goca Ahmet (Karaca) ve Osman Kökcü tarafından Hayrullah Mahallesi'nde, Arasa Camii'nin batısında, 1950'li yıllarda yapılmıştır. Bina, şimdi ev ve iş yeri olarak kullanılmaktadır. Yine bahsedilen dönemde, Çeltik Palas Oteli, Bahçe Palas mevkiinde şimdi Gölcülerin dükkânı olarak kullanılan Ramazan Gölcü'nün oteli, Ulu Camii'nin batısında Besleme Bekir'in Konak Oteli ve Belli Oteli hizmet vermiştir. İlerleyen yıllarda daha birçok otel açılmıştır.

Yukarıda adı geçen hanlardan, hakkında bilgi bulunanlar şunlardır:

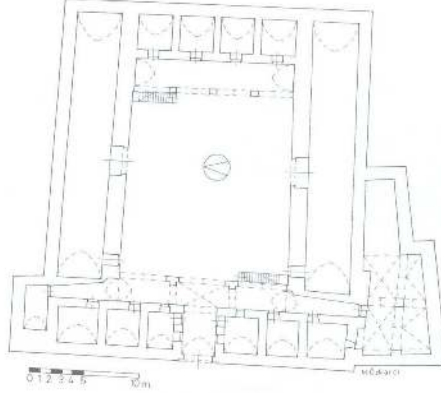
4.3.6.1. Taş Han

Taş Han, Kurtuluş Mahallesi'ndedir. Han, doğudan Maraş (Belediye Çarşısı, Uzun Çarşı) Çarşısı, batıdan Kapalı Çarşı ve Miri Han'a, kuzeyden Mazmanlar Çarşısı, Güneyden Bakırcılar Çarşısı ile çevrili olup, iki katlı olarak inşa edilmiştir.

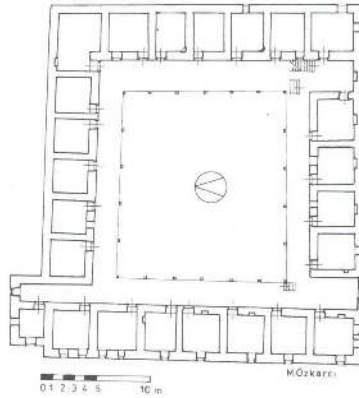
Kitabesi tahrip edildiğinden yapım tarihi bilinmemektedir. Fakat 1653 tarihli vakfiyeye göre 1650 yılı civarında yapıldığı düşünülmektedir. Han, vakfiyeye göre, Hatipzadelerden Mehmet Efendi, Kalender Çelebi ve Ahmet Çelebi kardeşler tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyede hanın üst katında 22 oda, alt katında 2 oda (depo-ahır), güney ve doğu taraflarında 50 dükkân olduğu belirtilmektedir. 34.00 m x 36.00 m ölçülerinde olan Han, 1947, 1952, 1981 ve 2002 yıllarında tadilat ve onarımdan geçirilmiştir. Ayrıca, II. Dünya savaşı yıllarında orduya tahsis edildiği dönemde, avlunun doğu tarafında açılan bir geçitle, Belediye Çarşısı'na bağlanmıştır.

Taş Han, 232 Numaralı Maraş Şeriye Sicili'nde "Kabaoğlu Hanı" ismiyle, 48 oda ve 1 müştemilattan oluşan vakıf hanı olarak geçmektedir. Adı geçen han 235 Numaralı Maraş Şeriye Sicili'nde yine "Kabaoğlu Hanı" adıyla kaydedilmiştir.

Taş Han Alt Kat Restitüsyon Planı / Taş Han Üst Kat Rölöve Planı

Taş Han, alt kat restitüsyon planı.

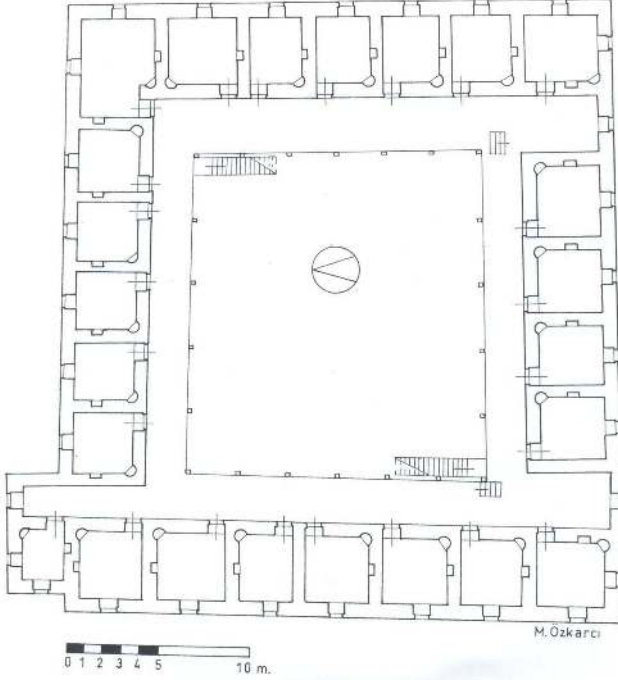
Taş Han, üst kat rölöve planı.

Kaynak: (Özkarıcı, 2007: 390)

Bu Han, 1652 tarihli Hatipzade Vakfiyesi'ne göre, Haznedarlı Mahallesi'nde Hatipzade Camii'ne vakfedilmiştir. Vakfiyede belirtilen hanın üst katındaki 22 oda, alttaki 3 depo-ahır sayıları, 25.5.1984 tarihli Taş Han tescil fişinde de aynıdır. 1936 yılında Kahramanmaraş Bele-

diyesi'ne geçmiş, 1964 yılında tekrar Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne intikal etmiştir. 1952 ve 1980'li yıllarda yangın geçirmiştir. Hanın ikinci katı, yangından sonra ahşap olarak yapılmıştır.

Taş Han Üst Alt Kat Restitüsyon Planı

Taş Han, üst kat restitüsyon planı.

Kaynak: (Özkarcı, 2007: 391).

Çarşı merkezinde bulunan handa, şehre gelen yolcular kalırlardı. Hanın üst katında 20 oda ve alt katında 3 depo ile çevrili avlu bulunmakta idi. Alt katın yolcuların malları ve hayvanları için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde büyük ölçüde sağlam olan hanın, alt katında hediye-lik ahşap oyma ürünlerinin satıldığı dükkânlar, üst katında ise yemeni yapan köşkerler ile modern terlik yapan dükkânlar sıralanmaktadır.

4.3.6.2. *Miri Han*

Miri Han'ın, 1652 tarihli Hatipzade Vakfiyesi'ne göre, Taş Han ile Kapalı Çarşı arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Taş Han'ın Cümle kapısı denilen bu girişte, günümüzde dükkânlar sıralanmıştır.

Miri Han'ın yeri ve son durumu hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Fakat Taş Han'ın bu kesiminin alt katı 7 oda ve çarpık planlı bir mekândan, üst katı ise 8 odadan oluşmaktadır. Kuzey köşedeki iki odanın kapısı dehlize açılır. Odalardan üçünün ikişer adet, diğerlerinin ise birer adet dışarıya bakan pencereleri vardır. Bahsedilen yerde bulunan ve Taş Han'ın batı tarafı kabul edilen bölüm, diğer üç bölümden birkaç basamak daha aşağıda bulunmaktadır.

4.3.6.3. *Hışır (Hişva) Hanı*

Kurtuluş Mahallesi'nde Maraş (Belediye) Çarşısı'nda bulunmaktadır. İnşa kitabesi yoktur. Maraş (Belediye) Çarşısı ile Eski (Yukarı) Bedesten'in arasına XVII. Yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği sanılmaktadır. Maraş (Belediye) Çarşısı'ndaki dükkânların arkasına yapılmış ve bir dehlizle çarşıya bağlanmıştır. Hanın ismi 1904 tarihli Maraş Şer'iyeh Sicili'nde Hışva Hanı ismiyle kaydedilmiştir. Hışır ve hişva yöresel bir tabir olarak pamuk kozası anlamında kullanılmaktadır. Önceden handa pamuk kozası satılırdı. Eski Bedesten'in batı tarafında Belediye Çarşısı'nın üzerinde bulunan Hışır Hanı, 1884 yılında çıkan büyük yangında ağır hasar görünce yenilenircesine onarımdan geçirilmiştir.

Hışır Hanı'nın yaklaşık yarısı yıkılmış durumdadır. Yapının sadece kuzey tarafındaki mekânlar günümüze ulaşmıştır. 1950'li yıllara kadar fonksiyonunu sürdürdüğü belirtilen han şahısların elinde olup, kuzey revakının bir bölümü konut olarak kullanılmaktadır. Hanın giriş kısmında birkaç tane bıçakçı dükkânı yer almıştır.

4.3.6.4. *Kâtip (Büyük Bağdat-Müftü) Hanı*

Kâtip Hanı, Kurtuluş Mahallesi'nde Ulu Camii'nin güneyindedir. Arşiv belgelerine göre ilk hanın, doğu taraftaki doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen ahır kısmının, Alaüddeve Bey tarafından XV. yüzyılın sonlarında inşa ettirildiği düşünülmektedir. Yapının batı taraftaki bölümünün şimdiki halini XVIII. yüzyılın sonlarına doğru aldığı sanılmaktadır. Alaüddeve Bey 1500 tarihli vakfiyesinde Büyük Bağdat Hanı'nı Ulu Camii'nin güneyine inşa ettirdiğini ve Seyyid Mazlum Zaviyesi'ne vakfettiğini belirtmiştir. Ayrıca 1563 yılında hanın yıllık gelirinin 250 akçe olduğu kayıtlıdır. Bugün iki bölümden oluşan hanın her iki bölümü malzeme ve inşa tekniği yönünden birbirlerinin aynı değildir. Doğuda bulunan ahır kısmı hanın ilk yapılan bölümünü oluşturmakta ve iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Yolcuların kaldığı üst katı yıkılmış ve üst katın kuzey tarafında yangın izleri bulunan az bir duvar parçası günümüze gelmiştir. Han, 1780 yılında çıkan yangında zarar görünce hanın batı taraftaki üç katlı bölümünün inşa edildiği düşünülmektedir. Bu bölümün zemin katı depo, üst katlar yolculara ayrılmıştır. Yapının doğusunda kalan kısım Alaüddeve Bey'in yaptırdığı hanın orijinal bölümünü oluşturmaktadır ve üzeri düz toprak damla kapatılmıştır. Şahısların mülkiyetinde olan han çeşitli onarımlarla bugüne ulaşmıştır. Hanın güney cephesinde hana ait dört dükkân bulunmaktadır. Avlunun doğu kenarında han görevlilerinin kaldığı üzeri düz toprak damlı bir oda ve iki lüleli çeşme bulunur.

Han, taş temel üzerine ahşap ve üç katlı olarak inşa edilmiştir. Günümüzde harap haldedir. Hanın doğu duvarına bitişik durumda, nakış işlemeli tonozla örtülü ve hayvan ahır olarak kullanılan doğu bölümünün tavanında renkli bezeme süslemeler bulunmaktadır.

4.3.6.5. *Tuz Hanı*

Tuz Hanı, Kurtuluş Mahallesi'nde Çarşıbaşı'nda inşa edilmiştir. Hanın kuzeyinde Eski Bedesten yer almıştır.

XVIII. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı tek avlulu ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Hanın iki kapısından birisi Demirciler Çarşısı'na açılmıştır. 1884 yılındaki yangında hasar gören han, yeniden

inşa edilmiştir. Tuz Hanı, 1973 yılında yıkılarak yerine Döngel Sitesi yapılmıştır.

4.3.6.6. *Yasinin Hanı*

Yasinin Hanı, Eski Bedesten'in doğusunda, şimdiki Bıçakçılar Çarşısı'nın batı ucunun hemen kuzeyinde yer alan sokağın (gediğin) içinde ahşap olarak inşa edilmiştir. Giriş kapısı batıya bakmaktadır. Hanın ortadaki avlusu etrafında ahırlar bulunur.

Hanın kuzey ve güney bölümlerinin üst katında odalar sıralanır. Günümüzde hâlâ kullanılan bu han, dışarıdan gelip yevmiye ile çalışan işçilerin barındıkları konaklama yeridir.

4.3.6.7. *Yılkıran Hanı*

Yılkıran Hanı, Hatuniye (Kurtuluş) Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Hakkında fazla bir bilgi bulunamayan han, günümüzde mevcut değildir. Bu han milli mücadele sırasında içerideki düşmanı dışarı çıkarmak için yakılmış fakat yangın içerdekiler tarafından söndürülmüştür.

4.3.6.8. *Şıhmand Hanı*

Bu han Milli mücadele sırasında içerisindeki düşmanı dışarı çıkarma amacıyla yakılmıştır .

4.3.6.9. *Çuhadarzade Ahmet Ağa Hanı*

Çuhadarzade Ahmet Ağa Hanı, 23 Ekim 1922 tarihli vakfiyeye göre, Çuhadarzade Ahmet Ağa tarafından Maraş (Belediye) Çarşısı'na yakın bir yerde inşa ettirilmiştir. Günümüze ulaşmayan iki katlı olan hanın 30 oda, 1 boyahane, 4 debbağhane, 1 değirmen, 1 salhane (mezbaha) ve 1 ahıra sahip olduğu belirtilmiştir.

Vakfiyeye göre hanın gelirinden,

1- Saraçhane Camii'nin imamına 5 kuruş

- 2- Karamanlı Camii imamına 3 kuruş, çerağına 2 kuruş
- 3- Beyazıtlı Camii imamına 3 kuruş, çerağına 2 kuruş
- 4- Medine fukarasına 5 kuruş
- 5- Vakıf gelirinden mütevellî öşürü verilecek
- 6- Geri kalan gelirin de vakıf Ahmet Ağa'nın evlatları arasında "erkeğe iki kız hissesi" ayetine göre taksim edilmesi istenmiştir.

4.3.7. Hamamlar

Evliya Çelebi, XVII. Yüzyılda Maraş'ta 5 hamam olduğunu bildirmektedir. Bunlardan Çarşı, Çukur ve Boğazkesen hamamlarının isimlerini kaydetmiştir. Hamam sayısı, ve 1898'de 11 adet, 1900 yılında 13 adet, Besim Atalay ise 1910'lu yıllarda hamam sayısını 30 adet olarak bildirmiştir.

1619 tarihinde Paşa Hamamı, Pazar Hamamı ve Tekkenişin Hamamı'nın ismi geçmektedir. Ayrıca, Mayıs 1837 tarihli Beyazıtöğlu Süleyman Paşa vakfiyesinde, Cığcığı Mahallesi'nde Çay Hamamı'nı inşa ettirdiğini belirtmektedir.

Kahramanmaraş'ta orta halli insanların evlerinde hamam olmadığından, yazları camilerin gusülhaneleri (çimecekleri) ve umumi hamamlar temizlik amacıyla kullanılmıştır. Zorunlu hallerde su dökünmek (gusül yapmak) için evlerde Ca:'lar³⁵ yapılmıştır. Duşun karşılığı olan Ca:'lar, acil durumlar için kullanılırdı. Bu dönemde hamamlar, yazın ve özellikle kış aylarında yoğun bir kullanıma sahip olmuştur.

Kadınlar bir ellerinde çocukları, diğer ellerinde bohçaları ile hamama giderlerdi. Bohçaların içine mezeri³⁶, keseyi, tas içerisinde kili, yemek olarak da tarhana, ceviz, dolma ve sarma gibi çeşitli yiyecekler koyarlardı.

---

³⁵ Ca: Lavabo, banyo hamam, duş, vb. temizlik işleri için kullanılan odada bulunan kısım.

³⁶ Mezer: Kahramanmaraş'ta bayanların hamamda kullandıkları örtüdür. Erkeklerin hamamda kullandıkları peştamalin bir benzeridir.

Günümüzde hamama gitme geleneği eskisi gibi yoğun değildir. Fakat hamamda terlemek, ter atmak, rahat yıkanabilmek, keselenebilmek için bu alışkanlık az da olsa devam etmektedir.

4.3.7.1. Çukur Hamam

Ekmekçi Mahallesi'ndedir. Çukur Hamam, 1648'de Maraş'a gelen Evliya Çelebi'nin ismini saydığı hamamlar arasındadır.

Türk mimarisinde çok önemli bir yeri olan yapının, Dulkadir Beyliği eseri olup, XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği belirtilmektedir. 1980'li yıllara kadar faaliyetini sürdürmüştür. Maraş'taki en eski tarihli hamamdır. Maraş kalesinin güneyinde, doğu-batı istikame-tinde yerleştirilmiştir. İsmi, toprak seviyesinin altında olmasından almıştır. Ekmekçi Mahallesi'nde, eskiden Köprübaşı denilen mevkide bulunan hamamın kitabesi yoktur.

Çukur Hamam'ın kuzey tarafındaki yeraltından bir geçitle kaleye ulaşıldığı ve hamam tarafındaki girişin şu anda kapatıldığı belirtilmiştir. Eskiden geçidi gezmek isteyenler, hamam tarafından girerek para karşılığı gezerdi.

Şahısların mülkiyetinde olan hamam 1979 yılında tescillenerek Belediye tarafından istimlak edilmiştir. 1980'li yıllara kadar açık olan hamam, 1999 yılına kadar kullanılmadı bakımsız olarak kaldı. Fakat Belediye tarafından 1999 yılında onarımına başlanılmış olan hamam, yenilemenin bitimiyle, ihaleye verilerek kullanıma açılmıştır.

4.3.7.2. Tüfekçi Hamamı

İnşa kitabesi olmayan hamam şahıs mülkiyetinde olup hâlâ kullanılmaktadır. Asli özelliğini koruyan yapının XVIII. yüzyılda inşa edildiği belirtilmektedir. Hamam en son 1989'da tamir edilmiştir.

Tüfekçi Hamamı, Kurtuluş Mahallesi'nde Demirciler Çarşısı'ndadır. Kitabesi olmayan hamamın, ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı konusunda bir bilgi mevcut değildir. Uzun süre sadece erkekler tarafından kullanılmıştır. XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınlar da bu hamamdan istifade etmeye başlamışlardır. Hamamın günümüzde kullanımını devam ettirmektedir.

4.3.7.3. Acar Hamam

Şehit Evliya Mahallesi'ndedir. Kalenin kuzeyinde inşa edilen hamamın, kuzey tarafı toprak seviyesinin altındadır. Halk arasında Acar (Ecer) Hamam olarak bilinir.

Hamamın inşa kitabesi yoktur. Cümle kapısının mimari stilinin XIX. Yüzyılın özelliklerini taşıdığı belirtilmektedir. Burdan hareketle yapının XIX. Yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir. Diğer bir kaynağa göre, hamamın Kanuni Sultan Süleyman'ın kaleyi tamir ettirdiği yıllarda yapıldığı ve sonradan yenilediği belirtilmiştir. Bu bilgilerden hareketle, hamamın XVI. Yüzyıldan önce inşa edildiği söylenilebilir.

Hamamın kâgir kalın duvarları ve dar kapı aralıkları ile sıcaklığın korunması amaç edinilmiştir. Hamamın, eskiden ağaç oluklar kanalıyla kaleden gelen su ile beslendiği belirtilmektedir. Hamam soyunmalık, sıcaklık, soğukluk, rüzgârlık, ılıklik, sıcaklığa bitişik su deposu ile külhanlardan oluşmaktadır. Günümüzde, kullanımı devam eden hamamın, sokağa bakan güney tarafına bir de çeşme yerleştirilmiştir.

4.3.7.4. Paşa Hamamı

Paşa Hamamı, Kurtuluş Mahallesi'nde, İstiklal İlköğretim Okulu'nun batısında inşa edilmiştir. Kitabesi yoktur. XVI. yüzyılın ortalarına doğru inşa edildiği belirtilmiştir. Maraş Paşa Hamamı'nın Gaziantep Paşa Hamamı (1563-1568) ve Kilis Paşa Hamamı (1560) ile ortak özellikleri bulunmaktadır. Dikkat edilecek bir özellik de üçünün isminin de Paşa olmasıdır. Kel (Zorlu) Beylerin zilliyetinde olan hamam 1952 yılında soyunmalık, aralık ve ılıklik kısımlarının örtü kısımları yıkılınca kullanılmaz olmuştur. Hamamı yaptıran Ahmet Paşa'dır. Aynı Ahmet Paşa Divanlı Camisini de yaptırıp kendi adını vermiştir. Günümüzde yıkık halde şahıslara kiralanmış olan hamam, mırıtklar (kuşçular) tarafından kullanılmakta ve bakımsız halde bulunmaktadır.³⁷

---

³⁷ Şehirdeki bir rivayete göre ise, ünlü bir Paşa olan Ahmet Paşa'nın hanımı ve çocukları şimdilerde yıkılmış olan Orta Hal civarında bir hamama giderler. Fakat hamamın görevlileri Paşa'nın hanımıyla fazla ilgilenmezler. Buna alınan Paşa'nın hanımı, du-

Hamam, 06.12.1985 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu Kararıyla, Korunması Gerekli Hamamlar Listesi'nde bulunmaktadır.

4.3.7.5. Kuyucak Hamamı

Kuyucak Hamamı, Turan Mahallesi'nde Şekerli Camii'nden Kuyucak Çarşısı'na doğru çıkarken yolun kuzeyinde yapılmıştır. Hamam kullanıma açıktır.

İnşa kitabesi olmayan hamamın, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı belirtilmiştir. Şahısların mülkiyetinde olan hamam, asli özelliğini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Hamam, 06.12.1985 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu Kararıyla, Korunması Gerekli Hamamlar Listesi'ndedir.

4.3.7.6. Divanlı Hamamı

Divanlı Hamamı, Divanlı Mahallesi'nde inşa edilmiştir. İçerisinde bulunduğu mahallenin adını almıştır. İnşa kitabesi olmayan hamamın XVIII. yüzyılda Zarifoğullarına adını veren Zarif (Zarifoğlu) tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Hamam daha sonra el değiştirmiştir. Günümüze ulaşmayan tamir kitabesine göre, H.1320/M.1901–1902 yılında onarım gördüğü belirtilmiştir. 1981 yılında yol yapım çalışmaları sırasında hamamın rüzgârlık ve soyunmalık kısımları, daha sonra da ılıklik bölümü sahiplerince yıkılmıştır.

Hamamın günümüze ulaşmayan tamir kitabesinde şunlar yazılıdır:

- 1-Gir içeru kıl tebessüm rahat id endam ile
- 2-Çeşmelerden kıl taharat kalmasın asla gıyk
- 3-Seza tamiri Tahsin bu esar üzre kıla kim
- 4-Binüçyüzyirmide kıldı inşa bu hamam

---

rumu Paşa'ya anlatır. Paşa bu işe üzülür ve şimdiki Paşa Hamamı'nı yaptırır. Hamam, ismini Paşa'dan alarak, Paşa Hamamı olarak anılmaya başlar.

Bu kitabeden anlaşıldığına göre hamamın, H.1320/M.1902-1903'de Tahsin adlı bir kişi tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Hamamın soyunmalık kısmının altında iki adet tonozlu, sivri kemerli, caddeye açılan dükkânlar yer almaktadır. Duvarları, kagir olan hamamın bir bölümü yol yapımı sırasında belediyece yıktırılmıştır. Günümüzde Tarihi Divanlı Hamamı adıyla hizmet vermektedir.

4.3.7.7. *Hatuniye (Pazar-Marmara) Hamamı*

Ulu Camii'nin güneyindeki parka bitişik olan Kâtip (Cumhuriyet) Han'ın güneyinde inşa edilmiştir. Kahramanmaraş çarşısı merkezinde bulunan hamam Dulkadiroğlu eseridir.

İnşa kitabesi olmadığından yapım tarihi bilinmemektedir. Fakat 1500 yılında, Alaüddeve Bey tarafından hanımı Şems Hatun adına Şems Hatun Külliyesi'nin bir parçası olarak yaptırıldığı iddia edilmektedir. Hamamın külhan kısmının doğu duvarına bitişik olarak yapılan dükkânlar Maraş (Belediye) Çarşısı'na açılmaktadır. Hamam çarşıdaki esnaf ve müşterilerin ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir. Hem dükkânlar tarafından hem de üst katına sonradan otel ve işyeri yapıldığı için dışarıdan pek fark edilememektedir. Halen kullanılan ve özel bir şahsa ait olan hamam 1957'de büyük bir tadilattan sonra Marmara ismini almıştır. Bu tadilattan sonra orijinal dokusunu kısmen yitirmiştir. Evliya Çelebi'nin bahsettiği Çarşı Hamamı'nın bu hamam olduğu düşünülmektedir. Hatuniye Hamamı, "Pazar (Çarşı) Hamamı" ismini XVII. Yüzyıldan itibaren aldığı belirtilmektedir.

4.3.7.8. *Uzunoluk Hamamı*

Uzunoluk Hamamı, şimdiki Fevzi Paşa Mahallesi'nde, Uzunoluk Caddesi'nde Sütçü İmam Çeşmesi'nin kuzeybatısında inşa edilmiştir. Hamam, Maraş Milli Mücadelesi Dönemi'nde önemli bir yere sahiptir. Çünkü burası, hamamdan çıkan Müslüman kadınlara sarkıntılık yapmaya kalkışan düşmana ilk kurşunun sıkıldığı yer olmuştur.

Hamamın XVI. veya XVII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kaynaklara göre üç eyvanlı ve iki hücreli olarak yapılmıştır. Hamamın dış kapı kemerinin üzerindeki kitabesi okunamamıştır. Kuzey-güney istikametinde yapılan hamam rüzgârlık, soyunmalık, ılıklik,

sıcaklık ve su deposu ile üzeri toprak damlı külhan kısımlarından oluşmuştur. Hamamın Kâgir duvarlarının kalınlığı 0.80 m idi. 1859 tarihli bir iradeye göre, hamam tamir edilerek tekrar hizmete açılmıştır.

Bu tarihi hamam, 1975 yılında sahibi tarafından apartman yaptırılmak üzere yıktırılmıştır. Daha sonra hamamın yeri Belediye tarafından park olarak düzenlenmiştir. Hamam, 2008 yılında Kahramanmaraş Belediyesi tarafından aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir.

4.3.7.9. Acemli Hamamı

Acemli Hamamı adını aldığı mahallede inşa edilmiştir. Hamamda, Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nde şehre yardım için Bertiz köylerinden gelen çetelerin barındırıldığı belirtilmektedir. Hamamın yeri tespit edilememiştir.

4.3.7.10. Çiçekli Hamamı

Kayabaşı Mahallesi'ndedir. İnşa kitabesi olmayan hamamın XVIII. yüzyılda yapıldığı belirtilmektedir. Hamam asli özelliğini büyük ölçüde korumaktadır. Kubbenin üst kısmı 1960'larda yıkılınca betonla kapatılmıştır. Günümüzde kullanıma açıktır.

4.3.7.11. Köşk Hamamı

Yörükselim Mahallesi'nde eski hükûmet binasının karşısında inşa edilen hamamdan eser kalmamıştır.

4.3.7.12. Kelbeyi Hamamı

Kelbeyi Hamamı'nın yeri, tarihi ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Bunun yanında Kahramanmaraş'taki Gani Yusufogulları ailesinin lakabı Kelbeyi'dir. Hamamı bu aileden kişilerin yaptırdığı düşünülmektedir.

4.3.7.13. Çay Hamamı

Çay Hamamı, Beyazıtogullarından Süleyman Paşa'nın Mayıs 1837 tarihli vakfiyesine göre, Cıgıcı Mahallesi'nde inşa edilmiştir.

Hamamdan elde edilecek paradan 30 kuruşun Beyazıtlı Camii'ne verilmesini, paranın bir kısmının da hamamın tamirine ayrılmasını istemiştir. Süleyman Paşa, Beyazıtlı Camii'ne verilecek paranın 25 kuruşunun Kur'an-ı Kerim okuyan iki hafıza verilmesini, Hatm-i Şerifte kullanılacak buhur için de 2 kuruşluk öd alınmasını istemiştir. Hamam, Salihîye Camii'nin kuzeyinde bulunan şimdiki Belediye Çarşısı'nın yerinde kurulmuştur. Hamam şimdiki yerden biraz daha engindeymiş.

Tekkeşin Hamamı olarak da bilinen yapı 1960'lı yıllara kadar çalışmış varlığını sürdürmüştür. Hamam, yol genişletme çalışmaları esnasında toprağa gömülmüş daha sonra da yıkılmıştır.

4.3.7.14. Boğazkesen Hamamı

Boğazkesen Hamamı, Ekmekçi Mahallesi'nde Boğazkesen Camii yakınında yaptırılmıştır. 1950'ye kadar varlığını sürdürmüştür. Hamamın, Dulkadir Beyliği Hükümdarı Alaüddevle Bey'in Ekmekçi başı Hacı Ali Ağa bin Abdullah tarafından Boğazkesen Camii ile beraber 1480-1515 yılları arasında inşa ettirildiği düşünülmektedir.

4.3.7.15. Doboğlu Hamamı

Hamam hakkındaki bilgilere, 4 Mayıs 1738 tarihli vakfiyede ulaşılmaktadır. Vakfiyeye göre hamamın Ekmekçi Mahallesi'nde olduğu ve 1/6 hissesinin Adliye (Küçük Su) Camii'nin vakfı olduğu belirtilmiştir. Günümüze ulaşmayan hamamın inşa ve yıkılış tarihleri bilinmemektedir.

4.3.7.16. Yekta Hamamı

1749 tarihli vakfiyeye göre, Rıdvanzade lakabı ile meşhur olan Defterdar Ali Efendi, Yukarı Oba (Turan) Mahallesi'nde cami, hamam ve üç medreseden oluşan külliye yaptırmıştır. Yekta Hamamı da bu külliyenin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Hamam günümüze ulaşmamıştır.

4.3.8. Mezarlıklar

Kahramanmaraş'ta, Müslüman mezarlıkları genellikle şehrin doğusunda, Yahudi ve Hıristiyan mezarlıkları ise batısında yer almıştı. Müslüman mezarlıkları, ölümün hayatın bir parçası olduğu inancı ve ölümü her an hatırlayarak sosyal adaleti tesis etmek düşüncesi ile her an görülebilen yerlere yapılmıştı. Şehir halkı, dini geleneklerine bağlı olduğundan kendine ölümü hatırlatması ve dünya işlerini ona göre ayarlamak için mezarları tek merkezde toplamamıştı. Böylece halk ölüleriyle birlikte onlarla bitişik mekânlarda yaşamıştır.

Bunların yanında birçok cami haziresinde küçük mezarlar ile her mahallenin bir mezarlığı bulunurdu. Bunlar arasında bilinen Müslüman mezarlıkları şunlardır:

- Bey Camii'nin haziresindeki Dulkadir sülalesine ait mezarlık.
- Ulu Camii'nin güneyindeki mezarlık. Bu mezarlık, 1950 yılında kaldırılarak bahçe haline getirilmiştir.
- Bektutiye Camii'nin güneyindeki bahçede bulunan mezarlık.
- Sütçü İmam Mahallesi'nin doğusundaki tepede bulunan çocuk mezarlığı.
- Şeyh Adil Mezarlığı: Bu mezarlık batısındaki yolu ve eski sanayiye içine alırdı. Yolum altı bozulup küçük sanayi yapıldı.
- Kümbet'te bulunan ve şimdiki 12 Şubat İlköğretim Okulu ve yanındaki Polis karakolunun yerindeki mezarlık.
- Divanlı-Haydarlı yolunun batı tarafında, Hayrettin Dede'nin yattığı rivayet edilen ve "Yalnız Kabirlik" olarak bilinen mezarlık.
- Yörükselim Mahallesi'nde, eskiden Ebe Okulu olup şimdi KSÜ Tıp Fakültesi binalarının bulunduğu yerdeki Kurra Efendi Mezarlığı.
- Arkbaşı Mezarlığı.
- Aladan Mezarlığı, kalenin doğusunda Acemli Mahallesi'ndeki Acemli Camii'nin kuzeyindedir. Dulkadir Beyi Alaüddeve'nin temsili mezarı buradadır. Başının burada gömülü olduğuna inanılmaktadır. Alaüddeve Bey'in mezarı Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesine bağlı Çuhadarlı köyünün ormanları arasındadır. Başı ise Mısır'a gönderilmiştir.

- Yıkılan Selvili Camii civarındaki mezarlık.

- Tekerek yolu üzerinde Hazret-i Yunus Camii'nin doğusunda yer alan çocuk mezarlığı. Yenicekaleli Mehmet Kahyaoğlu Şehit Hasan Çavuş, Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nde şehirde abluka altındaki Fransızlara yardıma gelen Norman birlikleri tarafından burada şehit edilmişti. Hasan Çavuş şehit edildiği yere gömülmüştür. Daha sonra buraya, şehirde ölen çocuklar ile yaylaya çıkan Aydınlıların yolda ölen birkaç cenazesi defnedilmiştir.

Yukarıda sayılan mezarlıklardan ilk ikisi Dulkadir sülalesine aittir.

Gayrimüslim mezarlıkları ise şunlardır:

- Şimdiki Yusufkar Mahallesi'nin batısında Mercimek Tepe üzerindeki Yahudi Mezarlığı. Mezarlık Tekke'nin tam üstündedir.

- Hıristiyan Ermenilerin Mezarlığı ise şimdiki Karacaoğlan Halk Kütüphanesi'nin yerinde idi. Burası halk arasında "Gızıl Gabırlık" diye anılırdı.

- Kahramanmaraş Huzur Evi civarındaki Gâvur Gabırlığı denilen mezarlık.

4.3.9. Köprüler

Kahramanmaraş'ın ortasından şehri birkaç parçaya bölen Şekerdere, Akdere ve Kanlıdere ile küçük derecikleri bulunmaktadır. Bu derelerin etrafındaki tepeler arasındaki geçişi sağlam kılmak için, 1910'lu yıllardaki verilere göre, yirmi dört (24) adet köprü yapılmıştır.

Şehir içinde, günümüze kadar sağlam kalabilen ana köprü Kanlıdere köprüsüdür. Şekerdere üzerindeki Karamanlı köprüsü, Akdere köprüsü, Uzunoluk köprüsü, Arasa Camii'nin doğusundaki köprü, derelerin üzerleri kapatılırken kaybolmuştur. Şehirde akan bu küçük dereciklerin üzeri kapatılarak, yol ve çarşı olarak düzenlenmiştir. Bu şekilde, Kahramanmaraş'ın dere yataklarındaki köprü ihtiyacı ortadan kalkmış, şehrin eski görünümünde değişiklikler olmuştur.

Bunların yanında Maraş'ı diğer yerleşim birimlerine bağlamak üzere 8 köprü yapılmıştır. Bunlar; Şehrin batısında Ceyhan nehri üzerinde kurulu Ceyhan Köprüsü (XV. yüzyıl), şehrin 10 km güneyinde

Aksu ayı üzerine kurulu Aksu Koprusu (Altun Kopru) (X. yüzyıl), Kahramanmaraş'a 70 km uzaklıkta Zeytun ayı üzerine kurulu Süleymanlı Köyü Elbistan Koprusu (XIV. yüzyılın ikinci yarısı), Kahramanmaraş'a 70 km uzaklıkta Zeytun ayı üzerine kurulu Süleymanlı Köyü Kanlı Kopru (XIV. yüzyılın ikinci yarısı), Kahramanmaraş'a 70 km uzaklıkta Zeytun ayı üzerine kurulu Süleymanlı Köyü Zeytun Koprusu (XIV. yüzyılın ikinci yarısı), Körsulu ayı üzerine kurulu iken Sır Barajı Gl'nün altında kalan Körsulu Koprusu (19 Ekim 1743), Dngele Kasabası sınırları içerisinde Ceyhan Nehri'nin üzerine kurulu iken Sır Barajı Gl'nün altında kalan Gene Koprusu (XVIII. yüzyıl), Avşar Köyü'nn sınırları dâhilinde Aksu ayı üzerine kurulu iken Sır Barajı Gl'nün altında kalan Eski Kopru (XVIII. yüzyıl)'dr. Maraş'tan Kazma st Süleymanlı'ya gidenlerin kullandığı Hamidiye Koprusu. Eskiden inş edilmiş bu köprülerden başka, karayolu ulaşımının artmasıyla, günümüzde başka köprüler de yapılmıştır. Malik Ejder'in yakınında Aksu Koprusu olarak adlandırılan köprü ve onun yaklaşık 150 m st tarafına bir köprü inş edilmiştir. Bunun yanında Ceyhan Koprusu'nun alt tarafına yeni bir köprü inş edilmiştir.

şehrin en yakın çevresinde, batısında ve güneyinde kurulu eskiden inş edilmiş iki köprü vardır. Bu iki köprü hakkında bilgiler şoyledir:

4.3.9.1. Aksu Koprusu

Aksu Koprusu Kahramanmaraş Türkoğlu yolu üzerinde olup şehre yaklaşık 10 km uzaklıktadır. Hazineye ait olan köprü yıkılmış olup kalıntıları mevcuttur. İnş kitabesi olmayan köprünün X. yüzyılda Bizanslılar döneminde inş edildiği, Anadolu Selçuklu, Dulkadir Beyliği ve Osmanlılar döneminde de onarımlar görerek kullanıldığı düşünülmektedir. H.1324/M.1906 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde Aksu üzerinde büyük bir köprü olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında köprünün ismi Altun Kopru olarak da geçmektedir. Burada ulaşım Malik Ejder Türbesi'nin bulunduğu tepeye yakın olarak Karayolları tarafından inş edilen yeni köprü ile sağlanmaktadır. Köprünün doğu tarafında hyk bulunmaktadır.

Köprü Aksu'nun üzerine doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Kalıntılara göre köprünün, ortada 3.30x3.50 m. boyutlarında üçayağın üzerine istinad eden dört kemer gözlü ve yaklaşık 75 m. uzunluğunda olduğu belirtilmiştir. C. Çulpan "Türk Taş Köprüleri" adlı eserinde, yıkılan köprünün temelleri üzerinde Fatih tarafından yeniden yaptırıldığını belirtmiştir.

4.3.9.2. Ceyhan Köprüsü

Ceyhan Irmağı üstündeki Ceyhan köprüsü, Kahramanmaraş-Göksun eski yolundadır. Hazineye ait olan köprü, Kılavuzlu Köyüne bağlıdır. Köprünün inşa kitabesi olmadığından yapım tarihi belli değildir. Köprünün adına ilk defa 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'nde rastlanılmıştır. Burada köprünün adı, "Cisr-i Ceyhun" ve "Cisr-i ab-ı Ceyhun" şeklinde geçmektedir. Köprünün yakınındaki bazı köylerin Dulkadir Beyi Alaüddeve Bey tarafından Maraş'ta yaptırılan Nebeviye Medresesi'nin vakfı olduğu belirtilmiştir. Köprünün daha önce de var olmakla beraber bir de XV. yüzyılda Dulkadir Beyliği döneminde yapıldığı kaydedilmiştir. Yapı mimari olarak asli özelliğini önemli ölçüde korumuştur. Son onarım 1983 yılında yapılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen yapı, 158 m. uzunluğundadır. Köprünün üstündeki geçit kısmının genişliği 4.70 m olup, batı köşedeki girişin genişliği 9.80 m'dir. Altı gözlüdür. 1563 tarihli Maraş Tahrir Defterinde, köprüden kışlaktan yaylağa, yayladan kışlağa giden Yörüklerden, Türkmenlerin keçi ve koyunlarından yol vergisi alınmayıp sadece tüccar ve celepkeşandan yol vergisi alındığı ve köprünün yıllık gelirinin 15.000 akçe olduğu kaydedilmiştir. Bu bilgilerden köprünün yakınında görevlilerin ikamet etmesi için mekânların inşa edildiği de kaydedilmiştir. Bu bölümler günümüze ulaşmamıştır.

Ceyhan nehri aşırı taşıdığı ve taşışında köprüye hiç olmazsa bağlantı noktalarından zarar verdiği için târihte aşırı sayıda ta'mir görmüştür.

4.3.10. eşmeler, Su Kemerleri ve Su Yolları

Kahramanmaraş'ta, XVII. ve XIX. yüzyıllarda, genelde her evde ve bazı dükkânlarda birer oluklu çeşme yapıldığı tespit edilmiştir. Şehir sulak bir bölgede olduğundan su kuyusu yok denecek kadar azdı.

XVII. yüzyılda, Kahramanmaraş'ta 70 adet olan çeşme sayısı, 1872'de 136, 1898'de 137, 1900 yılında 150, 1910'lu yıllarda ise 40 adet olarak kaydedilmiştir.

Kahramanmaraş şehir merkezinde, günümüze ulaşabilen çeşmeler şunlardır:

4.3.10.1. Galip Paşa Çeşmesi

Çeşme, şimdiki Gazi Paşa Mahallesi'nde, Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Camii'nin avlu duvarının güneydoğu köşesinde inşa edilmiştir. Günümüzde, tamirden geçirilmiştir. Çeşmenin inşa kitabesine göre çeşme, H.1319/M.1901 yılında Maraş Mutasarrıfı Galip Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, mahalle çeşmesi olarak yapılmış olup, şehir su şebekesine bağlı olarak varlığını devam ettirmektedir. Asli özelliğini koruyan çeşme Kahramanmaraş Belediyesi'nin mülkiyetindedir. Taş levha üzerine ta'lik hatla yazılan kitabede şunlar kayıtlıdır:

1- *Bismillah*

2- *Maraş Mutasarrıflarından Galip Paşa'nın eseri hayrıdır*

3- *1319 arabî*

4.3.10.2. Kanlıdere Çeşmesi

Kanlıdere Çeşmesi, Kayabaşı'na çıkan yol üzerindedir. 1906 tarihinde Mehmet Ağazade Salih Ağa tarafından yaptırılmıştır.

4.3.10.3. Mutasarrıf İsmail Kemal Bey (Şeyh Adil) Çeşmesi

Şeyh Adil Çeşmesi, İsa Divanlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Meydan Çeşmesi olarak yaptırılan çeşme, Belediyenin mülkiyetinde olup varlığını sürdürmektedir. Kullanılır vaziyettedir. Çeşmenin inşa kitabesine göre, H.1333–1335/M.1914–1916 yılları arasında Maraş Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Adil Me-

zarlığı'na yakınlığından dolayı Şeyh Adil Çeşmesi olarak bilinir. Mutasarrıf İsmail Kemal Bey, bu çeşme inşaatında yıkılan bir Ermeni kilisesinin taşlarını kullandığı için Kurtuluş Savaşı yıllarında tutuklanmış ve yargılanmıştır. Sonradan işin aslının böyle olmadığı öğrenilmiş ve davadan beraat ederek serbest kalmıştır. Çeşme asli özelliğini önemli ölçüde korumakta olup, şehrin su şebekesine bağlıdır. Çeşmenin güney tarafındaki iki nişinden, doğu taraftaki nişin üst tarafına yerleştirilen inşa kitabesinde, taş levha üzerine nesih hatla şunlar yazılmıştır:

1- İşbu çeşme Kemaliye Caddesi'ni küşad ve elektrik tenviratını te'sis eden

2- Mutasarrıf İsmail Kemal Bey'in asarındandır. Sene 1333-1335

Tarihte bu mevki Maraş'ın her çeşit tören alanıdır. Asker savılır, hacı gönderilir. Adam asılır vs. Zâten Antep yolunun başlangıç noktasındadır.

4.3.10.4. Uzunoluk (Sütçü İmam) Çeşmesi

Uzunoluk Çeşmesi, 1920 tarihinde aynı adı taşıyan mevkide inşa edilmiştir. Çeşmenin abidesi, 1936 yılında Kahramanmaraş Belediye Başkanı Hasan Sukuti Tükel zamanında yaptırılmıştır. Abidenin klişe ve kalıplarını, Belediye muhasebecisi Bozkurt Ahmet Bey yapmıştır. Çeşmeden Pınarbaşı'nın suyu akmaktadır.

4.3.10.5. Şems Hatun (Hatuniye) Çeşmesi

Alaüddevle beyin Hanımı Şems Hatun adına yaptırdığı Şems Hatun külliyesinin bir parçasıdır. Cami avlusuna girişi sağlayan kapının sağ (güney) dış tarafında camiye bitişik olarak yer alan çeşme onarımlar sırasında ortadan kalkmıştır.

4.3.10.6. Uyuz Pınarı

Sarayaltı caddesinin doğu tarafından ayrılan iki yol, tarihi Uyuz Pınarı'na ulaşır. Bu yollardan birisi İsa Divanlı Camii'nin önünden geçer. Bu yol Sarayaltı caddesinden Sakarya ve Kuyucak'a gider. Uyuz

Pınarı'nın kuzeyindeki dar ve yokuş olan sokağı çıktıktan sonra doğuya doğru giden yolun kuzeyinde Bey Camii vardır.

Uyuz Pınarı, asli özelliğini önemli ölçüde korumakta olup belediyenin mülkiyetindedir. Kullanıma açık ve inşa kitabesi yoktur. Çeşme günümüze ulaşmayan Dulkadir Beyliği'ne ait saraya yakındır. Yapının, bugünkü şeklini Dulkadir Beyliği döneminde XV. yüzyılda aldığı belirtilmektedir. Yine Dulkadir Beyliği döneminde, Nasreddin Mehmet Bey'in oğlu Hasan Bey tarafından Kayseri'de "Meczumin Zaviyesi" adı verilen bir cüzzamhane kurulmuş ve Kayseri'de bir çiftlik vakfedilmiştir. Bu durum beyliğin, bu tür hastalıklara karşı önlemler aldığını göstermektedir. Yapı 1992 yılında onarım görmüştür.

İsa Divanlı Mahallesi'nde bulunan Uyuz Pınarı'nın, uyuz, cüzzam ve benzeri hastalıkların tedavisinde Romalılar döneminden bu yana kullanıldığı belirtilmektedir. Pınar, küçük ve dar bir alanın ortasında olup çevresi evlerle kaplanmıştır. Vakfının yıkıldığı ve mescidinin yola gittiği belirtilmiştir. Pınar, betonarme küçük bir oda içerisindedir. Buraya gelenler, suyu içer veya duş alırlar. Bu kaynaktan daha iyi yararlanabilmek için çevresinde kamulaştırma yapıp etrafı açılarak çevre düzenlemesi yapılmalıdır.

Pınarın içerisinde anyon ve katyon miktarı fazla değildir. Bunun yanında Kalsiyum, magnezyum ve bikarbonat karbonları ihtiva eder. pH değeri 7.5 olup bu bakımdan olumlu bazı sular grubundandır. Debisi 0,30 lt/sn.'dir. Bikarbonatlı olan Uyuz Pınarı suyu içildiğinde mide uyarıcı etki yapar ve sindirimi hızlandırır. Karaciğer ve safra kesesini etkileyerek safra kesesinin boşalmasını sağlar. Pankreas enzimlerinin etkisi için pH miktarını düzenler. Aynı zamanda deri buklug, böbrek ve idrar yolları, kadın ve romatizmal hastalıkların tedavisinde faydalı olduğu belirtilmiştir.

4.3.10.7. *Acemli (Şehit Evliya) Çeşmesi*

Günümüzde Acemli (Hacı İskender Bey-Şehit Evliya) Cami Külliyesi'nin bir parçasıdır. Cami avlu duvarının kuzey cephesine yerleştirilmiştir. Avlu kapısı üzerindeki inşa kitabesine göre 1914 yılında yapılmıştır. M. Ali Kapıkaya tarafından yaptırıldığı anlaşılmıştır. Çeşme halen mahalle çeşmesi olarak faaliyetini sürdürmektedir.

4.3.10.8. *Bey Çeşmesi*

İsa Divanlı Mahallesi'nde, Bey (Seyyid Mustafa Bey) Camii'nin kuzeyinde, hazirenin kuzeybatısındadır. İnşa kitabesi okunamayacak kadar tahrip olan çeşmenin, 1827–1828 tarihinde Seyyid Mustafa Bey tarafından cami ile beraber yapıldığı belirtilmektedir. Tek lüleli yapılmış olan çeşmenin kitabesinde kartuş içerisine alınan iki beyit yazılmıştır. Çeşme sıvandıği için kitabe sıvanın altında kalmıştır.

4.3.10.9. *Hacı Salih Ağa (Çukuroba) Çeşmesi*

Kayabaşı Mahallesi Çukuroba Caddesi'ndedir. İnşa kitabesine göre çeşme, Muhammed Ağa Zade Hacı Salih Ağa tarafından H.1324/M.1906 yılında yaptırılmıştır. Asli özelliğini kısmen kaybetmiş olan çeşme 1997'de onarımdan geçirilmiştir. Belediyenin mülkiyetinde olup varlığını devam ettirmektedir. İnşa kitabesine taş levha üzerine üç satır olarak şunlar yazılmıştır:

- 1- *Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat*
- 2- *Ayıntablı Muhammed Ağa-zade*
- 3- *Hacı Salih Ağa Sene 1324*

4.3.10.10. *Kocabaş Çeşmesi*

Turan Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa kitabesine göre çeşme, H.1333/M.1914–1915 yılında Kocabaş Zade Hacı Ali Ağa'nın hanımı Mümine Hatun tarafından yaptırılmıştır. Şahsların mülkiyetinde olan çeşme, Mazhar Kocabaş'ın evinin duvar cephesine yerleştirilmiştir. Mahalle çeşmesi olarak yapılan ve asli özelliğini önemli ölçüde koruyan çeşme, şehir su şebekesine bağlı olarak varlığını sürdürmektedir. Çeşmenin inşa kitabesinde taş levha üzerine ta'lik hatla şunlar yazılıdır:

- 1- *Sahibü'l-hayrat Kocabaşzade*
- 2- *Hacı Ali Ağa'nın zevcesi Mü'mine Hatun'un hayratı*
- 3- *Sene 1333*

4.3.10.11. Nuh Camii Çeşmesi

Turan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Nuh Camii avlu duvarının güney cephesine yerleştirilen çeşmenin, inşa kitabesi yoktur. Cami, H.1324/M.1906 yılında onarımdan geçirilmiştir. Çeşmenin de caminin onarımında Eşbah Zade Hacı Hüseyin tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Asli özelliklerini koruyan çeşme Mahalle çeşmesi olarak inşa edilmiş olup varlığını koruyamaz olmuştur.

4.3.10.12. Reşit Paşa Çeşmesi

Mağaralı Mahallesi İnönü Caddesi'nde bulunmaktadır. Çeşmenin alınlığına yerleştirilen inşa kitabesine göre, Maraş Mutasarrıfı Reşit Paşa tarafından H.1326/M.1908 yılında yaptırılmıştır. Asli özelliklerini önemli ölçüde korumaktadır. Şahısların mülkiyetinde olup Mahalle çeşmesi olarak inşa edilmiştir. Çeşme faal olmaktan çıkmıştır. İnşa kitabesi taş levha üzerine nesih hat ile şunlar yazılıdır:

1- Maraş Mutasarrıflarından

2- Reşit Paşa'nın eseri

3- Hayratı sene 1326

4.3.10.13. Akdere Su Kemerini ve Su Yolları

Maraş'ta şehir içme suyu taksim merkezlerinden bir tanesi de Gazi Paşa Mahallesi'nde yapılmıştır. Akdere Su kemeri ve su deposu mahallenin kuzeyinde inşa edilmiştir.

İnşa kitabesi olmayan Akdere Su Kemerini, Beyazıtogullarından Abdullah Bey tarafından 1648 yılı civarında inşa edildiği belirtilmiştir. Hacı Abdullah Bey, Çavuşlu Mahallesi'ndeki külliyesini yaptırırken, mahallenin ve külliyenin su ihtiyacını karşılamak için su kemerini yaptırdığı kaydedilmiştir.

Su kemeri, Pınarbaşı'nın suyunu yerleşim yerlerine taşımıştır. Bugün bu yapıların kalıntılarının bir kısmı mevcuttur. Belediyenin mülkiyetinde olan su kemerinin Akdere'den geçen kısmı 2009 yılında yol yapımı sırasında ortadan kaldırılmıştır.

Beyazıt Beyleri'nden İskender Bey'in ölümü üzerine, ailenin ri-yaseti, oğlu Hacı Abdullah Bey'e geçmiştir. Hacı Abdullah Bey, ziraa-tın gelişmesi için kanallar açtırdığı, yollar ile Ceyhan vadisinde birçok su kanalı yaptırdığı, ayrıca Maraş'ın Pınarbaşı (Kırkgöz) Pınarı'nın yollarını inşa ettirdiği belirtilmiştir. Maraş'taki şehir içme suyu yakın zamanlara kadar, bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde inşa edilen kanallarla çıkış merkezinden alınarak, her semtte bulunan su taksim merkezlerine aktarılıp oradan evlere dağıtımı yapılmıştır. Bugün bu taksim merkezlerinden bir tane kalmıştır. Gazi Paşa Mahallesi'nin Akdere Caddesi'nin kuzeyinde yer alan bu su kemeri, 1.00x25.00 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde inşa edilmiştir. İçten 3.00x3.00 m ebadındaki su deposu ise su kemerinin 200.00 m batısında moloz taş-lardan yapılmıştır. Havuzda toplanan sular, kiremit borularla dağıtıl-mıştır. 125 m uzunluğundaki su kemerinin, Kanuni Sultan Süleyman ya da Alaüddevlle Bey tarafından yaptırıldığına dair görüşler de vardır.

4.3.11. İmaret-i Nebeviye

İmaret, sözlük anlamı itibariyle, yoksullara ve talebelere yiyecek dağıtmak için kurulmuş hayır kurumudur. Kahramanmaraş'ta bu amaç-la imaret kurulmuş ve onların ihtiyaç giderleri için akarlar kaydedilmiş-tir.

H.906/M.1500 tarihli Alaüddevlle Vakfiyesi'nde, Göynük Mahal-lesi'nde Ulu Camii'nin kuzeyinde şimdiki tuvaletlerin ve çınar ağacının bulunduğu yerde olan İmaret-i Nebeviyye'den bahsedilmiştir. Bu ima-ret Alaüddevlle Bey'in Maraş'ta yaptırdığı külliyenin bir parçasıdır. İmaretin XV. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği düşünülmektedir. Ahır, hücreleri, odaları olan bu imaret, şehre gelen fakirler, ulema ve meşayihden kimselerin ve Nebeviyye Medresesi'nin talebelerinin ika-metine tahsis edilmiştir. İmaret, güneyinde Ulu Camii, kuzey ve batı-sında dere, doğusunda ise yol ile çevrilmiştir.

İmaretin 1906'da faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. İmaretin 1914 yılında harabe halde bulunduğu, sadece cümle kapısına ait keme-rin sağlam olduğu kaydedilmiştir.

1500 tarihli vakfiyede imaretin vakıfları şunlardır: Maraş'ta Va-kıf Han'ın çevresindeki dükkânların tamamı, Hopur Köyü, Karaağaç

Köyü'nün yarısı, Geyiksazı Mezrası, Öküz Alanı namıyla bilinen mezarların tamamı, Çomak Alanı Mezrası, Zeytin Kalesi Köyü'nün cizyesinden 10 Eşrefi para, Zeytin'daki üzüm bağlarının geliri, Zeytin Kalesi Köyü'nün doğusunda Bey Bağı olarak bilinen yerde bulunan 100 adet zeytin ağacı, Güvercinlik Nahiyesi'ne bağlı Niğbolu adı ile bilinen yerdeki pirinç tarlası.

Alaüddeve Bey'in 1510 tarihli vakfiyesinde ise imarete Elmalar Köyü ile Öküz Alanı ve Geyik Sazı mezarları vakfedilmiştir. Bunun yanında imarete her gün kuşluk ve ikindi vakitlerinden sonra iki defa yemek pişirilerek fukaraya, yoksullara, yetimlere ve yolculara verilmesi istenmiştir. İmaretin işleri şeyh tarafından yürütülmüştür.

1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri'nde imaretin vakıfları şunlardır: Yıllık geliri 500 akçe olan 1 bağ, yıllık geliri 30 akçe olan Arasta yanında 1 arsa, yıllık geliri 50 akçe olan Arasta yanında 6 dükkân, yıllık geliri 1200 akçe olan Geyiksazı Köyü, yıllık geliri 2831 akçe olan Gençce adı ile meşhur Hopur Köyü ile Kandil, Kınalı Burun, Hacmak, Boz, Kanlı Tepe, Yeni Pınar ve Kızıl Çağıl mezarları, yıllık geliri 1200 akçe olan Öküz Alanı, Öküz Viranı, Osman Öyüğü, Kavacık, Kara Kaya, Taştımur Viranı mezarları, yıllık geliri 5050 akçe olan Kara Ağaç Köyü'nün yarısı, yıllık geliri 660 akçe olan zeytin Kalesi Köyü'nde 1 bağ, yıllık geliri 500 akçe olan Hopur Köyü.

1854-1857 tarihli kayıtlara göre, imaretin vakıfları şunlardır: Karaca Köyü'nün öşür bedeli olan 29000 akçe, Beylik Hopur Köyü'nün öşür bedeli olan 3364 akçe, Geyiksazı Köyü'nün öşür bedeli olan 3550 akçe, muhtelif yerlerin öşür bedeli olan 17500 akçe. Aynı yıllar arasında imaretin üç yıllık gideri 15542 akçe olarak kaydedilmiştir.

İmaret-i Nebeviyye'nin vakıfları arasında, Alaüddeve Bey tarafından yaptırılan vakıf hanın çevresindeki dükkânların tamamı, hanın doğusunda bir arsa, çevredeki birçok köy ve mezra bulunmaktadır. Bunlara ilaveten 1563 Maraş Tahrir Defteri'ne göre, Karamaraş'a bağlı Kösece köyü, Taşluseki ve Ceyhan nehri üzerindeki köprü yakınında bulunan Karasevmez mezarları ile çarşıda altı dükkânın, Nebeviyye İmaretine vakfedildiği kayıtlıdır. 2 Mayıs 1848 tarihli şeri'ye sicilinde imarete "duahan" olarak görev yapan Ahmet Efendi'ye günlük 5 akçe ödendiği kaydedilmiştir. 1909 tarihli Şer'ie Sicilinde ise imarete "du-

ahan"lık görevini Nuh Efendi Zade Hacı Mehmet Efendi'nin yürüttüğü belirtilmektedir.

Şehrin merkezi olan Ulu Camii ve çevresi, şehre gelen yerli ve yabancıların ilk uğrak yeri sayılırdı. Çarşı, Pazar, Cuma Namazı'nın kılındığı Ulu Camii (Cami-i Kebir) hep aynı merkezde toplanmıştır. İlim talebelerinin yanında şehre misafir olarak gelen adı geçen kimsele- rin, sıkıntı çekmeden şehirde kalabilmelerini sağlamak amacıyla, şehrin merkezinde, böyle bir imaret yapılmıştır. Böylece misafirlerin ve ilim talebelerinin ayağına hizmet götürülmüştür. Çünkü bu imaret, maddi hiçbir beklenti olmadan tamamen hizmet amaçlı olarak, şehrin iktisadi, ticari ve dini olarak en gözde mekânına inşa edilmiştir.

4.3.12. Kütüphaneler

Yapılan araştırmada, 1878 yılına kadar Kahramanmaraş'ta müs- takil binası olan kütüphane olduğu bilgisine ulaşılamamıştır. Bununla beraber medreselerde, tekke ve zaviyelerde, camilerde küçük kitaplıkların kurulduğu muhakkaktır. Bu kitaplıklar, dermesi fazla olmayan kü- çük çaplı kütüphanelerdi.

Kahramanmaraş'ta kütüphane sayısı 1878 yılında 2 adet, 1884 ve 1885 yıllarında 3 adet, 1897, 1898 ve 1900 yıllarında 1 adet olarak kaydedilmiştir. 28 adet kitabı bulunan bu son tarihli kütüphane, Ulu Camii de 1550 tarihinde Alaüddeve Bey tarafından kurulmuştu.

1910'lu yıllarda, Şekerli Camii'nde 30–40 cilt kadar kitap olup onların da yıpranmış olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca, Ulu Camii (Cami-i Kebir) Muvakkithanesi'nde 15 ciltlik eski fıkıh ve tefsir eserleri ile el yazması bir Kur'an-ı Kerim'in olduğu bir kütüphane varmış. Aynı kay- nakta birçok yazma Astronomi ve Astroloji kitapları ile elle yazılan takvimlerin bulunduğu Kapalı Çarşı'nın doğusundaki Mevlevi Dergâhı Kütüphanesi'nin olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, Kahramanma- raş'ın Milli Eğitim eski Müdürleri'nden olan Besim Atalay'ın, görevde bulunduğu sırada kütüphane oluşturma işine girdiğini ve Darülmualimin (Öğretmen Okulu) bünyesinde 450 kitap toplayarak bir kütüphane kurduğu anlaşılmaktadır. Besim Atalay'ın Milli Eğitim Mü- dürlüğü döneminde Türkiye Yazmaları arasında bulunan bu kitapların bazılarının üzerinde Maraş Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Bu ki-

tapları şöyle sıralayabiliriz: H.1094/M.1682'de Mahmud b. Yahya tarafından yeniden yazılan Kitâb fîl-Fıkh'dır. Kitap Bilgi yurdu muallimi Hasan Efendi'nin Maraş kitabevine 9 Kanunievvel (Ekim) H.1331/M1915 tarihli vakfıdır. Kitap'ta Maraş Kütüphanesi mührü vardır. Ebûl-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî (öl. H.373-393/M.983-1003 arası)'nin H.1133/M.1720 tarihinde yeniden yazılan Dekâikül-Ahbâr fî Zikrîl-Ceneti ven-Nâr adlı İslam Dini - Mebde ve Meâd konulu eserinde Müslim Hasan Efendi'nin H.1331 tarihli vakıf kaydı ve Maraş kitabevinin basılı mührü vardır. İbrahim b. Muhammed el-Halebî (öl. 956/1549)'nin H.1135/M.1722'de yeniden yazılan Gunyetul-Mutemellî Şerh-i Münyetil-Musallî adlı fıkıh-ilmihal konulu eserinde Ahmed Hilmi'nin 27 Muharrem 334 tarihli vakıf kaydıyla Maraş kitabevi mührü vardır. Tâced-dîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (öl. H.648/M.1285)'nin H.1049/M.1638'de Vali b. Hüseyin tarafından yeniden yazılan Davul-Misbâh adlı Arapça Gramer konulu kitap Sandalzade Osman Zühdi efendi vakfıdır. Üzerinde Maraş kitabevi mührü basılıdır. Sad ed-dîn Mesûd b. Ömer et-Taftâzânî (H.712-793/M.1312-1390)'nin H.1066/M.1655'de Yusuf b. Mahmud b. Ahmed tarafından yeniden yazılan Muhtasarul-Meânî adlı Arap Edebiyatı ile alakalı eserinde Derviş beyin H.4 Muharrem 331 tarihli vakıf kaydıyla Maraş kütüphanesi mührü vardır. Muhammed b. Esad es-Sıddık ed-Devvânî (öl. H.908/M.1502)'nin Şerhü Akâidil-Adudîye adlı Akaid-Kelam konulu eserinde Maraşlı Hasan'ın milkiyet kaydı ve mührü vardır. Resul b. Salih Aydınî (öl. H.978/M.1570)'nin Fetâvâl-adliye adlı eserinde Sağ kapağın içinde Ahmed Hilmi Efendi'nin H.27 Muharrem 334 tarihli vakıf kaydıyla Maraş Kütüphanesi mührü vardır. Nâsır ed-dîn Ebû Saîd Abd-Allâh b. Ömer el-Kâdî el-Beyzâvî (öl. H.692/M.1293)'nin Tefsîru Cüzin-Nebe adlı İslam Dini - Tefsir Tercüme ve Teviller eserinde Maraşlı Derviş Beyin H.1331 tarihli vakıf kaydı ve Maraş Kitabevinin basılı mührü vardır. İsmâ ed-dîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (H.873-945/M.1468-1538)'nin Hâşiye alâl-Fevâidiz-Ziyâîye adlı Arapça Gramer konulu eserinde Mehmed İrfan Efendinin H.4 Kanunu sanî 1331 tarihli vakıf kaydıyla Maraş Kütüphanesi mührü vardır. Tâced-dîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (öl. 648/1285)'nin H.1097/M.1685 yılında Nebi b. Mehmed b. Hızır tarafından tekrar yazılan Davul-Misbâh adlı Arapça

Gramer konulu eserinde Muallim Ali Efendi'nin H.1331 tarihli vakıf kaydı ve Maraş Kitabevi mührü basılıdır. Muhammed b. Muhammed el-Kerkerî (H.559-642/M.1164-1244)'nin Muhtasar fî Beyâni Tarîfâtîl-Ahkâm adlı Fıkıh konulu kitabında Ala'üddevle muallimi Efendinin H.1334 Muharrem (M.1915) tarihli vakıf kaydı ve Maraş kütüphanesinin basılı mührü vardır.

Osmanlı'dan intikal eden âlimler içerisinde en büyük kütüphaneyi Hafız Ali Efendi kurmuştur. En çok kitabı o biriktirmiştir. Yine Şakir Hoca, Veliddin Hoca, Salman Canpolat Hoca, iyi kütüphane sahibi hocalardır. Son dönemde başta Yaşar Alparslan Hoca olmak üzere, Cemal Nar, Halil İslamoğlu, Ömer Paksu gibi hoca efendilerin kitaplıkları bulunmaktadır. Yaşar Hoca Efendi Maraş'ta son dönemde yetişen âlimlerin toplam kitabından daha fazla kitap toplamış ve zengin bir kitaplık oluşturmuştur.

Hafız Ali Efendi'nin kendisi 1880 yılında Kuyucak Hamamı'nın arka sokağında bulunan çıkmaz sokakta doğmuştur. Çeşitli şehirlerde ders görmüştür. Fakat o'nun asıl tahsil yeri olarak İstanbul gösterilir. İstanbul'da Sultanahmet Medresesi'nden icazetini alarak, Kahramanmaraş'a döner. Bir ara Çarşıbaşı Camii'nde imam olarak hizmet verir. Kitaplara karşı ilgisi çok olan Hafız Ali Efendi, 1967 yılında vefatına kadar 300 civarında yazma kalanı matbu' olmak 3000 cild civarında eser toplamış ve kendi kütüphanesini kurmuştur. O dönemde kütüphaneleri kullanan, yazılı eserleri okuyan ve koruyan pek yoktur. Bundan dolayı da kütüphaneler kilitlenmiş, kütüphanedeki eserler haşarata ve çürümeye terk edilmiş, dolayısıyla değeri anlaşılamamıştır.

Hafız Ali Efendi, tasavvuf hakkında bir kitap hazırlığına girmiş ve kâtipliğini talebelerinden Şakir Hoca Efendi ve Hacızade isimli müftü yapmıştır. Daha sonra, bitmesine çok az kalmış olan eseri talebelerinden alarak yayınlamamıştır. Hafız Ali Efendi'nin kitaplarının büyük çoğunluğu yakın zamana kadar Taş Medresedeydi. 2005-2006 yıllarında Müftü efendinin eserleri Karacaoğlan Halk Kütüphanesi'ne taşınmış ve tasnif çalışmalarına başlanmıştır. 2007 yılının Aralık ayında tasnif çalışmaları da tamamlanmış ve yayınlanmıştır. Kitaplıkta 293 yazma eserden 630 risale tespit edilmiştir.

1952 yılından sonra, Maraş İl Halk Kütüphanesinde bulunan kitaplar Halk Evleri'nin lağvı üzerine hazineye devredilmiştir. Bu tarihten sonra kütüphane, kiralık olarak tutulan yerlerde hizmet vermiştir. Bunlardan bir tanesi, Keşif Efendi Camii'nin güneyinden geçen yolun batıya doğru 30 m ilerisinde, yolun solunda bulunan yerde idi. Daha sonra kütüphane bugünkü yerine, Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi adıyla 1965 yılında taşınmıştır.

Bugün Kahramanmaraş'ta Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi ve buraya bağlı Çocuk Kütüphanesi ile Gezici Kütüphane, Belediyeye ait Saçaklızade Kütüphanesi, Necip Fazıl Kısakürek Kültür Merkezi Kütüphanesi, Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın kitapları ile zenginleştirilmiş Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, KSÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, KSÜ Tıp Fakültesi Kütüphanesi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda bulunan kütüphaneler mevcuttur. Milli Eğitime bağlı okullar arasında en iyi kütüphane Yaşar Alparlan ve Halil İslamoğlu hocaların yıllarınan emek verip berâberce geliştirdiği İmam–Hatip Lisesi Kütüphanesi'dir. Bu durumdan da anlaşıldığı üzere, Kahramanmaraş kütüphane bakımından iyi durumdadır.

Bugün Maraş, kütüphanelerinde ilmî eser bulundurma bakımından Türkiye'nin en iyi şehirlerindedir.

4.3.13. Türbe ve Ziyaretler

XVII. Yüzyılda Evliya Çelebi, Maraş'ta bulunan ziyaretlerin isimlerini şöyle sıralamaktadır: Deli Fakih Sultan, Omuzu Küçü Dede, Dardiment Baba (Dede), Çomaklı Sultan, Tabiin'den Malik Eşter (Ejder), Alaüddeve Bey Camii'nde Saadeddin Teftazani (ölümü H.792), Manav Ali bin Bali Efendi.

Evliya Çelebi'nin isimlerini yazdığı bu ziyaretlerden Dardiment Baba, Çomaklı Sultan, Malik Eşter (Ejder)'in yerleri bellidir. Sadeddin Teftazani ve Manav Ali bin Bali Efendi'nin mezarları ise Ulu Camii'³⁹dedir. Günümüzde Sadeddin Teftazani ve Manav Ali bin Bali

---

³⁹ Evliya Çelebi'nin Alaüddeve Bey Camii dediği yer bugünkü Ulu Camii'dir. Çünkü Ulu Camii 1501 yılından sonra "Alaüddeve Bey Camii" olarak da anılmıştır (Özkarıcı, 2007: 291).

Efendi'nin kabirleri unutulduğundan halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Sütçü İmam Mahallesi'nin doğusundaki Derdiment Dede, şehrin güneyinde Şeyh Adil'in Kabri, Acemli Camii'nin batısında Aladan mevkiinde Alaüddeve'nin başının gömülü olduğuna inanılan mezarlık, Sakarya Mahallesi'nde Çomaklı Sultan (Çomak Dede), şehrin güneyinde 10 km mesafede Malik Ejder, Sütçü İmam Türbesi halk tarafından ziyaret edilen yerlerdir. Bayramlarda veya normal günlerde Şeyh Adil mezarlığını ziyarete giden her Maraşlı, önce Şeyh Adil'in mezarına uğrar veya Fatiha okur. Daha sonra Maraş şehitlerine Fatiha gönderir. Ondan sonra kendi yakınlarının mezarına gider.

Bunlardan başka, şehrin batısında Mercimek Dede Tepesi civarında Mercimek Dede ve Gürzübüyük Dede, Akdere'nin kuzeyinde Kurra Efendi, onun kuzeyinde Alasıya-Veresiye, şehrin doğusunda Bayraktar ziyareti, Hasan Efendi, Hebil Dede, Osman Dede, Kara Ziyaret gibi yatırlar, Kahramanmaraş halkının ziyaret yerleridir.

Kahramanmaraş'ta sahabe olduklarına inanılan iki kişiden bahsedilir. Bunlardan birisi Malik bin Eşter (Ejder), birisi de Mikdad b. Esved olup yörede Karaziyaret adıyla meşhur makamı vardır. Burası KSÜ Karacasu Yerleşkesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu saha-be, şehrin Müslümanlar tarafından fethine katılmıştır. Mikdad b. Esved'in Maraş'ta vefat edip etmediği belli olmamakla beraber Maraş halkı tarafından mezarının burada bulunduğu inanılmaktadır. Karacasu Kasabası'nın ismi buradan gelmekte ve burada onun adına bir cami inşa edilmiştir.

XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, halk arasında saflığına binaen evliya olarak bilinen üç zattan bahsedilir. Bunlar, Hacı Aslan'nın Delisi İbrahim, Çürük ve Çakmak'tır.

Bunlardan başka yapı olarak günümüze ulaşan türbe ve ziyaretler ise şunlardır:

4.3.13.1. Taş Medrese Türbesi

Türbe, Kurtuluş Mahallesi'nde Dulkadirli Hükümdarı Alaüddeve Bey tarafından yaptırılmıştır. Türbenin kapı alınlığına yerleştirilen inşa kitabesi tahrip edilmiştir. Fakat yapının 1510 yılında Alaüddeve Bey

tarafından oğlu âmâ Şahrüh Mehmet Bey adına yaptırıldığı belirtilmiştir. 1991–1992 yıllarında tamir edilerek aşınan taşlar yenilenmiştir. 2002 yılında ise belediye tarafından bakımsız mezarların üzerine mermer sanduka yaptırılmıştır. Ayrıca son onarımda toprak zemin mermerle kaplanmıştır. Konumu ve inşa tarzı yönünden medrese ile bir bütünlük oluşturmayan türbenin medreseden sonra yapıldığı belirtilmektedir. Medresenin doğusunda büyük bir dere yatağı bulunmaktaydı. Türbeyi inşa etmek için, yer darlığından dolayı, medresenin doğu tarafındaki mekânların yıkıldığı kaydedilmektedir.

Taş Medrese Türbesi, şehirde bilinen en eski türbedir. Tek katlı ve kare planlı kübik kaide üzerine piramidal çatılıdır. Türbedeki en eski mezar olan Alaüddevle Bey'in oğlu Mehmed'in kabir taşında H.928/M.1521 tarihi kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Bu türbe, mimari bakımından Anadolu'daki örnekler arasında tektir. Kahramanmaraş'ta, bu türbeden başka mimari açıdan dikkat çekici özellikte başka türbe bulunmamıştır. Türbede bulunan diğer mezarlar, 1920'de Maraş Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşen yedi kişiye aittir.

4.3.13.2. *Ali Rıza Emin Sarmuk Mer'aşi Türbesi*

Divanlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa kitabesine göre, H.1264/M.1848 yılında inşa edilmiştir. 1970'li yıllarda yıkılarak betonarme olarak yeniden yapılmıştır. Türbe yanındaki evin mülkiyetinde olup, türbenin damı evin terası olarak kullanılmaktadır. Türbedeki mezarların birisi Ali Rıza Emin Sarmuk Mer'aşi'ye aittir. Diğer mezarın ise oğluna ait olduğu belirtilmektedir. Kitabede şunlar yazılıdır:

1. *Eş-şehir fi'l-merkadi eş-şerif*
2. *Ali Rıza Emin Sarmuk (?) Mer'aşi*
3. *Sene 1264* (Özkarı, 2007: 341).

Ali Rıza Emin Sarmuk'un türbesine, “Yalnız Kabırlık” lakabıyla Hayrettin Dede Türbesi de denildiği belirtilmektedir.

4.3.13.3. *İklime Hatun Türbesi*

Kurtuluş Mahallesi'nde bulunan İklime Hatun Mescidi'nin güney tarafındadır. İnşa kitabesi bulunmayan türbenin, Mescid ile beraber

H.954/M.1547 yılında inşa edildiği belirtilmektedir. Ayrıca türbenin, kuzeyindeki cami ile bir bütün oluşturduğu kaydedilmektedir. İlk yapıldığı halini önemli ölçüde koruyan türbenin, 1 Şubat 1920’de mescid ateşe verilince, zarar gördüğü düşünülmektedir. 1969–1973 yılları arasında mescid ile beraber onarılmıştır. Türbenin içinde bulunan taş sandukanın İklime Hatun’a ait olduğu sanılmaktadır. Batı duvarının kenarında bulunan sekide önceden sekiz mezar bulunmaktaymış.

4.3.13.4. Yum Baba (Dede) Türbesi

Saatçiler Pasajı’nın içinde yer alan Yum Baba Türbesi, Dulkadir Beyliği döneminde inşa edilen Yum Baba Zaviyesi’nin bünyesinde iken yıkılmış ve 1985’de betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. Yapım yılının XVI. Yüzyılın ilk yarısı olduğu belirtilmiştir. Alaüddevle Bey, 1500 tarihli vakfiyesi’nde Yum Baba Zaviyesi’ni inşa ettirdiğini belirtmiştir. 1900 yılında II. Abdülhamit tarafından Yum Baba Tekkesi’nin yenilenircesine tamir ettirildiği kayıtlıdır.

4.3.13.5. Malik Ejder Türbesi

Adana yolu üzerindedir. Kahramanmaraş’a 11 km mesafede olup Hacı Mustafa Çiftliği’nde bulunan bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Tepenin doğusunda Aksu çayı, batısında Kumaşır Gölü yer almaktadır.

İnşa kitabesine göre H.1 Muharrem 1201/M.24 Ekim 1786 tarihinde Maraş Naibi Ziyaeddin Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Hz. Ali’nin komutanlarından, Hz. Halid bin Velid Maraş’ı fethetmiş ve o da ordunun içinde bulunmuştur. Ordu bugün Karaziyaret denilen Ferhuş girişinde karargah kurmuştur.

Maraş’ın fethinde bulunan Malik bin Eşter Yemame ve Yermuk muhârebelerinde yararlık göstermiştir. Gözünden aldığı bir yara sebebiyle gözü dışında iyi olmuştur. Bundan dolayı lakabı “Eşter” kalmıştır.

Hz. Muâviye ile Hz. Ali arasındaki kavgada Hz. Ali taraftarı olmuştur. Siffin savaşını kazanma noktasına getiren odur.

Bilâhere Hz. Ali tarafından Mısır’a destek için gönderildiğinde Suveys’de bir konaklama yerinde zehirlenerek öldürülmüştür.

Ölüsü Maraş'a getirildi dense de Araplarda uzun mesafe cenâze nakli gibi bir gelenek yoktur.

Kendisi sahâbeyi görmüş, emrinde çalışmıştır. Dolayısıyla tâbiindedir.

İyi bir asker, iyi bir komutan olduğundan Hz. Ali'ye de hizmet ettiğinden gerek Sünniler ve gerekse Şiiler tarafından sevilir. Makamı yapılıdır. Buradadır diye sahip çıkılır. Ama Maraş'ın fethinde bulunduğu muhakkaktır. Elkâmil fittârih'te yazılıdır.

Maraş halkı, Malik Ejder Türbesi'ne çok önem vermektedir. Türbe, şehrin 10 km dışında olmasına rağmen halk, özel arabalarla veya araba tutarak toplu halde buraya gelip, Kuran-ı Kerim okuyup dua etmektedir. Toplu halde gelenler, yanlarında yiyecek de getirip akşama kadar burada kalmaktadır. Maraş halkı çocuklarına bu ismi verirken bir cami ve mahalleye de bu isim verilmiştir.

Türbenin inşa kitabesinde taş levha üzerine ta'lik hat ile şunlar yazılmıştır:

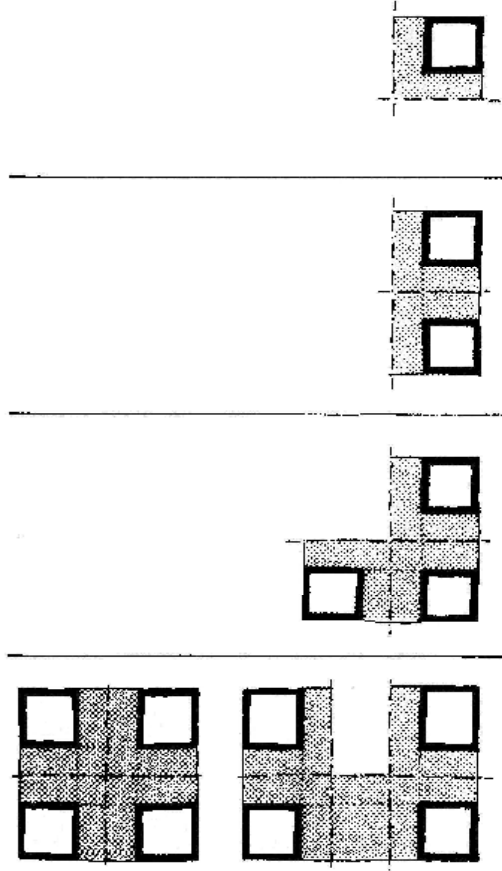
- 1- *İster isen lutf-i pak-i hazret-i peygamberi*
- 2- *Fatihayla kıl ziyaret Malik ibn-i Ejderi*
- 3- *Çok keramet hem secaatlarla pek meşhurdur*
- 4- *Malik Ejder deyu ta indi Ashab-ı Güzin*
- 5- *Bu ziyaretgâhı inşa kıldı Meraş Naibi*
- 6- *Ol Ziyaeddin Yusuf hadim-i şeri mübin*
- 7- *Yanya şehrinde livası er geride lübbi huu*
- 8- *Gerimesi olmuştur vatan hem o anda cayı mekin*
- 9- *Çar erkan üzre tarih oldu sanem ya okur*
- 10- *Yazdı ta'zimile anı Nadir kemter kemini*
- 11- *Fi Sene 1201 Cemaziyel ulâ*

4.4. Kahramanmaraş Evi

Türk çadır geleneği, yerleşik hayata geçtikten sonra da konut yapımına yansımıştır. Evlerde odaların ve sofanın doğrudan avluya veya

bahçeye açılması çadır sisteminin etkisidir. Ayrıca eşyaların odalardaki düzenleri çadır sistemindeki gibidir.

Türk Evi'nin Gelişim Şeması

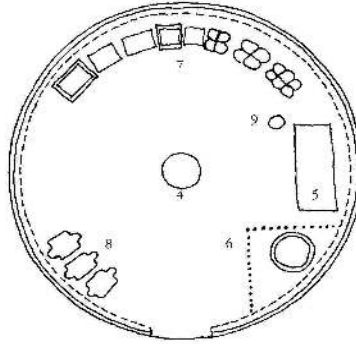
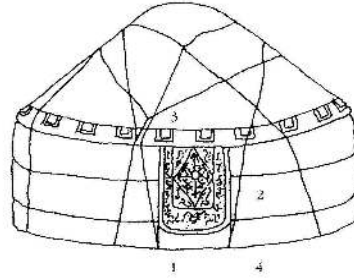

Kaynak: Önder Küçükerman ve Şemsi Güner 1995'den

1-En küçük birim, 2-İki birim, 3-Üç birim, 4-Dört birim.

Türk toplumunun, göçebelikten kurtulamayıp derme çatma evler ve bunlardan oluşan köy benzeri şehirler kurdukları yolunda eleştiriler bulunmaktadır. Burada gözden kaçan bir konu vardır. Türkler, evini ilk defa inşa ederken küçük ölçüyü esas almıştır. Çünkü evler, ileride ailenin değişen ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde çevre ve bölge ile uyum içinde bölgesine, komşuna ve doğal çevreye saygılı, belirli bir düzen içerisinde değişikliklere ve eklemeler yapabilmeye imkân tanıyan bir özelliğe sahip olarak yapılmıştır. Evlerin değişikliklere imkân tanıması, sokakların büyüklüğünü ve şeklini de belirlemiştir

Türk Evi'nin Şekillenmesinde Etkisi Olan Türk Çadırı'nın Bölümleri

Çeltikçi, İsmail

Kaynak: Önder Küçükerman ve Şemsi Güner 1995'den

1-Giriş, 2-Yan örtü, 3-Üst örtü, 4-Ateş yeri, 5-Kerevet, 6-Bölme, 7-Sandık ve denkler, 8-Eyer ve koşumlar, 9-Demir askılık.

Bu şekilde Türk evinin oluşumu, gelişimi ve biçimlendirilmesinde iç mekânın özgün kimliği ile doğa içindeki birikim, yüzyıllar boyunca birbirini etkileyerek geleneksel Türk evi düşüncesi ve onun çok güzel örneklerini ortaya çıkarmıştır. Türk evi, odalar, eyvan ve avluya veya bahçeye açılan sofa şeklinde konumlandırılmıştır. Bunun yanında, Türkler Anadolu'da hemen hemen bütün evlerini kerpiç ve ahşaptan inşa etmişlerdir.

Onarıma Alınan Mahmut Arifi Paşa Konağı

Anadolu'da yeni bir mekân kimliği ortaya çıkaran eski Türk evleri, taşınabilen bir mekân düşüncesine dayanmıştır. Anadolu'daki Türk evlerinin en zengin örnekleri, her bölgede farklı özellikler kazanmakla birlikte, temel ilkeleri değişmeyen mimari bir düşüncenin eserleridir. Hafif yapılı ahşap kerevetler üzerine serilen minderler, yüklüklerden

her gün indirilip yatılan ve sonra toplanan yataklar gibi çözümler, tutumluluk ve mekânı değiştirerek kullanma ilkelerinin birer sonucu sayılmaktadır.

Anadolu–Türk şehirlerinde olduğu gibi, Kahramanmaraş evlerinin biçim ve mekân olarak oluşumunda, kültürel ve sosyal özellikler de belirleyici rol oynamıştır. Görüş, ışık, iklim, malzeme, yapım yöntemleri ve teknoloji gibi fiziksel amiller ise değiştirici bir rol üstlenmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerde, Kahramanmaraş'ın evlerinin hemen tamamının kerpiç olduğu, fakat bu tarihten bir süre önce, Kahramanmaraş'ta da İstanbul'dakilere benzer yarım kâgir yarım ahşap binalar yapılmaya başlandığı belirtilmektedir. Bunun yanında, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında Kahramanmaraş'ın kerpiç ihtiyacını karşılayacak on adet kerpiçhane bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu bilgilerden, şehirdeki yarım kâgir yarım ahşap evlerin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde örnekleri bulunan Geleneksel Türk mesken mimarisinin özelliğini taşıyan eski Kahramanmaraş evleri, XIX. yüzyıldan kalmadır denilebilir. Yarım kâgir yarım ahşap evlerin insan merkezli, akılcı, ekonomik ve estetik oldukları düşünülmektedir. Yapılarda kerpiç, taş ve ahşap kullanılmıştır. Yapılarda ahşap kullanımı, ormanların, Ahır Dağı'ndan daha ötelere çekilmesine neden olmuştur.

Eski konutların hemen hepsinde döşeme malzemesi olarak tahta kullanılmıştır. Döşemeler, yuvarlak ağaçlar üzerine tahta çakılması ile yapılmıştır. Tek katlı konutlarda döşeme, çok katlı ve üzeri çatılı olan konutlarda tavan ve döşeme ahşap malzemedir. Üzeri düz toprak dam olan evlerde tavanlar, mertekler üzerine yatırılmış tahta veya yassı yarılmış ağaçlarla kaplıdır. Bu tahta ve yassı yarılmış ağaçların üzerine toprak akmasını önlemek için, yaprağını kurduğu zaman dökmeyen meşe, ardıç ve çam dalları döşenmiştir. Üzeri saç veya kiremitle kaplı evlerin tavanı da tahtadan yapılmıştır.

Kahramanmaraş evlerinden kerpiç malzeme ile yapılan konutlarda, ocağın yerleştirildiği duvarlar daha kalın inşa edilmiştir. Karışık ve ahşap konutlarda ise, temel ve taşıyıcı duvarlarda taş veya kâgir kullanılmıştır. Bu tür evlerin üst katları, ahşap taşıyıcı sistem olan hımış

duvar⁴⁰ veya ağaç karkasın iç ve dış yüzeylerine ince çıtalar çakılarak üzerinin kendirli kireç hamuruyla sıvanmasıyla inşa edilmiştir.

Son Yıllarda Yapılan Maraş Evi

Sokakla iletişimi sağlayan, evin girişini yağmur ve güneş etkisinden koruyan sokağa taşan çıkmalar, çardaklar, kare ya da dikdörtgen bölmelere ayrılan ½ oranında standart boyunda pencereler, önce toprak dam sonra dört yana eğimli oluklu saç daha sonra az da olsa yine dört yana eğimli kiremit çatı Kahramanmaraş evlerinin diğer özelliklerindedir. 1965 yılına gelindiğinde bile hâlâ, üzeri düz toprak damlı evler çoğunluğu oluşturmuştur. Evlerin çıkmaları sokak ve yolları daralttığı gibi, konutlara kesintisizmiş gibi bir görüntü vermiştir. İnşaatlarda doğal ve yerel malzeme kullanılmıştır.

⁴⁰ Ağaç karkas (ağaç bina iskeleti) aralarının kerpiçle doldurulması ile yapılmış duvarlara “hımış duvar” denilmektedir.

Kahramanmaraş'ta Sokağın Üstüne Kurulu Ev

Öte yandan, Orta Anadolu yaylalarından Ahır Dağı'nı aşarak Kahramanmaraş'a ulaşan poyraz, kış aylarında kiremitleri çatıdan

u urduğundan, Kahramanmaraş evlerinde üst yapı birimi olarak oluklu sa ın kullanımı yaygınlaşmıştır.

Kahramanmaraş'ın eski evleri, yamaçlara yaslanmış olarak ve çoğunlukla iki katlı inşa edilmiştir. Evler, genellikle güneye bakar ve hemen tamamı avlu içerisindedir. Avlular 4–5 metre duvarla çevrilmiştir. Avlu içerisindeki ağaçlar, hem insanın nefes alıp yeşili görmesini hem de çevrenin daha yaşanılır olmasını sağlamaya yöneliktir. Her evin kuzeyi diğer bir evin güneyine baktığı ve pencere konulduğunda diğer evin içerisi görüleceği için evlerin kuzeyine pencere konulmamıştır. Evlerin n mahremliği sağlanmıştır. Üst kattaki duvarları yağmur aşındırmasından korumak için duvarların yağmur alan kısımları sa la kaplanmıştır.

Estetik ve kullanışlı olan evlerin hatları, yumuşak çizgilidir. Evler son derece mütevazı, bir o kadar da kullanışlıdır. Dışa kapalı olmasına nazaran ev içindeki hayat canlıdır. Evler ya direkt olarak ya da önündeki bahçe kapısıyla sokağa açılır. Evlerde bulunan ağaçların farklı vakitlerde  i ek a ması ve filiz sürmesinden dolayı, Kahramanmaraş'ta her eve bahar ayrı zamanlarda gelir.

Evlerin sokağa bakan pencereleri önünde yetiştirilen rengârenk çiçekler ile bahçeye dikilen genellikle dut, asma ve seyrek olarak da incir gibi meyve ağaçları, çoğu zaman bahçe duvarlarını aşarak çevreyi g zelleştirmekte önemli bir rol oynamıştır. Bahçeyi  eviren duvar, evin alt kat duvarıyla kesişir şekilde planlanmıştır. Dönemin mahremiyet anlayışına uygun olarak, evdeki seslerin sokağa ve komşuya duyulmaması için “sağır duvarlar” inşa edilmiştir.

Kahramanmaraş'ın yapılaşmasında coğrafyanın büyük etkisi olmuştur. Önceleri Kale'yi sonra Ulu Cami'yi merkez alan engebeli araziye evler yapılmış, konutların birbirinin duvarlarından faydalanarak yapılması nedeniyle ara sıra 9–10 konutun toprak damı birleşmiştir. Sokaklar, dar olmasına rağmen evler birbirlerinin önünü kapatmamış, yapılar kot farkından kaynaklanan basamaklı bir şekil oluşturmuştur. Ev planları, evin günlük kullanımına tamamen cevap veren, ihtiyaa binaen kendiliğinden anında yapılan bir planlamadır. Bundan dolayı, sokaklar dar ve karmaşık bir hal almıştır.

Kahramanmaraş'ın, XVII. yüzyılda 10.000 hane, 1900 yılında 7069 hane, 1902 yılında (Mutasarrıf Nuri Bey zamanında) 7192 hane, 1916 yılında ise 8525 hane olduğu tespit edilmiştir. 1957 yılına gelindiğinde 3 katlı yapıların toplamı 50 civarı olmuştur. 1965 yılında ise, şehirde yapılan sayımda, toplam 13072 adet konut olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiye göre yapıların 4603'sü kerpiç, 1361'i ahşap, 3588'si karışık, 3520'ü ise betonarme malzeme ile yapılmıştır.⁴¹ Kahramanmaraş evlerinde, XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarıyla birlikte üst yapı birimi olarak özellikle oluklu saç ve kiremit kullanımı artmaya başlamıştır. Bu yıllardan itibaren konutlar, üst yapı örtüsü özelliği bakımından iki grupta toplanmıştır. Bunlardan birincisi ve en yaygın olanı düz toprak damlı konutlar, ikincisi üst yapı birimi çinko (oluklu saç) veya Kahramanmaraş'ta üretilen oluklu kiremitle örtülen konutlardı.

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında, evlerde bulunan çok sayıda dokuma tezgâhı, ticari önemi kaybolduktan sonra zamanla ortadan kalkmıştır. Bazen kumaş tezgâhı ve aba meşlah tezgâhlarının bulunduğu yapılar eve bitişik yapılmış ve bu yapılar uzunca bir şekil oluşturmuştur.

Evlerin alt katları genelde taştan yapılmıştır. Böylece evlerin yaz aylarında serin olması ve konutların kış aylarında su aşındırmasından korunması sağlanmıştır. Yapılışının kolay ve ekonomik olmasının yanında, zahire işinin yaz aylarında yapılıyor olması, evlerin üzerinin toprak dam ile örtülmesini gerektirmiştir. Toprak damlarda, kışın suyun eve akmasını engellemek için loğ taşı kullanılmıştır. Toprak damlar, bakımının zor olmasına rağmen kışlık zahire yapımında, ev ekonomisine dayalı üretim tarzının bir gereği olarak tercih edilmiştir. Yazın bağ ve bahçelerden gelen meyve ve sebzelerin kurutulmasında, tarhana yapımında, domates ahıdı vs. yapılmasında, dam ve ayazlar yoğun olarak kullanılırdı. Şehirde şire yapılmaz daha çok tarhana ve şire harici diğer işler yapılırdı.

---

⁴¹ Kahramanmaraş'ta ilk betonarme bina 1930'lu yılların başında Çocuk bahçesinde inşa edilmiştir. Ev Dr. Sait Emirmahmutoğlu'na aitti. Bahçesinde Sedir ağaçları bulunan bu iki katlı ev, Adana Garını yapan ustalar tarafından yapılmıştı. Mart 2002'de yıktırılmıştır.

Kahramanmaraş'taki evler, insanların gelir seviyesine göre farklı yapılmıştır. Ekonomik durumu iyi insanların evleri, daha büyük ve geniş inşa edilmiştir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Kahramanmaraş'taki evler, ekonomik durumun yapıya etkisiyle, genel olarak altı tür ev görülmektedir. Bu sınıflandırma yapılırken evlerin kat ve oda sayıları temel alınmıştır. Bu ev türleri şunlardır:

4.4.1. Tek Katlı Konut

Bu konutlar, genelde kerpiç malzeme ile yapılmıştır. Bu ev tipini genelde ekonomik olarak çok az geliri olan insanlar kullanmışlardır. Bu tür evlerde yer seviyesinde bulunan iki oda bulunur. Ahır, samanlık, helâ gibi bölümler hayat denilen evin avlusuna inşa edilmiştir. 1965 sayımında kerpiç, ahşap ve karışık malzeme ile yapılmış olmak üzere bu tek katlı evlerden Kahramanmaraş'ta 4212 adet bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu tek katlı ve odalı evler, göçebelikten yerleşik hayata geçen Türkmen Aşiretleri'nin yerleşme dönemindeki Türk evine uygundur. Türkler, hareket halindeki mekân düşüncesinin bir ürünü olan tek odalı çadır hayatından yerleşik hayata geçince, kullandıkları mekânları faydacı bir tutumla inşa etmişlerdir. Böylece çadır hayatındaki yaşantılarını evlerine yansıtmışlar ve başlı başına bir ev olan ve çok yönlü günlük işlerin karşılanabildiği tek odalı evlerle başlayan Türk evi geleneğini kurmaya başlamışlardır. Nitekim bu bir katlı yapılar çadıra kıyasla pek az değişiklik göstermiştir.

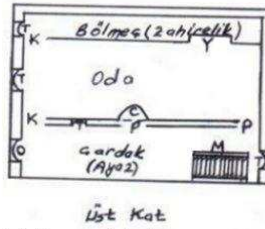
4.4.2. İki Katlı Tek Odalı Konut

Kerpiçten inşa edilen bu evlerin üst katı bir oda, zahirelerin yerleştirildiği tahtadan perdeyle ayrılan bir bölmeç ve çardak (ahşap balkon)tan oluşmuştur.

Giriş katlarında ahır ve samanlık yer almıştır. Odaya, bölmeye ve oda duvarının çardağa bakan dış yüzeyine, duvara gömülü üst tarafı

işlemeli tağ (duvar kovuğundaki raf), yüklük, ocak ile çağ yerleştirilmiştir. Odada birden çok Mâ⁴² bulunur.

İki Katlı Tek Odalı Konut Planı

- C- Çağ (banyo yapılacak yer)
K- Kapı
M- Merdiven
O- Ocak (gömine tipi)
P- Pencere
T- Tağ (duvarın içine gömme olarak yapılan özel bölme)
Y- Yüklük

İKİ KATLI TEK ODALI EV TİPİ PLANI

Ekkoç

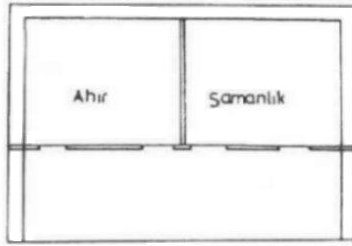
Türk çadır hayatında kullanılan denklemlerin ve sandıkların kullanıldığı alan, Türk evinde önceleri gömme yüklüklere sonra da dolaplara dönüşmüştür. Bu şekilde önce tek katlı sonra iki katlı yapılan ve bir evin bütün özelliklerini taşıyan bu tek odalı evler, Türk çadır hayatının ev sistemine getirdiği bir yorum sayılabilir. Hareket halinde bozkırda çadır hayatı yaşayan Türkler, çadırda günlük ihtiyaçlarının hemen tamamını görürlerdi. Ateş yakacak yeri, yüklükleri, boş alanları, oturacak

⁴² Mâ: Üzeri toprakla örtülü evlerin büyük odalarında, iki hezen arasında kalan bölümdür.

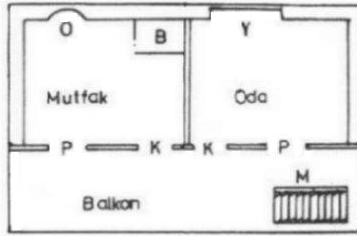
ve yatacak yerleri ile çadır, bu özellikleri ile Anadolu Türk evinin biçimlenmesinde bir örnek olmuştur. Yani, çadırdaki yaşama biçimi ile Türk evi yaşama biçimi ve mekânı kullanma açısından, önemli benzerlikler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, odayı çok yönlü kullanma alışkanlığıdır.

4.4.3. İki Katlı Basit Konut

İki Katlı Basit Konut Planı

Alt Kat

Üst Kat

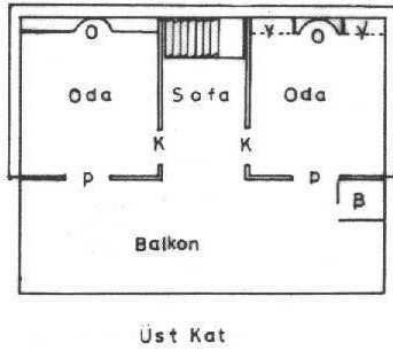
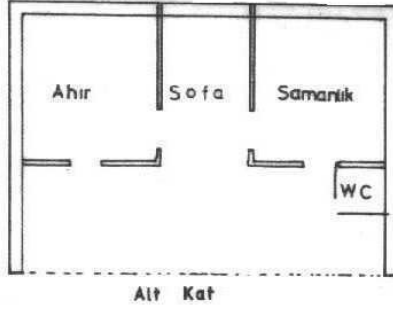
iki katlı basit ev planı

Kanadıkırık 1972'den

Üst kat, tahta merdivenle çıkılan iki oda ve önlerindeki çardaktan oluşmuştur. Duvara gömme ocak, evde günlük kullanılan aletlerin konulduğu tağ ve yatakların bulunduğu yüklükler bu ev tipinde de bulunmaktadır. Alt kata ahır ve samanlık yerleştirilmiştir.

4.4.4. İki Katlı Yaygın Konut

İki Katlı Yaygın Konut Planı

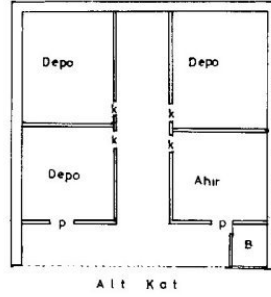
İki katlı yaygın ev tipi planı

Kanadıkırık 1972'den

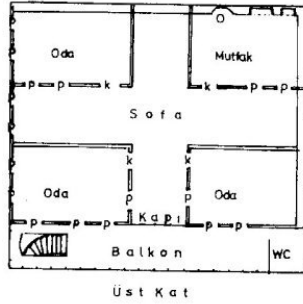
Bu evlerin üst katında, aralarında sofası olan iki oda ile bahçeye bakan tarafına çardak yapılmıştır. Odaların birinde yatılır. Yatılan bu odada yatak, döşek ve yastığın konulduğu yüklük ile duvara gömme dolaplar bulunurdu. Bu odada, kışlık yiyecek malzemelerinin büyük kısmı muhafaza edilirdi. Diğer oda ise hem oturma odası hem de mutfak ihtiyacı görür ve yemekler burada pişerdi. Sofalı giriş kat ahır, samanlık ve odunluk olarak kullanılırdı.

İki katlı tek odalı, iki katlı basit, iki katlı ve yaygın ev tiplerinin alt katlarında büyük bir farklılık olmamakla beraber, üst katlar plan bakımından farklıdır. Bu tip Kahramanmaraş evlerinde, odaların önünde bulunan çardağın bir köşesine merdiven yerleştirilmiştir.

Konak Tipi Büyük Ev Planı

Konak tipi büyük ev planı

Kanadlınk 1972'den

4.4.5. İki Katlı ve Çok Odalı Büyük Konut

Bu konutların alt katına samanlık, ahır ve helâ, üst katlara odalar ve sofalarla birlikte mutfak ve kiler yerleştirilmiştir.

4.4.6. İki ve Daha Çok Katlı Konut (Konak)

Bu evlerin odaları arasında sofa bulunur. Haremliği, selamlığı, mutfadı ve banyosu düşünölmüştür. Konak tipinde evlerin en üst katlarında, yazlık olarak kullanılan yıldız köşkleri yapılmıştır. Diğer ev tiplerinden farklı olarak bu evlerde helâ (tuvalet) üst katta olacak şekilde planlanmıştır. Bu tür evlerin tavanına tahtadan göbekler yerleştirilmiştir.

1965 yılında şehirde yapılan sayıma göre, Kahramanmaraş evlerinin çoğunluğunu oluşturan kerpiç, ahşap ve karışık malzeme ile yapılmış iki katlı evlerin sayısı 5125 adet olarak tespit edilmiştir. Bu tür evlerin üst katlarına, daha sonraları helâlar eklenmiştir.

Kocabaş Konağı

Aynı sayıma göre, ahşap ve karışık olmak üzere üç katlı evlerin sayısı 240 iken, ahşap ve karışık malzemeden yapılan dört katlı konut sayısı ise 2'dir. Bu tarihten sonra bina yapımında betonarme malzeme kullanımının ön plana çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Kahramanmaraş'ta, ahşap ve karışık malzemeli konutlarda üst katlar 1 metreyi aşan çıkmalarla sokağa taşmışlardır. Bu malzeme ile yapılmış konutların alt kat duvarları genelde taştan yapılmış, birleştirici olarak da çamur veya az da olsa kireç kullanılmıştır. İki Katlı Bahçeli Evler'de alt kata kiler ve mutfak gibi bölümler eklenmeye başlanmıştır. Zamanla bu konutlara banyo da eklenmiştir. Helaler evlerin uzak bir köşesine, genelde dış kapıya yakın yapılmıştır. Kahramanmaraş halkı, bahçeli, çardaklı, çıkmalı, avlulu evlerinde, doğayla iç içe, her an komşusuyla sokakta ve mahalle mescidinde görüşme imkânına sahip, toplumla iç içe yaşamışlardır.

Türk evi geleneğinin mekân kimliğinin gelişmesi, yukarıda bahsedilen birkaç katlı, sofalı ve özenli olarak yapılan yapılar sayesinde olmuştur. Şehir hayatının sosyal yapısıyla bağlantılı olarak, sofanın çok yönlü ve renkli rolü daha da güçlenmiştir. Ekonomik gelirle bağlantılı inşa edilen Kahramanmaraş evlerinde odaların, çardağın, sofanın kuruluşu ve kullanımının hiç değişmediği görülmektedir.

Bir görüşü göre, sofanın tarihi gelişimi şöyledir: Türkler yerleşik hayata geçince, yaptıkları ilk evlerinde odalar çadırlar gibi düşünülmüştü. Daha sonraki uygulamalarda, odalar arasındaki ortak alanların da üstü örtülüp sofaya ulaşılmıştır. Ayrıca sofa, Türk evi sisteminin ortaya çıkardığı mekân sisteminin en önemli özelliği olarak kabul edilmektedir.

Türk evinin oluşmasına kaynaklık eden Çadır'daki eşyaların yerleşim şekli Ay şeklindedir. Yıldızı da çadırın giriş kapısı oluşturmaktadır. Çadırdaki olduğu gibi, tek odalı Kahramanmaraş evlerinde de odanın oturacak, yatacak, yüklük yerleri ve bölmeci ocak etrafında sıralanmıştır. Çok odalı evlerde ise odalar, sofa veya çardak etrafında Ay şeklinde dizilmiştir. Böylece geleneksel Kahramanmaraş evlerinin, özellikle ocağın bulunduğu odalar, Ay Yıldız şeklinde planlanmıştır denilebilir.

Eski Türk evlerinde, odaların ısıtılmasından ziyade kişiler sıcak tutulmaya çalışılmıştır. Odalar büyük ve yüksek tavanlı olduğundan odayı ısıtma işi geri plana atılmıştır. “Eski evler ısıtılmazdı” sözü bu görüşü doğrulamaktadır. Daha sonraları, odaların ısıtılması anlayışı gelişince en korunaklı odalar kışlık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Odaların ısınmasının sağlanması düşüncesi, odaların ebatlarının küçülmesine yol açmıştır. Özellikle tavan alçaltılmıştır. Fakat basık tavanlı küçük odalar hiçbir zaman inşa edilmemiştir. Çünkü Türk insanına göre, basık tavanlı ve küçük odalarda yaşayanların yarı hayatı sokakta geçer. Sokak sevgisi ise aile sevgisini azaltır. Aynı zamanda bir şehirdeki neşe ve ümidin derecesi, ev bahçelerindeki çiçeklerin çeşidi ve şehir dışındaki bağların üzümüyle doğru orantılıdır. Çünkü her ikisi de, insanı evce çalıştıran, düzen ve özen isteyen ürünlerdir. Kahramanmaraş şehrinde bu ikisini de görmek mümkündür. Bu düşünce şekli, evlerin ve odaların şekil ve ölçülerini de belirlemiştir.

Eskiden odaların ısınması için ya bir mangal ya da ocak kullanılmıştır. Yataklar, uyumadan önce, yorganların altına saç mangal içerisinde kömür konularak ısıtmaya çalışılırdı. 1957 yılında evlerin büyük çoğunluğunda hâlâ ısınma için ocaklar varken, bu tarihten itibaren tenke sobalar yeni yeni kullanılmaya başlanmıştır. Isınmada yakıt malzemesi olarak meşe kömürü yakılırdı. 1960’lı yıllara kadar taş kömürü ve benzeri kömürler, sadece trenlerde kullanılırdı.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında bahçeli, iki ve daha çok katlı evlerde üst katlar yeme, içme, yatma, dinlenme, konukları ağırlama şeklinde düzenlenirken, alt katlar genelde ahır ve samanlık olarak ayrılmıştır. İki katlı olan evlerin zemin katları, duvarın bir parçası gibi değerlendirilip az pencere ve ya penceresiz yapılmıştır.

Bu sayılan evlerin kat sayıları ve inşaat malzemeleri farklı olmasına rağmen, hepsi de Türk ailesinin günlük ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir.

1910’lu yıllarda Besim Atalay’a göre, Kahramanmaraş evlerinde mutfak olmayıp, yemek, oturlan odanın ocağında pişirilirdi. 1965 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre de, Türkiye’de mutfak bulunmama oranı % 24,3 iken, ilçeleriyle beraber Kahramanmaraş genelinde bu oran % 56.4 olarak tespit edilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu evlerin üzer-

leri önceleri, saman karıştırılmış toprakla örtülmüş ve adına “dam” denilmiştir.

Kahramanmaraş'ta, odaları çok olan evlerde sofaya açılan odaların dört duvarı da iki metre yüksekliğe kadar varan tahtalarla kaplanmıştır. Duvarın yüzünü kaplayan bu tahtalara Devlibeyt denirdi. Engeli yapısının bir sonucu olarak Kahramanmaraş'ta çoğu evin arka duvarları, bazen de yan duvarları toprakta gömülü olduğundan daima rutubetli olurdu. İşte bu Devlibeytler, taş ve gömülü duvarları kaplayarak rutubeti önlemiştir. Odalar arasında kapı bağlantısı yapılmamıştır.

Evlerde pencere ön planda bir özellik taşımıştır. Evlerin ön kısmındaki etrafı kafeslerle çevrili tahta ayaz, sokak duvarına kadar uzanmış ve üstü üzüm asmalarıyla örtülmüştür.

Yapı sisteminde, taşıyıcı görevini taş ve ahşap üstlenmiştir. Zemin katların tamamı tonozlu olan evlere rastlanmaktadır. Taş duvarlar üzerine ahşap taban oturtulmuştur. Sofaların taşıyıcı elemanları, taş sütun başlığı üzerine ahşap kolonlardır. Döşemeler, çatı çıkmalar ve sofalar, ahşap yapıdır. Üst katlara bağdadi tarzda korkuluk kemer yerleştirilmiştir. Buralardaki yapı sisteminde ana eleman ise taş, kerpiç ve tuğladır. Taş ve sade kerpiçten yapılan duvarların kalınlığı 0.60 ile 1.10 m arasında değişmektedir.

Toprak damlar, elenmiş ve yapışma sağlaması için saman karıştırılmış toprağın mertekler üzerine yatırılmış tahtalara serilmesiyle yapılmıştır. Damın toprağının ince üst kısmı, birkaç sene sonra yağmur ve kar sularıyla birlikte akıp gittiği için, geriye ince çakılımsı bir toprak kalırdı. Bu durumda, kalınlığı 0.30–0.50 m olan dam örtüsüne, yeniden toprak ve saman karışımı takviye Loğcular tarafından yapılırdı. Dam, evin ön tarafına doğru hafif meyilli yapılır ve kışın su birikmesi önlenirdi. Damın ön tarafındaki çinko veya ahşap saçakta bir oluk olur ve bu oluktan, yağmur ve eriyen kar suları ile loğlama sırasında loğun önünde biriken sular tahliye edilirdi. Kerpiç duvarın yağmurdan aşınmaması için dam, yaklaşık 0.50 m duvardan dışarıda yapılır, bu çıkıntıya “sü: k” (süyük) veya “dam silmesi” denirdi. Süyükler, damdan 0.45 m eğimli yapılır, loğlar buraya gelemediği için tokaçlanırdı.

Cumhuriyet kurulduktan sonra, şehirde ekonomik gelişmeye paralel olarak üç ve daha fazla katlı evler çoğalmaya, oda sayısı artmaya başlamıştır. Yani artan imkânlarla ve gereklere göre önce bir oda, bölme ve çardaktan oluşan evlerin yanına birkaç oda daha eklenmiştir.

Aynı Osmanlı ev planında olduğu gibi, Kahramanmaraş evleri merkeze doğru geldikçe büyümüştür. Şehrin merkezinde evler iri ve üç kata kadar çıkabiliyordu. Evler arasında boşluk az bırakılmıştır. Merkezen çevreye doğru ilerledikçe, bu kez bahçeli evlerin sayısında artış olmuştur.

4.4.7. Kahramanmaraş Kapı Kültürü

Kahramanmaraş evinin en önemli özelliklerinden bir tanesi de kapılarıdır. Evlerin bahçe kapıları çift kanatlı yapılmıştır. Bir kanadın içersinde enikli kapı bulunur. Kapıların kanatları, hayvanların geçisi sırasında veya büyük eşya, yük geçirileceği zaman kullanılır. Enikli kapı ise insanların kullanımı içindir. Enikli kapılardan insanlar eğilir girerler. Kapı açıldığı zaman içeri tam olarak gözükmmez.

Kapılar sürgülü yapılmıştır. Bu kilit sistemi, insanların toplu halde bulunarak ve birbirine güvenerek yaşamalarının en bariz göstergelerinden bir tanesidir. Kuvvetli bir kişi kapıyı omuzlasa, kilidi yerinden sökebilir ve kapıyı açabilirdi. Fakat insanlardan böyle bir şey beklenmiyordu. Mahallelinin birbirine güveni tamdı. Şehir dükkânlarının darabası (dükkân kepengi) ve pencereleri de ahşaptandı. Hırsızlık olayı yok denecek kadar azdı.

Kanatlı kapılardan daha çok enikli kapılarda kullanılan aslanbaşı, el, halkalı, güneş ve top şeklinde tunç ya da demir olan evlerin tokmakları, dış kapının önemli süslerindendi. Kapıda iki tokmak olurdu. Kapıyı çalanın erkek mi, kadın mı, çocuk mu olduğu bu tokmalardan belli olurdu. Eğer, tokmağın büyüğüyle kapı çalınırsa, gelen misafir erkek, küçüğü ile çalınırsa gelen kadın veya çocuktur. Bu duruma göre kapıya bakacak olanlar, kendilerine çekidüzen verirlerdi. Kapıların bazısının yüzeyi saçla kaplanırdı.

Katlarda, kapılar sofaya açılır ve odaların ön tarafında, ayaza veya çardağa bakan pencereler yerleştirilir. Böylece hem evin serin ve ferah olması, hem de odalar arası hava akımı sağlanırdı.

4.5. Kahramanmaraş Bağ Evi

Kahramanmaraş'ta bir darbimesel vardır: Hz. Peygamber'e sormuşlar "en güzel belde neresi" diye. O da "Altında çeltik, üstünde keklik nerede varsa" demiş. İşte bu darbimesele uyan yerin Kahramanmaraş olduğuna hüküm verilmiştir. Hakikaten bu söz sanki Kahramanmaraş için söylenmiştir. Kahramanmaraş sarı çeltiği, hafif şirin tadıyla sofraların vazgeçilmez yiyeceğidir. Ahır Dağı'ndaki yabani hayat da, yaylak olarak yabani kuşların yerleşmesine imkân vermektedir. Burası şehir insanının yaylağı olarak bağlar ve çeşitli meyvelerle bezenmiştir.

Kahramanmaraş yaylakla sehili coğrafyasında bulunduran nâdir şehirlerden biridir. Bunun yanında sehilden yaylaya geçişte ğayet kolaydır. Çünkü sahil bittiği zaman yayla başlamaktadır. Ayrıca Maraş'ın her kademedede nâdide yaylaları vardır. Hepsi de sulu suluvatlıdır. Yazboyu hayvan yayılır. Göçülür. Bağ bahçe yapılır.

Fakir insanlar bağlara Huğ denilen etrafı taş ve çubukla, üzeri çalı çırpı ile kapatılmış barınak tipi yerler yaparlardı. Bu barınakların üst kısmı zamanla tenekelerle örtülmüştür. Yokluğun olduğu dönemde fakirler ancak böyle yapardı. Zenginler yine güçleri nisbetinde şehirde ne yapıyorsa öyle yapardı. Nitekim bugün zenginlik artmıştır. Herkes gücü nisbetinde huğ'ların yerine betonarme, bir ve daha çok katlı evler yapmaya başlamıştır.

4.6. Kahramanmaraş Kalesi

Kale hazineye ait olup belediye tarafından sosyal ve kültürel faaliyetler için kullanılmaktadır. Kalenin inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat Maraş Aslanı üzerine kazılan yazılardan, kalenin Geç Hititler Devleti tarafından M.Ö. IX. yüzyılda yapıldığı kabul edilmektedir. Daha sonra şehre hâkim olan devletler tarafından yapılan çeşitli onarım ve eklemelerle de bugünkü halini almıştır.

Şehrin merkezinde bulunan Kahramanmaraş Kalesi, güneyi ana kaya kuzeyi yüksek bir tepe üzerinde kurulmuştur. Güneydoğu köşesinde kare, batı duvarında ve kuzeybatı köşesinde ise dikdörtgen planlı olmak üzere, üç adet burca sahiptir. Dulkadir Beyliği zamanında tamirden geçirilmiştir. Güneydoğu köşesinde ve kuzeye bakan duvarında iki kapısı bulunmaktadır.

Hititlerden kalan kalenin duvar kalınlığı 1.70 m, dıştan yaklaşık 83 x 140 m ölçülerindedir. Çarpık planlı olan kalenin batı kenarı 130 m, doğu kenarı 146 m, kuzey kenarı 96 m ve güney kenarı 70 m uzunluğundadır. Kalenin kuzey yüksekliği 50 m, diğer taraflardan ise 100 m yüksekliğindedir. Kanuni tarafından tamir ettirildikten sonra, içine bir cami yaptırıldığı, 600 adım ve dört köşe olduğu kapısının dışındaki kulelerde birbirine bakan dört aslan tasviri, bir mahalle, yüz ev olduğu belirtilmiştir. Fakat bir rivayete göre, bu heykeller Fransa'ya kaçırılmıştır. Birçok onarımdan geçirilmiştir. Kulesi de bulunan kalenin güneydoğu ucuna, Maraş Kurtuluş Savaşı anısına 1936 yılında Kurtuluş Anıtı dikilmiştir.

Kalede 4 adet Aslan heykeli bulunduğu belirtilmiştir. Hitit geleneğine göre aslanların yapıyı koruduğuna inanıldığından, bu aslanlar giriş kapısının iki yanına yerleştirilmiştir. Kalede bulunan ve bazalttan yapılan Maraş Aslanı olarak bilinen eser, İstanbul Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Aslan'ın üzerindeki hiyeroglif kitabede, IX. yüzyılda kenti yönetmiş olan Geç Hitit Kralı III. Halparunda ve atalarının isimleri kaydedilmiştir. Anadolu'da stratejik bir konuma sahip olan Kahramanmaraş, Orta Tunç Çağı'ndan XIX. yüzyıla kadar Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Akdeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'ya bağlayan ticaret yollarının üzerinde bulunmuştur. Osmanlı hâkimiyetiyle beraber, kaleyi önce Kanuni Sultan Süleyman tamir ettirmiş, sonraları 1592-93 ve 1643 yıllarında onarım görmüştür. Sur duvarlarının orijinalinde iki katlı yapıldığı, batı tarafta üç, diğer cephelerde birer olmak üzere toplam altı burcu olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, kuzey ve güney sur duvarlarında birer adet olma üzere iki adet mazgalı bulunduğu kaydedilmiştir.

Ayrıca güneydoğu köşesindeki kapının yanındaki sur duvarı 1960'lı yıllarda yıkılarak yol geçirilmiştir. Kaleye ulaşımı sağlayan

doğu taraftaki yol da bu yıllarda yapılmıştır. Bu yıllardan sonra sosyal ve kültürel etkinlikler için kullanılmaya başlanmıştır. Kaleye müze binası, gazino, yazlık sinema yapılarak park şeklinde düzenlenmiştir. Kaledeki taş bina 1961 ve 1971 yılları arasında müze olarak, daha sonra da belediye nikâh ve düğün salonu olarak kullanılmıştır. 1970'li yıllarda sur duvarları ve bazı burçlar onarılmıştır. 1982-1984 yılları arasında batı eteğindeki çok sayıda ev belediye tarafından istimlak edilerek yıkılmıştır. 2004 yılında Kahramanmaraş Belediyesi tarafından onarımına alınarak sur duvarlarındaki aşınan taşlar yenilenmiş, parkta yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kahramanmaraş Müzesi Arşivi'ndeki bir belgeye göre, kalenin Hazine tarafından 50 yıllığına Kahramanmaraş Belediyesi'ne tahsis edildiği belirtilmiştir.

Kalenin günümüze gelen kitabesi yoktur. Fakat kaynaklarda Osmanlı Dönemi'ne ait üç adet tamir kitabesinden bahsedilmiştir. Buna göre, ilk tamir kitabesi Kanuni Sultan Süleyman'a ait olup H.915/M.1509 tarihli bu kitabede şunlar yazıldığı belirtilmiştir:

“El-Hamdü ve leylete's-salati 'ala Muhammedin hayri'l- 'ibad ve 'ala leyali'l-emhad emere kale 'izzü'l-kaderiyye sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn Sultan Süleyman Han ibn Selim Han Sene 915”. Ancak kitabenin tarihi Kanuni (1520-1566) dönemine uygun gelmemektedir. Bu durum bir yanlışlıktan kaynaklanmış olmalıdır.

İkinci tamir kitabesinin güneydoğu taraftaki kapının iç tarafında ve tahta üzerinde yazılı olduğu belirtilmiştir. Kitabede ebced hesabına göre H.1001/M.1592-1593 tarih düşülmüştür. Kitabede şunlar yazıldığı belirtilmiştir:

Anıncün didi Hatif tarihini

Devamü izzü rif'at kıl ilahi (Özkarcı, 2007: 529-530).

H.1053/M.1643 tarihli üçüncü tamir kitabesinde şunlar yazıldığı belirtilmiştir:

Saklıya halk eyliye cümle elemelerden beri

Sene 1053 (Özkarcı, 2007: 529-530).

Kahramanmaraş Kalesi'nin eteğinde inşa edilen Çukur Hamam'dan kaleye bir geçit olduğu gibi, kalenin güneydoğu tarafındaki kale topunun bulunduğu yer civarından başlayıp İttesi'ne ulaşan 1,5–2 m yüksekliğinde bir geçit daha olduğu belirtilmektedir. Ancak bunlardan Çukur Hamam'dan kaleye bir yolun olduğu muhakkaktır. Son dönem Çukur Hamamın işletmecileri tarafından kapatılmıştır.

4.7. Dulkadirli Beyliği Sarayı

Dulkadirli Beyliği'ne ait saray günümüze gelmemiştir. Sarayın yeri hakkında Arifi Paşa şu bilgileri vermektedir: *Kuyucak ve Alaybeyi ve Şekerli mahallelerinin önünde ve garb cihetine nazır bir tepede ve şimdi Sarayaltı Camii denilen camii şerifin üst başında idi. ...Sarayın arsası bugün mahalle halindedir* (Arifi Paşa, (5/35) H.1331: 697).

Evliya Çelebi bu saraydan Büyük Paşa Sarayı adıyla bahsederek, sarayın Dulkadirli Beyliği'ne ait olduğunu belirtmiştir. Sarayın kapısı üzerinde bulunan mermer levhada şunların yazıldığını kaydetmiştir:

1. *Zulkadirzade Halil Bey ömrün olsun müstedam*
2. *Bu saray-ı dilkeşi kıldın muammer bittemam*
3. *Bilhurufi mu'ceminden hanesinin tarihin*
4. *Hoş müreffeh menzil olmuş bu saray-ı bab-ı gam*

Kitabeye göre, sarayın Dulkadir Beyi Halil Bey (1353-1386) tarafından güzel bir şekilde inşa edildiği belirtilmektedir.

5. KAHRAMANMARAŞ'TA SOSYAL HAYAT

İslam'ın, insanın dünyada en önemli vazifesinin dünyayı güzelleştirmek olduğu inancı, Müslümanlar da yaşadıkları yerleri güzelleştirme fikrini doğurmuştur. Bu amaçla şehirlerin, güzelliklerin yaşandığı mekânlar olması amaç edinilmiştir. Özellikle toplumun ortak olarak kullandığı yapıların, taştan inşa edilip uzun ömürlü olmasına çalışılmıştır.

İslam toplumu, Eşref-i Mahlûkat bilinci içinde yaşanılan dünyayı güzelleştirme ve gelecek nesillere böylece aktarma düşüncesi taşımışlardır. Bu noktada, şerefli olan insana da güzel, düzenli, güvenli, temiz ve nezih bir dünya bırakmak yakışırdı. Sonuçta, bu amaç doğrultusunda şehirler kurulmuş, binalar yapılmış, mahalleler oluşturulmuştur. Kahramanmaraş şehir dokusu içerisindeki fiziki yapılar da, yukarıda bahsedilen Müslüman'ca hayat tarzının güzel birer örnekleri sayılmaktadır.

5.1. Osmanlı Şehir Hayatı'na Kısa Bir Bakış

Osmanlı belgelerinde şehir ve kasabalar, “bazar durur Cum'a kılınur” yerleşme birimleri olarak tanımlanmıştır. Bu bilgidен hareketle, Türk-İslam şehirlerinde ticaret alanları ile cami arasında sıkı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu büyük imparatorluğun yayıldığı geniş alanların birbirinden uzak bölgelerinden hangisinde olursa olsun böylece yerleşim merkezlerine bakılırsa, ortak bir planın belirli unsurlarına rastlanılmıştır (Ergenç, 1999: 32).

Osmanlı Devleti Kanunu'na göre, han, hamam, bedesten ve kervansaray bina edilmişse o yer kasabadır. Tarım dışı üretim yapıldığı içindir ki, şehir ve kasaba sınırları içindeki topraklar miri arazi değildir. Bu bölgelerdeki insanlar, ticaret ve sanayi ile uğraşarak geçindiklerinden malları kendilerine ait sayılmaktadır. Şehri belirleyen fizikî unsur-

lardan sur, pazaryeri, yönetim binaları ve başta ibadethaneler genel toplanma yerleridir.

Anadolu ve Trakya da pek az sayıda şehir kuran Osmanlı Devleti, Eski Bizans ve Selçuklu Devleti zamanında kurulan şehirlere kendi mührünü vurmuştur. Buralardaki mevcut şehirler, Türk yerleşmeleri ve Osmanlı Devleti imar ve yönetim sistemleri gibi, sosyal ve kültürel etkinliklerle Türk şehrine dönüşmüştür.

Şehirlerde oturan yöneticiler, orada oturanlar adına sahiplenici bir görevin elemanları olmaktan çok, şehir hayatında genelde asayiş ve adalet sağlayıcı, halkın gıda ihtiyacı gibi günlük hayatla ilgili sorunların kontrol ve düzenleyicisi olmuşlardır.

Osmanlı Devleti, Selçuklu şehir yapısını devralmıştır. Aradaki siyasi otorite boşluğu döneminde, şehir yönetimlerine Ahiler el koymuş ve devamlılığı sağlamışlardır. Ankara, Konya, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerde bu durumu görüyoruz. Beylikler ve Osmanlı Devleti, batıya doğru genişledikçe şehirler, Ahilerin katkısıyla, Selçuklu örneklerine uygun bir şekilde Türk şehri olmuşlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Osmanlı şehirleri, tarihi şehirler üzerinde geliştiği gibi yeni kurulmuş olanları da vardır. İznik, Bursa, Edirne, İstanbul, Amasya, Kahramanmaraş, Konya, Sivas, Tokat Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş şehirlerdi. Osmanlı hâkimiyetinden sonra bu şehirler de tarihi miras saygı ile korunmuştur. Şehirlerde ne yapılmışsa onun geçmişe bir ilave ve geleceğe bir hazırlık teşkil etmesi gerektiği bilinci, Osmanlı şehir kurma ananesinin esasını teşkil etmiş, Osmanlı şehrinin üslûp özelliğini oluşturmuştur. Osmanlı şehirlerinin kuruluşunda, evvela işçilerin temizliği için hamamın, hamamı takiben bilginin oluşması için medresenin ve daha sonra da imanın merkezi olarak cami inşa edilmiştir. Çarşılar ve evler cami, medrese ve hamamdan oluşan merkezden dışa doğru uzanan yollar üzerinde gelişmiştir. Osmanlı şehirlerinin iskân-konut alanlarının dışındaki şehir merkezi, camiler, medreseler, imaretler, şifahaneler, hanlar ve çarşılardan oluşurdu. Hanlar hem ticaret hem de imalat amacıyla kullanılıyordu. Bu alanlar, şehir toplam arazisinin %15–20'si kadar bir alan kaplıyor ve şehrin iktisadi faaliyetlerinin en büyük bölümü bu yörede yer aldığı için de şehir arazisinin en büyük değer taşıyan yerleri sayılıyorlardı. Mahal-

le düzeyinde her türlü spekülâtif (ilerde doğabilecek fiyat dalgalanmalarından yararlanarak gelir sağlama) yaklaşımı imkansızlaştıran Osmanlı mahallelerinin iç yapılaşma kurallarının başarısı yanında, gelişen, var olan her iskan alanının ihtiyacı olan iş yerleri, mescid, hamam, mektep, mahalle çarşısı gibi küçük merkez alanlarında, şehrin ana ticaret ve iş merkezlerindeki çarşı, han, iş merkezi vs. gibi yapıların vakıf yapıları olması yoluyla da bu yapıların sağlayacağı arazi değer artışlarının yansımaları şeklindeki yüksek gelirler de, şehirlerin sosyal tesislerinin, alt yapılarının geliştirilmesine tahsis edilerek tekrar topluma aktarılmakta idi. Bu haliyle, Osmanlı şehirciliğinde şehir hukukunun, ne kadar önemli bir örnek teşkil ettiği açıkça görülmektedir.

Osmanlı şehrinde, şehirler ve yollar kavramı birbirini doğurmuştur. Şehirler, yolların üzerinde, yollar şehirlere yönelik oluşmuştur. Osmanlı yol sistemi, sağ, orta ve sol kol olmak üzere askeri üçer ana kol ve buna bağlı ticari maksatlı tali yollardan oluşmuştur. Bu yolların bir bölümü limanlarla sonuçlanan deniz taşımacılığı sistemine bağlanırlardı. Gerek yollar ve menziller üzerinde ve gerekse limanlarda şehirler ve kasabalar dizilmişti. Diğer taraftan, şehirler ve kasabalar, üretilen malların değişiminin yapıldığı pazaryerleri idi. Çevre ilişkileri ve yol üzerindeki durumlarına göre hanlar ve kervansaraylar gibi çeşitli konaklama tesisleri yapılmıştı. Pazar yerleri ve civarındaki cami, şehirlerin çekirdekleri sayılırdı (Özbilgen, 1993: 241–243). Bu pazarlar belli başlı üç öğeyi içinde barındırırlardı: Bedesten, Han, Kervansaray ve bunların iki yanına sıkı sıkıya dükkânların sıralandığı ve genel olarak mesleklere göre gruplandırılmış sokaklardan oluşan Çarşı (Veinstein, 2001: 265). Pazara gelenler, vakit namazlarını şadırvan, çeşme, sebil, muvakkithane, imarethane yerleri bulunan camide kılarırlardı. İmaret sistemi hayır, şefkat, sıhhat, ilim ve temizlik kurumlarını bünyesinde toplayan bir şehir çekirdeği sayılırdı. Kanuni döneminde en gelişmiş biçimini alan bir imaretin bütününde cami, medrese, imarhane, aşevi, tabhane, kervansaray, kütüphane, hangah, türbeler, imalathaneler, arasta (zahire pazarı), kapalı çarşılar, han, hamam, su isalesi, umumi helâlar, meşrutalar (satılmamak şartı ile bir kimseye, mirasçılara veya bir kuruluşa verilmiş mülk), dinlenme ve bekleme yerleri, bayram ve pazaryerleri, muvakkithaneler bulunurdu. Bu çekirdek tesisler etrafında konut yapımıyla, organik olarak şehir gelişirdi. Şehirlerin oluşumunda,

önce mahalle sonra sokaklar geldiğinden toplu yaşama birimi olan mahallenin türbeleri, mezarları, taş mektepleri, külliyesi, imaretleri, dükânları, evleri, mescidleri ve camileri toplumun bütün kültürel özelliklerini yansıtacak biçimde bu dar sokaklar boyunca sıralanırdı.

5.2. Kahramanmaraş Şehir Hayatı

5.2.1. Kahramanmaraş Konut Alanı

Elmalar Köyü civarından Karamaraş'a, oradan da şimdiki yerine doğru taşındığı iddia edilen Maraş'taki konut dokusu, Karamaraş'ta iken surlarla çevrilmiştir. Ayrıca yamaçlara Romalılardan kalma mozaiklerle süslenmiş çok sayıda ev de inşa edilmiştir. Konut dokusu, Selçuklu ve Dulkadirli zamanında Sarayaltı, Bey Camii Haznedarlı ve Eski Bedesten etrafında yoğunlaşmıştır. Osmanlı hâkimiyetiyle beraber kale ve kale etrafı ile kuzeye doğru bir gelişme olmuştur. Selçuklu dönemlerinde Türkmenlerin yoğun olarak yerleşmesiyle şehir Karamaraş'tan kuzey, kuzeybatı istikametine doğru genişleme göstermiştir. Kahramanmaraş Osmanlı dönemiyle birlikte "Ay Yıldız" şeklinde bir yapılanma göstermeye başlamıştır. Bu yapılanmada coğrafyanın da etkisi bulunmaktadır.

Dulkadir Beyliği zamanında Kahramanmaraş, Selçuklu kent modellerinden birisi olan "Açık Kent Modeline" uygun olarak genişlemesini sürdürmüştür. Bu dönemde şehirdeki yerleşim, Bey Camii, Sarayaltı, Haznedarlı etrafında olmak üzere devam etmiş, fakat şehrin fonksiyonel kesimlerinin surlarla ilişkisi kalmamıştır. Pazarlar kurulmuş ve camiler yapılmıştır. Ticaret alanı, kervanların ve göçebe Türkmenlerin güveninin sağlandığı oranda gelişmiş, zamanla ayrı cins emtiyanın pazarlandığı ihtisas çarşılarına dönüşmüştür. Şehrin zenginleşmesiyle birlikte de, topluma hizmet veren dini ve sosyal nitelikli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Bunun en güzel örnekleri arasında, tedavi amaçlı olarak Roma-Selçuklu dönemlerinde yapılan İsa Divanlı Mahallesi'ndeki Uyuz Pınarı ile Taş Medrese, Şems Hatun (Hatuniye) Külliyesi, Ulu Camii ve Külliyesi, Yukarı Bedesten, Belediye (Maraş) Çarşısı gibi birçok cami, medrese ve çarşılar sayılabilir. Bu durum Osmanlı Devleti zamanında gelişerek ve ilerleyerek devam etmiştir.

Kahramanmaraş'ta yapılan binalarda mutlaka tabiattan kaynaklanan unsurların yanında İslâmi değerler de âmildir. Onun için imkânlar dâhilinde evler geniş ve fakat mütevazidir. Şatafatlı değildir. Çünkü dînî manada ev bir ihtiyaç içindir; gösteriş için değildir. Ne kadar ruhî ve bedenî ihtiyaçları karşılırsa, insanı rahat ettirirse o kadar iyidir. Genişlik her zaman berekettir. Dine aykırı olmamak kaydıyla dünyâ nîmetlerinden istifâde nîmeti üstünde gösterme dînen iyidir.

II. Dünya savaşıdan sonra, sanayileşmenin bir ümit ışığı olarak görülmesiyle birlikte, 1950–1970 yılları arasında, ülkemizdeki her şehirde olduğu gibi Kahramanmaraş'ta da köyden kente göçler yaşanmıştır. Bu yıllara kadar eski tarihi dokusu içerisinde yaşayan şehir, bu tarihten sonra yaşanan sanayileşme hamleleriyle düzenli bir şekilde şehirleşirken, köylerden gelen göçlerle de, gecekondular şeklinde yapılan konutlaşmaya şahit olmuştur. Göçler, bu tarihlerden sonra da 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra şehir ve köy bağlantılarını sağlayan yolların yapımına hız verilmiş, arazi sulaması çoğalmıştır. Böylece sağlanan ekonomik gelişmeyle, köyden kente göç nispeten azalmıştır. Bu şekilde köyde yaşayan insanlar sabah şehre çalışmaya gelirken, akşam tekrar köylerine döner olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarında yaşanan göçlerle şehrin batı, kuzey, güney ve doğu yönlerinde yeni mahalleler kurulmuştur. XX. yüzyılın son dönemleri ile XXI. Yüzyılın başlarında özellikle Batı yönünde planlı konut alanları inşa edilmiştir.

5.2.2. Kahramanmaraş Çarşısı Alanı

Kahramanmaraş'taki çarşı kompleksi bedestenler etrafında şekillenmiştir. Dulkadir Beyliği zamanında, Eski (yukarı) Bedesten ve Belediye (Maraş) Çarşısı etrafında gerçekleşen ticari faaliyetler, Osmanlı Devleti zamanında gelişerek Ulu Camii'nin hemen güneyine yayılmış ve Yeni Bedesten merkezli olarak yapılanmıştır. Dulkadir Beyliği döneminde, Eski Bedesten ve Belediye (Maraş) Çarşısı merkezli çarşı kompleksi ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bir merkez iken, Osmanlı Devleti döneminde yapılan Yeni (aşağı) Bedesten, Kapalı Çarşı ve çevresinin bulunduğu çarşı kompleksi, Kahramanmaraş ticaret hayatının merkezi olmuştur. Bunun yanında, Dulkadir Beyliği döneminde yapılan

ticari bölge, Osmanlı Devleti zamanında geliştirilerek bir bütün halinde kullanılmıştır. Eski ve yeni ticaret alanları aynı zamanda, başta Ulu Camii olmak üzere dört camiyi bünyesinde barındırıyordu. Yani namaz vakitlerinde camiye giden şehir insanları, namaz çıkışlarında alışverişlerini yapıp, akşam namazından evvel evlerinin yolunu tutuyorlardı. Buralardaki hanlarda kalanlar ve şehirlerarası ve ülkelerarası ticaret amacıyla bulunanlar da dini ve ticari işlerini aynı alan içinde karşılıyordu.

Fakat ilerleyen yıllarda, Avrupalı Devletler deniz yolunu kullanarak ticaret alanlarına direkt ulaşmaya başlayınca, Kahramanmaraş'tan geçen kervan sayısı da azalmaya başlamıştır. Uluslararası kervanlar azalma gösterince, şehir esnafı üretim ve ticari faaliyetlerini bölgesel çapta sürdürmüşlerdir.

Kahramanmaraş'ı bu dönemde aşiretlerin iskânı, at işinin ölmesi ve Avrupa'dan düşük vergili emtia akışı da olumsuz etkilemiştir. Aşiretlerin iskânı da şehre yaylak-kışlak arasında gidip gelen ve Maraş çarşılarından alışveriş yapanların sayısını azaltmıştır. İskân, atçılığı ve serracıye işlerini ölme noktasına getirmiştir.

İslam ulemasına göre, Cuma namazı ancak cemaat sayısının fazla olduğu, şehir hükmünde olan, kadılık müessesesi bulunan vs gibi yerlerde kılınabilmektedir. Bundan dolayı, insanlar civar yerleşim merkezlerinden Kahramanmaraş Ulu Camii'ne Cuma namazı kılmak için gelirlerdi. Bu insanlar Cuma namazlarını kıldıktan sonra, şehrin çarşı merkezine alışveriş için dağılırlardı. Cuma günleri Kahramanmaraş'ın en kalabalık günü olurdu. Çevreden gelen köylüler, haftalık alışveriş için yine bu günü tercih ederlerdi. Bu yüzden, Cuma günü şehrin en kalabalık günü olurdu. Bu durum, günümüzde de, devam etmektedir.

5.2.2.1. *Dua Kubbesi*

Kurtuluş Mahallesi'nde bulunan, Maraş çarşı kompleksine hâkim bir konumdaki Dua Kubbesi'nin, Osmanlı Devleti dönemi Arasa-Çarşı-Kapalı Çarşı kompleksinde rastlanan "Dua Kubbesi" olma ihtimali yüksektir. Ahiliğin Türk mimarisine bir etkisi olarak düşünülen bu yerler, eskiden esnafın dükkânlarını açarken topluca dua ettikleri mekânlardı. Bu toplanma yerinin, çarşı kompleksi gibi XVI. yüzyılın son-

larında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Girişi, Bakırcılar Çarşısı'nda olan Maraş'taki Dua Kubbesi, iki katlı olarak Taş Han'ın güneyine, Alacacılar Çarşısı'nın güneydoğusuna yerleştirilmiştir. Bugün şahısların elinde bulunmakta ve dükkân olarak kullanılmaktadır. Aslı özelliğini kısmen kaybetmiş olan iki katlı yapının alt katı dükkân üst katı depo olarak kullanılmakta ve oldukça bakımsız bir haldedir.

5.2.3. Kahramanmaraş Halkı ve Yaşamı

Maraş bölgesi Harun Reşid ve oğulları döneminde tamamen İslamlaşmış, İslam savaşçılarının üssü haline gelmiştir. Müslüman halkın ihtiyaçları için şehirde camiler ve mescidler inşa edilmiştir. Şehre bu dönemde Horasan ve Türkistan'dan çok sayıda Türk askeri de getirilmiştir. Böylece şehir çok sayıda "Türk Memlûk'ün" yaşadığı bir alan haline gelmiştir. Bu süreç daha sonra tersine dönmüş bölge Bizansın, Ermeninin, Moğolun eline geçmiştir. Onlar da bu bölgede herçeşit Müslüman nüfusun arkasını getirmişlerdir. Buralarda Müslüman nüfus koymamışlardır.

Ancak Selçuklu ile yeniden başlıyan Türkleşme Dulkadirli ile yoğunluk kazanmış zamanla da zirveyi tutmuş gayr-ı Müslim nüfus azınlığa düşmüştür.

Anadolu'da Beylikler ve Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti'nin bir devamı oldukları için, Selçuklu şehir hayatı bu devletlere intikal etmiştir. Aynı biçimde, ilk kuruluş yıllarında Osmanlı toplumu, kendinden önceki Selçuklu Devleti'nin halkı idi.

Kahramanmaraş halkını Dulkadir Türkmenleri oluşturmuştur. Bu Türkmen topluluğu, Oğuzların Bozok koluna mensuptur. Dulkadir Türkmenleri, 1300'lü yılların başında Halep ve Anadolu'ya gelip Elbistan, Kahramanmaraş, Çukurova, Kayseri, Yozgat vs. bölgelerine yerleşmişlerdir. 1337 yılına kadar Mısır Memlûk Türk Devleti'ne bağlı kalmışlar ve bu tarihten sonra Beylik olmuşlardır. Son Dulkadir Beyi Alaüddeve Bey, Osmanlı Padişahı ve torunu olan Yavuz Sultan Selim'e 1515 Turnadağ savaşında yenilince, beylik Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Beylik, 1522 tarihinde ise Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu tarihe kadar, beyliğin başında 10 tane Dulkadir beyi bulunmuştur. Bu beylerden 5 tanesi ya idam edilmiş, ya da suikastla öldürülmüş-

lerdir. Dulkadir Türkmenleri, halis Türkmen Beyleri olmalarına rağmen, ocaklık sistemi içinde kendi Türkmenlerinin irsi valisi kalmayı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdir. Dulkadir Türkmenleri ve Adana'da Üç Ok Boyları'nın başı Ramazanoğulları dışında, diğer Anadolu Beylikleri'nin başında bulunan aileler, böyle bir hak alamadan kaybolup gitmişlerdir.

Yavuz Sultan Selim, İran üzerine yaptığı ve zaferle sonuçlanan Çaldıran seferinde, kendisine yardım eden İskender Bey komutasındaki Beyazıt ailesini, Doğu Beyazıt'dan alarak Kahramanmaraş'a yerleştirmiştir.

Şehrin doğusundaki Dulkadirliler ile 1515'de şehrin batısına Osmanlı Devleti tarafından yerleştirilen Beyazıt oğulları arasındaki XIX. Yüzyıldaki siyasi ve sosyal rekabet, şehrin bir kesiminin daha kullanıma açılmasına sebep olmuştur. Zamanla su kuzey batıya doğru ulaştırıldıkça bu yerleşim büyümüş süratlenmiştir.

Dulkadirli 300–350 bin kişiyi temsil eder. Beyazıt ailesi bunlara göre daha küçük kalır. Fakat Beyazıtların devleti temsil ettikçe gücü artmıştır. Son dönemde Dulkadir'in gücü kalmamış, güç Beyazıt'a geçmiştir.

1515 tarihinde Turnadağ savaşıyla Osmanlı Devleti'ne bağlanan beylikte, Doğu Beyazıt'tan gelen Beyazıt ailesi ile Dulkadir Türkmenleri arasında XIX. Yüzyılda şehri fakirliğe düşürecek kadar siyasi ve sosyal çekişmeler yaşanmıştır.

Yavuz Sultan Selim tarafından Kahramanmaraş'a getirilen Beyazıt ailesinin ileri gelenine, o zaman illerdeki en büyük askeri rütbe olan Çavuşbaşılık ünvanı verilmişti. Bu aile XIX yüzyılda Kahramanmaraş'ta çok güçlendi. Dulkadirliler ile boy ölçüşecek seviyeye ulaştı. Çünkü devlet görevlerinde yer alıyorlardı. Aralarından Paşa çıkarıyorlardı. Bu dönemde daha önce olduğu gibi şehir Beyazıtlı ailesine tabi olanlar ve Dulkadirli ailesine tabi olanlar diye ikiye ayrılmıştı. İki aile arasında zaman zaman çarpışmalar da oluyordu. Bu iki aileye tabi kişilerin kahvehaneleri de ayrı ayrı olup birbirlerinin kahvehanesine bile gitmezlerdi. Bu ayırım o kadar ilerlemişti ki Maraş Sancağı'na bağlı ilçe, bucak ve köyler bile Dulkadirli ve Beyazıtlı diye iki kısma ayrılmıştı. Mesela Maraş Sancağı'na bağlı Bulanık (Bahçe) ilçesi iki bucak-

tan ibaret olup birisi Dulkadirli diğeri Beyazıtlı taraftarı idi. Yine Maraş Sancağı'na bağlı (günümüzde Hatay ili Hassa ilçesine bağlı) bulunan Tiyek ve Akbez beyleri Dulkadirli, Hacılar Bucağı ise Beyazıtlı taraftarı idi.

Fakat Beyazıt oğulları ile Dulkadirliiler arasındaki siyasi çekişme, 1864 yılında Beyazıt oğullarından Kahramanmaraş Beyi Süleyman Paşa'nın Dulkadirliilerden kız almasıyla sona ermiştir. Bu dönemde, silahlı Zeytun Ermenileri Osmanlı Devleti'ne sürekli isyan halinde idiler. Silahlı Ermenilerin Kahramanmaraş ve bölge halkına yaptığı zulümler neticesinde, Osmanlı Devleti bunlarla silahlı mücadele yapmaya karar vermişti. Dulkadirliiler ve Beyazıt ailelerinin barışmalarında, Ermenilerin Müslüman halka yaptığı katliamlar önemli rol oynamıştır. Bu birleşmeden sonra Kahramanmaraş sükûnete kavuşmuş ve kuvvet kazanmıştır.

Kahramanmaraş halkı kurtuluş savaşında Fransız kuvvetleri ve Ermenilerle olan mücadelede müşterek hareket ederek şehirli olma, tek halk olma kimliğini yeniden ortaya koymuştur. Yazarın dediği gibi “Bir anda Kahramanmaraş tek bir kalp kesilmiştir”. Bu mücadelede bütün şehir halkı, Dulkadirli ve Beyazıt Beyleri Türkü, Kürdü, Çerkezi, Çeçeni hepsi bir araya gelmiştir.

Milletlerin değerleri yaşayışından, duyuşundan, tarihinden, çevresinden kaynaklanmış ve etkilenmiştir. Her yörenin kültürü coğrafi, ekonomik, toplumsal ve etnik olmak üzere pek çok âmillere bağlıdır. İşte bu kültür, kişiliği de belirlemiştir. Böylece farklı yörelerde farklı kişilik özellikleri doğmuştur.

Bu bağlamda, Kahramanmaraş halkının eski yaşantısı basit ve iptidai olup, insanları doğru düşünceli, açık sözlüdür. Eski aşiret alışkanlıkları hayatlarında önemli bir yer tutmuştur. Metanet, sebat, inanç, doğruluk, iffet, teslimiyet, kanaat, ümit, iman vs. manevi kültür unsurları, Kahramanmaraş halkının ahlaki özelliklerini belirlemiştir. Bütün Türklere olduğu gibi, Kahramanmaraş ahalisini dünyaya bağlayan üç şey tespit edilmiştir. Bunlar: Allah'ı, Devleti ve Ocağı'dır. Kahramanmaraş halkındaki bu değerler bütünü, şehrin sosyal hayatını belirlemiş ve şehrin fiziki yapısının temelini oluşturmuştur.

Evliya Çelebi de Kahramanmaraş halkının milliyetine, dinine, toprağına bağılı, kibar ve hatır alıcı olduğunu belirtirken, Hasan Reşit Tankut da Kahramanmaraş halkı için daima gülen, tatlı yüzlü, bakışları sıcak, tanışmalarda cana yakın olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında zamanı geldiğinde cesaret ve mertliğini hemen her alanda göstermekten çekinmeyen, sağlam bir yapıya sahip bulunduğu, insanların gülbüz, çalışkan, iyi kalpli, sakin olup sade bir hayat sürdüğü (Başdoğan, 1986a: 66), ayrıca zevkine düşkün, sanatkâr insanlar olduğu belirtilmiştir. Öte yandan sakinliklerinin yanında, bağımsızlığına kastedildiğinde ve haksızlığa uğradığında, aşırı cesur olmalarından dolayı, şiddetli karakterlerinin ön plana çıktığı vurgulanmıştır. Necip Fazıl Kısakürek de bir Maraşlıya şöyle hitap etmiştir: “Sen de her Maraşlı gibi dıştan bir şey vaat etmiyorsun ama gözlerinde zeka pırıltıları var...” Havası ve suyunun güzelliğı yanında, engebeli arazide kurulu olması, insanları sürekli zinde tutmuştur. Kahramanmaraş halkındaki bu değerler bütünü de ayrıca, şehrin sosyal hayatını belirlemiş ve şehrin fiziki yapısının temelini oluşturmuştur.

Kahramanmaraş'ta 19 ay kalan Mısırlı İbrahim Paşa'nın, Kahramanmaraş'ı övdükten sonra “ancak iki belası olmasa. Bunlardan birisi deli poyrazı, diğeri Atalar yurdundan gelmiş olan Türkmen Beyleri” dediğı rivayet edilmektedir. Burada cesur ve ünlü bir komutan olan İbrahim Paşa'nın Kahramanmaraş Beyleri'ne “bela” demesi, onlara verdiğı siyasi ve askeri önemin derecesi olarak görülmektedir. O dönemde Kahramanmaraş Valisi'nin, Beyazıtlardan Süleyman Paşa olduğu kaydedilmiştir.

Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'ne katılan bir Fransız Tabip Yarbay'ın, 1939 yılında bir gazeteciye verdiğı beyanatında, Maraşlıların kahramanlığından hayranlıkla bahsettiğı belirtilmektedir. Savaşta kolsuz yaralıların dişleriyle tetiğı çekmeye çalıştığını, kadınların cep hane taşıdığını ve daha bir çok olaya şahit olduğunu anlatmıştır. Yarbay, Kahramanmaraş Milli Mücadelesi'nden sonra insan havsısalası ve mantık denilen şeylerin saçmalığına inanmaya başladığını ifade etmektedir. Ayrıca Kahramanmaraş taburlarının yiğitliğı yüzyıllardır anlatıla gelmiştir.

Kahramanmaraş, kurtuluş savaşından sonra kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ve Kahramanlık unvanıyla ödüllendirilmiştir. İstiklal Ma-

dalyası'nı çizen ressamın adı ise Mesruru İzzet Bey'dir. Bu madalya 17 Ağustos 1925 günü kaledeki bayrağa takılmıştır.

Kahramanmaraş'ta 12 Şubat 1920'den sonra Kahramanlık herkesin malı olmuştur. Çünkü ifâde edildiği gibi kadın erkek herkes bu savaşa katılmıştır. Kaçanı, katılmayanı yok gibidir. Savaşta her ailenin gazisi, şehidi vardır. Katkısı bulunmuştur. Kahramanmaraş'ın insanları çalışkan, gayretli ve azimlidir. Gerek Dulkadir Beyliği döneminde ve gerekse Osmanlı Devleti idaresinde hep üretim merkezi olmuştur. Asalak şekilde yaşamayı sevmeyen, üretken, kendi kendine yeten sosyal ve ekonomik bir yapısı olmuştur. Bir de bu özelliklerinden dolayı genelde bağımsız hareket etmeyi sevmişler ve öyle yaşamışlardır.

Eskiden Kahramanmaraş'ta sokak ve mahalleler arası güreş müsabakaları yapılırdı. Böylece çocukların hem beden hem rûhen gelişmeleri sağlanır, hem de taraf olma ve takım halinde hareket kabiliyetleri gelişmiş olurdu.

Büyüklerin güreş müsabakalarında, kendisine güvenen pehlivan dizine ayna bağlardı. Eğer dizi yere gelip aynası kırılırsa yenilmiş sayılırdı.

1940'lı yıllardaki bir bilgiye göre, Kahramanmaraş'ta sabahleyin başlayan bir çocuk kalabalığı olurmuş. Bu kalabalık iki takıma ayrılmış. Göğüslüklü ve çantalı çocuklar talebe, koltuğunun altında azık çıkını taşıyanlar ise çıraklarmış. Bu bilgiden hareketle, çocukların küçük yaştan itibaren hayatı tanıdıkları hayat çizgilerini belirledikleri sonucunu çıkarabiliriz. Hatta husûsen hayatla tanıştırıldıkları hükmüne varabiliriz.

Kahramanmaraş halkındaki değerler bütünü, şehrin sosyal hayatını belirlemiş ve şehrin fiziki yapısının temelini oluşturmuştur. Kahramanmaraş'ta sosyal düşünce ve hayatın temellerini oluşturan Türk-İslam düşüncesi, bölge insanının gelecek nesillere bırakılacak güzel bir çevre kurma fikrini belirleyerek, yapıların bu doğrultuda planlanıp inşa edilmesini sağlamıştır. Yapıların üslûbunda, İslam'ın insanlara yapılmasını istediği davranış temellerinin etkisi çoktur. Ayrıca yapıların her birinin inşasında, ailenin ihtiyaçları ile yapının üzerine yerleştiği fiziki çevrenin özellikleri etkili olmuştur. Yapılar bu iki esas etrafında şekillenip inşa edilmiştir. Bu nedenle evler, ailenin ihtiyacına göre ekleme-

ler yapılarak büyütülmüş, yapılar kod farkından doğan basamaklı bir şekil almıştır. Bu üslûp özelliğini bütün Türk-İslam yapılarında görmek mümkündür.

Kahramanmaraş'ta gün sabah ezanıyla başlar, akşam ezanıyla biterdi. Kışın yatsı sonrası oturulur fakat yazın yatsı bile erken kılınır erken yatılırdı. İhtiyarlar kışın bile erken yatar gece kalkar, geceyi ihyâ ederlerdi. Gece epeyce uyanık durur bir miktar daha yatar sonra da sabah namazından önce kalkar namaza hazırlık yapar namazını kılar bir daha da yatmazlardı. Yılın farklı zamanlarında, mevsime göre günlük çalışma süreleri değişik olurdu. Sünnet, aşı, budak, yazlık sebze ve meyve kurutma işleri, ayın eski günlerinde yapılırdı.

Sosyal hayat yavaş ve sakindi. Karşılıklı ilişkilerde edepli bir yavaşlık vardı. Kişilerle sohbetlerde, tatlı bir hareket bulunurdu. Çarşıda her şey yerli yerinde, disiplinli ve tutarlı idi. İş hayatının saat gibi düzenli işleyen bir çarkı vardı. Yitikler (kayıplar), resmi duyurular çarşıda gezici çağırkanlarla yapılırdı.

Kahramanmaraş'ta su bol bulunduğundan şehrin çeşitli yerleri bahçelik ve bostanlık olarak kullanılırdı. Şehrin her yanında geniş yeşillikler vardı. Ana caddelerde ve çarşı aralarında bulunan çınar ağaçları devasa birer yeşillik kümeleri oluşturuyordu. Ana caddelerdeki bu çınarlar, 1964'ten sonra kesilinceye kadar, serçelerin konak alanları idi. Serçe cıvıltıları ve Yusufçuk kuşlarının guğulamaları, motorlu taşıt sesiyle henüz dolmamış çarşı ve caddelerde yankılanırdı. Çınarın gölgesi hafif bulunduğundan caddelere son dönemlerde yeniden çınarlar dikilmeye başlanmıştır. Çok yerde olduğu gibi Maraş kültüründe de ulu ağaca hürmet asıldır.

Kahramanmaraş kültüründe, büyük ailenin bayram, mübarek günler, nişan, kına gecesi, çeyiz alayı, düğün gibi genel görüşme sebepleri bulunurdu. Ayrıca, özellikle sabah ve akşam yemeklerinde aile üyeleri bir arada olurdu. Sabah yemeklerinde genellikle tarhana, mercimek çorbası gibi yiyecekler pişerdi. Her evin avlusunda, en geç ayda bir defa, komşuların da katılımıyla yapılan ev ekmeği yapılırdı. Uzun kış geceleri aileler bir araya toplanır, sobalı evlerde sobanın üstünde tarhana kızartılır, ceviz, bastık, bestil, fıstık vs. yenir, masal kitapları oku-

nurdu. Böylece bir araya gelen çocuklar da kendi aralarında oyun oynarlardı.

Toplumun teknolojik elçileri kabul edilen çerçiler, kırsal kesime şehirden aldıkları alet, edevat ve çeşitli ürünleri ulaştırırlardı. Hayvanlarının üzerlerine yükledikleri eşyaları köy köy gezerek satarlardı. Bunların Yahudi olanlarına Faraş denirdi. Faraşlar, kış ve bahar aylarında, köylünün mahsulünün çıkacağı zamanda parasını almak üzere mal verirlerdi. Köylüler, şehre geldiklerinde ihtiyaçlarını tanıdıkları faraşların ve çerçilerin dükkânlarından temin ederlerdi. Çerçilerin, günlük yeme içme ve gece yatma ihtiyaçları gittikleri köyler tarafından karşılanırdı. Genelde köyün en zengin ve misafirperver kişinin evinde misafir olurlardı.

Sıcak yaz günlerinde tek soğuk içecek yapım maddesi, karcıların Ahır Dağı'ndan getirip sattığı kardı. Ahır Dağı'nın karbasanlarına bastırılan kar, yaz gelince geceden yük hayvanlarıyla gidilip sabah olmadan şehre getirilirdi. Gölge veya serin odalarda, etrafına bez sarılarak ya da özel saman konularak saklanırdı. Bıçkı ile kesilerek satıldığı gibi, ballı mayam, dondurmanın atası sayılan karsambaç ya da öteki şurupların yapılmasında da kullanılırdı. Ahır Dağı'nın koyaklarında bulunan kar, en çok dondurma yapımında kullanılırdı.

Mayamcılar, sırtlarında şerbet güğümleri, önlerinde sıralı bardakları, bardakları yıkamak için içi su dolu bir bakracı ile "ballı mayam" diye çağırarak şehir halkını serinletmeye çalışırlardı. Bunun yanında, yaz aylarında karlarla keçi sütünden, Ahır Dağı salebinden yapılan dondurmalar, gerek çarşıda gerek mahalle aralarında "dondurma kaymak" diye satılarak yaz serinliği sağlanmaya çalışılırdı. Dondurmacılar, 1980'li yıllarla birlikte sanayileşene kadar küçük tezgâhlarda, dondurma kaşığıyla döverek dövme dondurma yapmaya devam etmişlerdir. Günümüzde, dövme işine makineler de katılmıştır. Fakat dondurma kaşığıyla dövülen ünlü Kahramanmaraş dövme dondurma üretimi devam etmektedir.

Kahramanmaraş'ta bir adet de Menengiç Kahvesi içmekti. Bunu içenler normal kahve içenlerden az değildi. Bunu çarşıda pişirip satan insanlar da olurdu. Seyyar pişirir sıcak sıcak satarlardı. Günümüzde az da olsa bu işi devam ettirenler vardır.

Memurların ve eşrafın halk nazarında saygın bir yeri vardı. Müslümanlar arasında kanaatkârlık önemli bir vasıftı. Günlük hayat ev, cami, iş yeri arasında devam ederdi. Bunlara daha sonraları kahvehane eklenmiştir. Kahramanmaraş'ta 1868'de 23 olan kahvehane sayısı, 1872'de aynı kalmış, 1876 yılında ise 30 tane tespit edilmiştir. Bu kahvehanelerde, insanlar sohbet edip bir şeyler içmenin yanında, yetenekli şahıslardan hikâyeler dinlerdi. Bunlardan bir tanesi olan Fırıldak Ökkeş lakaplı bir şahıstan bahsedilir. Bu kişinin kışın kıraathanelerde, yazın da Cela İçmesi'nde Köroğlu hikâyeleri anlattığı anlatılır. Bu şekilde bir Köroğlu Hikayesinin 1,5–2 ay sürdüğü belirtilmiştir. Bu Köroğlu hikâyesi Hacı Ali Özturan imzasıyla Ukde Kitaplığı arasında neşredilmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılda kahve içenler için şehirde bir Tahmishane (kahvenin dövülerek satıldığı yer) bulunduğu kaydedilmiştir.

1910'lu yıllarda, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Kahramanmaraş şehrinde oturanlar birkaç zümreye ayrılmıştır. Bunların başında eşraf gelirdi. İkinci zümreyi memurlar, üçüncü zümreyi esnaf ve tüccar alırdı.

Halkın gelir durumlarına göre giydikleri elbiseler, kadınların takıları, erkeklerin silahları ve atları seviyelerini gösterirdi. Kadınların süslenme şekilleri geleneklerin izin verdiği ölçüde idi. Erkek giyeceğinin en belirgin parçalarından biri, fes ve sarıktı. Sarıkların kişilerin memuriyet derecelerini gösteren çeşitleri vardı. Ayrıca Müslümanların sarı ve kırmızı yemeniler, gayrimüslimlerin siyah ve mor ayakkabılar giydikleri kaydedilmektedir. Gelir durumu zayıf halkın çoğunluğu, el tezgâhlarında dokunan bezlerle giyim ihtiyaçlarını karşılardı. Bekâr kız ve oğlanlar genelde kırmızı edik, evliler sarı, dullar ise yeşil renkli edik giyerdi.

Kahramanmaraş kadınları, ayaklarına, renkli deriden üretilmiş bir postal türü olan Edik giydikten sonra, başlarına önceden poşu (beyaz veya renkli), sonradan on santim yüksekliğinde fes giyip, üzerlerine çember ve yazma sarılırdı. Feslerin üzerine altın dikilir ve kulaklarının üzerine sarkıtılırdı. Kadınlar, üste üç etek zubun, fistan, fermene (cepken) giyerlerdi. Topuklara kadar uzanan bol dikimli könçek⁴³ üzerine

---

⁴³ Könçek: Belden ayak bileklerine kadar uzanan Don.

önlük bağlanırdı. Ayağa dolama dizlik denilen yünden ve nakışlı çorap giyilirdi.

Müslüman erkekler çete kıyafeti denilen giysiler giyerler, ayaklarına yün ve kıldan çorap, çorap üzerine bağlı çarık, bağısız çarık, sarı, gül şeftali ucu kalkık, yıkanabilen ve manda ve ham inek derisinden yapılan yumuşak yemeniler geçirirlerdi. Gül şeftali yemeniye, Güleleşen de denir. Başa poşu, keçe külah, iplik külah veya fes takarlardı. Bunların üzerine kırmızı tülbent veya abaniye sarık sararlardı. Genç erkekler uçları oyalı yazma kullanırlardı. Üst giysisi olarak yörede üretilen kolları kısa, sırmalı, simli, mavi, koyu kırmızı ve boz renkli aba giyerlerdi. Aba altına simli ve sırmalı kadife döşlük, döşlüğün altına yelek (mintan, gömlek) veya mavrum giyilirdi. Bunların üzerine şal kuşak kuşanılırdı. Ayağa sim ve sırma ile işlenmiş üç etek, yün, çuha, Freng ipi, adi ip ve siyah şayak⁴⁴ şalvar da giyilirdi. Eteğin ucu iş zamanında kuşağa sokulurdu. Eski erkek kıyafetleri süslü ve canlı idi. Yukarıda görüldüğü gibi Kahramanmaraş giysilerinin hemen tamamının süslemesinde sim ve sırma işi kullanılmıştır.

Böylece giysilerden, sokaklar ve caddeler rengârenk olurdu. Rengârenk Türk elbiseleri ve ayakkabıları becerikli, yetenekli el sanatlarının birer göstergeleri olarak canlı ve dinamik Kahramanmaraş sosyal hayatındaki yerlerini alırdı.

1950’li yıllarla birlikte abaya olan rağbet, Suriye’den gelen az kullanılmış ceketlere kaymıştır. Aynı dönemde, talebe ve memurlar pantolon giymeye başlamış, ayağa giyilen edik ve postal kullanımı azalmaya başlamıştır.

Daha çok köylerden, anne ve babası olmayan kız çocukları zengin eşraf tarafından eve besleme olarak alınırdı. Bu iş sünnet kabul edilirdi. Bu kızlar genelde ev işlerini tutardı. Beslemelerin evlenme çağları gelince, çeyizleri hazırlanıp uygun bir damatla düğünleri yapılırdı.

Şehre dışarıdan gelen Çingene vatandaşlar, tarhana kurutulmasında kullanılan ve sazdan yapılan Çığ örerlerdi. Bu insanlar, tarhana zamanı geldiğinde şehrin güney dış mahallelerine kurdukları çadırlarında yaptıkları çığları, sokak aralarında bağırarak satarlardı. Örülen bu

---

⁴⁴ Şayak: Kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş.

çığlar adına şapta denilen ince kavak ağaçlarının üzerine yayılır ve üzerlerine tarhana serilirdi. Kahramanmaraş ve çevresinde yoğun şekilde üretilen kavaklar, kavakçılar tarafından kabuğu soyularak satılırdı.

Kahramanmaraş'taki yardımlaşma şuurunun en güzel örneklerinden birisi, H.906/M.1500 tarihli Alaüddeve Vakfiyesi'nde görülmektedir. Vakfiyeye göre, Alaüddeve Bey vakıfta görev alacak görevlilerin Kahramanmaraş ve eyaletinde oturan ulema arasından seçilmesini ve çalışanların Hanefi mezhebinden olmasını istemiştir. Vakıfta görev almak isteyen Hanefi mezhebine mensup iki alim arasında yapılan bilgi yarışmasında, Maraşlı olan alim yenilse dahi görevin Maraşlı olan alime verilmesini istemiştir.

Şehirde esnaf, memur, imalatçı, sanatkâr, idareci ve ilmiye teşkilatı mensupları otururdu. Şehir halkının ve bilhassa büyük devlet adamlarının evlerinde haremlik ve selamlık daireleri vardı. Erkekler selamlıklarda, kadınlar da harem dairelerinde toplanırlar, konuşurlar, görüşürler, söyleşirlerdi. Ev haremlik ve selamlık şeklinde değilse, kadınlar ve erkekler ayrı otururlardı. Bu birlikteliklerde tarhana, ceviz, bastık, bestil gibi yörede üretilen ürünler yenirdi.

Kışın genelde evlerde ve kahvehanelerde vakit geçirilirken, bahar gelince mesirelere gidilir, gezintiye çıkılırdı. Yazları bağ ve bahçelerle Ilıca ve içmeler eğlenceli geçerdi.

Ahır Dağı'ndaki bağlarda son zamanlarda yazlık evler tesis olunmuştur. Bu sayfiyeler, özellikle kadınlar ve çocuklar için bir eğlence olmaktadır.

Kahramanmaraşta Nevruz kutlanmakla beraber daha çok Hıdırellez kutlanırdı. Pınarbaşı'na, Deliklitaş'a, Çukurbahçe'ye, Tren Garı'nın olduğu yere, Kumaşır'a gidilirdi. Yenilir, içilirdi.⁴⁵

Öte yandan bu sayfiye evleri bir üretim yeridir. Kadınlar ve çocuklar yazın tümünü bağda geçirirlerdi. Esnaf veya memurlar, bağlara ya eşekle, ya basit bir arabayla gündelik gelip giderlerdi. Kadınlar, şehir dâhilinde çarşaf ve peçe kullanmalarına rağmen bu sayfiyelerde açık maşlahlar ve hafif başörtüler giyerlerdi.

⁴⁵ Çukurbahçe, Şütçü İmam'dan Haydarlı'ya inerken kavşağın altındaki sağ ve soldaki çıkur alanıdır.

Şimdiki Kahramanmaraş İlköğretim Okulu'nun bulunduğu İt Tepesi'nde, Fransızlar Kahramanmaraş'tan kovulduktan sonra panayırlar kurulmaya başlanmıştı. Seyrangah olan tepe, Kahramanmaraş insanının eğlence yerleri arasına girmişti.

Ramazan ayının ilk günü “tespih sayılır” diye dövme pilavı pişirilirdi. Kahramanmaraş'ta iftar vakti kaleden top atılarak halka duyurulurdu. Ulu Cami'nin kuzey bahçesinin içinde bir muvakkithane vardı. Burada iftar vakti hesaplandıktan sonra müezzine bildirilirdi. Müezzin de şerefeden elindeki bayrağı sallayarak kaledekilere işaret verirdi. Bu işareti alan görevliler iftar topunu ateşlerdi. Böylece halk iftarını yapardı. Gündüzü oruçlu geçirilen bu ayın gecelerinde şehir halkına ayrı bir hareket gelirdi.

Kahramanmaraş ovasının ağırlıklı bataklık oluşu ve çeltik ziraatının yarattığı bitekler sebebiyle sıtma hastalığı yaygınlaşmıştır. Sıtma hastalığının en bariz belirtisi titremeye yükselen ateştir. Maraş kelimesi bugünkü şekliyle R.A.Ş fiilinin ism-i zaman ism-i mekân sigasıdır. “Titreme yeri-mahalli” manasındadır. Bir görüşe göre, Maraş'ta insanların piriç ekimi yüzünden sıtma olması bu şekli almasına sebebiyet vermiştir.

Tarım ve hayvancılığın önemli olduğu Kahramanmaraş'ta birkaç tane nahır toplanma yeri bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi, Deli Alili Camii civarında olan ve şehrin batısındaki mahallelerin hayvanlarının toplandığı Nahirönü mevkiinde idi. Diğeri, Çomaklı'nın güneyinde, şimdiki Sakarya Mahallesi'ndeki Perşembe Pazarı'nın kurulduğu yerde idi. Bir de Sarayaltı'nın düzlüğünde vardı. Nahır Durağı ismi verilen bu yerlerde nahır toplanırdı.

1943 yılında, bütün Türkiye'yi etkileyen kıtlık olayı yaşanmıştı. Kahramanmaraş da bu kıtlıktan nasibini almıştır. Hatta bu zamanda başakların, normal başaklardan büyük ve içinin boş olarak meydana geldiği bildirilmiştir. Bu kıtlıkta halkın perişan olduğu, şekersizlik yüzünden çocukların uyuz hastalığına tutulduğu kaydedilmiştir.

Kahramanmaraş'ta, 1940'lı yıllarla birlikte, şehrin yarısında, alt yapı hizmetleri tamamlanarak elektrik ve suya kavuşmuştur. Diğer yarısı, suyunu ya umumi çeşmelerden ya da evinde çeşmesi bulunan kom-

şularından temin etmiş, aydınlanmak içinse gaz lambası ve lüks lambası kullanmıştır. Daha sonraki yıllarda elektrik kullanımını hızla artmıştır.

5.2.4. Kahramanmaraş'ta Yetişen Önemli Şahsiyetler ve Maraşî Lakaplı Kişiler

Kahramanmaraş'ta Türk Kültür ve Medeniyetine katkıda bulunan birçok şahsiyetler yetişmiştir. Bunlar, Dört Halife ve Emeviler döneminde yaşayan Süleyman el-Maraşî, Süfyani Servi'nin yakın dostu olan ve Maraş'ta yaşayan Huzeyfe b. Katade el-Maraşî (Huzeyfetü'l-Maraşî) (ö.1822)'dir.

İslam tarihinde çıkmış en büyük hattatlardan biri Hayrettin El-Maraşî Maraşlı'dır. Hayrettin El-Maraşî Şeyh Hamdullah'ın hocasıdır. Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekir Maraşî (Er-Risaletül-Velediye, Risaletü's-sürur ve'l-ferah), Şeyh Adil, Seyyid Nimetullah, Saçaklı Osman Efendi, Bahtiyar Efendi, Sünbülzade Vehbi, Sünbülzade Vehbi'nin babası Raşit Efendi, Maraşzade Esseyyid El-Hac İbrahim Kuddusi Ahmed Efendi, Arifi, Fevzi, Abdalbaki Efendi, Şeyh Ali Sezai Efendi⁴⁶, Sütçü İmam, Rıdvan Hoca, Hafız Ali Efendi, Necip Fazıl Kısakürek, Cahit Zarifoğlu, Bahattin Karakoç, Erdem Beyazıt, Maraşlı Meddah Ahmet Ramazan, Bahçeci Hoca, Zekeriye Güvenen, Yaşar Alparslan, Cemal Nar.

Türkiye Yazmalar Kataloğunda isimleri Maraşî olarak geçen şair ve yazarların bir kısmı ise şunlardır: Reşîd Paşa Ahmed Şerif b. Numan Fikrî (H.1274/M1857-H.1337/M.1918) divanında geçen Maraşlı Kemal, Maraş'ta istinsah edilen (aynısı yazılan) Cönk kitabında geçen Maraşlı Fahrî, başka bir Cönk'de adı geçen Sa'id (Maraşlı), İbn Karatepli Hüseyin b. Mustafa Aydınî (öl. H.1191/M.1777)'nin Şerhül-Alâka isimli Mantık kitabının müstensihisi (yeniden yazan) Hasan Maraşlı, İbn el-Hamâmî Alî b. İsmâîl Aksârayî'nin Erbaüne Hadîsen kitabının müstensihisi Abdullah Maraşî, Tâc ed-dîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (öl. H.648/M.1285)'nin Davul-Misbâh adlı kitabını müstensih eden Mısri b. Ramazan b. Mısri Maraşî, Sünbül-zâde Mehmed Vehbî (öl. H.1224/.1809)'nin Tuhfe-i Vehbi adlı kitabını Erzurum'da istinsah eden, Muhammed b. İsmail Maraşî, Şerhül-Hulâsatil-Hisâb

⁴⁶ Kuvayı Milliye'nin kurucularındandır. Maraş Fatihi olarak da anılır.

adlı matematik kitabının yazarı Abd er-Rahîm b. Ebû Bekr b. Süley-
mân Maraşî (öl. H.1068/M.1657), Mevlânâ Yegân Bâli Paşa b.
Mehmed'nin Hâşiye alâ Şerhi Vikâyetir-Rivâye fî Mesâilil-Hidâye
adlı Fıkıh eserinde geçen Molla Yegân Ahmed b. Mehmed Maraşi, Ma-
raş müftüsü Sünbül Zade Mehmed Efendi (H.1224/M.1809-10 da ölen
Sünbülzade Vehbi Mehmed'in dedesi), Ebûl-Leys Nasr b. Muhammed
es-Semerkindî (öl. H.373-393/M.983-1003 arası)'nin Tefsîru Ebûl-
Leys adlı Tefsir, Tercüme ve Teviller eserini Malatya'da müstensihî
Numan b. Hamza Maraşi, Ömer b. Mehmed b. İvaz eş-Şâmî
(H.993/M.1585'te sağ)'nin Nisâbul-İhtisâb adlı fetvalar eserine temel-
lük (kendine mal etme) kaydı olan Müderris Mehmed Maraşi, Hayâlî
Şems ed-dîn Ahmed b. Mûsâ (H.829-862/M.1425-1458)'nin Şerhü
Kasîdetin-Nûniye adlı Akaid ve Kelam eserine nakiller yapan Şeyh
Ahmed Maraşi, Selâmetul-Kulûb fî Beyâni İsbâtil-Matlub adlı Mantık
eserinin yazarı Mehmed b. Va'iz b. Velîcân Maraşî (Nasihi el-Mar'aşi
de denir) (öl. H.1159/M.1746), Kasîdetül-Haiye (İstinsah Tarihi
H.1182/M.1767) adlı Arap Dili ve Edebiyatı eserinin yazarı Halil
Maraşî (Yazar Sirâc ed-dîn Alî b. Osmân el-Ûşî (öl.
H.575/M.1179)'nin (Kasîdetu Yekûlul-Abd adlı Akaid ve Kelam kiti-
bını tekrar yazmıştır.), Külliyyât-ı Hâlil adlı Genel Ansiklopediler eseri-
ni yazan Maraşlı Şeyh Halîl, Celâl ed-dîn Muhammed b. Esad ed-
Devvânî (830-918/1427-1512)'nin ez-Zevrâa adlı Akaid ve Kelam
kitabını H. 1119/M.1706'de yeniden yazan Ahmed b. Hüseyin Maraşi,
Celâl ed-dîn Muhammed b. Esad ed-Devvânî (H.830-918/M.1427-
1512)'nin el-Havrâ Şerhiz-Zevrâ adlı Akaid ve Kelam eserini
H.1119/M.1706'da Diyarbakır'da yeniden yazan Ahmed b. Hüseyin
Maraşi, İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (öl. 956/1549)'nin Gunyetul-
Mutemellî Şerhü Munyetil-Musallî adlı Fıkıh kitabını
H.1106/M.1693'de yeniden yazan Muhammed Maraşi, Kemâl Paşa
zâde Şems ed-dîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543)'nin
Teteallaku bi-Ahkâmin-Nikah adlı İslam Dini-Muamelat eserini yeni-
den yazan Abdurrahim b. Ali Maraşi, Ebû Muhammed el-Kâsım b.
Fîrruh eş-Şâtîbî (538-590/1144-1194)'nin Akîletu Etrâbil-Kasâid fî
Esnâl-Makâsıd adlı ve Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (751-
833/1350-1429)'nin el-Mukaddimetül-cezeriye eserlerini yeniden ya-
zan Veliyüddin Şeyh Muhammed Salim Maraşi, er-Ramize adlı Aruz

konulu eseri yazan Ahmed Şevkî Mar'aşî ve bu eseri H.1205/M.1789'de yeniden yazan Şüküfî Maraşî, İbrâhîm b. Süleymân b. İbrâhîm el-Halebî (öl. H.1071/M.1660)'nin Hâşiye alâl-Fevâidiz-Ziyâîye adlı Arapça Gramer konulu eserini yeniden yazan Ömer Maraşî, Câmiul-Künuz adlı mantık konulu eseri yazan Hüseyin b. Haydar et-Tebrîzî Mar'aşî (öl. H.1176/M.1763), Mecmûa-i Eşâr adlı Türkçe eserde şiiri bulunan Kadri Maraşî, Mecmûa-i Eşâr adlı kitapda manzumesi bulunan Asım Maraşlı, Seyyid Efendi tarafından H.1214/1800'de yeniden yazılan Mecmûa-i Eşâr ve Fevâid adlı kitapta mektubu bulunan Saçaklızade Maraşlı Mehmed Efendi, Şerhu Kasidetil-Burde adlı eserin yazarı Fahred-din Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşî, Tarih-i Geylan ve Deylemistan'nın yazarı Mir Zahuriddin b. Seyyid Nasiruddin Maraşî, Tarih-i Taberistan ve ruviyyan ve Mazenderan kitabının yazarı Zahirüddin b. Nasirüddin b. Kemaleddin Maraşî.

Bunun yanında, Seyyid Gavamiddin Maraşî, Hazardenizi'nin güneyinde bulunan Mazenderan bölgesinde Hicri Kameri 750 yılında müstakil bir hükümet kurmuştur. Farsça yazılmış bir kaynaktan öğrendiğimize göre Seyyid Gavamiddin Maraşî, tasavvuf ehlinde olup müritleriyle Mazenderan bölgesine gelerek yerleşmiştir (Nasrullah Felsefi, Hicrikameri 1332: 157).

5.2.5. Kahramanmaraş'ta Basın-Yayın

Yeniçağlarda teşekkül eden ve Arapların barbar yazısı diyerek küçümsediği "Rik'a Yazısı", Dulkadir ülkesinde XV. yüzyılın ikinci yarısında geniş bir uygulama sahası bulmuştur. Kim tarafından çıkarıldığı belli olmayan bu yazı çeşidi Dulkadirlilerden ancak 300 sene sonra Osmanlılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanında Evliya Çelebi, Maraş ve çevresinde bulunan aşiretlerin isimlerini zikrederek, nerelerde yayladıklarını ve konuştukları ağızları, "Der beyân-ı lisân-ı Türkmân" adı altında örneklendirerek verdiği belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk matbaacılarından birisi Yirmisekiz Çelebizade Said Efendi olarak bilinmektedir. Kendisi, Sultan III. Ahmet tarafından Fransa'ya elçi olarak gönderilen Maraşlı Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğludur. Fransa'da bulunduğu yıllarda basın

işleri ve matbaacılık üzerine incelemelerde bulunmuştur. Memlekete döndükten sonra İbrahim Müteferrika ile ortak olarak ilk basımevini açmıştır (1727). 1729'da yayımladıkları ilk kitap ise, mütercim-i Muhammed b. Mustafa el-Vani olan, Arapça-Türkçe Vankulu Lügati'dir.

Kahramanmaraş'a ilk basımevinin 1913 yılında Hüdayizade Tahsin Efendi tarafından getirildiği ve kendi konaklarının selamlığına kurulduğu kaydedilmiştir. Şehirdeki ikinci basımevinin ise, 1916 yılında Bahtiyar yokuşunda Kocabaşların evinde oturan Ahmet Bey adında birisi tarafından, Hatuniye Mahallesi'nde Seyithanzade Ali Efendi'nin evinde kurulduğu belirtilmiştir. Bu iki basımevinin milli mücadelede önemli vazifeler gördüğü bildirilmiştir.

1936 da Sütçü İmam Abidesi'nin hemen arkasında Ali Kiper'in matbaası bulunurken, 1946'da İş Matbaası, Engizek Matbaası, 1947'de Hizmet Matbaası açılmıştır.

1916 yılında Hatuniye Mahallesi'nde kurulan matbaada, günlük olarak, Yenigün gazetesi çıkarılmıştır. Milli mücadele sırasında el yazısı ile çıkarılan ve başyazarı Kısakürek Mehmet Ali olan Maraş gazetesi vardı. Gazetenin bir yerinde, bunu okuyan yurttaşın nüshasını çoğaltarak yayılmasına yardım etmesi rica olunuyordu. Gazetede bir de istihbarat kısmı vardı. Başmakale İnkılapçı imzasıyla genel siyasetten ve Türkiye'den ve mahalli durumundan bahsederdi. İstihbarat kısmında Maraş'ta o günlerde olan hadiseler, olaylar yazılmakta idi. Gazetenin ilk nüshası 2 Kanunievvel 1335 (2 Aralık 1919) tarihli olan ve 15-20 gün ara ile bu gazetelerden her birini Mehmet Ali birkaç nüsha olarak, değişik ve belirsiz yazı ile yazardı. Gazeteleri şehirde Türklerin kalabalık olduğu yerlere bırakıverir veya kendi çocuklarına kimseye göstermeden bıraktırıverirdi. Bunun yanında Hacı Nuri adında bir Maraşlı tarafından 29 Nisan 1920 ile 1940 yılları arasında Amal-i Milliye gazetesi yayımlanmıştır. 1940'lı yıllarla birlikte Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Postası, Engizek, Halkın Sesi, Yeni Kahramanmaraş, Kahraman Yurt, Kurtuluş, Demokrasiye Hizmet, 1954'de Halk Postası, Kahramanmaraş'ın Sesi, Gençlik, Ufuk gibi gazeteler çıkmaya başlamıştır.

Son dönemlerde yılda bir yayınlanan Kurtuluş, Edik, Uzunoluk, Madalyalı Tek Şehir gibi dergilerin yanı sıra aylık Dolunay dergisi ya-

yınlanmıştır. Alkış dergisi ise iki aylık periyotlarla 9 yıldır yayını sürdürmektedir. Objektif, Bugün, Manşet, Yorum gibi pek çok günlük ve haftalık gazete de yayınlanmaktadır. Matbaalar da eskisinden daha fazladır. İstanbul baskılarını aratmayacak kalitede baskı yapan işyerleri bulunmaktadır. Aksu TV şehrimizin tek televizyonudur. Ayrıca şehrimizde Bahaettin Karakoç'un Dolunay Yayınları ve Serdar Yakar'ın Ukde Kitaplığı adında bir de yayinevi bulunmaktadır. Ukde Kitaplığı kurulduğu 1993'den bu yana 80'i aşkın kitap yayınlamış olup bunların 40'a yakını son iki yıl içerisinde yayınlanan kitaplardır.

5.2.6. Kahramanmaraş'ta Sağlık

1900'lü yılların başındaki bir kaynağa göre şehirde dört tane eczane olduğu belirtilmiştir. Besim Atalay ise 1910'lu yıllarda, biri Müslümanlar'a diğeri Alman hastanesine ait olan iki eczane olduğunu keydetmiştir.

Müslümanların eczanesi, 1909 yılında ilk Türk eczanesini açan Lütfü Köker'in Emniyet Eczanesi'dir. Aynı zamanda Lütfü Köker, kurtuluştan sonraki ilk dönem, 1922–1925 yılları arasında, Kahramanmaraş Belediye Reisliği yapmıştır. Lütfü Köker'in eczanesi Boğazkesen Camii'nin güneyinde, şimdiki Kahramanmaraş apartmanının yerinde idi. 1950'li yıllara gelindiğinde ise, Selahattin Karaçam'ın Ulu Camii'nin doğusunda bulunan Güneş Eczanesi, Konak otelinin altındaki Arı Eczanesi, Aslan İspir'in Yeni Eczane'si açılmıştır.

Kahramanmaraş'ta, XIX. yüzyılın son yıllarındaki (1898) verilere göre, bir tane olan hastane sayısı 1900 yılında değişmemiştir. Sütçü İmam'ın yaralı olarak kaldığı Alman misyonerlerine ait olan Alman Hastanesi, Kayabaşı Mahallesi'nde eski Vali Konağı'nın bahçesinde inşa edilmiştir. Bina, 1800'lü yılların ikinci yarısında Almanlar tarafından taştan yaptırılmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra Halk Evi binası, Polis Karakolu, Cumhuriyet Halk Fırkası, Çocuk Kütüphanesi ve vali muavinleri lojmanı olarak kullanılmış, 1985 yılında da yıktırılmıştır.

Daha sonraları, şehrin sağlık ihtiyacı için Kahramanmaraş Devlet Hastanesi 1948 yılında, Sağlık Bakanı ve Kahramanmaraş Milletvekili Kemali Beyazıt'ın desteğiyle 75 yataklı olarak hizmete açılmıştır. 1968

yılında bitirilen 75 yataklı ilave bir doğumevi ile 150 yataklı hale getirilmiştir. 1989 yılında ise 400 yataklı olmuştur. Hastane yeni hizmet binasına daha da büyüyerek 2008’de taşınmıştır. KSÜ Tıp Fakültesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi, Diyaliz Merkezi, Göz Hastanesi, Özel Hastane ve Poliklinikler, Sağlık Müdürlüğü’ne bağlı Ağız ve Diş Sağlığı Baştabipliği, Kadın Doğum Hastanesi, Yenişehir Devlet Hastanesi ve Sağlık Ocakları Kahramanmaraş’ın sağlık sektöründeki gelişiminin göstergeleridir.

5.2.7. Kahramanmaraş’ta Düğün

Düğünler her dönemde farklılık göstermekle beraber ana kurallar değişmemiştir. XX. yüzyıl itibariyle düğünlere bakacak olursak, kız isteme ve nişandan sonra, önceden tespit edilen günde, düğün yapılır. Düğünler genelde pazar günü başlayıp perşembe günü sona erer.

Düğünler mahallede hangi evin alt katı müsaitse orada yapılırdı. Evlerin bahçeleri de kullanılırdı. Oğlan evinin bahçesi yetersizse, geniş bahçesi olan komşunun bahçesi kullanılır. Davetlilere düğün; konuşmasını bilen, tatlı dilli, maddi durumu zayıf, yaşı başı yerinde kadın “okuyucular” tarafından duyurulurdu. Davet edilecek evleri bilen bir çocuk kılavuzluğunda yapılan davet işi, bir hafta sürerdi. Okuyucuya, yaptığı bu iş karşılığı davet edilen evlerden birer sahan zahire verilirdi.

1. Gün Pazar, oğlan evinden kız evine tohumgavut denilen boynuzlarına elma ve portakal takılan, kınalanıp süslenen ve boynuna altın takılan koç yollanırdı. Koç ertesi gün kesilip yemekte kullanılırdı. Bir kısmı da oğlan evine gönderilirdi.

2. Gün Pazartesi, çiğ köfte günüdür. Komşular ve eş, dost, akrabalar hediyelerle oğlan evine gelir, türkü ve maniler eşliğinde çiğ köfte yoğrulup yenirdi.

3. Gün Salı, Aley çalgısı düğün evine giderdi. Öğlen kız evine çeyiz asılırdı. Komşular ve oğlan evi çeyizi görmeye giderdi. Bu gece kız evinde kına gecesi olurdu. Kına gecesinde eğlence olur oynanırdı.

4. Gün Çarşamba, çeyiz günüdür. Çeyiz getirmek için sabahleyin toplanan oğlanın arkadaşları ve akrabaları oğlan evinde davul zurna

eşliğinde oynarlardı. Daha sonra Gölük adı verilen süslenmiş atlarla, davullar ve zurnalar eşliğinde alay halinde kız evine gelirlerdi. Çeyizi yüklemeyen önce oğlan evinden gelenler kız evinin önünde halay çekerlerdi. Sonra çeyiz alınıp oğlan evine getirilip açılır ve sergilenirdi. Bu olaya çeyiz asma denir. Çarşamba gününün akşamı da oğlan evinde kına gecesi düzenlenirdi.

5. Gün Perşembe, çeyiz düzlenir, döşenirdi. Bu gün velime yemeği yenir ve aynı gün akşamı nikâh kıyılırdı. Düğünde, erkek evinin verdiği düğün yemeğine velime yemeği denir. Düğünde erkekler ve kadınlar ayrı ayrı eğlenirler. Damat, arkadaşları tarafından hamama, oradan da yatsı namazı için camiye götürülürdü. Namazdan sonra, damat ilahiler söylenerek camiden evlerine getirilirdi. Sonra cuma gecesi olan bu gecede zifaf olurdu.

6. Gün Cuma, sabah damadın arkadaşları gelip damadı hamama götürürlerdi.

Düğünlerde çalgı çalmak adettendi. Müslümanların çalgı çalması uygun görülmediğinden çalgılar, iki gözü kör Ermeniler tarafından çalınırdı. Ermeniler 11 Şubat 1920'de Kahramanmaraş'ı terk edince çalgı işini, Abdallar devralmıştı. Cumhuriyet'ten sonra düğünlerde ve sair zamanlarda Aley çalgısı (Belediye Bandosu) da çalardı.

Düğün sonrası, oğlan evinin maddi durumu zayıf olursa, bir sini içerisine sekiz, on tabak zahirelik yiyecek konur ve gönderilirdi. Yeni gelin bu tabakları dökmeden yerine boşaltırdı. Böylece oğlan evlendirmiş olanlara yardım edilirdi. Düğün yapanın yanında, ev alana ve hastası olana da yardım edilirdi.

5.2.8. Kahramanmaraş'ta Çocuk

Çocuklar, toplumsal hayat için gerekli kuralları, gerçekleri, bilgi ve becerileri en kolay ve zararsız biçimde oyun sırasında uygulayarak kendiliğinden öğrenirlerdi. İnsan ilişkileri, yardımlaşma, konuşma, bilgi edinme, alışkanlık, deneyim kazanmayı oyun içinde kavrar, benimser ve pekiştirirlerdi. Çünkü oyunlar sözlü edebiyatın, gelenek ve görenek-

lerin, yaşama biçiminin, çevreyle etkileşimin öğrenildiği önemli etkinliklerden sayılmaktadır.

Kahramanmaraş çocukları da büyüklerinden, sosyal hayatta gördükleri maddi ve manevi kültür unsurlarını yaşayarak ve oyunlarla öğrenirlerdi. Böylece sokaklarda kendi aralarında oynadıkları çeşitli oyunlarla, bu kültür unsurlarını zihinlerine nakşederlerdi. Çocuklar arasında oyunlarla birlikte, boğuşma ve dövüşmeler de eksik olmazdı. Çomçalı Gelin oyunuyla kuraklığın giderilmesi amaç edinilirken, savaşçılık oyunuyla çocuklar sokak ve mahalle savaşları yaparak, düşman karşısında birlik olma duygusu ve taktik yapma özelliklerini geliştirirlerdi.

Çomçalı Gelin oyunuyla büyükler veya çocuklar çomça kaşığından gelin yapar, üzerine elbise giydirirlerdi. Sonra bu gelini ellerinde ev ev gezdirerek ev sahibinden yağ, tuz, bulgur gibi yiyecek maddeleri isterlerdi. Bunun yanında Çomçalı Gelin'in başından bir tas su dökülür ve çocuklar hep bir ağızdan "Teknede hamur, Bahçede çamur, Ver Allahım sicim gibi yağmur" diye bağırırlardı. Çomçalı Gelin'e "Yağmur Gelin"de denirdi. Sonra, toplanan malzeme "gısır" yapılarak yenirdi.

5.2.9. Kahramanmaraş'ta Oynanan Çocuk Oyunları

Ebelik tekerlemeleri ve oyuna başlangıç

A. Malzeme Gerektirmeyen Oyunlar

1- Oda Oyunları

Elim Elim Öpelek

Mesten Mesten

İnek İçti

Sayı Tutma

Sağa Bak! Sola Bak! Havaya Bak! Avanak!

Bilek Güreşi

Basak Basma

2- Bahçe Oyunları

Kutu Kutu Pense

El Sende
Göz Yummaç
Çingilim Çıktı
Eş Diriltmeç
Birdirbir
Çokurdum
Uzuneşek
Longur Longur
Eşler-Lebbik (Lebbeyk)
Kale Benim Kaltak Senin
Uzun Atlama
Tıp
B. Kolay Bulunan Malzemelerle Oynanan Oyunlar
1- Oda Oyunları
Beş Taş (Yuvarlak Taşlarla)
Beştaş (Yassı Taşlarla)
Dama
Dokurcum
Dağ-Şehir-İsim-Eşya
İple Testere
Atkuyruğundan Çevirmeç
Yüsük (Yüzük) Saklama
Uçak
Kayık Yüzdürme
Fırıştak (Rüzgârgülü)
Testere
Kibrit
Hırsız Polis
Kibrit Çöpü Kıрма Oyunu
Söğüt Dalından Düdük Yapma

Buğday Sapından Düdük Yapma
Kamıştan Tüfek Yapma
Pazuda İp Kırma
Portakal Kabuğundan Deveme (Topaç)
Yumurta Tokuşturma
Ceviz Kabuğundan Gemi
Bıtırankan Sepet Yapma
2- Bahçe Oyunları
Körebe
Saklambaç
İsim Söyleme
Çellik Deynek (Çelik Çomak)
Kız Çellik Deyneği
Slenke
Lk Lk
Yakan Topu
Mendil Atma
Mendil Kapmaç
Tura Kazık
Kskç
Gülle
Gazoz Kapağı
Morik
Duvara Vurmaç
Portakal Yuvarlamaç
Teker Yuvarlama
Tombala
Çizgi
Salıncak
İp Atlama

İp Çekme (Çek Çek)
Kale Yapmak (Ramazanlarda)
Kartopu
Kardan Adam
Tuzak Kurmak
Hedef Vurmak
Sıçan Uçurtma
Kayısı Çekirdeğinde Düdük Yapma
Suda Taş Sektirme
Mendil Paraşüt
Ebcik
C- Özel Malzemelerle Oynanan Oyunlar
Bahçe Oyunları
Deveme (Topaç)
Gülle
Uçurtma
Tahta Araba
Kızak Kaymak
Ok Yay
Çember Sürme
Lastik Çember Sürme
Hula Hop
Gıcirtmaç
Sapan Dövüşü
Çomçalı Gelin

5.2.10. Kahramanmaraş'ta Atçılık

XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud “At Türk’ün Kanadıdır” demiştir. Türkler, 4–5 yaşına giren aygırlardan az bir kısmını damızlık olarak ayırdıktan sonra geri kalanını iğdiş ederlerdi. Kendileri de bu iğdiş

edilmiş atlara binerlerdi. Bundan dolayı Türkler tarafından Anadolu'da yetiştirilen atlara "Anadolu İğdişi" adı verilmiştir. Memlûk Devleti müelliflerinden Şihabeddin el Ömeri, bu atlara "el-haylu'l-mehasi'r-Rumiyye" demektedir ve bu atların bazılarının Arap atları'ndan daha üstün olduğunu ve fiyatlarının 1000 ve daha fazla altına satıldığını belirtmektedir.

Saraçhane'de üretilen Maraş sırmalı at takımları, Türk atçılık ve binicilik tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bunlardan birisi atçılık ve saraçlıktır. Kahramanmaraş Araplar döneminden başlayarak Ribat bölgesi ve Garnizon Şehri olmuştur. O zamanların savaş, yük ve ulaşım aracı atlardı. Bu dönemlerden yakın dönemlere kadar atlar sürekli olarak kullanıla gelmiştir. Ribat gölgesi garnizon şehirlerde ihtiyaçtan dolayı atçılık çok gelişmiştir.

Türk İslam şehri olan Kahramanmaraş'ta atçılık, halkın en önemli işleri arasında yer almıştır. Kahramanmaraş'ta 1869 ve 1870 yıllarında 260 adet kısrağ ile 65 adet tay bulunduğu kaydedilmiştir. 1890 yılındaki başka bir kaynağa göre, at sayısının artarak 2300 olduğu belirtilmiştir. 1901 yılı itibarıyla bir kısrağın 400 kuruşa satıldığı anlaşılmaktadır. XX. yüzyılda şehir merkezinde ve Kılılı'da at haraları kurulmuştur. Ayrıca şehirde senenin belirli günlerinde at yarışları yapılmıştır. Atlar ticari bir meta olarak da kullanıldığından şehirde at alımı ve satımı yapılan At Pazarları kurulmuştur.

Dolayısıyla Kahramanmaraş'ta atçılığın garnizon şehir olması sebebiyle ta Araplara kadar dayanan bir geçmişi vardır. Yılıkı adı verilen at yetiştirme alanları vardı. Bölge Türk hâkimiyetine geçtikten sonra da aynı özelliğini devam ettirmiş, At yetiştirme merkezi kalmıştır. Selçuklu ve Dulkadirli'den sonra Osmanlıya da at vermeye başlamıştır. Zira bu bölge atları yük taşımaya müsaittir. Binimi rahat olup çok iyi yürür, koşar, kolay yorulmaz.

1838 yılında İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla, İngiltere'den gelen mallara teşvik verilmiş, Osmanlı topraklarında üretilen mallara aynı oranda vergi yüklenmişti. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde üretilen malların dünyadaki satışını azaltmıştı. Bu ekonomik sıkıntıdan Kahramanmaraş atçılığı da etkilendi. Bu dönemle

birlikte İngiliz atları Osmanlı Devleti'ne girmeye başladı. Bu süreç en az bir asır devam etmiştir.

İngiliz atları yük taşımaya müsâit olmadığından Osmanlı ordusunda verimli olmamıştır. Osmanlı ordularının yenilgisinde payı vardır denilir.

Daha sonra Kahramanmaraş ovasının ziraate açılması, buralarda yetişen atların otlaklarını daraltmış, atçılık yapan insanları tarıma yöneltmiştir. Sonuçta Yılıkı atı tarih olmuştur.

Şehrin güneyindeki Kumaşır Gölü'nü geçtikten sonra, yeni yeni yerleşime açılan ve Askeriyenin Korusu olarak bilinen yer bulunmaktadır. Burası son dönemlere kadar Kahramanmaraş'taki 14. Piyade Alayı Süvari Birliklerinin otlığı idi. Alayın atları bahar ayında otlar çıktıktan sonra buraya gelirdi. Atlar burada otları yiyip bitirene kadar kalırladı. Son dönemde yolların yapılması ve modern ulaşımın başlaması Kahramanmaraş atçılığını bitirme noktasına getirmiştir.

İngiliz atlarının Osmanlı Devleti'ne girmeye başlamasıyla çöküntüye uğrayan Kahramanmaraş atçılığı, aşiretlerin iskânı ile ölmüştür. Atçılıkla beraber Saraçlık da gerilemiştir. Aşiretlerin Arap ve Türk atları, Kahramanmaraş Saraçhanesi'nde serraciye ürünleri ile süslenmiştir. Bu dönemden itibaren atçılık, saraçlık, sim ve sırma işi bölgesel çapta daha küçük oranda yapılır olmuştur.

Fırka-i İslâhiye, Çukurova'daki yörükleri iskân edinceye kadar, bu yörükler Çukurova Kolu Kısası denilen bir at türü yetiştirirlerdi. Besim Atalay'dan öğrendiğimize göre, bu atların belleri kısa, gözleri iri, cazip ve cevval, bel ile kuyruk arasındaki bölümü bağdaş kuracak kadar geniş, ayakları kalın ve iri kemikli, tırnakları vasat derecede katı, rengi sincabi, kuyrukları uzun, teşekkülatı muntazamdır. Cirit oyunları ve at yarışları iskândan sonra azalmaya başlamıştır. Yörükler iskâna tabi tutulunca at yetiştirme işi gerilemeye başlamıştır.

Böyle olunca, devlet atların tamamen ortadan kalkmasına engel olabilmek amacıyla, XX. yüzyılın ortalarına doğru at çiftlikleri kurmaya başlamıştır. Kahramanmaraş şehir merkezinde at yetiştiriciliğini desteklemek amacıyla, şimdiki Tarım İl Müdürlüğü'nün yerinde "Aygır Çiftliği" kurulmuştu. İnsanlar buradaki haraya gelerek atlarını çiftleştirirlerdi. Ayrıca şehrin güneyinde bulunan Şekeroba Kasabası'nda At

yetiştirilen hara işletiliyordu. Kahramanmaraş'ta şimdiki Küçük Sanayi Sitesi'nin kuzeyinde yer alan eski havaalanı, Kahramanmaraş'ın At Yarışı Sahası idi. Burada yarışlar genellikle ilkbahar aylarında yapılırdı.

Günümüzde Kahramanmaraş'ın ilçesi olan Göksun'un batı tarafı yayla âlemi sayıldığından at yetiştirilmeye müsaitti. Buraların dar fakat ağaçlı ve bol sulu yaylaları, büyükbaş hayvancılığına uygundur. 1940'lı yıllarda buradaki ağaçlı sırtlarda sığır sürüleri ve at yığıları gezindiği belirtilmektedir. Hasan Reşit Tankut, aynı yıllarda, at cinsinin artık yok olmaya başladığını belirtmiştir. Buna neden olarak da, Göksun çarşılarında gördüğü binek atlarının artık cins atlar olmadığını müşahade etmesidir. Bu atlar, yörede "kuruk", "arkan kuruk" denilen kementlerle yakalanırdı.

Elbistan da Türk atlarının yetiştirildiği verimli yaylalara sahiptir. Hatta 1336'da Elbistan yöresindeki Türkmen beylerinden Halil b. T.r.fi'nin, 700 iğdiş ve diğer bazı armağanlar sunarak, Memlûk Sultanı'ndan Elbistan Naibliği'nin (valiliğinin) kendisine verilmesini rica ettiği bilinmektedir.

Kahramanmaraş atçılığı, saraçlık mesleğinin gelişmesini ve önemli sanat dalları arasına girmesini sağlamıştır. Günümüzde "Maraş İşi" olarak bilinen sim-sırmacılığın temeli de saraçlığa dayanmaktadır.

Saraçlar tarafından üretilen iri sığırların derisinden yapılan kolan, yular, gem başlığı, eyer, paldon⁴⁷, aşırma, aşırmalık, bellemeler (sırtlık), kadene araba gömleği (çift ve araba için koşum), hutmut (at boyunluğu), kement gibi koşum takımları önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır.

Günümüze gelindiğinde şehir merkezinde at yetiştiriciliği kalmamıştır. Kahramanmaraş ilçe ve köylerinde yetiştirilenler de cins atlar değildir. Bu amaçla şehirde Anadolu'ya özgü cins atlardan olan "Çukurova Kolu Kısası", "Anadolu İğdişi" ve Maraş cinsi at yetiştiren haralar kurulmalıdır.

---

⁴⁷ Paldon, Paldım: Hayvan kuyruk altından geçirilen kayış.

5.2.11. Kahramanmaraş'ta Eskiden Gayrimüslimlerle Yaşam

XIX. yüzyıldan itibaren şehre gelmeye başlayan Ermeniler, kent çevresindeki Kümbet, Kuyucak ve Yusufkar Mahallesi gibi mahallelere yerleşmişlerdi. Şehirde gayrimüslim olarak Ermeniler çoğunluğu oluşturuyordu.

Kahramanmaraş halkı, gayrimüslimlerle ilişkilerini kanunlar ve İslamiyet'in emirleri çerçevesinde yürütmüşlerdir. Gayrimüslimler kendi ibadetlerini kolayca yapar, çocuklarını kendi mekteplerinde okutabilirlerdi. Bu amaçla birçok mektep ve kilise inşa etmişlerdir. XIX. yüzyıl itibarıyla şehirde gayrimüslimlerin birçok mektepleri bulunduğu tespit edilmiştir.

Ermeniler, birlikte yaşadıkları Türklerden etkilenecek çocuklarına Gül, Şahin, Murat vb. isimleri verirdi. Ayrıca Ermenilerin soyadlarının tamamı Türkçe'dir. Soyadlarının sonundaki "yan" ise Farsça "oğlu, -gil" anlamlarına gelmektedir. Dökmeciyan, Etmekciyan, Yanıkıyan, Maraşlıyan, Hırlakıyan gibi. Hatta Türkçe konuşan Ermeni halkının, ibadetlerini de Türkçe yaptıkları bildirilmiştir.

1860'lı yıllardan itibaren başlayan Ermeni isyanlarının etkisiyle Ermenilerle Müslümanlar arasındaki gergin durum, İngiliz ve Fransız işgallerinden sonra Ermeni zulmüne dönüşmüştür. 1902 yılında Kahramanmaraş'a gelmiş bulunan İngiliz diplomatı ve subayı Mark Sykes buradaki Ermeniler hakkında kötü konuşmuştur. Ermeniler, Maraş harbinde yenilen Fransız askerleriyle beraber şehri 11 Şubat 1920'de terk etmişlerdir.

Yahudi Mahallesi'nde yaşayan Yahudiler, cumartesi günü iş yapmaz, sadece ibadet ve istirahat ederlerdi. Bu gün evdeki ateşi söndürmezlerdi. Evde var olan ateşi ise Türk komşularının çocuklarına söndürtürürlerdi. Evlerinin o günlük su ihtiyacı, yemek ve temizliği komşuları tarafından yapılırdı. Yahudi çocukları, okuma yazması olmayan Müslüman komşularının mektuplarını yazar ve gelen mektuplarını okurlardı. Bağ ve bahçesi olmayan Yahudiler hayvan da beslemezlerdi. Değirmende buğday öğütmek istedikleri zaman, ilk önce değirmendeki buğdayı öğüten taşın temizlenip temizlenmediğine bakarlardı. Eğer taş temizlenmemiş ise o taşı temizletirirlerdi. Hahamlarına değirmen taşını okutturur, ondan sonra kendi buğdaylarını öğüttürürlerdi.

Ayrıca, Yahudilerin hamamda yıkandıktan sonra gusül yapabilmek için dalıp çıktıkları bir havuz olurdu. Bu havuzdan (kulleteyn), Paşa Hamamı'nın aralık kısmında bulunduğu belirtilmektedir.

Müslümanlar gibi sarık saran Yahudiler, şimdiki Yahudi Kömesi denilen dar bir sokak içindeki, bugün ev yapılan havralarında ibadet ederlerdi. Bunun yanında Yahudiler kızlarını Müslümanlarla da evlendirmezlerdi. Fakat Müslüman olup müslümanla evli bir-iki Yahudi kızı vardı. Günümüzde Yahudilerden kalma bu kızlardan bulunduğu belirtilmektedir. 1876 yılı verilerine göre, Kahramanmaraş'ta bir tane Havra olduğu tespit edilmiştir.

1948 yılında İsrail Devleti kurulunca, malı mülkü olmayan Yahudiler 1951–1952 yıllarında, malı olanlar ise “1962”ye kadar mallarını sattıktan sonra Kahramanmaraş'tan göçmüşlerdir.

5.3. Aile Hayatı

Kahramanmaraş kadınları, günlerini genelde evlerinde geçirirlerdi. Şehirde ailenin günlük hayatı, her yerde ve her zaman olduğu gibi, çocukların eğitimi ve beslenmesi, karı-koca ilişkileri ve hayatın paylaşılması, evin idaresi, sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi gibi meşguliyetlerle geçirdi. Bu problemlerin çözümü ve gündelik uygulaması, aynı zamanda Kahramanmaraş insanının kültürel hayatının kurumlarını oluşturmuştur. Çocuk, aileyi dolayısıyla soyu devam ettirecek temel unsur kabul edildiğinden, hayat onun etrafında şekillenmiştir.

Kahramanmaraş'ta aile, kanunların ve geleneklerin tayin ettiği usûl ve şekilde kurulmuştur. Aile kurumu, nikâhla tesis edilmiş ve hukuk kaidelerine bağlı kalmıştır. Birden fazla evlilik Türklerde % 4–5 nispetinde ise Kahramanmaraş'ta da odur. Yani yok denecek kadar az yapılmıştır.

Ancak Osmanlı döneminde ihtidaya bağlı biraz fazladır.

Aile, Kahramanmaraş sosyal hayatının en muhafazakâr bölümü ve temel hücreyi kabul edilmiştir. Burada aile, çekirdek ailedir ve bir önceki kuşak genelde, en küçük oğlanın yanında bulunurdu. Yani her gelin yeni gelin gelinceye kadar evde oturur. En son gelin evde kalırdı.

Aile reisi baba olarak görülmesine rağmen, uygulamada, tüm evi çekip çeviren ailenin annesi olmuştur. Türk toplumunda bir genel kural olduğu üzere kadın, çocuklarının eğitimi ve ev işleriyle meşgul olduğu gibi evinin de hâkimi sayılmıştır. Dışarıya çıkmaları gerektiğinde, geleneklerin müsaade ettiği oranda giyimlerine azami derecede dikkat etmişlerdir.

Kadınlar, iktisadi hayatın olmasa bile sosyal hayatın merkezinde yer almıştır. Şehirlerde yaşayan eşraf, tüccar, ortalama üzeri gelire sahip ailelerde, bakıcı veya hizmetçi kadın bulundurma yaygındır.

5.4. Bağ Hayatı

Anadolu Türk halkı, ekonomik ve doğal imkânlar elverdiği sürece yaz aylarında yazlık alanlara taşınır. Bu gelenek çerçevesinde Kahramanmaraş halkı da imkânları ölçüsünde yazları Ahır Dağı'ndaki bağlarıyla meşgul olur.

Bağcılık para kazanma amacıyla yapılmazdı. Hem ev ekonomisine katkı sağlamak hem de yayla havası almak amacıyla at, katır veya eşek sırtında bağa göçülürdü. Havaların durumuna göre, Mayıs ayından Ekim ayının sonuna kadar buralarda kalınırdı. Orta öğretim Eylül ayının ilk yarısında başladığından, talebesi olanlar, hafta arası şehre iner hafta sonu tekrar bağlara giderlerdi. Çünkü sonbahar mevsimi şire çıkarma mevsimidir.

Kahramanmaraş'ta eskiden beri bir gelenek olan bağcılık ve canlı bağ yaşamı, yaz aylarının vazgeçilmez bir unsurudur. Şehirde Yörük Türkmen kültürü ağır bastığından, bağı olanlar yaz ayları gelince, şehrin sırtını dayadığı Ahır Dağı, Bertiz ile şehrin güneyinde bulunan Hopurlu Köyü ve Önsen'deki bağlarına taşınırdı. Bu gelenek hala devam etmektedir. Hemen hemen Ahır Dağı'nın bütün bir çevresini işgal eden bu yazlık alanlardan bazılarının isimleri şöyledir: Kozludere, Güzlek, Kerhan, Kazma, Sulu Tarla, Tömek, Gandıl, Sarıkaya, Ağyar, Bertiz (Eskiden burada şehirli bağları çoktu), Bulek, Bulanık. Bu yaylalardan ceviz, badem, üzüm, incir, elma, hacı veli kaysısı, kiraz, nar, armut gibi meyveler elde edilir.

Şehir halkı, yokluk döneminde huğ denilen etrafı taş ve çubukla, üzeri çalı çırpı ile kapatılmış barınak tipi tek odalı kulübeler yapmıştı.

Bu barınakların üst kısmı zamanla tenekelerle örtülmüştür. Sonraları Huğ'ların, yerine bir-iki gözlü, birkaç katlı evler yapılmaya başlamıştır.

Bertizde şehirli bağları vardı. Bertiz bağcılığı biraz farklıdır. Oraya gidenler daha çok şire yapmak için gider. Toplu ocak halinde otururlar. Betiz'de 29 Ekim'in ertesi günü masere kaynar, şire yapılır. Şirenin yapıldığı mâsere büyüktür; birdir. Şire zamanı 24 saat şire yaparlar. Buraya gidenler toplu giderler, toplu inerlerdi.

Bağ evlerinin önlerinde etrafı meyve ağaçlarının gölgesiyle kaplı bir seki bulunurdu. Bağın suyu olmazsa, su taşımak gerekirdi. Su taşıma eskiden kalaz, tuluk denilen deri tulumlarla yapılırdı. Daha sonraları tenekelerin kullanılması başlamıştır. Bu tenekeler en yakın pınardan doldurularak, hayvanın sırtındaki üstü ve önü açık iki yükleme sandığına ikişer ikişer konarak su nakli yapılırdı. Yani her seferinde dört teneke su taşınırdı. Normal günlerde her huğun 10-12 teneke, şire yapılacağı zaman 15-16 teneke suya ihtiyacı olurdu.

Günümüzde, bağlardaki yaz gecelerinde, silahı olan Maraşlılar'ın akşam namazından sonra silah sıkma alışkanlığı vardır. Ayrıca gündüzleri ava çıkılır. Bu alışkanlıklar halka hem bir eğlencedir hem de insanlara silah kullanma, silah sesini unutturmama, savaşa devamlı hazır olma, korku duygusunu atma gibi faydaları bulunmaktadır.

Maraşlılar bağ komşuluğuna çok önem verirlerdi. Çünkü bu kırsal alanda tek arkadaşları bağ komşularındı. Ev satın alırken olduğu gibi, bağ yeri satın alırken veya temin ederken komşu seçimi yapılırdı. Yazları hoş sohbetle ve şen olarak geçsin diye, çok sevdikleri bir dostları olursa ona yanlarından bağ yeri verirlerdi. Tabii bu işten evin hanımları ve çocukları da memnun olurlardı. Çünkü bağ hayatını tam anlamıyla yaşayan bunlardı. Çalışan erkekler, gündüz şehirde çalıştıklarından geceleri ve hafta sonları bağda kalırlardı.

Şehirdeki bağ hayatı bütün canlılığıyla ve artarak devam etmektedir. Hatta başka şehirlerden gelip Kahramanmaraş'a yerleşen insanlar arasında, bağ satın alarak yazlarını buralarda geçirenlere rastlanmaktadır.

Kahramanmaraş'ta eski insanlar "Tebdil-i mekânda ferahlık var", "Gezilen gün ömürden sayılmaz" diyerek gezmenin, mekân değiştir-

menin ruhi faydalarına işaret ederlerdi. Bağlar da bir şekilde bunu sağlardı.

5.5. Beslenme

Türk mutfağı, Türk aile hayatının ve kültürünün en önemli kurumudur. Türk mutfağı bir imparatorluğun mutfağıdır, içinde değişik iklimlerden ve kavimlerden esintiler ve unsurlar vardır ve sadece İstanbul ve Rumeli'den ibaret değildir. Sebze, hamur, meyve ve et hepsi bu mutfağı oluşturur. 15. yüzyılda, domates ve patates henüz Amerika'dan getirilmediğinden, Türk mutfağı bu yüzyıldan önce bu iki yiyecekten istifade edememiştir. Tatlandırıcı olarak, şeker pancarı üretilmediği dönemlerde, bal ve pekmez kullanılmış, kahve şekersiz içilmiştir. Şerbetli hamur tatlıları, daha çok şeker kamışını tanıyan güney bölgelerinin mutfağına özgüdür. Şeker, Anadolu Türklerinde XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. XX. Yüzyılda yaygınlaşmıştır.

Kahramanmaraş mutfağı, Türk mutfağının bir şubesidir. Eskiden yemekler evlerde yapılır ve birlikte yenirdi. Esnaf sabah yemeği yemeden dükkânına giderdi. Yemeği arkasından yollanırdı. Öğle yemeği de dükkâna yollanırdı. Akşam yemeklerinde aile eve toplanır ve yemekler birlikte yenirdi.

Kahramanmaraş yemekleri, Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne mahsus özellikler taşır. Kahramanmaraş'a özel, bölgenin başka şehirlerinde görülmeyen yiyecekler de yapılır.

Kahramanmaraş'ta yapılan yemekler diğer bölgelerden şu bakımdan farklıdır. Bölge şehirleri içinde Maraşlı yemeği yaparken hiçbir şeyi orantısız kullanmaz. Yemeğe biberi, salçayı, soğanı koyarken dengeli koyar. Yemeğin yanına onu yengel hâle getirecek şeyi koyar. Turşuyu, soğanı vs eksik etmez. Her tadın ağırlığını kıracak ikinci bir şeyi yanına koyar. Diyelim tatlıyı ekşiyle dengeler.

Kahramanmaraş'ta yemek neyse yemeğin evvelâ tadı odur. Diyelim yapılan çiğ köfteyse etin tadı öndedir. Diğer içine konulanların hepsi yardımcı unsurdur. Etin tadını boğmaz.

Ayrıca Maraş'ta zahra tutmak ayrı bir sanattır.

Bunların başında Kahramanmaraş tarhanası gelmektedir. Günümüzde de yapımı hâlâ devam eden tarhana, yaz aylarında büyük masraf ve zahmetlerle kışın yenmek için yapılır. Yapılırken yağlaması, yoğurtlusu, yoğrulmuşu olur. Firiği ve kurutulmuşu sade ve cevizle, badem ve fıstıkla yendiği gibi, kışında hazır gıda olarak tüketilir. Bunun yanında et suyuna ıslatılmış, kızartılmış olarak da yenir. Ayrıca çorbası çok lezzetli olup pekmezle de tüketilir. Yapılışı sırasında evlerde bir bayram ve şenlik havası yaşanır. Tarhananın güzel kuruması için Ahır Dağı'ndan gelen poyrazın esmesi gerekmektedir. Tarhana yapımı için en uygun ay kuyruk yıldızı doğduktan sonraki günlerdir. Bu da Ağustos'un ortalarına ve Eylül ayına denk gelmekte, böylece güneşin tarhanayı kavurması engellenmektedir. Fakat hasat yapıldıktan sonra Hazi- ran sonu, Temmuz başlangıcı gibi tarhana yapımı başlamaktadır. Tarhananın güzel olmasındaki sebepler; iyi pişirilmesi, yeteri kadar yoğurt konulması, üstünün iyi kapatılması, sabaha karşı serilmesi ve iyi hava alacak yere serilmesidir. Çok aşırı pişen ve çok yoğurt konulan tarhana sert düşer.

Bulgur, tarhana, dövme, nohut, mercimek gibi hububat ile patlıcan, bamya, fasulyenin çok yemeği yapılır. Öte yandan peyniri, yoğurt ve yoğurt ürünleri de kendine mahsus rayihasıyla önemli gıdalar arasındadır.

Kahramanmaraş'ın yemekleri çorbalar, köfteler (özellikle çiğ köfte), et ve sebze yemekleri, pilavlar ve böreklerden oluşur. Tatlı olarak da yöreye mahsus samsa, sucuk, bestil, bastık, kırma, hapsa, çullama gibi üzüm suyundan yapılan ürünler ile ilende, peynir ve un helvası, ballı börek, harmanda baklava ve bastık kavurması, sarma ve burma tatlıları ile kıvrım tatlısı, fıstık ezmesi önemli besin kaynakları arasındadır.

Kahramanmaraş'ta Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllara kadar lokanta bulmak imkânsızdı. Daha sonraki yıllarda, Saraçhane'nin kuzeyinde şimdiki adıyla Tarihi Cumhuriyet Lokantası açılmıştır. Bu lokanta bir ara Lokantacı Ökkeş Bilal ve Kebapçı Milcan ve Babası tarafından işletilmiştir. Ortak olan Kebapçı Milcan'nın vefatı üzerine, Cumhuriyet lokantası Ökkeş Bilal, Mehmet Çelebi, Mehmet Beya ve Hanifi usta tarafından devr alınmıştır.

5.6. Sanayi ve Ticaret Hayatı

Kahramanmaraş, ticarete elverişli bir coğrafyada kurulmuştur. Eskiden şehre gelen ticaret mallarının muhafazası, bedestenler inşası suretiyle sağlanmıştır. Bugünkü kapalı çarşılar o bedestenlerin ilk halleri sayılmaktadır.

Şehirdeki ticari faaliyet hanlarda, meydan pazarlarında ve çarşı-larda görülmüştür. Kapalı Çarşı, Kahramanmaraş ticaretinde önem arz etmiştir. Hanlarda özellikle toptan ticaret, kapalı ve açık çarşılarda perakende satışlar yapılmıştır. Her cins mal için ayrı hanlar inşa edilmiştir. Örnek olarak tuz hanı. Bu hanlarda tüccarlar alım satım da yapmıştır.

Türk şehirlerinde olduğu gibi, Kahramanmaraş'ta da ticaret hayatını, Tanzimattan önce, Ahi Teşkilatı ve Esnaf Loncaları düzenlemiştir. Her meslek grubunun bir loncası vardı. Tabakların son şeyhi Şirikçizâde Hacı Mehmet'tir. Bu âile şerik işi ile uğraşır. Şerik işi susamdan yağ çıkarma işidir. Maraş toprağında zeytin pek olmadığından geçmişte aydınlanma susam yağıyla yapılır. Susam yağı ayrıca çörek yapımı vs de de kullanılır. Şerik zamanla şirik olur. Aile de bu lakapla anılır. Geçmiş zamanla susam üretimi Maraş'ta en büyük kalemlerden biridir.

Ahi meslek teşkilatı, çıraklıktan ustalığa kadar, fiyat tespitinden malların kalitesine kadar her konuda, ticaret hayatını kontrol eden düzenlemeler yaparlardı. Bunun yanında, loncalar kendi aralarında yoğun bir irtibat halinde idiler. Şehirlerarası lonca ilişkileri, Osmanlı ticaret hayatının önemli ve etkin faktörleri arasındadır. En fazla 10–11 yaşlarında yamaklığa alınan çocuklar “Eti senin kemiği benim” denilerek ustasına teslim edilirdi. Yamak, en az iki yıl sürecek olan bu sürede herhangi bir ücret almazdı. Esnaf şeyhinin de katıldığı merasimle çıraklığa yükselen genç, 1001 gün çıraklığa devam eder. Bu süre, ince işçilik isteyen kuyumculuk gibi mesleklerde 20 yıl da sürebilirdi. Bu arada, iki kalfa çırağa kılavuzluk ederdi. Kalfalık ve ustalık unvanı için her birinde üçer yıl çalışmak gerekirdi. Yamaklıktan ustalığa kadar olan geçen sürede yapılabilecek hatalardan esnaf şeyhi sorumlu tutulurdu. Esnafın tezgâhı ekmek teknesi kabul edildiğinden, üzerine oturulmazdı. Bu an-

layış Kahramanmaraş'ta hâlâ devam etmektedir. Ahiler, kaliteye önem verirlerdi. Üreticisi tarafından satılan bir ayakkabı belirtilen zamandan önce eskirse, yerine yenisi verilirdi. Standartlara uymayanın pabucu Ahi Evren vekili tarafından incelenir ve dama atılırsa buna yolsuz denirdi. “Pabucu dama atıldı” deyimini buradan gelmektedir ve bu deyim “artık rağbet edilmeyen, önemi kaybolmuş” anlamına gelmektedir. Ayrıca İnançlı, imanlı, ahlaklı, faziletli, işinin erbabı, eline, diline, beline sahip kişiler arasından seçilen Ahilere, ustalık belgesi ile beraber imamlık belgesi de verilirdi. Ahiler, mal üretimi yapılan dükkânlardaki ürünlerin yapımını halkın da görüp kontrol edebilmesi için, esnafın mallarını mümkünse dışarıda, mümkün değilse pencere önlerinde yapmalarını isterlerdi. Ahiler böylece, alıcıların malların nasıl yapıldığını gözleri ile görmelerini sağlamışlardır. Yani gizli saklı olmadan her şey açıkta, göz önünde yapılırdı. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte belediye örgütleri kurulunca, belediye görevlileri de malları kontrol etmeye başlamıştır.

Eski Maraş'ta hemen her dükkanda eski veya yeni yazı “Müşteri velî ni'metimizdir” levhası olurdu. Yani biz ekmeği müşteri üzerinden yiyoruz ona da saygı duyuyoruz denmeye getirilirdi.

Ayrıca “Elkasibü Habîbullah” diye Arapça yazılı bir levha daha asılırdı. Bununla da kazanan, çalışan Allah'ın dostudur denir övülürdü.

Her dükkana veresiye verenin hâlini gösteren bir fotoğraf levha da asılırdı.

Dükkanlar erken açılırdı. Rızıkla erken kalkma arasında bağ kurulurdu.

1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla, İngiltere'den gelen mallara teşvik verilirken, Osmanlı topraklarında üretilen mallara aynı oranda vergi yüklenmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde üretilen malların dünyadaki satışını azalttığı gibi, ucuz giren mallar tezgâhlarda üretim yapan Osmanlı ticaret hayatını çöküntüye uğratmıştır. Bu ekonomik sıkıntıdan Kahramanmaraş piyasası da olumsuz etkilenmiştir. Buna rağmen, Kırım Muharebesi zamanında bir İngiliz tüccar Kahramanmaraş'a gelip burada yapılan at takımlarından almıştır.

1866 yılında Derviş Paşa, Reyhanlı ve Çukurova'daki Türkmen aşiretlerinin yaylaya çıkmasını önleyince, Kahramanmaraş'tan alışveriş yapan Türkmenlerin sayısı önemli oranda azalmıştır. Bu tarihe kadar, serraciye ürünleri imali ve satışı Kahramanmaraş ekonomisi için önemli bir kaynak iken, bu tarihten sonra serraciye ve diğer ticari mal alışverişlerinde önemli bir gerileme olmuş, hatta Kahramanmaraş ekonomisi felce uğramıştır denilebilir. Zaten bu tarihten kısa bir süre önce Kahramanmaraş, Halep'e bağlı bir sancak merkezi yapılmıştı.

Kahramanmaraş, Mısır Memlûk Orduları'nın kuzeye yaptığı seferde uç karakol görevi görmüştür. Yine Osmanlı ordularının Suriye, Mısır, Arabistan, Irak ve İran'a yaptığı seferlerde, Menzil müfettişliği ve Mıntika Komutanlığı teşkil edilmiştir. Bu dönemde insan ve hayvan hastaneleri açılmış, ambarlar kurularak ordunun erzak ihtiyacı Kahramanmaraş çarşılarından karşılanmıştır.

Kahramanmaraş sanayi, geleneksel üretim organizasyonu içinde Ehl-i Hirfet⁴⁸'in faaliyet alanını oluşturmuştur. Kunduracılık, duvarcılık, demircilik, marangozluk, dokumacılık, bakırcılık, saraçlık vb. küçük el sanatları üretimi yapılmıştır. Ancak ticaret denince başlıca iki tür etkinlik anlaşılmıştır. Birincisi, sanatkârların ürettiklerini pazarlamaları biçimidir. İkincisi ise, bir başka beldeden ya da ülkeden getirdiklerini satan veya satmak üzere götüren tüccarın yaptığı satış biçimidir. Dolaşısıyla, sanatkâr ürettiği ürünü aynı zamanda dükkânında pazarlamıştır. Esnafın çoğu belirli çarşılarında toplanmış, aynı esnaf grubunun adı buldukları çarşıya verilmiştir. Öte yandan, kendi çarşısı dışındaki başka çarşılarında münferit olarak çalışan esnaf da bulunmuştur.

Kahramanmaraş'taki el sanatları genellikle tarım ve hayvancılığa dayalı bir mahiyet arz etmiştir. Ağaç, deri ve bir biçimde de metal işçiliği, bu ana temeller etrafında gelişmiştir. Bu tür el sanatları, sanayi toplumunu değil de tarım ve hayvancılık üzerine ürünler vermiştir. Deri ve ağaç işçiliği, at koşumları, semer, loğ ağacı, yannık, külek, kerpiç ev yapımında kullanılan hezen, mertek vb. malzemeler tarım ve hayvancılık toplumunun malzemeleridir. Demir, bakır, alüminyum, gümüş, altın,

---

⁴⁸ Ehl-i Hirfet: Kunduracılık, duvarcılık, demircilik, marangozluk, dokumacılık vb. küçük el sanatları.

değerli maden işlemeciliği mahalli metal işlemeciliğinden kaynaklanmıştır. Dokumacılık ise daha çok yün, kıl ve pamuk kaynaklıdır.

1898 ve 1900 yılı verilerine göre şehirde, 281 adet kumaş dokuma tezgâhı (Alaca vs.) tespit edilmiştir. Bu tezgâhlardan çıkan dokumaların bir kısmı dışarı satıldığı gibi bir kısmı da şehirde kullanılmıştır.

İzmir Hark Halı Şirketi dâhilinde İzmir'den gönderilen boyalı iplerle yapılan dokumalar, önce İzmir'e gönderilir oradan da Amerika ve Avrupa'ya ihraç olunurdu. Şirketin iplerini genelde Hıristiyan kızlarının dokuduğu belirtilmiştir. Halıcılıktan başka, kadınlar mendillerin kenarını ipekle işler ve süslerlerdi. Bu sanata da zarifecilik denilmiştir.

XX. yüzyıl başlarında Kahramanmaraş halkının geçim kaynağı tarım ve hayvancılığın yanında, ticaret ve el sanatları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde şehirde küçük sanayi kolları gelişmiştir. Bunun yanında, şehirde bir tane tütün fabrikası bulunduğu ve ticaretin oldukça canlı olduğu belirtilmiştir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra, şehrin günlük sebze ve meyve ihtiyacı sebze hali vasıtasıyla sağlanmıştır. Çeşitli şehir merkezinde ve çevre köylerde üretilen gıda maddeleri hale indirilmiş ve buradaki komisyoncular vasıtasıyla şehrin pazarcısına, manavına dağıtımı yapılmıştır. Bunun yanında daimi pazarlar da kurulmuştur. Böylece çarşılar, günlük hayatta şehirliler ile yakın çevreden gelen köylülerin ve ticaret erbabının karışıp kaynaştığı, her türlü faaliyete sahne olan alan vazifesi görürlerdi.

Kahramanmaraş'a yakın çevre köyler, şehrin köylerine yakın yönünde yeni çarşıların kurulup gelişmesini sağlamışlardır. Köyden şehre yerleşmek isteyen köylüler, şehrin kendi köyüne yakın yerine gelip ev yapar, oraya hemen bir dükkân açar ve köylüleriyle irtibatı koparmazdı. Böylece köylüler, ürettiklerini buralara getirirler ve bir pazar ve çarşı oluşmasını sağlamış olurlardı. Artık bu çarşı, o taraf köylerin şehre giriş kapısı olurdu. Şehrin doğu, batı ve kuzey yönünde gelişmesinin sebeplerinden birisini bu durum oluşturmuştur.

1910'lu yıllarda, Kahramanmaraş merkez ve köylerinin nüfusunun 15.000 kadarının ziraatla, 2611'inin sanatla meşgul oldukları belirtilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra şehrin nüfusu ticaret ve sanayiye kaymıştır. Öte yandan tarımla uğraşan çevredeki köylerin

ürettikleri tarım ürünleri, şehir için önemli bir besin kaynağı oluşturmuştur.

Elektriğin üretilmediği zamanlarda, Kahramanmaraş'ın ekonomisinde önemli bir yer tutan hububatı öğüten değirmenler su ile çalışıyordu. 1648 yılında şehir içerisindeki Pınarbaşı suyunun üzerinde 48 adet değirmen bulunduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, 1900 yılında 73 adet, 1902 yılında 75, 1910'lu yıllarda çarşı, pazar dâhil olmak üzere eski ve yeni 30 kadar su değirmeni bulunduğu tespit edilmiştir. Değirmen sayısındaki bu düşüşte 1902'den sonraki 1911–1912 Balkan, Trablusgarp ve 1914'deki I. Dünya savaşlarındaki asker sevkıyatı ve savaş kayıplarının etkisinin olduğu düşünülebilir.

XVII. yüzyıl itibarıyla Kahramanmaraş'ta 1045 adet, 1867'de 1856 adet, 1876'da, 989 adet, 1893'te 1447 adet, 1898'de 1447 adet, 1900'de 1525 adet, 1908 yılında ise 1625 adet dükkân olduğu kaydedilmiştir. Yine 1908 yılında 41 fırın, 14 han ve bir tane otel, bir tane de lokanta olduğu görülmektedir. 1900 yılında ise şehirde 2 Pamuk (Çırçır) fabrikası olduğu belirtilmiştir.

XIX. yüzyılın başındaki verilere göre, büyük ve küçük tüccar olmak üzere yaklaşık 500 kişinin ticaretle uğraştığı tespit edilmiştir. Buna göre Maraş'ta tüccarların %60'ının Hıristiyan olduğu kaydedilmiştir. Bu bilgiler ışığında, yaklaşık olarak gayrimüslimlerden 300, Müslümanlardan ise 200 kişinin tüccarlık yaptığı anlaşılmaktadır.

Şehirde bulunan Yahudiler transit ticaret, “gıda ve inşaat”, mezbahada hayvan kesimi; Ermeniler esnaflık, kuyumculuk ve Gölükçülük denilen hayvan taşımacılığı; Müslümanlar ise daha çok ticaret, debbağlık (tabaklık), külekçilik, demircilik ve çiftçilik yapmıştır. Bu duruma göre, gayrimüslimlerin hayvancılık ve çiftçilikten ziyade sanayi ve ticaretle uğraşmakta oldukları anlaşılmaktadır. Tabii bunda son devirlerde Avrupa'nın bunlar üzerinden ticaret yapma iradesi de vardır.

Müslüman esnaf, hem üretim yapmış hem de dükkânında bu ürünleri satmıştır. Bunun yanında Ermeni ustaların, yanlarına Müslüman çırak almak istemedikleri bildirilmiştir. Mühendislik ve özellikle doktorluk mesleğiyle Ermeniler uğraşmıştır. Askere gayrimüslimler alınmadığı için bunlar genelde esnaflık yapıp ticaretle uğraşırken, as-

kerliği Müslümanlar yapmıştır. Savaş zamanları dışında Müslüman halk kendi meslek ve topraklarıyla meşgul olmuştur.

Ermenilerin şehri terk etmelerinden sonra, bunların yaptığı meslekler, Müslümanlar tarafından devam ettirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki ekonomik çöküntü Kahramanmaraş şehrini de etkilemiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, 1920 öncesi Kahramanmaraş'ın ekonomisi, genelde tarım ve hayvancılık ürünleri ile bunların ticareti üzerine yoğunlaşmıştır. İmalat sektörü genelde küçük ölçekte aile işletmelerinden oluşmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra, esnaf ve sanatkârların sayısında artış olmuştur. Bu yıllardada tornacılar ve oto tamircileri, eski kışla denilen ve yerine şimdiki Kışla Kapalı Otoparkı yapılan yerin güneyinde yer almıştı.

Kahramanmaraş'ta devlet eliyle açılan ilk tesis çeltik, un ve biber fabrikaları ile enerji santralinden oluşan Kahramanmaraş Çeltik Fabrikası, A.Ş., 1924'lü yıllarda, devletin tevikiyle kurulmuştur. Bu tarihlerde "şehrin en güney kısmı olan şimdiki Kıbrıs Meydanı"nda kurulan bu tesisin açılışına Rauf Orbay da katılmıştır. Fabrika şimdiki Kazancı otelinin yerinde idi. Bu tesis o zaman için Türkiye'nin ikinci büyük çeltik fabrikasıdır. Bunun yanında, 1926 yılında evlerde ve atölyelerde 100 adet el dokuma tezgâhı tespit edilmiştir. Bu tarihlerden 1950'ye kadar Kahramanmaraş ekonomisi çeltikçilik ve Adana Milli Mensucat İplik Fabrikası'ndan alınan iplikleri dokuyan tezgâhlar etrafında gelişmiştir. 1959'da ise şehirdeki el dokumacılığı artık ölmüştür.

Şehirde imalat sanayinde kurulan ikinci tesis ise, 9 Ocak 1956 yılında açılan kamuya ve halka ait Kahramanmaraş Pamuklu Dokuma Sanayi Türk A.Ş. (Sümerbank İplik ve Pamuklu Dokuma A.Ş.) dir. Sümerbank, halka açılmış 208 ortaklı bir kuruluştur. Bunu 21 Ekim 1972 yılında 27 ortakla kurulan MARTEKS (Kahramanmaraş Tekstil Sanayi A.Ş.) izlemiş ve 1976 yılında üretime geçmiştir. Marteks'ten başka kurulan ikinci iplik fabrikası da 1975'de Pişkin Ailesi'nin kurduğu ve sonradan SABANCI Holding'e devredilen BOSSA'dır. 1968 ve 1978'de Kahramanmaraş Yağ Sanayi ve Yeni Yağ Sanayi'nin de devreye girmesiyle, ticarete belirgin bir canlanma görölmüştür. 1976'da

Toz Biber Fabrikası, 1977’de İplik Fabrikası, 1982’de Çiğtaş Yağ Sanayi kurulmuştur.

Şehirdeki sanayi esnafı için 1957 yılında Şeyh Adil mezarlığının güneyine Sanayi (Eski Sanayi) yapılmıştır. Kahramanmaraş Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü verilerine göre, şimdiki Kahramanmaraş Küçük Sanayi Siteleri I-II-III 1966’da kurulmuş, 1981’de faaliyete başlamıştır. Günümüzde sitenin 1908 işyeri ve 7500 çalışanı bulunmaktadır. Kahramanmaraş Organize Sanayi Bölgesi ise 300 hektardır. Burada 55 sanayi parseli bulunmaktadır. Bu parsellerden 34 parsel üzerinde sanayi tesisi üretimi yapılmaktadır. Geriye kalan 16 parselin inşaatı devam etmektedir. 3 parselin projesi devam etmekte, 2 parselin ise tahsisi yapılmamıştır.

5.6.1. Son Dönemde Kahramanmaraş Ekonomisi (Genel Yapı ve Sektörler)⁴⁹

Ekonomiye Genel Bakış:

- TÜİK’in en son açıkladığı 2001 verilerine göre, Kahramanmaraş, 1,6 milyar dolar milli gelire sahip olup, Türkiye’nin 22. büyük ekonomisi konumunda bulunmaktadır.

- 2008 yılında genel bütçeden aldığı pay 1.015 milyon TL’dir.

- 2008 yılı sonu itibari ile ihracatımız 393,2 milyon dolar, 2008 yılsonu ithalatımız ise 517,7 milyon dolardır.

- 2008 yılı ihracatının ana sektörlerle dağılımına bakıldığında, sanayi mallarının yüzde 96,7 paya sahip olduğu görünmektedir. Tarım ürünleri ise yüzde 3,3 pay almaktadır.

- Alt sektörler göre ise, tekstil ve hammaddeleri ihracatının yüzde 68,8 pay ile ilk sırada olduğu görünmektedir. Tekstili, yüzde 14,8 ile hazır giyim ve yüzde 10,7 ile demir ve demir dışı metaller (çelik mutfak gereçleri) izlemektedir.

- 2008 ihracatımızda İtalya 113,2 milyon dolar (yüzde 28,8) ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada Mısır, üçüncü sırada Almanya yer almakta olup 94 ülkeye ihracat yapılmaktadır.

---

⁴⁹ Bu Bölüm Kahramanmaraş Sanayi ve Ticaret Odası verileri taranarak hazırlanmıştır.

- 2009 yılsonu itibari ile ihracat rakamımız 438,5 milyon dolardır.

- 2009 yılı ihracatının ana sektörler dağılımına bakıldığında, sanayi mallarının yüzde 98,7 paya sahip olduğu görünmektedir. Tarım ürünleri ise yüzde 1,3 pay almaktadır.

- Alt sektörler göre ise, tekstil ve hammaddeleri ihracatının yüzde 71,9 pay ile ilk sırada olduğu görünmektedir. Tekstili, yüzde 13,9 ile hazır giyim ve yüzde 9,6 ile demir ve demir dışı metaller (çelik mutfak gereçleri) izlemektedir.

- 2009 ihracatımızda İtalya 116,7 milyon dolar (yüzde 26,6) ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada Brezilya, üçüncü sırada Almanya yer almakta olup 94 ülkeye ihracat yapılmaktadır.

- 2008 yılsonu ithalat rakamımız 517,8 milyon dolardır. 2009 Kasım ayı itibari ile ithalatımız ise 472,6 milyon dolardır.

- 2008 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 75,9 iken, 2009 Kasım ayı itibari ile ihracatın ithalatı karşılama oranı 85,2'ye yükselmiştir.

- Kahramanmaraş sanayi sektörü enerji tüketimi açısından 81 il içerisinde, 2006 yılında 13., 2007 yılında 14. sırada, 2008 de ise 13. sırada yer almıştır.

- 2008 sonu itibariyle 1.579 milyon TL kredi ve 1.145 milyon TL mevduata sahiptir. Kredi/mevduat oranı ülke ortalamasının çok üzerinde olup yüzde 137,9'tır.

Kahramanmaraş'ta SGK kayıtlarına göre toplam çalışan sayısı 84.573'tür (2008-Aralık).

- Kahramanmaraş'ta SGK kayıtlarına göre 2009 Aralık ayı toplam çalışan sayısı 88.570'dir. 2008 Aralık ayına göre istihdam %4,7 oranında artmıştır.

- Ticaret ve Sanayi Odası'nın 2008 sonu itibari ile 5.301'i faal, 3.035'i gayri faal olmak üzere toplam 8.336 üyesi bulunmaktadır. Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birliği'ne bağlı 42 oda bünyesinde 50.312 üye bulunmaktadır.

- 2010 Aralık ayı itibari ile 3.905'i faal, 4.925'i gayri faal olmak üzere 8.830 üyesi bulunmaktadır. Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birliği'ne

bağlı 41 oda bünyesinde 2010 Aralık ayı itibari ile 53.010 üye bulunmaktadır.

İşletmede Olan Hes Projeleri

Sıra No	Proje Adı	Hes Adı	Hes Tipi	Akarsu Adı	Kurulu guc_ MWm_	Toplam enerji_ GWh_	Firma Adı
1	Süleymanlı Regülatörü ve HES	Süleymanlı	Kanal	Zeytin Deresi	4,6	19	İŞKUR
2	Menzelet Barajı HES	Menzelet	Etek	Ceyhan	124	466	DSİ
3	Sır Barajı	Sır	Etek	Ceyhan Nehri	283,5	725	DSİ
4	Tahta Regülatörü ve HES	Tahta	Rezervuarlı Kanal	Tahta Suyu	12,89	48,29	ÖZGÜR
5	Andırın Enerji Grubu(Kargılık Regülatörü ve HES)	Kargılık	Rezervuarlı Kanal	Kesış	24	71,32	TEKTUĞ
6	Suçatı Bendi ve HES	Suçatı	Etek	Güredin Çayı	7	28,1	ENERJİ SA
7	Kısıık Regülatörü ve HES	Kısıık	Kanal	Tekir Suyu	9,6	32,07	AYDINER
8	Ceyhan HES	Ceyhan	Etek	Ceyhan Nehri	3,6	20	İLLER BANKASI
9	Karasu İçme Suyu HES	Karasu İçme Suyu	Kanal	Körsulu Çayı- Karasu	2,57	18,72	KURTEKS
10	Fırız Regülatörü	Fırız	Kanal	Fırız Deresi	0	36	MARAŞ ENERJİ
11	Tayfun Kanal HES (Alameşe Regülatörü)	Tayfun	Kanal	Kesış Çayı	0,86	5,28	YEŞİLOBA
12	Değirmenüstü Regülatörü ve HES	Değirmenüstü	Kanal	Körsulu Çayı	38	109	DEĞİRMENÜSTÜ
13	Güneşli Regülatörü ve HES	Güneşli	Kanal	Andırın Suyu	1,6	4,28	ÖZYAKUT
14	Kozak Bendi ve HES	Kozak	Kanal	Zeytin Deresi	4,4	15	ŞİRKİÇİÖĞLU
TOPLAM					516,62	1598,06	

- 5084 Sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanunu kapsamında; 2005 sonrası 1 milyar 327 milyon dolarlık yatırım tamamlanmış, 981 milyon dolarlık yatırım ise devam etmektedir. Beklemede olan yatırımlarla birlikte toplam yatırım 2,5 milyar doları geçmektedir.

- Yapılan yatırımlar içerisinde, enerji yatırımlarının çok ciddi boyutlara ulaşması sevindiricidir. Ülkemiz öz kaynaklarının verimli kullanılması ve dışa bağımlılığı azaltılması açısından bu yatırımlar çok önemlidir. Kahramanmaraş'ta Ceyhan Havzasında yapılan HES Projelerinin 14'ü işletmeye alınmıştır. 7 proje devam etmekte ve 12 projenin su kullanım hakkı anlaşması yapılmıştır.

Devam eden yatırımların tamamlanmasıyla Kahramanmaraş'ta yılda 3,6 milyar kwh elektrik üretimi gerçekleştirilecektir.

İnşa Aşamasında Olan Hes Projeleri

Sıra No	Proje Adı	Hes Adı	Hes Tipi	Akarsu Adı	Kuru_lu_g uc_MWm -	Toplam_en erji_GWh_	Firma Adı
1	Kılavuzlu Barajı ve HES	Kılavuzlu	Etek	Ceyhan	54	144	DSİ
2	Andırın Enerji Grubu (Andırın Göleti)	Andırın	Rezervuarlı Kanal	Keşiş Çayı	42	105,66	TEKTUĞ
3	Çataloluk Regülatörü ve HES	Çataloluk	Kanal	Tekir Deresi	9,5	30,74	GÜVENEN
4	Avcılar Regülatörü ve HES	Avcılar	Rezervuarlı Kanal	Çermengeç Dere	16,35	48,46	GÜVENEN
5	Kandıllı-Hacınmoğlu Regülatörü ve HES	Hacınmoğlu	Rezervuarlı Kanal	Ceyhan Nehri	97	433,6	ENERJİ SA
6	Kale Regülatörü ve HES	Kale	Kanal	Körsulu	34,6	116,25	KALE
7	Kartalkaya Barajı Dipsavak HES-revize	Kartalkaya	Etek	Aksu Çayı	8,88	26,51	SİR
TOPLAM					262,33	905,22	

• Sanayinin sektörel dağılımına bakıldığında, 35 sanayi kolunda toplam 427 sanayi tesisinin faaliyet gösterdiği görülmektedir.

• Bunların 224'ü tekstil ve hazır giyim, 96'sı gıda, 80'i metal işleme, 11'i yapı elemanları, 9'u kâğıt, 5'i ambalaj, 2'si Petro-kimya alanlarında üretim yapmaktadır. Bu tesislerde toplam 28 bin 535 kişi istihdam edilmektedir.

• En büyük sektör konumunda bulunan tekstil sektöründe, yılda 359 bin ton iplik, 138 milyon metre dokuma kumaş, 49 milyon metre denim, 122 bin ton örme kumaş, 22,7 milyon adet hazır giyim üretim, yapılmakta, 191 bin ton boya ve kasar işi gerçekleştirilmektedir.

• Bu haliyle Türkiye iplik üretiminin yüzde 27,4'ünü, dokuma kumaş üretiminin yüzde 8,4'ünü gerçekleştirmektedir.

• İplik üretiminde 72 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde 958 ring, 587 open-end makinesi bulunmaktadır. Ring tesislerinde iş

sayısı 984.468, open-end tesislerde rotor sayısı 186 bin 828'dir. 142 bin 147 ton ring, 216 bin 670 ton open-end olmak üzere yıllık toplam üretim 358 bin 818 tondur. 6 bin 621 kişi ring tesislerde, 4 bin 750 kişi open-end tesislerde olmak üzere toplam istihdamı 11 bin 371 kişidir.

Su Kullanım Hakkı Anlaşması Yapılan Hes Projeleri

Sıra No	Proje Adı	Hes Adı	Hes Tipi	Akarsu Adı	Kurulu_guc_MWm	Toplam_enerji_GWh	Firma Adı
1	Köyobası Regülatörü ve HES	Köyobası	B.A.Kaptaj	Yaralı Dere	0,86	3,87	ŞİRİKCİOĞLU
2	Gökgedik Regülatörü ve HES	Gökgedik	Kanal	Körsulu	12,4	43	KAM ENERJİ
3	Poyraz HES(Andırın Regülatörü)	Poyraz	Sulama Kanalı	Andırın Suyu	2,8	9,98	YEŞİL ENERJİ
4	Zeytin Barajı ve HES	Zeytin	Etek	Zeytin Deresi	6	20,01	ZEYTİN ENERJİ
5	Kandil Barajı ve HES	Kandil	Rezervuarlı Kanal	Ceyhan	213,66	657,03	ENERJİ SA
6	Kandil, Dağdelen Regülatörü ve HES	Dağdelen	Kanal	Ceyhan Nehri	8	50,86	ENERJİ SA
7	Kandil-Sarıgözel Barajı ve HES	Sarıgözel	Rezervuarlı Kanal	Ceyhan Nehri	102,88	263,87	ENERJİ SA
8	Yaşıl HES	Yaşıl	Sulama Kanalı	Aksu Çayı	4,08	14,92	YAŞIL
9	Üçkaya Regülatörü ve HES	Üçkaya HES	Kanal	Mezqirt Deresi	1,1	4,59	ŞİRİKCİOĞLU
10	Torlar Regülatörü ve HES	Torlar HES	Rezervuarlı Kanal	Körsulu	8	25,65	KAM ENERJİ
11	Kesme Regülatörü ve HES	Kesme	Rezervuarlı Kanal	Aksu Çayı	4,85	16,08	EARC ENERJİ
12	Akpınar Regülatörü ve HES	Akpınar HES	Rezervuarlı Kanal	Aksu Çayı	9,2	36,12	OBA ELEKTRİK
TOPLAM					373,83	1145,98	

- Dokuma üretiminde 19 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde 1778 dokuma makinesi bulunmaktadır. Yıllık üretim dokuma kumaşta 137.725.056 metre, denimde ise 49.400.000 metredir. İstihdamı 3 bin 317 kişidir.

- Örme kumaş üretiminde 41 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde 1307örme makinesi bulunmaktadır. Yıllık üretim 121 milyon 888 bin ton'dur. İstihdamı 1404 kişidir.

- Hidrofil pamuk üretiminde 2 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde 40 makine olup, yıllık üretimi 1176 tondur. İstihdamı 54 kişidir.

- Boya-kasar üretiminde 22 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde, yılda 8 bin 413 ton iplik boya, 24 milyon metre çile iplik boyama, 4 bin 625 ton elyaf boya, 44 bin 704 ton örgü boya, 65 bin 436 ton kumaş boya, 7 bin 108 ton örgü baskı, bin 828 ton kumaş baskı, 20 bin 859 ton örgü kasar, 14 bin 770 ton kumaş kasar işi yapılmaktadır. İstihdamı 3 bin 007 kişidir.

- Hazır giyim ve konfeksiyon üretiminde 21 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesisler, 2974 makine bulunmakta olup, yılda 15 milyon 216 bin adet t-shirt, 300 bin gecelik, 100 bin tayt, 2milyon 177 bin adet pantolon, 360 bin adet ceket, 28 bin adet etek, 19 bin adet elbise, 5 bin 723 adet eşarp, 27 bin 328 yelek, 16 bin 660 adet çocuk tulumu, 12 bin 159 adet şort, 16 bin 473 adet bluz, 55 bin çift takım, 24 bin 600 adet askeri elbise, 20 bin adet iş elbisesi, 424 bin 400 adet gömlek, 3 milyon 240 bin adet eşofman, 660 bin adet iç çamaşırı üretimi gerçekleştirilmektedir. İstihdamı 2.546 kişidir.

- Çelik mutfak eşyaları sektöründe, 39 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde, yılda 7 milyon 707 bin adet çaydanlık, 963 bin 897 adet cezve, 8 milyon 948 bin adet tencere, 1 milyon 500 bin adet cam kapak, 1 milyon 38 bin düdüklü tencere, 4 bin 800 adet semaver, 9 milyon 480 bin adet çatal-kaşık-bıçak, 68 bin 468 emaye tencere, 203 bin 450 adet emaye çaydanlık, 372 bin alüminyum eşya, 350 bin krom eşya, 1 milyon 146 bin adet teflon tencere ve 3 milyon 605 bin adet teflon tava üretimi yapılmaktadır. İstihdamı 1368 kişidir.

- Bakalit üretiminde, 7 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde 5 milyon adet melamin mutfak eşyası, 98,5 milyon adet bakalit kulp üretimi yapılmaktadır.

- Türkiye’de çok önemli bir kapasiteye sahip olan ve K.Maraş’ın iddialı olduğu kuyumculuk sektörü yılda 40 ton altın işlemekte ve 3 bin kişiye istihdam sağlamaktadır.

- Bakır ve alüminyum haddehane ve silindir sektöründe 21 tesis faaliyet göstermektedir. Yılda 3 bin 377 ton bakır şerit, 9 bin 273 ton alüminyum disk ve levha üretilmektedir.

- Demir haddehanelerinde 5 tesis faaliyet göstermektedir. Yılda 2 bin 660 ton inşaat demiri ve lama üretilmektedir.

- Pirinç dökümünde 1 tesis faaliyet göstermektedir. Yılda 100 ton sarı döküm yapılmaktadır.

- Turistik bakır eşya üretiminde 4 tesis faaliyet göstermektedir. Yılda 240 bin adet üretim yapılmaktadır.

- Endüstriyel mutfak üretiminde 2 tesis faaliyet göstermektedir. Yılda 238 adet paslanmaz tezgah, 13 adet pişirme ünitesi, 18 adet teşhir reyonları ve soğutucu ürünler, 17 adet dondurma makinesi, 132 adet buzdolabı, 272 boş kasa üretimi yapılmaktadır.

- LPG tankı üretiminde 1 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesiste yılda 50 adet LPG tankı üretilmektedir.

- Bitkisel yağ sektöründe 8 tesis faaliyet göstermektedir. Bu tesislerde yılda 4 bin 500 ton ayçiçek yağı, 8 bin 729 ton pamuk yağı, 11 ton soya yağı, 1250 ton zeytinyağı üretimi yapılmaktadır.

- Gıda alanında faaliyet gösteren işletmeler içinde dondurma, biber, un, peynir, yoğurt üreticileri öne çıkmaktadır.

- Kahramanmaraş'ın tarımsal durumuna bakıldığında 1.434.600 hektar arazisinin 426.467 hektarı (yüzde 30) tarıma elverişli arazidir. Toplam sulanan arazi 160.178 hektardır. Sulu tarıma açılacak arazi 199.075 hektar, toplam sulanabilir arazi 359.253 hektardır.

- Orman arazileri 503.321 hektar olup, il arazisinin yüzde 35'ine tekabül etmektedir

- Tarıma elverişli arazilerin 331.391 hektarında çeşitli zirai ürünler ekimi, 31.263 hektarında meyvecilik, 23.363 hektarında bağcılık, 10.346 hektarında sebzeçilik yapılmaktadır. Nadasa bırakılan alan 30.105 hektardır.

- Önemli tarımsal ürünler içerisinde buğday, arpa, pamuk, mısır, ayçiçeği, şekerpancarı, kırmızıbiber başı çekmektedir.

- Hayvan varlığına bakıldığında, 105.308 büyükbaş, 435.416 küçükbaş hayvan bulunduğu görülmektedir.

- Su ürünleri yetiştiriciliğine bakıldığında, ilimiz genelinde 25 Su Ürünleri Yetiştiricilik Belgesi alan alabalık üretim işletmesinin faal olarak üretim yaptığı görülmektedir.

• Bu işletmelerin 6'sı barajlarda ağ kafes, 19 adedi ise karada beton havuzlarda üretim yapmaktadır.

• 1 işletme ise kuluçkahanesinde yıllık 50.000.000 adet yavru alabalık üretmektedir.

• Faaliyette olan 25 alabalık işletmesinin toplam kapasitesi 4.948,5 ton/yıl'dır. Gerçekleşen üretim ise 2.652,5 ton/yıl'dır.

• Ayrıca ön izin ve proje çalışmaları devam eden 25 adet işletme ile birlikte nihayetinde 50 adet işletme Kahramanmaraş İlinde faaliyete geçtiğinde toplamda 18.023,5 ton/yıl alabalık üretimi gerçekleştirecektir.

Tekstil Sektöründeki Makinelerin Teknoloji Seviyeleri:

• İplik üretimi yapan tesislerde; 2000 model ve altı iğ sayısının toplam iğ kapasitesi içindeki oranı %33, 2000 model ve altı rotor sayısının toplam rotor kapasitesi içindeki payı %43'dir.

• Dokuma Kumaş üretimi yapan tesislerde; 2000 model ve altı tezgâh sayısının toplam kapasite içindeki oranı %29'dur.

• Örgü Kumaş üretimi yapan tesislerde; 2000 model ve altı makine sayısının toplam kapasite içindeki oranı %23'dir.

• Denim üretimi yapan tesislerde; 2000 model ve altı tezgâhların toplam kapasite içindeki oranı %0'dır.

Genel Bütçeden Aldığı Pay 2007

EKONOMİK SINIFLANDIRMA									
	TOPLAM	Personel Giderleri	Sosyal Güv. Kur. Öd.	Mal ve Hizmet Alımları	Faiz Harc.	Cari Trans.	Sermaye Giderleri	Sermaye Trans.	Borç Verme
K.Maraş	881.331	526.040	65.624	188.919		16.186	83.118	166	1.278
Türkiye	203.500.684	43.554.730	5.800.916	22.154.275	48.731.615	63.249.159	12.915.236	3.542.631	3.552.122

Boya/Kasar tesislerinde; 2000 model ve üstü kazanların toplam kapasite içindeki oranı %21'dir.

Genel Bütçeden Aldığı Pay 2008

EKONOMİK SINIFLANDIRMA									
	TOPLAM	Personel Giderleri	Sosyal Güv. Kur. Öd.	Mal ve Hizmet Alımları	Faiz Harc.	Cari Trans.	Sermaye Giderleri	Sermaye Trans.	Borç Verme
K. Maraş	1.015.051	592.787	73.549	190.138		19.441	137.797	102	1.237
Türkiye	225.967.471	48.824.636	6.401.679	23.940.547	50.661.505	70.115.598	18.440.515	3.172.592	4.410.599

Dış Ticaret-Usd, Yıllara Göre

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
2001	144.418.000	132.576.000
2002	131.220.000	201.323.000
2003	138.460.000	264.684.000
2004	223.489.621	333.756.000
2005	234.593.024	356.717.000
2006	281.929.954	435.827.000
2007	333.260.582	803.258.000
2008	393.189.701	517.816.000
2008 *	393.189.701	493.588.000
2009 *	438.554.180	472.623.000

000 TL

FONKSİYONEL SINIFLANDIRMA										
	Genel Kamu Hiz.	Savunma Hiz.	Kamu Düzeni ve Güv.	Ekonomik İşler ve Hiz.	Çevre Koruma Hiz.	İskan ve Toplum Ref. Hiz.	Sağlık Hiz.	Dinlen., Kültür ve Din Hiz.	Eğitim Hiz.	Sos.Güv. & Sosyal Yar. Hiz.
K. Maraş	60.131	12.206	116.750	129.619	1.589	7.926	209.296	33.228	426.182	18.124
Türkiye	80.666.918	12.698.569	13.690.036	29.940.748	214.869	3.796.729	12.952.000	3.864.164	30.479.748	37.663.690

İhracat Aylar Bazında Karşılaştırma 2008-2009

AYLAR	2008 YILI	2009 YILI	DEĞİŞİM (%)
OCAK	32.372.380	33.516.467	4,1
ŞUBAT	33.291.593	31.013.739	-6,8
MART	35.124.726	32.933.318	-6,2
NİSAN	33.787.623	35.044.737	3,7
MAYIS	36.387.368	37.933.712	4,5
HAZİRAN	36.872.794	39.283.757	6,5
TEMMUZ	36.531.325	44.594.617	22
AĞUSTOS	29.361.253	34.898.136	17,5
EYLÜL	31.676.582	35.111.982	10,8
EKİM	30.604.132	41.714.513	36,7
KASIM	31.206.167	37.090.697	17,7
ARALIK	25.973.756	35.418.500	36,3
TOPLAM	393.189.699	438.554.180	11,5

İhracat-Usd, Ana Sektörlere Göre 2009

SEKTÖRLER	İHRACAT	PAY (%)
<i>TARIM</i>	5.826.825	1,3
<i>SANAYİ</i>	432.666.053	98,7
<i>MADENCİLİK</i>	61.302	0,0
TOPLAM	438.554.180	100,0

İhracat-Usd, Alt Sektörlere Göre 2009

SEKTÖRLER	İHRACAT	PAY (%)
Tekstil ve hammaddeleri	315.308.723	71,9
Hazır giyim ve konfeksiyon	60.931.626	13,9
Demir ve demir dışı metaller	41.992.551	9,6
Makine ve aksamaları	3.147.277	0,7
Halı	2.496.628	0,6
Çimento ve Toprak Ürünleri	1.924.507	0,4
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	1.792.122	0,4
Diğer	10.960.746	2,5
Toplam	438.554.180	100,0

İhracatımızdaki İlk 10 Ülke-Usd, 2009 Ocak-Aralık

1	İTALYA	116.737.282
2	BREZİLYA	32.732.925
3	ALMANYA	27.483.610
4	SURİYE ARAP CUM.	20.464.723
5	POLONYA	19.304.493
6	MISIR	17.733.911
7	İSPANYA	17.223.630
8	İSRAİL	15.906.486
9	PORTEKİZ	15.450.704
10	İNGİLTERE	13.211.187
	10 ÜLKE TOPLAMI	278.515.040
	GENEL TOPLAM	438.554.180

Elektrik Tüketimi-Sanayi, Yıllara Göre

YILLAR	TÜKETİM (kwh)	DEĞİŞİM (%)
1999	835.515.883	-
2000	921.484.177	10,2
2001	937.614.177	2,0
2002	1.020.596.455	8,8
2003	1.019.835.573	-0,007
2004	1.249.986.050	22,6
2005	1.297.442.737	3,8
2006	1.402.285.952	7,5
2007	1.668.201.047	18,9
2008	1.860.128.471	11,5
2009 Kasım	1.946.096.915	13,2

*Bir önceki yılın aynı ayına göre değişim oranını gösterir

* Kahramanmaraş sanayi sektörü enerji tüketimi açısından 2007 sonu itibariyle 81 il içerisinde 14. sırada yer almaktadır.

Krediler-YTL, Yıllara Göre

YILLAR	İHTİSAS KREDİLERİ	İHTİSAS DIŞI KREDİLER	TOPLAM
2000	24.432.000	83.868.000	108.300.000
2001	17.297.000	73.599.000	90.896.000
2002	11.243.000	158.742.000	169.985.000
2003	19.674.000	289.783.000	309.457.000
2004	45.654.000	402.557.000	448.211.000
2005	68.997.000	565.851.000	634.848.000
2006	84.044.000	787.499.000	871.543.000
2007	131.856.000	1.062.824.000	1.194.680.000
2008	173.737.000	1.406.220.000	1.579.957.000

Mevduat-Ytl, Yıllara Göre

YILLAR	YTL	DÖVİZ	TOPLAM
2000	64.387.000	78.167.000	142.554.000
2001	99.955.000	179.496.000	279.451.000
2002	142.880.000	256.749.000	399.629.000
2003	178.888.000	268.321.000	447.210.000
2004	248.668.000	287.104.000	535.772.000
2005	334.302.000	284.193.000	618.495.000
2006	435.503.000	358.330.000	793.833.000
2007	527.098.000	341.692.000	868.790.000
2008	732.174.000	412.980.000	1.145.154.000

İstihdam-2007

YIL/AY	İŞYERİ SAYISI (KAMU)	İŞYERİ SAYISI (ÖZEL)	TOPLAM	KAMU ÇALIŞAN SAYISI (ERKEK)	KAMU ÇALIŞAN SAYISI (KADIN)	TOPLAM	ÖZEL ÇALIŞAN SAYISI (ERKEK)	ÖZEL ÇALIŞAN SAYISI (KADIN)	TOPLAM	GENEL TOPLAM
2007/01	419	6.565	6.984	9.765	1.962	11.727	51.464	7.410	58.874	70.601
2007/02	419	6.283	6.702	9.681	1.982	11.663	49.137	6.731	55.868	67.531
2007/03	418	6.179	6.597	10.152	2.046	12.198	49.311	6.533	55.844	68.042
2007/04	443	6.359	6.802	10.026	1.933	11.959	51.004	6.888	57.892	69.851
2007/05	462	6.535	6.997	12.196	2.146	14.342	53.235	6.875	60.110	74.452
2007/06	452	6.485	6.937	10.397	1.793	12.190	53.008	6.820	59.828	72.018
2007/07	439	6.720	7.159	10.156	1.696	11.852	55.786	7.017	62.803	74.655
2007/08	401	6.745	7.146	9.142	1.301	10.443	56.631	6.953	63.584	74.027
2007/09	392	7.229	7.621	9.184	1.087	10.271	55.182	6.572	61.754	72.025
2007/10	424	6.933	7.357	10.359	1.685	12.044	59.379	7.241	66.620	78.664
2007/11	461	6.928	7.389	10.167	1.823	11.990	59.792	7.295	67.087	79.077
2007/12	468	6.943	7.411	11.709	2.558	14.267	61.558	7.555	69.113	83.380

İstihdam-2008

YIL/AY	İŞYERİ SAYISI (KAMU)	İŞYERİ SAYISI (ÖZEL)	TOPLAM	KAMU ÇALIŞAN SAYISI (ERKEK)	KAMU ÇALIŞAN SAYISI KADIN	TOPLAM	ÖZEL ÇALIŞAN SAYISI (ERKEK)	ÖZEL ÇALIŞAN SAYISI KADIN	TOPLAM	GENEL TOPLAM
2008/01	390	6.876	7.266	10.028	1.804	11.832	59.664	7.617	67.281	79.113
2008/02	432	6.808	7.240	9.511	2.089	11.600	59.022	7.791	66.813	78.413
2008/03	437	6.814	7.251	10.245	2.259	12.504	57.569	7.845	65.414	77.918
2008/04	448	6.950	7.398	9.455	2.255	11.710	58.363	7.926	66.289	77.999
2008/05	438	7.316	7.754	9.540	2.218	11.758	63.875	10.785	74.660	86.418
2008/06	448	7.555	8.003	10.488	2.154	12.642	63.762	9.841	73.603	86.245
2008/07	446	7.407	7.853	11.352	1.800	13.152	61.468	8.410	69.878	83.030
2008/08	417	7.170	7.587	7.951	1.435	9.386	60.729	8.140	68.869	78.255
2008/09	423	7.154	7.577	10.047	1.636	11.683	60.571	7.922	68.493	80.176
2008/10	454	7.532	7.986	9.945	2.132	12.077	62.766	8.322	71.088	83.165
2008/11	307	7.263	7.570	9.596	1.676	11.272	60.440	8.124	68.564	79.836
2008/12	327	7.478	7.805	9.257	2.190	11.447	64.573	8.553	73.126	84.573

Kredi/Mevduat Oranı-%, Yıllara Göre

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
KAHRAMANMARAŞ	76,0	32,5	42,5	69,2	83,7	102,6	109,8	137,5	137,9
TÜRKİYE ORTALAMASI	42,9	62,8	70,2	58,4	51,9	60,1	69,8	78,2	80,3

İstihdam-2009

YIL/AY	İŞYERİ SAYISI (KAMU)	İŞYERİ SAYISI (ÖZEL)	TOPLAM	KAMU ÇALIŞAN SAYISI (ERKEK)	KAMU ÇALIŞAN SAYISI (KADIN)	TOPLAM	ÖZEL ÇALIŞAN SAYISI (ERKEK)	ÖZEL ÇALIŞAN SAYISI (KADIN)	TOPLAM	GENEL TOPLAM
2009/01	299	7.446	7.745	9.321	2.229	11.550	59.731	8.091	67.822	79.372
2009/02	279	7.223	7.502	8.606	2.243	10.849	58.188	8.044	66.232	77.081
2009/03	306	7.225	7.531	8.105	2.281	10.386	57.491	7.970	65.461	75.847
2009/04	302	7.331	7.633	7.772	2.158	9.930	58.658	8.056	66.714	76.644
2009/05	310	7.257	7.567	8.886	2.184	11.070	59.205	8.235	67.440	78.510
2009/06	236	7.643	7.879	10.681	2.261	12.942	61.766	8.362	70.128	83.070
2009/07	242	7.174	7.416	12.117	2.219	14.336	59.378	7.747	67.125	81.461
2009/08	242	7.463	7.705	11.858	3.169	15.027	63.929	8.388	72.317	87.344
2009/09	209	7.851	8.060	8.244	1.834	10.078	66.102	8.629	74.731	84.809
2009/10	229	7.954	8.183	10.704	1.767	12.471	65.507	8.739	74.246	86.717
2009/11	247	8.035	8.282	9.115	1.825	10.940	67.216	8.796	76.012	86.952
2009/12	282	8.094	8.376	8.864	2.722	11.586	68.025	8.959	76.984	88.570

Ticaret Ve Sanayi Odası Üye Durumu (2010 Ocak)

Kuruluş Türü	Faal Üye	Faal Olmayan Üye	Toplam
Anonim Şirket	465	163	628
Limited Şirket	1.724	804	2.528
Şahıs	1.520	3.561	5.081
Kooperatif	9	59	68
Kollektif	187	338	525
Toplam	3.905	4.925	8.830

Ticaret Ve Sanayi Odası Açılan-Kapanan Firmalar

YILLAR	AÇILAN FİRMA	KAPANAN FİRMA
2007	662	157
2008	638	128
2009	686	209
2010	17	—

Kahramanmaraş'ın Vergi Gelirleri

YILLAR	TAHAKKUK	DEĞİŞİM (%)	TAHSİLAT	DEĞİŞİM (%)	TAHSİLAT ORANI (%)
1999	50.265.000	-	43.589.000	-	87,0
2000	87.556.000	74,2	77.699.000	78,3	89,0
2001	146.550.000	67,4	121.210.000	55,9	83,0
2002	209.914.000	43,2	176.715.000	45,8	84,2
2003	290.879.000	38,5	246.366.000	39,4	84,7
2004	371.732.086	27,8	319.544.665	29,7	85,9
2005	449.515.005	20,9	374.969.491	17,3	83,4
2006	482.718.193	7,4	399.776.219	6,7	82,8
2007	526.479.890	9,1	426.470.755	6,7	81,0
2008	664.662.046	26,2	530.031.126	24,2	79,7
2009 Ocak- Kasım	714.080.121		524.524.678		73,4

Kahramanmaraş'a Verilen Teşvik Belgeleri

YILLAR	BELGE SA- YISI	TOPLAM YA- TIRIM (YTL)	İSTİHDAM	81 İL İÇİNDEKİ SIRASI
2004	39	187.495.061	1.493	30
2005	85	807.836.074	3.214	7
2006	71	663.652.358	4.410	8
2007	96	1.273.911.028	10.413	3
2008	25	226.918.085	1.673	23
2009 (Kasım)	15	128.240.068	509	29

Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı-2007

Sektör	Alt Sektör	Belge Sayısı (Adet)	Sabit Yatırım (YTL)	İstihdam (Kişi)
01 - TARIM	01 - Bitkisel Üretim	1	1.799.854	20
01 - TARIM	02 - Hayvancılık	1	2.800.000	30
02 - MADENCİLİK	04 - Zenginleştirme	1	2.600.000	20
03 - İMALAT	01 - Gıda ve İçki	7	44.223.160	275
03 - İMALAT	02 - Dokuma ve Giyim	64	1.037.143.616	9.393
03 - İMALAT	04 - Kağıt	2	6.554.000	90
03 - İMALAT	08 - Cam	1	1.960.000	10
03 - İMALAT	10 - Demir Dışı Metal- ler	1	5.251.159	40
03 - İMALAT	12 - Madeni Eşya	1	3.000.000	40
03 - İMALAT	17 - Çimento	3	9.799.808	65
03 - İMALAT	21 - Diğerleri	1	2.970.000	14
04 - ENERJİ	01 - Enerji	6	130.315.434	78
05 - HİZMETLER	02 - Turizm	1	2.378.634	30
05 - HİZMETLER	03 - Ticaret	1	2.242.000	35
05 - HİZMETLER	04 - Eğitim	3	13.453.646	108
05 - HİZMETLER	05 - Sağlık	1	5.514.374	150
05 - HİZMETLER	06 - Diğerleri	1	1.653.750	15
	Toplam	96	1.273.659.435	10.413

Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı–2008

Sektör	Alt Sektör	Belge Sayısı (Adet)	Sabit Yatırım (YTL)	İstihdam (Kişi)
01 - TARIM	02- Hayvancılık	3	9.289.213	115
02- MADEN- CİLİK	03- İstihraç ve İşleme	1	1.950.000	30
03- İMALAT	01- Gıda ve İçki	8	54.841.291	308
03- İMALAT	02- Dokuma ve Giyim	5	53.499.199	704
03- İMALAT	10- Demir Dışı Metaller	2	6.288.184	50
03- İMALAT	17- Çimento	1	3.250.000	50
03- İMALAT	21- Diğerleri	1	1.131.248	15
04- ENERJİ	01- Enerji	3	76.000.000	51
05- HİZMET- LER	05- Sağlık	1	20.668.950	350
	Toplam	25	226.918.085	1.673

Yatırımlar

(Teşvik Yasasından Sonra)	USD
<i>Tamamlanan Yatırımlar</i>	1.327.088.700
<i>Devam Eden Yatırımlar</i>	981.555.000
<i>Beklemeye Alınan Yatırımlar</i>	149.735.000
<i>İptal Edilen Yatırımlar</i>	69.460.000
<i>Toplam</i>	2.527.838.700

Tamamlanan Yatırımların Sektörel Dağılımı

YATIRIM ALANI	TUTARI (\$)	PAY (%)
TEKSTİL	647.795.700	48,8
İNŞAAT VE ÇİMENTO	496.710.000	37,4
ENERJİ	41.160.000	3,1
METAL SANAYİ	26.693.000	2,0
AMBALAJ	25.860.000	1,9
GIDA	23.460.000	1,8
KONFEKSİYON	22.730.000	1,7
SAĞLIK	13.500.000	1,0
EĞİTİM	10.000.000	0,8
TARIM	9.080.000	0,7
MOBİLYA	2.500.000	0,2
CAM	2.500.000	0,2
KAUÇUK	2.000.000	0,2
ÇEVRE	2.000.000	0,2
DİĞER	1.100.000	0,0
TOPLAM	1.327.088.700	100

Devam Eden Yatırımların Sektörel Dağılımı

YATIRIM ALANI	TUTARI (\$)	PAY (%)
ENERJİ	818.900.000	83,4
GIDA	71.995.000	7,3
ALTYAPI	40.810.000	4,2
TEKSTİL	25.750.000	2,6
SAĞLIK	13.000.000	1,3
İNŞAAT	3.000.000	0,3
METAL SANAYİ	3.000.000	0,3
PLASTİK	1.500.000	0,2
KONFEKSİYON	1.350.000	0,2
EĞİTİM	1.000.000	0,1
DİĞER	1.250.000	0,1
TOPLAM	981.555.000	100

Sanayi Sektörleri

Sektör	Firma sayısı	İstihdam
Tekstil ve konfeksiyon	249	22.581
Gıda	96	3.347
Metal	87	2.230
Kağıt	9	223
Yapı elemanları	11	430
Ambalaj	5	49
Petrokimya	2	46
Toplam	459	28.906

Tekstil Sektöründe Üretim

ALT SEKTÖR	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İPLİK (ton)	275.000	278.000	280.000	340.000	363.000	405.181	358.817
DOKUMA (metre)	102.000.000	104.350.000	110.000.000	121.000.000	131.396.000	154.640.046	137.725.056
DENİM (metre)					44.635.000	48.675.053	49.400.000
ÖRME (ton)	50.000	50.000	55.000	60.000	76.450	113.207.805	121.888
KONFEKSİYON (adet)	15.000.000	15.500.000	17.000.000	17.000.000	19.539.000	19.247.440	22.705.172
BOYA KASAR (ton)	75.000	75.000	90.000	110.000	136.800	148.000	191.744

Pamuk Üretiminin Türkiye'deki Payı

	ÜRETİM (ton/yıl)	ÜRETİMDEKİ PAY (%)
TÜRKİYE	2.275.000	
KAHRAMANMARAŞ	32.211	1,4

*Kahramanmaraş'ın pamuk ithalatı ise yaklaşık 250.000 ton ile 275.000 ton arasındadır.

İplik Üretiminin Türkiye'deki Payı

	ÜRETİM (ton/yıl)	ÜRETİMDEKİ PAY (%)
TÜRKİYE	1.325.000	
KAHRAMANMARAŞ	363.000	27,4

Dokuma Kumaş Üretiminin Türkiye'deki Payı

	ÜRETİM (ton/yıl)	ÜRETİMDEKİ PAY (%)
TÜRKİYE	580.000	
KAHRAMANMARAŞ	48.600	8,4

İplik Üretimi Kapasite Ve İstihdamı

Firma	Ring	O-E	İğ	Rotor	Ring Üretim (Kg/Yıl)	O-E Üretim (Kg/Yıl)	Toplam Üretim (Kg/Yıl)	Ring İşçi	O-E İşçi
72	958	587	984.468	186.828	142.147.399	216.670.120	358.817.519	6.621	4.750

Dokuma Üretimi Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Makine Sayısı	Dokuma Üretim (Mt/Yıl)	Denim Üretim (Mt/Yıl)	İşçi Sayısı
19	1.778	137.725.056	49.400.000	3.137

Örme Kumaş Üretimi Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Makine Sayısı	Üretim (kg/Yıl)	İşçi Sayısı
41	1.307	121.888.300	1.404

Hidrofil Pamuk Üretimi Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Makine Sayısı	Üretim (kg/yıl)	İşçi Sayısı
2	40	1.176.000	54

Boya-Kasar Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	İplik Boya (Kg/Yıl)	Elyaf Boya (Kg/Yıl)	Örgü Boya (Kg/Yıl)	Kumaş Boya (Kg/Yıl)
22	8.413.600	4.624.800	44.704.050	65.436.560

Örgü Baskı (Kg/Yıl)	Kumaş Baskı (Kg/Yıl)	Örgü Kasar (Kg/Yıl)	Kumaş Kasar (Kg/Yıl)	İşçi Sayısı
7.107.700	1.828.000	20.859.250	14.770.000	3.007

Konfeksiyon Üretimi Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Makine Sayısı	T-Shirt (Adet/Yıl)	Pantolon (Adet/Yıl)	Ceket (Adet/Yıl)	Gecelik (Adet/yıl)	Tayt (Adet/Yıl)	Eşarp (Adet/yıl)	Etek (Adet/Yıl)
21	2.974	15.216.800	2.177.794	359.938	300.000	100.000	5.723	28.612

Askeri Elbise (Adet/Yıl)	Şort (Adet/Yıl)	Yelek (Adet/Yıl)	Takım (Çift/Yıl)	İş Elbisesi (Adet/Yıl)	Gömlek (Adet/Yıl)	Eşofman (Adet/Yıl)	İç Çamaşır (Adet/Yıl)	Bluz (Adet/Yıl)
24.600	12.159	27.328	55.085	20.000	424.400	3.240.000	660.000	16.473

Elbise (Adet/Yıl)	Çocuk Tulumu (Adet/Yıl)	İşçi Sayısı
19.660	16.600	2.546

Çelik Mutfak Eşyaları Üretim Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Çaydanlık (Adet/yıl)	Cezve (Adet/yıl)	Tencere (Adet/yıl)	Cam Kapak (Adet/yıl)	Düdüklü Tencere (Adet/yıl)	Semaver (Adet/yıl)	Çatal Kaşık Bıçak (Adet/yıl)
39	7.707.028	963.897	8.948.575	1.500.000	1.038.044	4.800	9.480.000

Alüminyum (Adet/yıl)	Krom (Adet/yıl)	Emaye Tencere (Adet/yıl)	Emaye Çaydanlık (Adet/Yıl)	Teflon Tencere (Adet/yıl)	Teflon Tava (Adet/yıl)	İşçi Sayısı
371.977	350.000	68.468	203.450	1.146.834	3.605.243	1.368

Bakalit Kulp Üretim Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Melamin Mutfak Eşyası (Adet/yıl)	Bakalit Kulp (Adet/yıl)	İşçi Sayısı
7	5.000.000	98.501.275	287

Kuyumculuk Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Altın işleme (Ton/yıl)	İşçi Sayısı
450	40	3000

Bakır Ve Alüminyum Haddehaneleri Ve Silindir Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Bakır Şerit (ton/yıl)	Aliminyum Disk ve Levha (ton/yıl)	İşçi Sayısı
21	3.377	9.273	309

Demir Haddehaneleri Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	İnşaat demiri ve lama (ton/yıl)	İşçi Sayısı
5	2.660	60

Pirinç Döküm Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Sarı Döküm (ton/yıl)	İşçi Sayısı
1	100	7

Turistik Bakır Eşya Üretim Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Bakır Turistik Eşya (adet-kg/yıl)	İşçi Sayısı
4	261.209 kg/yıl 240.000 adet/yıl	58

Endüstriyel Mutfak Üretim Kapasitesi Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Paslanmaz Tezgah (adet/yıl)	Pişirme Üniteleri (adet/yıl)	Teşhir Reyonları ve Soğutucu Ürünler (adet/yıl)	Dondurma Makineleri (adet/yıl)	Buzdolabı (adet/yıl)	Boş kasa (adet-kg/yıl)	İşçi Sayısı
2	238	13	18	17	132	272	24

Lpg Tankı Üretim Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Üretim (adet/yıl)	İşçi Sayısı
1	50	8

Bitkisel Yağ Üretim Kapasite Ve İstihdamı

Firma Sayısı	Ayçiçek Yağı (ton/yıl)	Pamuk Yağı (ton/yıl)	Soya Yağı (ton/yıl)	Zeytinyağ (ton/yıl)	İşçi Sayısı
8	4.500	8.729	11	1.250	376

Gıda Üretimi Yapan İşletmeler

Gıda Sektörünün Adı	Firma Sayısı	Gıda Sektörünün Adı	Firma Sayısı
Dondurma Fabrikaları	35	Reçel İmalathaneleri	1
Mandıra	22	Bal Paketleme	2
Süt Toplama Merkezi	2	Bitkisel Yağ Fabrikası	6
Un Fabrikası	12	Zeytinyağı Değirmeni	6
Un ve Dövme Değirmeni	6	Baharat (Kırmızı pul ve toz biber)	61
Somun Ekmek Fabrikaları	100	Çemen	3
Pide Fırını	236	Baharat Paketleme	7
Unlu Mamuller (Simit, Çörek vs.)	31	Sumak İmalathanesi	3
Yufka	10	Tuz İmalathaneleri	5
Tel Kadayıf	2	Hazır Yemek	10
Pastaneler	36	Çay Paketleme	1
Tatlı İmalathaneleri	8	Gıda Ambalajı	2
Tarhana İmalathaneleri	14	Tavuk Paketleme ve Parçalama	5
Bulgur Fabrikası	2	Mısır Cipsi	1
Kuru Yemiş ve Şekerleme İmalathaneleri	23	Tereyağı üretim ve paketleme	2
Yumurta Paketleme	7	Mezbahalar	11
Bağırsak İşleme Tesisi	1		

TARIM

Kahramanmaraş'ın Arazi Durumu:

Toplam Yüzölçümü	: 1.434.600 Ha.	% (100)
- Tarım Alanı	: 426.467 Ha.	
- Orman Alanı	: 503.321 Ha.	
- Çayır-Mera	: 183.204 Ha.	

- Tarım Dışı Alan : 305.973 Ha.
- Su Yüzeyi : 15.635 Ha

Tarım Arazilerinin Dağılımı:

Tarla

- Ekilen : 331.391 Ha.
- Nadas : 30.105 Ha.

Meyvelik Alan : 31.263 Ha.

Bağ Alanı : 23.363 Ha.

Sebze Alanı : 10.346 Ha.

TOPLAM : 426.467 Ha.

Tarım-Başlıca Tarımsal Ürünler- 2008

ÜRÜNÜN CİNSİ	Üretim Alanı (Da.)	Üretim Miktarı (Ton)	Ortalama Verim (Kg/Da.)
Buğday	1.774.375	818.078	324
Arpa	226.260	71.448	315
Pamuk	60.450	24.146	399
Mısır (Dane)	187.715	194.216	1.034
Ayçiçeği	124.725	18.539	148
Şekerpancarı	65.622	355.150	6.000
Nohut	185.349	19.243	111
Kuru Fasulye	63.946	10.038	157
Mercimek	5.012	372	74
Kırmızı Biber (Baharatlık)	11.560	7.800	675
Biber	7.714	6.950	900
Domates	26.650	87.950	3.300
Hıyar	8.492	23.000	2.700
Patlıcan	5.585	6.600	822
Fasulye(Taze)	3.377	2.778	822
Soğan (Kuru)	11.125	29.735	2.672

Sarımsak (Kuru)	5.827	8.842	1.517
Fiğ (Yeşil Ot)	133.700	115.676	865
Yonca (Yeşil Ot)	26.246	34.180	1.302
Üzüm (Sofralık)	185.083	68.386	370
Kayısı	914.595(ağaç)	80.512	88 kg/ağaç
Elma	875.614(ağaç)	48.158	55 kg/ağaç
Kiraz	113.600(ağaç)	2.430	21kg/ağaç
Ceviz	192.525(ağaç)	10.407	54 kg/ağaç
Antepfıstığı (Meyve veren ağaç sayısı)	1.143.500(ağaç)	5.717	5 kg/ağaç
Zeytin (Meyve veren ağaç sayısı)	890.000(ağaç)	11.570	13 kg/ağaç
Zeytin (Meyve vermeyen ağaç sayısı)	1.100.000(ağaç)	-	-

Hayvan Varlığı-2008

Saf kültür ırkı : 27.840 baş

Kültür melezi : 54.141 baş

Yerli sığır : 23.327 baş

Toplam :105.308 Büyük baş hayvan mevcuttur.

Koyun : 311.610 baş

Keçi : 123.806 baş

Toplam : 435.416 Küçükbaş hayvan mevcuttur.

Su Ürünleri

• Alabalık Üretim İşletmeleri: İlimiz genelinde 25 Su Ürünleri Yetiştiricilik Belgesi alan alabalık üretim işletmesi faal olarak üretim yapmaktadır.

• Bu işletmelerin 6'sı barajlarda ağ kafes, 19 adedi ise karada beton havuzlarda üretim yapmaktadır.

• 1 işletme ise kuluçkahanesinde yıllık 50.000.000 adet yavru alabalık üretmektedir.

*Kahramanmaraş Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Odalara Göre Üye Dökümü*⁵⁰

Oda Adı	Üye Sayısı	İmalatçı	İşçi
1. Afşin Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	1115	120	1 ile 5
2. Afşin Şoförler Ve Otomobilciler Esnaf Odası	418		
3. Andırın Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	497	70	1 ile 3
4. Andırın Şoförler Ve Otomobilciler Esnaf Odası	430		
5. Elbistan Bakkallar Esnaf Odası	842	130	1 ile 3
6. Elbistan Berberler Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	228		1 ile 3
7. Elbistan Demirciler Ve Tamirciler Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	414		1 ile 3
8. Elbistan Marangozlar Ve Hızcırcılar Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	206	90	1 ile 2
9. Elbistan Şoförler Esnaf Odası	581		
10. Elbistan Terziler Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	194	12	1 ile 3
11. Göksun Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	612	30	1 ile 3
12. Göksun Nakliyeciler Ve Şoförler Esnaf Odası	495		
13. Kahramanmaraş Attarlar Esnaf Odası	1133	40	1 ile 3
14. Kahramanmaraş Bakırcılar Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	259	150	1 ile 3
15. Kahramanmaraş Bakkallar Esnaf Odası	2454	220	1 ile 3
16. Kahramanmaraş Berberler Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	504		1 ile 3
17. Kahramanmaraş Değirmenciler Esnaf Odası	124		1 ile 2
18. Kahramanmaraş Demirciler Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	173	10	1 ile 3
19. Kahramanmaraş Elektrikçiler Bobinajcılar Sanatkarları Esnaf Odası	381	10	1 ile 5
20. Kahramanmaraş Fırıncılar Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	366	200	1 ile 5
21. Kahramanmaraş Gıda Maddeleri Ve Kabzımallar Esnaf Odası	143		1 ile 5
22. Kahramanmaraş Hazır Ayakkabıcılar Ve Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	194	60	1 ile 5
23. Kahramanmaraş İnşaatçılar Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	237	80	1 ile 2
24. Kahramanmaraş Kahveciler Ve Pavyon Gazinocular Esnaf Odası	434		1 ile 2
25. Kahramanmaraş Kasaplar Esnaf Odası	182		1 ile 2
26. Kahramanmaraş Kunduracılar Esnaf Odası	302	80	1 ile 5

⁵⁰ Bu bölüm Kahramanmaraş Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği tarafından hazırlanmıştır.

27. Kahramanmaraş Kuyumcular Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	450	350	1 İle 5
28. Kahramanmaraş Lokantacılar Kebapçılar Ve Tatlıcılar Esnaf Odası	652		1 İle 3
29. Kahramanmaraş Mahrukataçılar Esnaf Odası	139		1 İle 3
30. Kahramanmaraş Marangozlar Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	285	120	1 İle 5
31. Kahramanmaraş Minibüşçüler Esnaf Odası	856		
32. Kahramanmaraş Sandalyeciler Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	223	120	1 İle 5
33. Kahramanmaraş Şoförler Ve Otomobilciler Esnaf Odası	3647		
34. Kahramanmaraş Teknik Makine Sanatkarları Esnaf Odası	1387	100	1 İle 5
35. Kahramanmaraş Tenekeçiler Esnaf Odası	158	40	1 İle 3
36. Kahramanmaraş Terziler Ve Konfeksiyoncular Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	699	120	1 İle 5
37. Kahramanmaraş Zahireciler Esnaf Odası	135		1 İle 3
38. Pazarcık Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	1587	80	1 ile 3
39. Pazarcık Şoförler Ve Otomobilciler Esnaf Odası	459		
40. Türkoğlu Esnaf Ve Sanatkarlar Odası	891	80	1 İle 3
41. Türkoğlu Minibüşçüler Otobüşçüler Ve Kamyonetçiler Esnaf Odası	532		

• Faaliyette olan 25 alabalık işletmesini toplam proje kapasitesi 4.948,5 ton/yıl'a ulaşmıştır. Gerçekleşen üretim ise 2.652,5 ton olmuştur.

• Ayrıca ön izin ve proje çalışmaları devam eden 25 adet işletme ile birlikte nihayetinde 50 adet işletme Kahramanmaraş İlinde faaliyete geçtiğinde toplamda 18.023,5 ton/yıl alabalık üretimi gerçekleştirecektir.

Kahramanmaraş'ta sanayileşme, genel itibariyle tekstil sektörü alanında gerçekleşmiştir. Bunun yanında, şehirde geleneksel olarak küçük el sanatlarından bakırcılık ve alüminyumculuğun bir uzantısı olarak çelik mutfak eşyaları sektörü de aynı sanayileşme eğiliminden payını önemli ölçüde almıştır. Sektör büyüklüğü açısından, tekstil sanayinden sonra ikinci sırada çelik eşya sanayi yer almaktadır. Şehrin en önemli sektörlerinden biri olan Maraş biberciliği de sanayileşmeye paralel olarak gelişme eğilimindedir. Kahramanmaraş'ın en önemli tanıtım ürünlerinden biri olan dondurma sektörü en hızlı gelişen sektörler arasındadır (Bölgesel Göstergeler, 2009: X). Son dönemde Tarım İl Müdürlüğü tarafından zeytin dikimi teşvik edilmektedir.

5.6.2. Kahramanmaraş'ta Çeltik Tarımı

Kahramanmaraş'ın 1980 yılı ziraate elverişli arazinin dağılışı şöyledir: %46,6 ekilen arazi 323518,17 hektar, %34,4 nadas 211050,48 hektar, %16,6 çayır mera 115244,67 hektar, %4,4 bağ 30546,78 hektar, %2 meyve 13884,9 hektardır. Bu yıllarda her sene ekilen arazinin 2000-4000 hektarlık yerinde çeltik ziraatı yapılmaktadır. Daha önce belirttiğimiz Kahramanmaraş Sanayi Odası verilerine göre, şehrin 2010'daki tarım alanı 426.467 hektar, çayır-mera alanı 183.204 hektar olarak belirtilmişti. Bu bilgilerden şehrin 1980'den 2010 yılına kadar tarım alanı ve çayır-mera alanının arttığı anlaşılmaktadır.

Maraş'ta Çeltik Ziraatinin Tarihçesi

Çeltiğin Kahramanmaraş'a Dulkadir zamanında getirildiği belirtilmektedir. Aslen Endülüs Müslümanlarından olup 1492 tarihinde Endülüs'ün son Beni Ahmer Devleti'nin yıkılmasıyla oradan ayrılan ve Atmaca Oğulları diye tanınan üç kardeşten biri Mısır'a biri Cava'ya ve Hacı Ahmet adındaki zatda Maraş'a gelerek şimdiki Karamanlı Mahallesi'ne yerleşmiş ve burada evlenerek kalmıştır. Tahminen 3 sene sonra Mısır'daki kardeşini ziyarete giden Hacı Ahmet Efendi Mısır'da çeltik ekimini görmüş, suyu, arazisi ve iklimi müsait olan Maraş'ta çeltik ekilebileceğini düşünmüştür. Fakat bu zamanda Mısır'da bulunan Memluklar çeltiğin Mısır'dan çıkarılmasını yasak etmiş ve bu hususta şiddetli kanun maddeleri koymuştur. Merhum Hacı Ahmet Efendi çeltiği Maraş'a götürmek istemiş ve bastonlarının içini oydurup içine çeltik tohumu koyarak Maraş'a getirmiştir. Bastonunun içini oydurduğu için bu zata sonradan Maraş'da Üdürgücü Hoca denmiştir. Buna göre çeltiğin Maraş'a getirilme tarihinin 1495-1500 yılları arasında olduğu belirtilmektedir. Getirilen çeltik ilk olarak Maraş'a yakın Tekerek ve Üngüt köylerinde ekilmiş, birkaç sene sonra üretilen çeltik Maraş'ın her tarafına yayılmıştır. Bu durumu öğrenen Memlukların Dulkadir beyliğine bir elçi göndererek Hacı Ahmet Efendi hakkında davacı oldukları rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre Hacı Ahmet Efendi'nin 5 sene Halep, 3,5 sene Şam ve 6 sene Konya zindanlarında yattığı belirtilmiştir. Yavuz Sultan Selim Çaldıran dönüşünde Dulkadir Beyliğini de Osmanlı

ülkesine katınca (1515), Hacı Ahmet Efendi'nin çeltiğın Maraş'a getirilmesindeki gayretlerini duymuş ve Maraş'ın çeltik gelirinin %5'ini Hacı Ahmet Efendiye vakıf olarak vermiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında çeltik üretimi teşvik edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında çeltik ekimine ait kanunlar çıkarılarak çeltik ekenler vergiden muaf tutulmuştur. Bunun sonucu olarak çeltik ekimi fazlalaşmıştır.

Maraş'ta Çeltiğın Yetişmesine Etki Yapan Coğrafi Faktörler

İklim Faktörleri, güneşlenme, sıcaklık, yağış ve nem, don hadisesi, rüzgâr etki etmektedir. Ayrıca su faktörleri, toprak faktörleri Maraş'ta çeltiğın verimli olmasının sebepleridir.

Kahramanmaraş'ta Çeltiğın Su İhtiyacını Karşıl原因an Akarsular

Ceyhan Nehri: Ceyhan, Elbistan İlçesi'nin hemen yakınında doğup Berit, Nurhak, Engizek, Ahır dağları arasında derin olduğu için hiç bir yere su vermez ancak motopomlarla suyu alınarak istifade edilir.

Aksu Nehri: Sulu ziraatın ucuz ve verimli olarak yapılmasına yarayan Aksu'dur. Engizek Yaylası'ndan ve Malatya-Gölbaşı'ndan çıkar. İnekli ve Azaplı göllerinin ayaklarını alır. Yukarı Pazarcık Ovası'na gelince etraftaki kanallarla suyu tutularak miktarı azalır. Mizmili Bataklığı'nın ayağından tekrar Aksu teşekkül eder. Gökpınar Kaynakları'nın ayakları Aksu'ya dökülerek tekrar suyu fazlalaşır. Maraş altı ovasını sular ve yine suyu azalır. Gâvur Gölü'nden kışın taşan suları Aksu toplar ve Çakallı Köyü önlerine gelince Gökpınar'la karışır. Bilahare Karaçay ve Erkenez sularını da alarak Ceyhan Nehri'ne dökülür. Uzunluğu 142 kilometredir.

Çatalbent: Çatalbent ile Maraş'ta 200-300 dekarlık bir saha sulanabilirdi. Maraş'ın güney doğusunda Gerles ve Hendek suları ile birleşerek Çatalbent suyunu meydana getirir ve Erkenez'e dökülür.

Erkenez Suyu: Bu su ile 1500-2000 dekarlık bir saha sulanırdı. Doğuda Küçük Nacar Köyü'nden çıkar. Akışı esnasında Çağşak, Peynirdere sularını alarak Erkenez Suyu'nu oluşturur.

Delicay: 1000-1500 dekarlık bir saha sulanırdı (Bayazıt, 1970: 7). Hodu Yaylası'ndan doğuya doğru akan sular, Çataloluk, Fındıcak Pı-

narları ve Dadağlı Marönü ile beslenmektedir. Geçtiği yerlerden ufak suları alarak Deliçay'ı meydana getirir. Yatağını takip ederek Aksu'ya dökülür. Kış aylarında ve karların erimesiyle coşkun şekilde akar ve Mayıs ayından itibaren kurumaya başlar.

Orçan Çayı: Hodu Yaylası'nın Güney vadisinden akan sular, Kırmakaya (Şavkılı) Köyü'ndeki Sıtma Pınarı, Doluca'dan (Boşnaklı) gelen sular ile Yeşilyöre Kasabası'nın İrmasan Gözü, Mağarabaşı, Yavuzlar (Delicek) Köyü'ndeki Kırkgöz, Hopurlu Köyü'ndeki Ilıcak Gözü ile Kayapınarı ve geçtiği yerlerden suları alarak oluşur. Yıl boyunca akmaya devam eder.

Akpınar Suyu: Maraş Ovası'nda Sıtma Pınarı'ndan çıkarak yolda tesadüf ettiği küçük suları toplayarak Akpınar'ı meydana getirir. Bu su ile 300 dekarlık saha sulanabilir.

Mengesir Suyu: 100 dekarlık sahayı sulayabilir. Aksu'dan bir kol ayrılarak bu ismi alır ve tekrar Aksu'ya dökülür. Şerefoğlu Köyü'nün altındaki ovaya "Mengesir Yazısı" denir.

Ceyhan nehri ve Aksu periyodik rejimli akarsulardır. Şubat, Mart ve Nisan aylarından azami seviyesini bulur. Hatta bazı yıllar bu aylarda taşkınlar meydana gelir.

Taşkınların Faydaları ve Zararları: Yatağından taşarak geniş ova, bulanık bir göl manzarası arz ettiği zamanlar taşıdığı çok ince miler, nehrin yatağına çekilmesi ile toprakların zenginliğini bir kat daha arttırır. Bu Alüvial topraklar her türlü ziraat ürünü için idealdir. Maraş ovaları bunun için ziraate elverişlidir.

Bunun yanında Nehir taşkınları tabii afetleri doğurur. Bu afetlerin başında iskân merkezlerine kadar suların yayılması hayatı felce uğratır. İkinci olarak nehir kıyısına yakın bağlar ve bahçeler bu taşkınlardan büyük zarar görür. Bazı kısımlarda ise binlerce dekarlık arazi sular altında kalarak çeltik ekimi gecikmekte dolayısıyla hasadın gecikmesine ve bu suretle sonbahar yağışları randımına tesir etmekte ve ekonomik yönden olumsuz etki oluşturmaktadır.

Toprak Faktörleri

Çeltik bitkisi hemen hemen her türlü toprakta yetişir. Derin, killi ve gıda maddelerince zengin humuslu toprakları çok sever ve o nisbetde fazla verim sağlar. Zengin tınlı ve kumlu topraklarda da iyi mahsul verirse de bu toprakların geçirgenliğini de azaltmak için bazı tedbirler alınmalıdır. Maraş'ta altı kum olan yerlerde çeltik yetiştirilirken tavalarda camızlar (mandalar) gezdirilirdi. Bir taraftan su bulandırılıp ince kil zerrelerinin geçirgenliği azaltması temin edilirken diğer taraftan hayvanlar toprağı sıkıştırmış olurlardı.

Çeltik, bataklıklar kurutulduktan sonra meydana gelen topraklarda da iyi yetişir. Ancak yeni kurutulan yerler umumiyetle ekşi olduğundan bu yerlere çeltik ekerken bir miktar kireç atmak icap eder. Maraş'ta Gâvur Gölü Bataklığı ismi ile anılan 410 kilometre karelik bir saha kurutulmuş ve bu yerlerde çeltik ekilmeye başlanmış ve iyi netice alınmıştır. Su ve iklim şartları müsaitse başka bitkilerin yetiştirilmesi mümkün olmayan topraklarda çeltik ziraatı yapmak mümkündür.

Maraş'ta Çeltik Ziraatı

Tohum Vastıfları: Maraş'ta sarı çeltik, mısır çeltiğı, derviş çeltiğı ve pek az miktarda da bersani çeltiğı ekilmiş ve çok iyi randıman alınmıştır. Bu çeltikler üç veya dört ayda hasada gelmekte, bu yüzden sonbaharın yağmurlarından ve donundan zarar görmemektedirler. Sarı çeltiğın, mısır çeltiğının ve derviş çeltiğinin kısa olması rüzgârlara dayanıklı olmasını sağlar. Çok zor yatarlar. Yalnız bu çeltik çeşitleri hastalıklara karşı dayanıklı değildir. Her sene hastalıklar sebebiyle epeyce zayıf verilmektedir.

Ekim: Maraş'ta çeltik ekimi genel olarak Nisan ayında yapılır. Bazen Mayıs'ın ortasına kadar ekim devam eder. Fakat daha geç kalınırsa hasat zamanı yağmurlarla gelir, randımana düşer. Çeltiğın ekiminde yapılması gereken bütün işleri "Saka" adı verilen işçiler yapardı. Kahramanmaraş çeltikçileri, çeltik tarlalarına su akıtmadan bir gün evvel bir tellal tutarlardı. Bu tellallar, tarlanın dört bir yanını gezererek (kurtlara, kuşlara, yılanlara, böceklere) bir gün sonra tarlaya su verileceğini, boğulmamak için alanı terk etmeleri gerektiğini duyururlardı. Dünyanın pek çok memleketlerinde olduğu gibi Maraş'ta da çeltik

serpme ekilirdi. Bu bitkinin suda yetişmesinden dolayı ekim tarzı da bazı hususiyetler gösterirdi. Bunun için tavalara sopalarla veya kamışlarla işaret konulurdu. İyi bir ekici günde 20-40 dönüm yer ekebilirdi. Bir dönüme 10-14 kg tohum serpilirdi.

Çeltiğin gübreye olan ihtiyacını daha iyi göstermek için bir dönüm araziden 500 kg çeltik ve 500 kg sap elde edildiği kabul edilirse bu miktar mahsulün topraktan almış olduğu gıda maddeleri miktarı şöyledir:

GIDA MADDESİ	CİNSİ	500 KG ÇELTİKTE (KG)	500 KG SAPTA	YEKÜN KG
Azot	(N)	5,40	3,00	8,40
Fosfor	(P2O5)	3,00	2,00	5,00
Potasyum	(K2O)	1,25	5,00	6,25
Kalsiyum	(CaO)	0,25	3,90	4,15
Magnezyum	(MgO)	0,85	1,55	2,50

O halde çeltik gübrelenmesinde esas olarak bunu nazariitibara almak mecburiyeti vardır. Ziraata yeni açılmış veya her sene taşkına uğrayan çok verimli topraklar hariç memleketimizde çeltiğin gübrelenmesi lazımdır. Arka arkaya çeltik ekilen ve göllendirilen tarlalar azotlu gübreye ihtiyaç gösterir. Amonyum Sülfat şeklinde verilecek olan bu gübrelere dönüme, toprağına göre, 10-15-20-25 hatta 50 kilo veya daha fazla verilebilir. Çeltik dört beş parmak olup kardeşlemeye başladıktan sonra suyu kesilir, sararmış ve zayıf yerlerine dönüme 10-15 kg süper fosfat verilir. Aradan dört beş gün geçtikten sonra tekrar su verilir. Maraş'taki topraklarda potasyum kâfi miktarda mevcuttur. Kalsiyum, magnezyum, demir ilavesine henüz lüzum yoktur. Çiftlik gübresi ancak küçük aile işletmeleri şeklinde yapılan çeltik tarlalarına bazen verilmektedir. Bu şekilde yapılan gübreleme maliyeti düşürmekte ve çeltik gübreden tam olarak faydalandığı için de dekara verim yüksek olmaktadır.

Sulama: Maraş'ta iki tip sulama görülür. Suyu çok olan yerlerde daimi sulama tatbik edilmiştir. Çeltik 15-20 cm hatta daha kalın bir su

tabakasında yetiştirilir. Ancak bu şekilde ziraatta fazla miktarda sivrisinek türeyerek sıtma kaynağı teşkil ettiğinden 3039 sayılı Çeltik Ekim Kanunu (1936), her 10 günde bir kırk sekiz saat çetlik tarlalarının suyunun boşaltılıp kurutulmasını istemekte ise de bu hiçbir surette temin edilememiştir. Ayrıca bu kanunca tavaların ayaklarının kapatılması yasak edilmiştir. Buna rağmen soğuk sudan faydalanarak çeltik eken çiftçi, soğuk suyun çeltiğe zararlı olduğunu bildiği için daima tavaların ayaklarını kapalı tutmakla suyun ısınmasını temin etmiştir.

Cuma akşamdan Pazartesi akşamına kadar çaylardan akan sular çeltik sulaması için kullanılmıştır. Yani hafta sonunda bu akarsulardan bahçe ve başka sulamalar için su kullanmak devlet tarafından yasaklanmıştır. Belirtilen zaman diliminde bütün sular çeltik tarlalarına akıtılmıştır.

Tavalardaki su azaldıkça su ilavesi yapılmıştır. Bu tip sulama, sivrisineklerin üremelerine kaynak teşkil etmiştir. Fakat buna çiftçi aldırmaz etmemiştir. Suyu az olan yerlerde sudan tasarruf için kesik sulama yapılmıştır. Bu usulde her 15-20 günde bir tavaların suyu birkaç günlüğüne boşaltılmıştır. Böylece sivrisineklerin yumurtaları da gitmekte ve sudan tasarruf edilmektedir. Bir de tavalardaki suyu akıtmanın bir sebebi toprağın tuzunu yıkamak olmuştur.

Çeltik sulamada en önemli husus çeltik bitkisinin yapraklarının suyun içinde kalmasına dikkat etmektir. Çünkü su içinde kalan yapraklar kısa zamanda çürürler. Çeltiğin yetiştirme devresindeki su ihtiyacı iklim ve toprak şartlarına göre değişir. Maraş'ta ortalama olarak bir dekar için 2-5 litre/saniyelik bir su kapasitesi çeltiğin ihtiyacını karşılamaktadır.

Nöbetleme: Maraş'ta çeltik nöbetleme sistemi müeyyidelere bağlanmıştır. Bunun başlıca sebebi su sıkıntısından doğmuştur. Fakat taban suyundan faydalanmak için kuyu açılmış, ayrıca motopomplarla akarsu çekilerek çeltik ekilmiştir. Fakat bu miktar az olmuştur. Çünkü akaryakıt masrafları maliyeti yükseltmiştir. Maraş'ta şuurlu bir şekilde çeltik ziraati yapan çiftçiler, nöbetlemeden elde ettikleri faydaları bildikleri için aynı tarlaya üst üste çeltik ekmemişlerdir. Maraş'ta yapılan nöbetleme 3-5-7-10-20 senelik nöbetleme, ziraat odasındaki çeltik düşek defterlerindeki sıra üzerine tanzim edilmiştir. Senesi gelince tar-

laya eltik ekilirdi. Fakat son yıllarda 10-20 senelik nöbetleme tatbik edilmemiştir.

3 Senelik Nbetleme	5 Senelik Nbetleme	7 Senelik Nbetleme
1. sene eltik	1. sene eltik	1. sene eltik
2. sene Buğday	2. sene Buğday	2. sene nadas
3. sene Pamuk	3. sene Arpa	3. sene Buğday
	4. sene Pamuk	4. sene nadas
	5. sene Nadas	5. sene Buğday
		6. sene Pamuk
		7. sene Arpa

Kaynak: (Bayazit, 1970: 12)

Tarlanın şehre yakın olduğu yerlerde nbetlemeye sebze de dâhil edilmiştir.

Hasat ve Harman İşleri

Kahramanmaraş'ta eltik hasadı Ağustos ayınının 20'sinde başlar ve Eylül ayına kadar sürerdi. Hasat orakla yapılırdı. Kahramanmaraş'ta yetiştirilen çeltikler dökülmeye meyilli tiptir. Bu yüzden hasat orakla yapılımtır.

Kahramanmaraş'ta eltik Ekim Alanları

Kahramanmaraş Ovası'nın kuzeyi dağlarla kapalı ve vadi tabanında akarsular bulunmaktadır. Bu yüzden eltik üretimine uygundur. 1968 yılında Kahramanmaraş'ta 591 hektar alana ekim yapılmış ve 1680 ton eltik üretimi yapılmıştır. Bu retimden 2842 (Hek./Kgr.) randıman elde edilmiştir.

şehrin merkezindeki eltik üretim alanları Demirciler, Abbaslar, Sivricehyk, kszl köyleridir. Bu köyler Dervif arkından su alarak eltik ekerlerdi. Kuyumcular, Pınarhyk köyleri Turgut arkından su alırlardı. şerefoğlu ve Kpelikız köyleri Mengezir arkından su alarak

çeltik ekerdi. Maraş altı ovasını Beyler arkı suları. Karacasu, Çokyaşar ve Elmalar köyleri de Karaçay'dan su alarak çeltik ekerlerdi. Yusuf Hacı, Dereli ve Göllü köyleri Erkenez Çayı'ndan su alarak çeltik ekerlerdi. Tekerek, Üngüt ve Avşar köyleri de Hassu'dan, Üngüt Suyu'ndan ve Beyler arkından su alarak çeltik ekerlerdi. Fatmalı ve Cüceli köyleri Mizmili Çayı'ndan su alarak çeltik ekerlerdi. Önsen, Kurtlar, Türkoğlu Araplar ve Hacı Mustafa Çiftliği köyleri Deliçay, Orçan Çayı ve Kumaşır Gölü'nden su alarak çeltik ekerlerdi.

Kahramanmaraş'ta Çeltik

1960'lı yılların sonunda Maraş'ta 250000 dekarlık tahıl ekimi içinde 3000-4000 hektarlık çeltik ziraati pek az yer kaplamıştır. Yine 358000 tonluk tahıl üretimi içinde 8000-10000 tonluk çeltik üretimi yer almaktadır.

Kahramanmaraş'ta Çeltik Ekilişi ve Üretimi (1960-1968)

Yıllar	Ekiliş	Üretim (Ton)
1960	2200	6500
1961	2900	6321
1962	2200	8815
1963	2000	7500
1964	1500	6950
1965	2921	8670
1966	4051	15267
1967	3947	12335
1968	2882	8604

Kaynak: (Bayazıt, 1970: 19).

1961 Ağustos ayında yağın yağmur randımanı çok düşürmüştür (2.180 kg.). Buna bağlı olarak üretim dokuz yıl içinde en az olmuştur. Çiftçi çok büyük zarar gördüğünden 1962, 1963 ve 1964 yıllarında çeltik ekimi az yapılmıştır. Fakat fiyatların 1965 yılında yükselmesiyle yine ekim fazlaşmış, 1966 yılında ekim en yüksek seviyeye çıkmıştır.

Buna bağılı olarak üretimde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Elbistan'da Söğüt Çayı'ndan su alarak çeltik ekmek yasak edilmiştir. Bu arada fiyatlar da düşünce üretim azalmıştır. Üretim azalınca fiyatlar artmış ve devlet, Amerika, İtalya ve Yunanistan'dan pirinç ithal ederek fiyatları düşürmüştür. Pirinç fiyatındaki bu istikrarsızlık çeltik üreticisini tedirgin ettiğinden çeltik üretimi riskli görülmüştür. Son üç yılda Toprak Mahsulleri Ofisi destek alımı yapsa da bu çeltik üretimini artırmamıştır. Bu yıllardan sonra çeltiğın zararına pamuk ekimi ve biber ekimi genişlemeye başlamıştır.

Çeltiğın Kahramanmaraş Ekonomisine Katkısı

Kahramanmaraş çeltik üretimi bakımından 1968 yılı istatistiklerine göre, Türkiye de 8604 tonla 6. sırada yer almıştır. Şehirde çeltikten her sene 25-30 milyon lira para kazanılmıştır. Kahramanmaraş'ta üretilen çeltiklerin büyük bir kısmı, şehirde bulunan 17 tane çeltik fabrikasında işlenmiş, geri kalan kısmı Adana, İskenderun, İçel fabrikalarında pirinç haline getirilmiştir.

Kahramanmaraş pirinci hafif şekerli, lezzetli ve gösterişlidir. Sağlam pirinç ve kırık pirinç randıman olarak %60'tır. Sağlam pirinç Kahramanmaraş ve civar vilayetlere gönderilerek tüketilirdi. Kırık pirinç, Adana, İstanbul, Ankara ve İzmir'e gönderilirdi (Bayazıt, 1970: 21).

Kahramanmaraş'ta çeltik ziraati, ev ekonomisine dayalı üretim yapan aileler tarafından yapıldığı gibi yüksek oranda büyük toprak sahipleri tarafından da yapılmıştır. Bunun yanında Sakalık sitemi ile yüzlerce insan üretime katılmıştır. 200 dönümlük bir çeltik tarlasına üç saka ile bir saka başı yeterli olmaktadır. Ayrıca fabrikada işlenmesi sırasında çalışan işçileri de kattığımızda, çeltiğın Kahramanmaraş sosyal ve ekonomik hayatındaki önemi ortaya çıkmaktadır. Bahsettiğimiz dönemde özellikle kırsal kesimdeki insanlar, para ile alınacak ihtiyaçları için gerekli olan parayı temin edebilmek için yapan insanların yanında işçi olarak çalışmışlardır.

Eski Maraş'ta çeltik ekimi çok önemli idi. Bununla uğraşan büyük aileler vardı. Kadılar, Hüdaioğulları, Bayazıtlılar, Öksüzler, Evlialar gibi daha niceleri.

Çeltikle uğraşanlar bu ziraatdan ya çabuk zengin olur, ya çabuk batarlardı. Çeltik olmadı mı varlarını yoklarını yitirirler, dilenmez dilenci olurlardı.

Ama Maraş'ta çeltik işi büyük bir sanattı. Bölgeyi Maraşlılar ektiği gibi Doğu Batı Maraşlılar çeltik ekimi için giderlerdi. Çeltik ekimi ile uğraşanlara saka denirdi.

Eski Maraş'ta Maraşlılar sarı çeltikten başkasını yemezlerdi. Zira sarı çeltik şirimen olurdu. Sarı olmazdı. Suyu iyi çekerdi. Dağılmazdı. Artanını kızdırdığın zaman yine dağılmazdı. Eskisinden daha güzel olurdu. Değil Maraşlı, alışan her bölge bu pirinci yedi.

5.6.3. Kahramanmaraş'ta Pamuk Tarımı

Geçmiş yıllarda Maraş'ta pamuk ekimi vardır. Bu asırlar içerisinde varlığını devam ettiren bir ekim türüdür.

Fakat o günkü pamuk türü olarak bugünkü tür değildir. O günkü türün adı Koza-Hışır'dır. Kozalar başında açılır açılmaz toplanır. Kurutulur. Pamuğu alınır. Halaçlanır, iplik yapılır. Burada dokunur veya dışarı gider.

Devlet 1948'den sonra dışardan yüksek verimli pamuk tohumu getirir. Bunlardan biri olan Akala türü pamuk Maraş'ta bulur. Artık Maraş'ta pamukçulukta yeni bir çağ başlar.

Maraş ovası eski zamanlarda ağırlıklı bataklıktır. Bitedir. Bunlar drenaj kanalları açılarak kurulur. 70-80 bin hektar hiç kullanılmamış organik bakımdan zengin topraklar elde edilir. Kartalkaya barajının devreye girmesi ile bu toprakların bir kısmı sulanmaya açılır. Bu da pamuk ekiminin önünü açar. Geliştirir. Pamuk ekimi buğday ekiminin aleyhine olarak gelişir. Toprak yenidir. Yorulmamıştır. Adana pamuğunu lif olarak yakalar.

Maraş'ta pamuk ekimi ziraatı iyi bir gelir kaynağı olur. Pirinç ekiminden daha az riskli olduğu için bu da bir gelişme sebebi olur. Pirinç ekimi bir de bu sebeple geriler.

Pamuk ziraatı Maraş'a iyi bir para girişi sağlar. Sermaye birikimine sebep olur. Seksen sonrası bunun sanayi ürününe dönüştürülmesi

Maraş'ta sermaye birikimini daha da artırır. Ve Maraş'ın sanayide bu noktaya gelişinde en büyük âmil olur.

Ancak hiçbir şey süreklilik arzetmez. Hele son asırlar küreselleşme ve teknolojik gelişme Maraş'ta pamuk ekimini, istihşâlini yeneden geriletir. Sanayileşmiş devletlerin ziraatı aşırı korumaları bazı geri kalmış ülkelerde emeğin ucuzluğu dünya piyasalarında pamuğu ucuzlatır. Ülke girişini hızlandırır. Sanayici dünyaya mal satacağı için ucuza yönelir. Pamuk istihşali pirinçte olduğu gibi geriler. Yerine yeni alternatif bitkiler giriş yapar. Gelişir. Pamuğun yerini alır. Soya fasulyesi, mısır, ayçiçeği gibi..

1968-1972 yılları arası Maraş'ta pamuk ekim alanları ve elde edilen pamuk miktarı

1968 yılı	16.740 hektar	31.484 ton
1969 yılı	17.400 hektar	33.230 ton
1970 yılı	15.100 hektar	29.700 ton
1971 yılı	17.300 hektar	41.670 ton
1972 yılı	19.300 hektar	42.250 ton

Dekar başına elde edilen pamuk 300-500 kğ arası.

Son yıllar itibariyle pamuk üretimi:

1999 yılı	1700 işçi	183.451 da.	56.837.000 kg.
2000 yılı	1505 işçi	158.174 da.	57.980.000 kg.
2001 yılı	1475 işçi	188.298 da.	66.477.476 kg.
2002 yılı	2594 işçi	195.008 da.	74.632.736 kg.
2003 yılı	3424 işçi	132.045 da.	49.385.426 kg.
2004 yılı	2229 işçi	121.454 da.	43.813.725 kg.
2005 yılı	1726 işçi	79.687 da.	30.979.594 kg.
2006 yılı	2414 işçi	128.690 da.	36.806.681 kg.
2007 yılı	1386 işçi	75.383 da.	37.138.044 kg.

5.6.4. Kahramanmaraş'ta Diğer Ziraî Kalemler

Kahramanmaraş'ta bir çok ürün yetiştirebilme imkanı varolmakla beraber ekonomisine kayda değer nisbette katkı sağlayan diğer ürünler şunlardır.

5.6.4.1. Şeker Pancarı

Malatya Şeker Fabrikası ve arkasından Elbistan Şeker Fabrikası'nın açılmasıyla beraber Maraş ovasında Pazarcık mıntıkasında hasetsen Elbistan ovasında dikimine izin verilmiştir. Bölge ekonomisine katkı sağlamıştır.

5.6.4.2. Kırmızı Biber

Maraş ve çevresinde asırlardır ekimi yapılan bir bitkidir. Tatlı acı her çeşidi ekilir. İstihsal edilir. Hasseten acı olan cinsi Maraşa bağlı isim almış isim yapmıştır. İster Maraş, ister bölgede yetişsin Maraş'ta işlenir. Bütün bir ülkede pazarlanır. Maraş ekonomisine başından beri katkısı vardır. Azalsa da ölmemiştir.

5.7. Eskiden Yapılan El Sanatları ve Meslekler

Kahramanmaraş'ta eskiden yapılan el sanatları ve meslekleri şöyle sıralamak mümkündür: Abacılar, Aba Dokuyucuları, Alacacılar (karışık renkli aba dokuyanlar), Allefler, Arpacılar, Aşçılar, Attarlar, Ayak Kalfaları (Dokuma Direzinlerini hazırlayan), Arabacılar, Kazgancı (Bakırcı), Bastacılar (Kaldırımlara mallarını serip satanlar), Bardakçılar (Kan alanlar. Daha çok çölek, küp, testi kiremit yapanlara denir), Bekereciler (İğge takılır ve boynuzdan yapılan parça. Çıkırıkla ip eğirmede kullanılır. İğgeci, bekerecinin kızını alır diye bir de darb-ı mesel vardır), Berberler (Berberler diş de çekerlerdi), Bostancılar, Boyacılar (Dokuma için iplik boyayan), Bıçakçılar, Cambazlar, Culfalar (Yatak yüzü, yatak çarşafı, bez astar gibi şeyleri dokuyanlar), Çırçırcılar, Çıkırıkcılar (Tahta tornacıları), Çiziciler (Kancı da denir. Bahar mevsiminde hacamat yapanlar), Çalgıcılar, Çorap örücüleri, Çömlekçiler, Dabaklar, Dam lovcuları (Loğcular), Darıcılar, Dellallar, Değirmenciler, Demirciler, Devlipçiler (Kepek çıkaran taşı yapanlar), Dondurmacı-

lar, Duvarcılar, Duylucacılar (Kaynamış nohut satanlar), Efsuncular (Avsıncı, Afsıncı), Elekçiler, Fadlacılar (İşlenmiş deriyi satan kimse), Fırıncılar, Gazyağcılar, Gümüş İşlemecileri, Haphapçılar (Nalın, takunya yapanlar), Hamallar (Hamballar), Hallaçlar (Pamuk ve yün satanlar), Halipçiler (Sütçü), Kabalcılar, Kahgeciler, Kalaycılar, Karcılar, Kanevetçiler (Suyollarını idare edenler), Kasaplar, Kavaflar, Kazazlar (İpek satan, ipekçi), Kantarcılar, Katırcılar (Gölükçü), Kendirciler, Kilciler, Kirişçiler, Kiremit Aktarıcıları, Köğüşkerler (Köşkerler), Külahcılar, Keçeciler, Küsbeciler, Kuyumcular, Kuyucular, Külekçiler, Külek dutçuları, Lahmacuncular, Masmalacılar, Mezarcılar, Marulcular, Mavrumcular (Bez dokuyan), Mazmanlar (Keçi kılından haral, çuval, yem torbası, hayvan kolonu, göçebe çadırı vb. dokuyanlar), Mırtıklar, Muhürcüler (Mühür kazanlar), Nacarlar (Marangozlar), Nalbandlar, Otacılar (Göz), Pirpirimciler (Semizotu, soğukluk), Otu rakçılar (Eski ve yeni halı, kilim vb. şey satanlar), Pembeciler (Pamukçular, Hışırcılar. Hışır pamuk kozası demektir. Pamuk satanlar), Pineciler (Yemeni tamircileri), Ravandacılar, Saatçiler, Sakatçılar (Köpek pisliği toplayanlar), Sarraflar, Suvakçılar, Sünnetçiler, Sülükçüler, Saraçlar, Sarraflar, Semerciler, Süpürgeciler, Şem'iler (Mumcular), Şemsiyeciler, Şerbetçiler (Mayamcılar), Şıracılar, Tarakçılar, Tembekiciler (Tömbekiciler), Tehçiler, Tel kadayıfciler, Tenekeciler, Tüfekçiler⁵¹, Tütüncüler, Yazmacılar (Yazma ve tülbent satanlar), Yemenciler (Başa sarılan), Oduncu ve Kömürcüler, Taşçılar, Zibilciler.

5.8. Nüfusu

Yapılan araştırmalar neticesinde, Kahramanmaraş'ın nüfusu ile ilgili ilk kayıta Osmanlı Devleti zamanında rastlanılmıştır. Buradaki kayıtlarda, şehrin nüfusu yerine hane sayısı belirtilmiştir.

Hane, Osmanlılar'da bir nüfus ve vergi birimidir. Bunun yanı sıra tahrir defterlerinde çok sık kullanılan bu kelime "aile" karşılığı olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti üzerine araştırmalar yapan bilim adamları tarafından, hane sayısı genel olarak 5 veya 7 kişi olarak kabul edilmektedir. Biz Kahramanmaraş'taki hane sayısını hem 5 hem 7 üzerinden hesaplamaya çalışacağız.

⁵¹ Tüfeklerin demiri ve parçaları Kahramanmaraş'ta üretilirdi.

Kahramanmaraş'ın nüfusu ile ilgili tespit edebildiğimiz ilk veri 1525 tarihlidir. 1525 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan ilk tahrirde, şehrin 50 mahallesinde 475 hane bulunduğu kaydedilmiştir.

Şehirdeki hane sayısı 5 kabul edilirse, $475 \times 5 = 2375$ 'e, sayıları toplam 1126 olan imam, müezzin, vergi muafı, görevli, huddam⁵², muhassıl (vergi memuru), kethuda, sipahi ve çocukları, mücerred⁵³, nefer, sadat⁵⁴, köle ve muvaazaf da eklenirse bu sayı 3501 olur.

Hane sayısını 7 kabul edilir ise $475 \times 7 = 3325$ 'e vergiden muaf olan yukarıdaki kişiler de eklenirse bu sayı 4451 kişi olur.

Bu verilerden hareketle Kahramanmaraş'ın 1525'deki nüfusunun 3501 ile 4451 kişi arasında olduğu bulunur. Bu nüfus mahalle sayısına bölüldüğünde, her mahallede oturan nüfus bulunur. Yani 1525'de Kahramanmaraş'ın her mahallesinde ortalama 70 ile 89 kişilik bir nüfus yaşamakta idi. Nüfusun tamamı Müslüman'dı.

Kahramanmaraş'ta yapılan ve 1563 yılına ait tahrirde 42 mahalle ve 3050 vergi nüfusu kayıt edilmiştir. Bunun 1135'i sipahidir. Buna göre bu tarihte de Kahramanmaraş'ta gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır.

Kahramanmaraş'taki 1525 ile 1563 yılındaki hane sayısı artışının sebebi olarak, şehirdeki güven ortamının etkisiyle, çevredeki Türkmen aşiretlerinin şehre yerleşmesi gösterilmiştir. Nitekim Kahramanmaraş çevresinde 1525'li yıllarda 23407 hane ve 2338 mücerreden (Bekar) oluşan konargöçer Türkmen Aşiretleri yaşadığı belirtilmiştir.

1563 Maraş Tahrir Defteri'ne göre, 3050'ye çıkan vergi nüfusunu 5 ile çarptığımızda $3050 \times 5 = 15250$, 7 ile çarptığımızda $3050 \times 7 = 21350$ kişi eder. Yani bu tarihte Kahramanmaraş'ın şehir nüfusu 15250 ile 21350 kişi arasındadır.

Elde edilen bilgilere göre 1619 yılına kadar şehirde gayrimüslim nüfusa rastlanmamıştır. Bu tarihte Kahramanmaraş'ta, 20 ev Ermeni,

---

⁵² Huddam: Hizmetçi

⁵³ Mücerred: Bekâr erkek

⁵⁴ Sadat: Hz. Peygamber soyundan gelenler

30–40 ev de Yahudi nüfus bulunduğu belirtilmiştir. Bu nüfus dışında, halkın gerisinin Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılın sonlarında Evliya Çelebi, Kahramanmaraş Sancağı'nın Tımar ve Zeamet 1018 kılıç olduğunu ve şehrin 10000 haneden ibaret olduğunu bildirmiştir. Yine bu yüzyılda yaşamış olan Osmanlı tarihçisi Hezarfen Hüseyin Efendi (1600–1676), Kahramanmaraş Livası'nın Hass-ı mir-i miran 620450 akça gelirli ve 10 Zeamet ile 1108 tumardan oluştuğunu bildirmiştir.

Şehrin XVIII. yüzyıl nüfusu hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Fakat H.1210/M.1795–96 yılında Kahramanmaraş'ta büyük bir deprem olmuştur. Bu depremde şehrin %75'inin harap olduğu, onbinlerce insanın evinin yıkıldığı belirtilmiştir (Daş, 2005: 355–356). Bu deprem dolayısıyla meydana gelen ölümlerin, nüfusu önemli derecede düşürdüğü tahmin edilmektedir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin 1831 yılındaki ilk nüfus sayımında, Kahramanmaraş sayılmadığından dolayı şehrin nüfus bilgilerine yine ulaşılammıştır. Nitekim XIX. yüzyılın başında, 1832 yılında Kahramanmaraş'a gelen Texier, şehrin nüfusunu 6000 olarak belirtmiştir. 1795 depreminden sonra Kahramanmaraş'ın nüfusu hakkında edindiğimiz ilk bilgi Texier'in verdiği bilgidir. Bu bilgi bize, Kahramanmaraş'ın bu son depremden sonra kendisini toparlayamadığını göstermektedir. On binlerce insanın evsiz kaldığı bu son depremden otuzyediy yıl geçmesine rağmen şehrin nüfusu ancak 6000 civarındadır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birçok yerde salgın hastalık vuku bulmuştur. Maraş'ta da bu salgın hastalıklardan çok ölümler meydana gelmiştir. Bunun yanında aynı yüzyılın ikinci yarısında eşkiya hareketleri yüzünden de şehirde kıtlık olmuştur. H.1282/M.1865–1866 yıllarında Kahramanmaraş'ta meydana gelen kolera vakasında sekiz-on bin kişinin öldüğü ve Kahramanmaraş Mutasarrıfı Aşir Paşa ve oğlunun da ölenler arasında bulunduğu belirtilmiştir. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülen kolera salgınları Kahramanmaraş'ta da görülmüştür. Kolera ve kıtlıktan dolayı şehir nüfusu önemli oranda azalmıştır.

Şehir içindeki rakip ailelerin mücadeleleri de nüfusun azalma sebebidir. Şehrin nüfusu daha sonra tekrar toparlanarak, 1850–1851 yıllarında 2212 hanesini Müslümanların oluşturduğu 3655 haneye yük-

selmiştir. Şehrin kır bölgelerinde ise 7908'i Müslüman olmak üzere 8769 hane kaydedilmiştir. Bu tarihte gayrimüslimler, toplam nüfusun %10'nunu oluşturmakta idiler.

1865 yılında Fırka-i İslâhiye Ordusu'nun bölgeye gelmesinden ve Vilayet Nizamnamesinden sonra Kahramanmaraş, Sancak haline getirilip Halep'e bağlanmıştır. Halep'e bağlı Kahramanmaraş'ın 1867 yılında 4688 Müslim, 1855 Hıristiyan, 23 Yahudi olmak üzere toplam 6566 hanesi olduğu bildirilmiştir. Buna göre nüfusun %30'unu gayrimüslimler oluşturmuş, sancak itibarıyla gayrimüslimlerin oranı %21 olarak tespit edilmiştir.

1869 yılında şehirdeki hane sayısı, 5465'i Müslümanların olmak üzere toplam 7730 olmuştur. Bu tarihte, Kahramanmaraş'ın erkek nüfusu 16811'i Müslüman, 7585'i gayrimüslim olmak üzere toplam 14396'dır. 1870–1871 yıllarında, şehrin nüfusu kadınlarla birlikte 48882'dir. Bu nüfusun 24882'si erkektir. 1873 yılında, kazanın nüfusu 46711 olarak kaydedilmiştir.

Nisan 1875'te bölgeyi gezen yabancı bir seyyah, Kahramanmaraş'ın nüfusunun 25000–30000 arasında olduğunu, bu nüfusun 7000 civarını gayrimüslimlerin oluşturduğunu belirtmiştir. Nüfusun 1882 yılında, 17032'sinin Müslüman 8419'unun gayrimüslim olmak üzere toplam 25451 kişi olduğu kaydedilmiştir.

1885 yılında, Kahramanmaraş'ta çoğunluğu Müslüman 30361, 1895/1896 yılında yapılan sayımda 37647 Müslim, 3224 Katolik Ermeni, 9148 Ermeni, 2874 Protestan, 198 Yahudi, 981 Yabancı nüfus olmak üzere toplam 54072 kişi tespit edilmiştir. 1867'de, Kahramanmaraş Kazası'nın %30'u gayrimüslim iken, 1895/1896 tarihinde bu oranın %28'e düştüğü görülmüştür.

1898 tarihli bir kaynağa göre şehirde, 32000 Müslüman, 368'i Yahudi, 19632 Ermeni, Keldani, Süryani Rum vs. Hıristiyan olmak üzere 52000 kişinin yaşadığı bildirilmiştir. Bu verilerden hareketle, Kahramanmaraş'ta Ermeni nüfusun, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmaya başladığı anlaşılmaktadır.

1900 yılında 42 mahallede 7069 olan hane sayısı, 1902 yılında 7192, 1916 yılında 8525, 1949 yılında ise şehrin 17 mahallesinde 6231 hane olduğu bildirilmiştir.

1900 yılında Kahramanmaraş'ın 42 mahallesinin 7069 hanesinde 41563'ü Müslüman olmak üzere toplam 58219 kişi, 1902 yılında 7192 hanede 43728'i Müslüman olmak üzere toplam 60291 kişi, 1906'da 46636'sı Müslüman olmak üzere toplam 68023 kişi, 1908 yılında 46557'si Müslüman olmak üzere toplam 67974, 1914 yılı nüfus sayımına göre 50356'sı Müslüman 73873, I. Dünya Savaşı ilan edilmeden önce 21608'i Müslüman 40560, I. Dünya Savaşı ilanından sonra 30 Ağustos 1915 tarihine kadar 21608'i Müslüman 34956 kişinin yaşadığı belirtilmiştir. Şehrin mahalle nüfuslarını bulmak için, çıkan nüfusu mahallelere bölmemiz yeterli olacaktır.

Şehrin Cumhuriyet kurulduktan 2008 yılına kadar nüfusu şu şekilde kaydedilmiştir:

1927: 25627

1935: 29402

1940: 27744

1945: 33104

1950: 34641

1955: 42962

1960: 54447

1965: 63284

1970: 110764

1975: 135.782

1980: 281.382

1985: 342.428

1990: 407.215

2000: 536.007

2007 Nüfusu

Kahramanmaraş Merkez: Erkek: 187.208, Kadın: 184.255, Toplam: 371.463

Kahramanmaraş Belde/Köyler: Erkek: 65.290, Kadın: 64.197, Toplam: 129.487

Kahramanmaraş Toplam: Erkek: 252.498, Kadın: 248.452, Toplam: 500.952

2008 Nüfusu

Kahramanmaraş Merkez: Erkek: 194.701, Kadın: 190.971, Toplam: 385.672

Kahramanmaraş Belde/Köyler: Erkek: 64.170, Kadın: 62.045, Toplam: 126.215

Kahramanmaraş Toplam: Erkek: 258.871, Kadın: 253.016, Toplam: 511.887

2009 Nüfusu

Kahramanmaraş Merkez: Erkek: 194.847, Kadın: 190.106, Toplam: 384.953

Kahramanmaraş Belde/Köyler: Erkek: 69.983, Kadın: 67.839, Toplam: 137.822

Kahramanmaraş Toplam: Erkek: 264.830, Kadın: 257.945, Toplam: 522.775

Kahramanmaraş'ın şehir nüfusunun 1902 ile 1927 tarihleri arasında düştüğü görülmektedir. Bu düşüşü, bu arada meydana gelen I. Dünya savaşı, Balkan ve Trablusgarp savaşları, Türkiye'nin ve Kahramanmaraş'ın Milli Mücadele Savaşları ile Ermenilerin Kahramanmaraş'ı terkine bağlamak doğru olabilir. Bu verilere göre şehir 1950-1970 yılları arasında yoğun göç almıştır.

Toparlayacak olursak, Kahramanmaraş'ta yapılan 1525 ve 1563 tahrirlerine göre şehir merkezinde gayrimüslim nüfus bulunmamış olup nüfusun tamamı Müslümandır. Şehirdeki ilk gayrimüslim nüfusa XVII. yüzyıl başlarında rastlanılmıştır.

Kahramanmaraş nüfusu Osmanlı Devleti'ne dâhil olduktan sonra düzenli bir şekilde artmaya başlamıştır. XVII. yüzyıldaki verilere göre şehir normal olarak gelişmesine devam etmiştir. Bu durum XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine denk geldiğinden olumsuz gelişmelerden Kahramanmaraş'ta etkilenmiştir.

Bu yüzyıldan sonra, özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşlarla uğraştığı ve Batılı Devletler'in baskısı altında olduğu dönemlerde, köylerde yaşayan Ermeniler Kahramanmaraş şehir merkezine yerleşmeye başlamışlardır. XIX. yüzyılın başına gelindiğinde, kazalarıyla birlikte Kahramanmaraş genelindeki Ermeni nüfusunun yarısı, şehir merkezinde oturur hale gelmiştir.

Kahramanmaraş Milli Mücadelesi başlamadan evvel, Kahramanmaraş'taki Ermeni nüfusu 14000 iken savaştan sonra 8000–10000 arası kalmıştır. Bunlardan Kasım 1921 itibarıyla 1000 kadarı ve daha sonra 6000'i Halep'e taşınmış, kalan 3000'i ise Ocak 1922'de şehri terk etmiştir.

6. SONUÇ VE TEKLİFLER

Bu araştırmada, Kahramanmaraş Őhrinin tarihsel sũreç içerisinde, sosyal hayatının yerleşim birimleri ve bunun Őhrin fiziki dokusuna etkisi incelenmiştir. Ayrıca, Őhrin ilk kuruluş yeri, genişleme alanları, gelişmesini etkileyen faktörler, müslim-gayrimüslim ilişkileri, sosyal hayat ortaya konulmuştur. Kahramanmaraş'ın, Şehir tarihinin çıkarılmaya çalışıldığı bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Kahramanmaraş'ın tarihçesini ele aldığımız bölümde, Őhrin ilk kuruluşundan bu güne kadar tarihi, siyasi, sosyal ve idari açıdan geçirdiği hadiseler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hititler tarafından kurulduğu tespit edilen Kahramanmaraş, ilk defa Halid b. Velid tarafından ele geçirildikten sonra, Müslümanlarla diğer devletler arasında sũrekli el değiştirmiştir. Daha sonra Türkler gelerek Kahramanmaraş'a hâkim olmuşlardır. Şehir, Dulkadir Beyliği ve Osmanlı Devleti dönemiyle tamamen Müslüman Türk Őhri görüntüsü kazanmıştır. Şehre, her devirde, bu kadar önem verilmesinin en büyük sebebi, stratejik bir konumda olmasındandır. Őhrin, Avrupa–Anadolu–Ortadoğu arasında kervan yollarının işlediği bir geçiş kapısı özelliği bulunmaktadır. Bu yüzden önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Avrupalıların, deniz yollarını keşfedip karayolu ticaretini denize kaydırmasından sonra, Şehir eski durumunu kaybetmiştir. Bu durumun etkisi ve daha sonraki devrelerde, özellikle XIX. yüzyılın olumsuz şartlarına rağmen, Şehir karakterini muhafaza edebilmiştir. Çünkü Kahramanmaraş'ın verimli toprakları ve yeterli seviyede su kaynakları vardır. Verimli toprak ve su kaynağı, Kahramanmaraş insanını başka bir yere muhtaç etmeden hayatlarını devam ettirmelerini sağlar. Kahramanmaraş, Kahramanmaraşlıya kendi toprağından kazanç ıkarttırır. Kahramanmaraş'ın kendi kendine yetebilen yapısı, Őhri ekonomik ve sosyal olarak güçlü kılmıştır.

Anadolu'nun güneyden giriş ve çıkış kapısı durumunda olan Kahramanmaraş Araplar zamanında suğurdur. Bir garnizon şehirdir. Araplar dönemi biter Türk-Selçuklu başlar. Daha sonra, 1337 yılında Memlûklara bağlı Dulkadir Beyliği kurulmuş ve beylik, 1515 Turnadağ savaşıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı hale gelmiştir. 1522 yılında da Osmanlı Devleti tarafından ilhak edilerek bağımsız sancak olmuştur. 1531 yılında ise Dulkadir Eyaleti kurulmuştur. Şehir 1866 yılında Halep'e bağlı bir sancak yapılmıştır. On sekiz günlük vilayet olmasının dışında, 1914 yılına kadar Halep'e bağlı bir sancak olarak kalmış, 1914'te bağımsız sancak haline getirilmiştir.

Araştırmamızın diğer bölümünde, Kahramanmaraş şehrinin gelişmesini etkileyen faktörler ortaya konulmuştur. Şehrin, tarım ve hayvancılığa elverişli olması yanında ulusal ticaret ve uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması, gelişmesinde etkili olmuştur. Bunun yanında, Dulkadir Beyliği öncesindeki Memlûk idaresi boyunca, bölgede Türkmen nüfusu oldukça artmış ve bu sebeple Memlûklar, Kahramanmaraş bölgesine beylik boyunca Vilayet-i Türkman ismini vermişlerdir. Şehirde, 1240 Babaî isyanı ve XIX. yüzyıl ortalarındaki Ermeni ayaklanmaları dışında, büyük bir karışıklık olmamıştır.

Stratejik bir bölgede bulunan şehir, güneyden gelen aşiretlerin göç yolları üzerinde yer almıştır. Güneyden gelip Anadolu'ya girmek isteyenlerin olduğu kadar, kuzeyden gelip Şam bölgesine geçmek isteyen devletler için bir uç karakol vazifesi görmüştür. Bu özelliğinden dolayı devletler burayı sürekli elde tutmak istemişlerdir. Şehir, Emevi ve Abbasi zamanında 3-4 asır uç karakoldur.

Kahramanmaraş ılıman bir iklime sahiptir. Şehrin Ahır Dağı'na kadar olan güney bölgeleri ova özelliğini korurken, Ahır Dağı'ndan itibaren kuzey bölgeleri yayla özelliği taşımaktadır. Yaylak ve kışlağı bu kadar birbirine yakın olan bölge bulmak çok zordur. Şehir, yaylak ve kışlak arasında yer almaktadır.

Kahramanmaraş'taki fiziki yerleşmenin tespit edildiği bölümde, şehrin yapılarının yerleşim olarak dağılımı incelenmiştir. Tespit edebildiğimiz çarşılar ve caddeler, mahalle ve sokaklar ile dini ve sosyal yapıların şehirdeki dağılımı ortaya konmuş, bunların yerleşimi hakkında

bilgiler verilmiştir. Bunun yanında, Türk evi bağlamında Kahramanmaraş evlerinin tarihsel değişimleri ortaya konulmuştur.

Kahramanmaraş arkeolojik araştırmalara göre Elmalar köyündeki Himlihöyük civarında kurulmuş buradan Çokyaşar'a kadar zaman içinde büyümüştür. Seyfuddevle tarafından Karamaraş'a taşınmıştır. 1114 depreminden sonra Sarayaltına doğru gelişmiştir. Ancak Etiler zamanı itibâriyle şimdiki kale civarında büyükçe bir yerleşim yeri de olduğu muhakkaktır.

Şehrin yeniden imarı hakkında şunlar teklif edilebilir: Tarihi ev yönünden günümüzde çok zengin örneklerle sahip bulunan Kahramanmaraş'ta, öncelikle bu evlerin korunması ve yenilemesinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca ticari yapılardan olan eski ve yeni Bedesten, Kapalı Çarşı, Saraçhane ve etrafı, Uzunçarşı, Taş Han başta olmak üzere hanlar, hamamlar, eskiden Belediye olarak kullanılan Aslan Toğuzata'nın evi, Saatçiler Pasajı'ndaki Mevlevi Dergâhı gibi yapıların elden geçirilerek tekrar eski işler hallerine döndürülmesi düşünülmelidir. Örnek olarak Saraçhane Camii etrafı ve çarşısının, yıkılmak üzere olan Cumhuriyet Hanı'nın, Paşa Hamamı'nın, eski görünümü dâhilinde, tamir edilerek turizme kazandırılması sağlanabilir.

Osmanlılar zamanında, Kahramanmaraş Ahır Dağı'nın Küçük Göl mevkiinde, her sene Haziran ayının birinci gününden başlayıp yedi sekiz gün devam eden panayır kurulduğu belirtilmiştir. Günümüzde bu panayırın tekrar faal hale getirilmesi, şehrin bu kesiminin şehirli ve şehir dışından gelenlerce daha iyi tanınmasına ve turizme açılmasına yol açacağı gibi, gelecek nesillere tarihimizden bir sayfanın gösterilmesi, yaşatılması ve öğretilmesi gibi bir fayda da sağlayacaktır.

Kahramanmaraş'taki sosyal hayat bölümünde ise, Osmanlı şehir hayatına kısa bir bakış yapıldıktan sonra, Kahramanmaraş şehir hayatı incelenmiştir. Bu bağlamda, kişiler arası ilişkiler, aile hayatı, sanayi ve ticaret hayatı, bağ hayatı, meslekler ve şehrin nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı döneminde Kahramanmaraş halkını oluşturan iki Türkmen boyundan birincisi, Oğuzlar'ın Bozok koluna mensup Dulkadir Türkmenleri'dir. Dulkadir Türkmenleri, 1300'lü yılların başında Ana-

dolu'ya gelip Elbistan ve Kahramanmaraş bölgesine yerleşmişlerdir. Kahramanmaraş halkını oluşturan ikinci topluluk ise Beyazıtlardır. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, İskender Bey başkanlığındaki Beyazıt oğullarını, Doğu Beyazıt'dan alarak Kahramanmaraş'a yerleştirmiştir. Bu dönemde, Kahramanmaraş halkını bu iki topluluk oluşturmuştur. Şehrin doğusuna yerleşen Dulkadirliiler şehrin doğu yönünde, batısına yerleştirilen Beyazıtlar ise şehrin batı ve kuzey yönünde gelişmesini sağlamıştır.

Biraz göçebelikten biraz tabiata tam hâkim olamamaktan biraz tabiat yapısından biraz da biraz da ekonomik za'fiyetten Dulkadirli, Selçuklu ve Osmanlılar zamanında Kahramanmaraş'ta yapılan evler kâğırdan inşa edilmişler ve görkemli ve lüks değildir. Ancak zengin olanlar, zengin olanlar imkanları dâiresinde evini geniş tutar. Oda sayısını çoğaltır.

Bunun yanında ticari, dini, sosyal hizmet yapıları ve devlet binaları, topluma uzun ömürlü hizmet vermesi için ya kısmen taştan ağaçtan veya tamamen taştan inşa edilmiştir.

Kahramanmaraş'ta sosyal hayat sade, yavaş ve sakindir. Şehir insanı doğru düşünceli ve açık sözlüdür. Şehir halkı sanatkâr insanlar olduğundan el sanatlarının hemen her dalıyla uğraşan esnaf bulmak mümkün olmuştur. Meslektaşlarla ve dostlarla olan muhabbetlerde, tatlı bir hareket vardır. Çarşıda her şey yerli yerinde, disiplinli ve tutarlıdır. İnsanları gürbüz, çalışkan, iyi kalpli ve sakindir. Bununla beraber, haksızlığa uğradıklarında şiddetli karakterleri ön plana çıkar. Eski aşiret alışkanlıkları yaşantılarında önemli bir yer tutar. Milliyetine, dinine, vatanına bağlı olan Maraşlı, daima gülen, tatlı yüzlü, cana yakındır.

Kahramanmaraş halkındaki değerler toplamı, şehrin sosyal hayatını belirleyerek şehrin mekân olarak gelişmesinin temelini oluşturmuştur. Kahramanmaraş “Bazar durur cum'a kılınur” türünden bir yerleşme birimi olduğundan, Ulu Camii ve caminin etrafında ticaretin gerçekleştiği çarşılar şehrin dini, iktisadi ve sosyal merkezi konumundadır.

Kahramanmaraş'ın nüfusu ile ilgili ilk kayıt 1525 tarihlidir. Bu kayda göre, şehrin nüfusu 3501 ile 4451 kişi arasındadır. Nüfus 1563 yılında, şehirdeki güven ortamının etkisiyle 15.250 ile 21.350 arasına ulaşmıştır.

Bunun yanında 1600'lü yılların sonlarında şehirde 10000 hane bulunduğu kaydedilmiştir. Bunun yanında aynı yüzyıl hakkında bilgiler veren Hezarfen Hüseyin Efendi, şehrin 10 Zeamet ve 1108 tımar olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1831 yılındaki ilk nüfus sayımında, Kahramanmaraş şehrinin nüfusu sayılmamıştır. Fakat 1832 yılında Osmanlı ülkesini gezen Texier, şehrin nüfusunu 6000 olarak belirtmiştir. Nüfus, 1882 yılında 25451 kişi olmuştur. 1885 yılında, Kahramanmaraş'ta çoğunluğu Müslüman olan 30361 nüfus yaşarken, 1895/1896 yılında 54072 kişi tespit edilmiştir. 1867'de Kahramanmaraş Kazası'nın %30'u gayrimüslim iken, 1895/1896 tarihinde bu oran %28'e düşmüştür. 1900 yılında Kahramanmaraş'ın 42 mahallesinde 58219 kişi, 1908'de 46557'si Müslüman olmak üzere toplam 67974 kişi tespit edilmiştir.

Ticaret gelirlerinin şehrin ekonomisinde önemli yer alması şehirleşmenin en önemli ölçütlerinden biri sayılmaktadır. Tüm bu veriler gösteriyor ki Kahramanmaraş şehri Dulkadir Beyliği zamanından beri süre gelen gelişmesiyle, konumuyla, yerleşim alanıyla, ticaret gelirleriyle, sanatkârların çeşitliliğiyle, esnaf sayısının fazlalığıyla, nüfus özellikleriyle şehirleşmiş ve Kahramanmaraş'ta şehir hayatı yaşanmaya başlanmıştır.

Kaynak: Google

KAYNAKÇA

Salnameler:

- Halep Vilayet Salnamesi, H.1288/M.1872.
Halep Vilayet Salnamesi, H.1302/M.1885.
Halep Vilayet Salnamesi, H.1313/M.1896.
Halep Vilayet Salnamesi, H.1318/M.1900.
Halep Vilayet Salnamesi, H.1320/M.1902.
Halep Vilayet Salnamesi, H.1324/M.1906.
Halep Vilayet Salnamesi, H.1326/M.1908.
Salname–i Umumi, H.1320/M.1902, 878 s.

Kitaplar ve Makaleler:

- ADANIR, F., 1995a. “Kahramanmaraş; Kent İçi Arazi Kullanımı”, Teknik Eleman, Yıl: 3, Kahramanmaraş Arazi Kullanımı Özel Sayısı, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss.19–28.
- _____,1995b. “Anıtsal Bir Kültür Varlığı Olarak Ulu Camii”, Teknik Eleman, Sayı: 8, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 7–8.
- AKBAŞ, A., 1995. “Bakıra Övgü”, Teknik Eleman, Sayı: 7, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 46.
- AKBIYIK, Y., 1990. “Arşiv Belgeleri Işığında Zeyton Ermeni Meselesinin Halli”, Belleten, LIV(209), TTK, Ankara, ss. 435–461.
- AKBIYIK, Y., 1999. Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 454 s.
- AKDAĞ, M., 1999. Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C. II, Barış Kitap Basım Yayın, Ankara, 348 s.

- AKYÜZ, Y., 2001. Türk Eğitim Tarihi : Başlangıçtan 2001'e, 8. bs., Alfa, İstanbul, XVIII, 458 s.
- ALICI, L., 2004. "Tezkirelere Göre Kahramanmaraşlı Divan Şairleri", Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, ss. 56-63.
- ALKAN, A. T., 1993. "Osmanlı Şehri", Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih/ Medeniyet/ Kültür, C. 4, Ağaç Yayınları, İstanbul, ss. 68-69.
- ALKIŞ, Yıldırım - YAKAR, Serdar, 1998, Hayatı ve Mücadelesi İle Hafız Ali Efendi (Müftü Ali Görgel), Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, s. 117.
- ALPARSLAN, Yaşar – YAKAR, Serdar, 2009, Maraş Meşhurları, Kahramanmaraş Valiliği, Kahramanmaraş, ss. 84.
- ALTINSAPAN, E., 2004. "Osmanlı Dini Mimarisinde Farklı Adlar İle Tanınan Çok İşlevli Yapılar Hakkında Bir Değerlendirme" Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1-2), Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir, ss. 15-28.
- ANDREASYAN, HİRAN D., 1964. Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619), Baha Matbaası, İstanbul, 191 s.
- ANONİM, 1970. Doğu Anadolu Bölgesi: Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni, İmar ve İskan Bakanlığı, Ankara, 216 s.
- _____, 1986. "Maraş'ın Trene Kavuştuğu Gün", Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 103.
- _____, 1982-1983. "K.Maraş", Yurt Ansiklopedisi, C. VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, ss. 5642-5749.
- _____, 1988. "Maraş'ın Tarihi", Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 5, 68. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 8-11.
- _____, 1991. "Kahramanmaraş'ın Önemli Kişileri: Dedezade Mehmet Hilmi Efendi (1865-1928)" Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 8, 71. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 41.
- _____, 1994. "1920'de Maraş Krokisi", Dava, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, ss. 31.

- _____,2004a. “Tarihi Çınar 110 Yaşında...”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 16, 84. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset Matbaacılık Ankara, ss. 56–58.
- _____,2004b. “Tarihi Taş Medrese”, Edik, Sayı: 48, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 23.
- _____,2005a. “Kahramanmaraş’ta Unutulmaya Yüz Tutmuş Evlenme Gelenekleri”, Edik, Sayı: 49, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 61–63.
- _____,2005b. “Keçe”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 17, 85. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset, Ankara, ss. 58.
- _____,2005c. “Paşa Hamamı”, Manşet Gazetesi, 5 Aralık, Kahramanmaraş. ss. 6.
- _____,2005d. I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi, İng. çev. A.S. Tritton, Türkçeye çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınevi, İstanbul, 96 s.
- ARIKAN, S., 2005. “Hafız Ali Efendi”, Dört Mevsim Maraş, Sayı: 5–6, MARAŞDER, İstanbul, ss. 24–25.
- ARIKAN, M., 2003. “Osmanlıdan Günümüze Kahramanmaraş Ekonomisi ve Ahilik”, KASİAD Almanak, Kahramanmaraş Sanayici ve İşadamları Derneği, Kahramanmaraş, ss. 42.
- ARİFİ PAŞA, H.1331. “Maraş ve Elbistan’da Zulkadir (Dulkadir) Oğulları Hükûmeti” TOEM, Sene: 5, Numara: 35, ss. 692-697.
- ARTUK, İ., 2000. Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 96 s.
- ASLANAPA, O., 1973. Türk sanatı II : Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 264 s.
- ATALAY, B., H.1339. Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Matbaayı Amire, İstanbul, 173 s.
- _____, 1973. Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 216 s.
- AVGIN, A, Kaptanoğlu, S., 2003. “Bakırcılık Üzerine Şaban Gemci ile Röportaj”, Tarihi Uzunluk, Sayı: 15, Akbaba Ofset, Kahramanmaraş, ss. 51–56.

- AYGAN, H., 1996. 235 Numaralı Maraş Şeriye Sicili, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 292 y., (Yayınlanmamış).
- AYLIK ANSİKLOPEDİ, 1945. “Adana Maddesi”, C.1 (01 Mayıs 1944–30 Nisan 1945), İskit Yayın, İstanbul.
- AYVAZOĞLU, B., 1996. Aşk Estetiği, Ötüken Yayınları, İstanbul, 229 s.
- _____, 1997. Geleneğin Direnişi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 400 s.
- BAĞDADLILAR, A., 1974. Uzunoluk: İstiklal Harbinde Kahramanmaraş, Kervan Yayınları, 153 s.
- BAĞRIAÇIK, R., 2004. “Kaybolan Meslekler”, Edik, Sayı: 48, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 12–14.
- BAKIR, M., 1988. “Röportaj: Gazi Mustafa Kuşçu”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 5, 68. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 35–37.
- BALDUK, M., 1999. “Kahramanmaraş’ta Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü” Ed.: M. Tuba Ongun, Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Kahramanmaraş Örneği (6. Ulusal İktisat Sempozyumu), xıı, 236 s., Kahramanmaraş: Türkiye Ekonomi Kurumu, ss. 181–213.
- BARLAS, H.U., 1988. “Kahramanmaraş’ta Düğün Adetleri”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 5, 68. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 99–102.
- BAŞ, Y., Rahmi Tekin, 2007. Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi), Konya-Ereğli Oğuz Dulkadiroğlu Bektit Kültürünü Yaşatma Derneği, Konya, 334 s.
- BAŞDOĞAN, F., 1986a. “Maraş’ın Kurtuluş Savaşı”, Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu, 10–11 Şubat 1986, 91s., Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, ss. 65–81.
- _____, 1986b. “Kıbrıs Seferinde Maraş (Dulkadiriyeye–Zülkadiriye) Eyaleti”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 52–54.
- _____, 1988. “Nereden Nereye”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 5, 68. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 59–63.

- _____,1990. “Kahramanmaraş ve Kahramanmaraşlı”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 7, 70. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset, Ankara, ss. 33–36.
- _____,1993. “Dünyayı Saran Lobcilik”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 10, 73. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 41–42.
- BAYAZIT, B.S., 2008. 1865–1866 Kurt Dağı, Cebel-i Bereket Kozanoğulları İsyanı ve Güneydeki Aşiretlerin İskanları, UKDE, Kahramanmaraş, 256 s.
- BAYAZIT, N. 1970. Maraş'ta Çeltik Ziraati ve Türkiye Ekonomisine Etkisi, Ankara Üniversitesi DTCF Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Kürsüsü Lisans Tezi, 1969-1970 Haziran Dönemi, 26 y.
- BAYRAK, M.O., 1994. “46 Maraş”, Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, ss. 478–480.
- BAYRAKTAR, H., 2004. XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, Fırat Üniversitesi, Elazığ, XXIV, 348 s.
- BİLAL, M., 2004. Portreler: Yastık Altı Hikayeler, Medya Ofset, İstanbul, 184 s.
- BİLMEN, M., 1997. “1884 Yılında Maraş'da Yabancı Fıstık Ağaçları (Melengiç) Aşılama Çalışmaları'na Dair Belge (1)”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 9, Gün Yayıncılık, Ankara, ss. 46–47.
- BOZKURT, R., 1966. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak, ve İaş Menzilleri, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 42 s.
- BÖLGESEL GÖSTERGELER, TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2009.
- CAHEN, C., 1994. Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler, Türkçesi: Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 411 s.
- CANPOLAT, S., Tarihsiz. Maraş'ta Etiler, İş Matbaası, 41 s.
- CANSEVER, T., 1992. Şehir Ve Mimari Üzerine Düşünceler, Ağaç Yayınları, İstanbul, 286 s.
- _____,1993. “Osmanlı Şehri” Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih/ Medeniyet/ Kültür, C. 5, Ağaç Yayınları, İstanbul, ss. 154–163.

- _____,1994. Ev Ve Şehir Üzerine Düşünceler, İnsan Yayınları, İstanbul, 315 s.
- _____,1998. “Şeytanla Bir Arada Yaşamak” Teknik Eleman, Sayı: 20, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 34–37.
- CEZAR, M., 1996. “Türkler ve Şehirleri” İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, C. 1, Ed.: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları ss. 271–279.
- ÇADIRCI, M., 1991. Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK, Ankara, XIII, 410 s.
- ÇAKAN, İ. L., 1998. “Şehir ve Mescid”, Teknik Eleman, Sayı: 18, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 16–17.
- ÇAKAR, Enver, 2006. XVII. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri, Fırat Üniversitesi, Elazığ, xıı, 375 s.
- ÇAPAR, Z., 1986. “Maraş İşi – Sim–Sırma İşlemciliği”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 113–115.
- ÇOKYİĞİT, C., 2001. “Coşkun Yiğit’in Kaleminden Necip Fazıl Kısakürek”, Edik, Sayı: 4, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 32–35.
- ÇUHADAR, S., 1987. “Oğlu Eczacı Lütfü’yü anlatıyor”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 4, 67. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 36–37.
- ÇULPAN, C., 2002. Türk Taş Köprüleri: Ortaçağ’dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, 2. bs., TTK, Ankara, XXII, 257, CLXI, s.
- DAŞ, A., 2005. “Hicri 1210 Maraş Depremi İle İlgili Manzum El Yazması Tarihler”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, C.1, XVIII, 539 s., MARAŞDER, İstanbul:, ss. 355–365.
- DAVA DERGİSİ, 1994. “Haleb Vilayeti’nin 1322 (1906) Yılında Çizilen Haritası”, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, ss.40.
- _____, 1994. “Maraş 1920”, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, ss.31.

- DAVİS, E.J., 1879. *Life İn Asiatic Turkey, A Journal of Travel in Cilicia (Pedia and Trach (EA), Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, edition by Edward Stanford, London, XX, 555 s.
- DEDEOĞLU, M., 1996. *Kahramanmaraş Ekonomisi, Lazer Ofset, Ankara, XVI, 176 s.*
- DİKER, H., 1990. “Kahramanmaraş’ta Ticaret Hayatı”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi*, Sayı: 7, 70. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 41–42.
- DOBOĞLU, M., 1996. “Bunları Biliyor muydunuz”, *Tarihi Uzunluk Dergisi*, Sayı: 8, İmaj Ajans, Kahramanmaraş, ss. 23–24.
- DOĞAN, A., 1999. “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Konya, 405 y., (Yayınlanmamış).
- DOĞAN, B., 1984. “Kahramanmaraş Kalesi ile Çukur Hamam Arasındaki Tünel Turizme Açılmalı, Dünyada Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, 64. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 69.
- DOĞRU, H., 1995. XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, *Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, IX, 281 s.*
- EKİNCİ, Y., 1998. “Ahi, Vicdanını Kendi Üzerine Koyan Adamdır”, *Teknik Eleman*, Sayı: 22, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 33–35.
- ELDEM, V., 1994. *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 258 s.
- EMİRMAHMUTOĞLU, S., 1994. “İki Hatıra”, *Dava*, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, ss. 8.
- EMİRMAHMUTOĞLU, A.Saim, 1963. “Bedestenler Şehri: Geçmişte Maraş”, *Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua*, (Maraş–Adıyaman), Sayı: 14, C. 2, Ankara, ss.7–8.
- _____, 1994. “Bayrak Olayı”, *Dava*, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, ss. 11–12.

- _____,1988. “Fransız İşgalini Sıfıra İndiren Abdal Halil Ağa”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 5, 68. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 25–27.
- _____,1987. Milli Mücadelede Sanatçı Bir Kahraman”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 4, 67. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 19–26.
- ERDOĞAN, M., 1968. “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri”, Vakıflar Dergisi, Sayı: VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 149–205.
- ERDOĞDU, T., 2003. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Harfli Türkçe Eserler Üzerine” Ed. İdris Bal, Mustafa Çufalı, Düünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri, 734 s., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, ss. 149–164.
- ERGENÇ, Ö., 1999. “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, Osmanlı, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 32–39.
- _____,1981. “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, C. 2, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11–15 Ekim 1976), TTK, Ankara, ss. 1265–1274.
- _____,1984. “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları, IV, İstanbul, ss. 69–78.
- _____,1996. “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, C. 1, Ed.: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları ss. 407–417.
- ERYURTLU, N.F., 1995. “Çarpık Kentleşmenin Kültürel ve İnsani Değerler İçinde İrdelenmesi”, Ed.: Semih Tılfarlıoğlu, Yusuf Topal, 1. Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı, VII, 228 s., Gaziantep: Maki-ne Mühendisleri Odası, ss. 183–193.
- ESKALEN, H.R., 1986. “Yaşayan İki Aba Ustamız”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 94–95.
- EVLİYA ÇELEBİ, 1985. Seyahatname, sad. Mümin Çevik, C.9–10, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

- EVLIYA ÇELEBİ, 1985. Seyahatname, sad. Mümin Çevik, C.3-4, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- EVLIYA, Ş., 2001. “Maraş Kurtuluş Savaşında Şehit Evliya’nın Yeri”, Tarihi Uzunluk Dergisi, Akbaba Ofset, Sayı: 13, Kahramanmaraş, ss. 67-69.
- EYİCİL, A., 1997. “Maraş’ta ve Bazı Yerlerde 1856 Islahat Fermanına Tepki”, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, ss. 81-110.
- _____,1999. Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş’ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri, Gün Yayıncılık, Ankara, 396 s.
- _____,2005a. “Fransız İşgali Döneminde Çukurova ve Maraş’ta Ermeni Mezalimi”, Dört Mevsim Maraş, Sayı: 5-6, MARAŞDER, İstanbul, ss. 80-90.
- _____,2005b. “Birinci Dünya Savaşı İlan Edilmeden önce Ve İlan Edildikten Sonra Maraş’ın Demografik Yapısı Ve Ermenilerin Sevki”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, ss. 53-69.
- _____,2007. “Maraş Ve Zeytin Ermenileri”, 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, ss. 319-333.
- FAROQHİ, S., 2000. Osmanlı’da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 3. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 457 s.
- GARANTİ LEASİNG; CREATIVE YAYINCILIK, 1998. Değişimin Simgelendiği Kent Kahramanmaraş, Ed.: Şaziye Karlıkl, Ankara, 224 s.
- GENCOĞLU, Y., 1963. “Maraş Folkloru”, Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua, (Maraş-Adıyaman), Sayı: 14, C. 2, Ankara, ss. 9-10.
- GEVRİ, N., 2005a. “Halep Salnameleri (Yıllıkları) ve Maraş”, Edik, Sayı: 49, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 24-26.
- _____,2005b. “İstiklal Madalyası İlk Bayrağa Takılırken...”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 17 (85. Yıl Özel Sayısı), Lazer Ofset, Ankara, ss. 52-53.

- GÖKBİLGİN, M. T., 1992. Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi, 2. bs., Enderun Yayınları, İstanbul, XII,137 s.
- _____,1968. “XVI. Asırda Karaman Eyaleti ve Larende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri” Vakıflar Dergisi, Sayı VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 29–38.
- GÖKHAN, İ., 2003. “Kayseri ve Yöresinde Dulkadir Beyliği Hakimiyeti ve Eserleri”, hzl. Ali Aktan, IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, 530 s., Kayseri: Erciyes Üniversitesi, ss. 223–231.
- _____,2005. “XIII. Yüzyılda Maraş”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, ss. 191–222.
- _____,2007. “XIV. Yüzyılda Kilikya Ermeni Prensligi Ve Memluklarla İlişkileri (1300–1374)”, 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, ss. 29–40.
- _____, 2008. “İlkçağ’dan Müslümanları Fethine Kadar Maraş”, İlk Çağlardan Dulkadirliilere Kadar Maraş, ed. İlyas Gökhan, Selim Kaya, Uke, Kahramanmaraş, ss. 11–66.
- _____, 2009. “Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş”, Belleten, LXXIII(266), TTK, Ankara, ss. 35-76.
- GÖKHAN, İ., K. KOÇ, 2009. Tarihi, Coğrafyası ve Kültürü İle Türkoğlu, Kahramanmaraş Sanayi Odası, Kahramanmaraş, 442 s.
- GÖYÜNÇ, N., 2005. “Maraş Müdafaası ve Kahraman Kadınlarımız”, Dört Mevsim Maraş, Sayı: 5–6, MARAŞDER, İstanbul, ss. 92–94.
- _____,1983. Osmanlı İdaresinde Ermeniler, Gültepe Yayınları, İstanbul, 117 s.
- _____,1997. “Hane”, DİA, C. 15, TDV, İstanbul, ss. 552–553.
- _____,1973. “Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi”, Belleten, XXXVII(147), TTK, Ankara, ss. 305–319.
- GÖZÜM, Ü. Y., 1998. “Türk Mimarisi Üzerine...” Teknik Eleman, Sayı: 20, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 69.

- GÜÇLÜ, E., 1991. “Kahramanmaraş'ta Şeker Pancarı Ziraatı ve Şeker Fabrikası”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 8, 71. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 35–38.
- GÜNALTAY, M.Ş., 1987. Yakın Şark II: Anadolu En Eski Çağlardan Ahemenişler İstilasına Kadar, 2. bs., TTK, Ankara, XIX, 384 s.
- GÜNDOĞAN, R. vd., 1996. “Doğal ve Sosyo–Ekonomik Faktörlerin Kahramanmaraş'ta Şehirleşme Üzerine Etkileri”, Teknik Eleman, Çevre Özel Sayısı, Sayı: 11, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 20–23.
- GÜNDÜZ, T. vd., 2001. “Kahramanmaraş”, DİA, C. 24, TDV, İstanbul, ss. 192–201.
- GÜRBÜZ, A., 16-17. “Yüzyılda Maraş Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, İnternet, C. 2 / 9, 165-170.
- GÜRBÜZ, M., 2001. Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Kahramanmaraş Valiliği, Kahramanmaraş, XII, 241 s.
- _____,2002. “Kahramanmaraş'ta Göç Hareketleri ve Doğurduğu Problemler”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 12, Maestro Danışmanlık, İstanbul, ss. 131–141.
- GÜRBÜZ, M. vd., 2004. "Kahramanmaraş'ın Kurtuluşu, Gelişimi ve Mekansal Analizi", Ed.: Metin Özaslan vd., Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, C. 1, 374 s., Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, ss. 276–285.
- GÜRBÜZ, M.; M. Korkmaz, 2005. “Kahramanmaraş İli'nde Şifalı Su Potansiyeli ve Değerlendirilmesi”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, C.III, 1123–1577, MARAŞDER, İstanbul, ss.1543-1558.
- GÜRÜN, K., 1985. Ermeni Dosyası, TTK, Ankara, VIII, 319 s.
- HÂFIZ ALİ EFENDİ YAZMA ESERLER KATALOĞU, yay. ed. Cemal Ergün, Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kahramanmaraş, 372 s.
- HALAÇOĞLU, Y., 2002. Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 246 s.

- HAYDAROĞLU, İ.P., 1990. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Mektepler, Kültür Bakanlığı, Ankara, XV, 236 s.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, 1998. Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-ı Al-ı Osman, hzl. Sevim İlgürel, TTK, Ankara, XXIX, 338 s.
- HONİGMANN, E., 1993. "Maraş", İA, C. 7, Milli Eğitim Bakanlığı, ss. 310-315.
- İŞILDAKÇIBAŞI, 1947a. "Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi", Atayolu Gazetesi, 17 Haziran, s. 2.
- _____,1947c. "Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi", Atayolu Gazetesi, 19 Haziran, s. 2.
- _____,1947e. "Kısa Bir Yolculuğun Hikâyesi", Atayolu Gazetesi, 21 Haziran, s. 2.
- KABACALI, A., 1998. Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi, Cem Ofset, İstanbul, 320 s.
- KAHRAMANMARAŞ MÜFTÜLÜK ARŞİVİ, "İbadete Kapalı Camiler", 9.10.1991 Tarihli Belge, 2 s.
- KANADIKIRIK, E., 1972. "Maraş'ta Konut Tipleri", AÜDTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5-6, AÜDTCF Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, ss. 253-281.
- KARABEKİR K., 1990. İstiklal Harbimiz, Yüce Yayınları, İstanbul, 1255 s.
- KARADAĞ, H., 1994. İstiklal Savaşında Maraş, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, 64 s.
- KARATAŞ, M., 2004. "Maraş Şeriye Sicilleri ve 234 Numaralı Maraş Şeriye Sicilindeki Vakfiyeler", Dört Mevsim Maraş, Sayı: 1, MARAŞDER, İstanbul, ss. 72-82.
- KARAVUL, N., 2004. Dönüşü Olmayan Düşmanlıklar, Kahramanmaraş 1. Dünya Harbinde Ermeni Çetecilerin Katliamına Uğramış Mağdurlar Derneği Yayınları, Kahramanmaraş, 155 s.
- KARPAT, KEMAL H., 2003. Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 338 s.

- KAYA, F., 1996. “K. Maraş İlinin İklim Özellikleri”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 144y., (Yayınlanmamış).
- KAYA, Ö., 2003. “Uluyol-I”, Alkış Dergisi, Sayı: 10, Özdil Yayınları, Kahramanmaraş, ss. 21–22.
- KAYA, S., 2005. “Ortaçağ’da Maraş’ın Sosyo Kültürel ve Etnik Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, C.1, XVIII, 539 s., MARAŞDER, İstanbul, ss. 335–343.
- KAYADİBİ, F., 2005. “Mezarsız Kahraman Sütçü İmam”, Edik, Sayı: 49, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 16–18.
- KOÇ, K., 2005. “Anadolu’da Dam Loğu Kültürü ve Kahramanmaraş Örneği”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, C.2, IV, 541–1122 s., MARAŞDER, İstanbul, ss. 1065–1078.
- _____, 2008. “Maraş Şehirleşme Tarihi”, Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine, ed. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, ss.314-340.
- KODAMAN, B., 1991. Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, 2. bs., TTK, Ankara, 181 s.
- KOZAK, Y., 2005. V ve VI Numaralı Maraş Ahkam Defterlerinde Maraş’a Gönderilen Hükümler, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 168 y., (Yayınlanmamış).
- KUBAN, D. 1968. “Anadolu–Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, Vakıflar Dergisi, Sayı VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 53–73.
- KUŞÇUOĞLU, M. K., [tarihsiz]. “Kahramanmaraş’ta Şeker Fabrikası Potansiyeli”, Teknik Eleman, Kurtuluş Özel Sayısı, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 16–17.
- KÜÇÜKERMEN, Ö. ve Ş. GÜNER, 1995. Anadolu Mirasında Türk Evleri, Kültür Bakanlığı, Ankara, 249s.
- KÜÇÜKÖNDER, L., 1996. “231 sayılı Şeriye Sicili H.1313–1314/M.1896–1897 Değerlendirme ve Transkripsiyon”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 380 y., (Yayınlanmamış).

- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu Kararıyla Korunması Gerekli Hamamlar Listesi, 06.12.1985 Tarihli Belge, Karar No. 1629, Ankara.
- KÜTÜKOĞLU, M., 1998. Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), 2. bs., Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, XXXIII, 605 s.
- MATEOS, 1987. Urfalı Mateos Vekayı–namesi (952–1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli, 2. bs., çev. Hrant D. Andreasyan; Notlar E. Dulquerer, çev. Halil Yınanç, TTK Yayınları, Ankara, xxv, 411 s.
- MOLTKE, H.V., 1969. Türkiye Mektupları, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul, 293 s.
- NASRULLAH FELSEFI, Hicrikameri 1332. Zindegani Şah Abbas Evvel, Çaphane-i Danişgah, Tahran, 273 s.
- OKUYAN, H.Y., 2004. “Burdur’un Geleneksel Çocuk Oyunları ve Çocuk Gelişimine Etkileri”, hzl. M. Tekin Koçkar, Erkan Erdemir, I. Halkbilim Sempozyumu ‘Halkbiliminde Çocuk’ Bildiriler Kitabı, 297 s., Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Halkbilim Araştırma ve Uygulama Merkezi, ss. 267–288.
- ORAL, Ü., 2006. Meddah kitabı, 2. bs., Kitabevi, İstanbul, 198 s.
- ORHONLU, C., 1987. Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskanı (1691– 1696), Eren Yayıncılık, İstanbul, 152 s.
- _____,1973. “Bayram Paşa Kervansarayı”, Vakıflar Dergisi, Sayı X, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 199–218.
- ORTAYLI, İ., 2001. Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, İstanbul, VIII, 184 s.
- EROĞLU, C. Vd., 2007. Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 660 s.
- ÖKÇÜN, A.G., 1997. Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, DİE, Ankara, 198 s.
- ÖĞÜLMÜŞ, S., 1995. “Kültür ve Kişilik Üzerine”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 6, Akid Yayıncılık, Ankara, ss. 23.
- ÖNGÖR, S., 1965. Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 292 s.

- ÖZALP, Y., Tarihsiz. “Millet-i Sadıka” Patirtısı ve Maraş: Kahramanmaraş’ta Ermeniler, Fatih Gençlik Vakfı, İstanbul, 255 s.
- _____,1984. Mustafa Kemal ve Milli Mücadele’nin İlk Zaferi, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, 358 s.
- _____,1986. “Kahramanmaraş’ta Evliya Menkıbeleri”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 63–66.
- _____,1989a. “Uyuz Pınarı”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 6, 69. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 23.
- _____,1989b. “Dünkü Zanaatlarımız”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 6, 69. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 47–49.
- _____,2005. Ermeni İntikam Alayı Maraş’ta, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, XXII, 259 s.
- ÖZBAŞ, M.Y., 2004. “Öldüğü Yere Gömülen Tek Şehit: Hasan Çavuş”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 16, 84. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 15–17.
- _____,1994a. “Merhum Mustafa Eşbah’ın Mektubu”, Dava, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, ss. 25–26.
- _____,1994b. “Şapka Hadisesi”, Dava, Sayı: 3, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, ss. 32.
- _____,Tarihsiz. Dava: 1920 Maraşlı–Fransız Harbi, Sema Matbaası, 357 s.
- ÖZBİLGİN, E., 1993. “Osmanlılarda Gündelik Hayat”, Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih / Medeniyet / Kültür, C. 2, Ağaç Yayınları, İstanbul, ss. 147–267.
- ÖZDEMİR, A., 1993. “K. Maraş’ta Kent Gerçeği Nedir?” Teknik Eleman, Kurtuluş Özel Sayısı, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Kahramanmaraş, ss. 24.
- _____,1995. “Yaşayan Maraş”, Teknik Eleman, Teknik Elemanlar Derneği Kahramanmaraş Şubesi, Sayı: 6, Kahramanmaraş, ss. 49–50.

- ÖZDEMİR, C., 2001. “Kahramanmaraş Devlet Hastanesinin Tarihçesi”, Tarihi Uzunoluk, Akbaba Ofset, Sayı: 13, Kahramanmaraş, ss.106.
- ÖZDENÖREN, A., 1998. “Unutulmuşluklar”, Kurtuluş, 12 Şubat Özel Sayısı, Halim Ofset, Kahramanmaraş, ss. 31.
- ÖZGÜÇ, T., 2005. Kültepe: Kaniş/Nesa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, XII, 290 s.
- ÖZKAN, S., 2006. “Osmanlı Devleti’nde XIX. Yüzyılda Kurulan Fabrikalar”, Tarihin İçinden : Doğumunun 65. Yılında Prof.Dr. Ahmet Özgiray’a Armağan, Ed.: M. Akif Erdoğan, 608. s., İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, ss.461–507.
- ÖZKARCI, M., 2000. “Kahramanmaraş’ta Beylikler ve Osmanlı Dönemine Ait İki Hamam” Yay. hzl. Yüksel Sayan, IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, VII, 330 s., Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ss. 173–194.
- _____,2002. “Kahramanmaraş’ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi”, XIII. Türk Tarih Kongresi, 4–8 Ekim 1999, Ayırbaşım, Ankara: TTK, ss. 1213–1232.
- _____, 2005. “Kahramanmaraş Şems Hatun (Hatuniye) Külliyesi, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, C.II, IV, 541–1122 s., MARAŞDER, İstanbul, ss. 797–810.
- _____, 2007. Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, XXX, 624 s.
- ÖZÖNDER, H., 1993a. “Türk El Sanatlarında Kahramanmaraş’ın Yeri”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 6, Akid Yayıncılık, Ankara, ss. 35–37.
- _____,1993b. “Türk El Sanatlarında Kahramanmaraş’ın Yeri”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 10, 73. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 27–35.
- ÖZTURAN, Hacı Ali. Kahramanmaraş’ta Çocuk Oyunları, UKDE Kitaplığı, Kahramanmaraş, s. 118.
- ÖZTÜRK, N., 1995. Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, TDV, Ankara, 666 s.
- ÖZÜDOĞRU, Ş. vd., 2005. Eskişehir Odunpazarı ve Sivrihisar Evlerinin Cephe Örnekleri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, VII, 160 s.

- PAKÖZ, A., 2002. “Yıkıtırılan Bir Yapı”, Alkış Dergisi, Sayı: 1, Özdil Yayınları, Kahramanmaraş, ss. 1.
- PAKÖZ, O., 2003. “Geçmiş Zaman Olur Ki”, Alkış Dergisi, Sayı: 10, Özdil Yayınları, Kahramanmaraş, ss. 3–5.
- PAKSOY, B., 1963. “Maraş ve Maraşlı”, Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua, (Maraş–Adıyaman), Sayı: 14, C. 2, Ankara.
- SARIFAKIOĞLU, İ., 1988. “Haydar bey kimdir”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 5, 68. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 94
- SAVAŞ, M., 1999. “Dulgadirli Sultanı Alaüddevele Bin Süleyman Nasreddin Bey’in Ashab-ı Kehf, Bağdadiye, Bugtunlu, Medreseleri, Yem, (Bum) Dede, Deve Baba Zaviyeleri, Bezzazistan ve İmarethane- lere ait Vakfiyelerden Bazıları”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 11, 79. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 40–46.
- _____,2004. “Kahramanmaraş’ta Erkek Giysileri”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 16, 84. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 106–109.
- SAYDAM, A., 2002. “Yenileşme döneminde Osmanlı toplumu”, Türkler C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 847–886.
- SAYIN, O., 1999. “Sütçü İmam’ın Oğlu Babasını Anlatıyor”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 11, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 22–25.
- _____,2005a. “Zeki Kuşoğlu ile röportaj”, Madalyalı Tek Şehir Kahra- manmaraş Dergisi, Sayı: 17, 85. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset, Ankara, ss. 38–39.
- _____,2005b. “Kahramanmaraş’ın En Eski Matbaa Ustası Mustafa Kaya ile Söyleşi”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 17, 85. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset, Ankara, ss. 107–109.
- SERTOĞLU, M., 1986. “Arşın Maddesi” Osmanlı Tarih Lûgatı, Enderun Yayınları, İstanbul, 384 s.
- SEVGİN, N., 1959. Anadolu Kaleleri, C. 1, Doğu Matbaası, Ankara, 373 s.

- SEVİM, A., MERÇİL, E., 1995. Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK, Ankara, 599 s.
- SEVÜK, İ.H., 2002. Yurttan Yazılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. bs., Ankara, V, 515 s.
- SOLAK, İ., 2004. XVI. Asırda Maraş Kazası: 1526–1563, Akçağ Yayınları, Ankara, 294 s.
- SÜMER, F., 1983. “Türklerde Atçılık ve Binicilik”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 24, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, ss. 1–120.
- _____, 1985. “Yabanlu Pazarı”, Türk Dünyası Araştırmaları, 7 (37), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, ss. 1–99.
- _____, 1994. “XIX. Yüzyılda Çukurova’da İçtimai Hayat”, hzl. Jean-Louis Bacqué-Grammont, VII. Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi Sempozyumu Bildirileri, 530 s., Ankara, TTK, ss. 231–235.
- _____, 1992. “Beylikler Devrinde İçtimai-İktisadi Durum Dini, Milli ve Kültür Faaliyetleri, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 78, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, ss.37–66.
- _____, 1999. Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 484 s.
- SYKES, M., 2000. Darü’l-İslam, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 232 s.
- _____, 1988. “Ağaçeriler”, DİA, C. 1, TDV, İstanbul, ss. 460–461.
- ŞEKERCİ, S., 1963. “Kanlıdere”, Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmua, (Maraş-Adıyaman), Sayı: 14, C. 2, Ankara, ss. 2.
- ŞEMSETTİN SAMİ, H.1316. Kamus-ul Alam = Dictionary Universal D’Histoire Et De Geographie, C. 6, Mihran Matbaası, İstanbul, 4000–4830 s.
- ŞEN, A., 2006. Dünden Bugüne Kahramanmaraş, Barbaros İlköğretim Okulu, İstanbul, 184 s.
- ŞENYAPILI, T., 2004. "Baraka"dan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü: 1923–1960, İletişim Yayınları, İstanbul, 372 s.

- ŞİMŞİR, B.N. 1989. British Documents on Ottoman Armenians = İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri: 1880–1890, C. 2, TTK, 2. bs., Ankara, LXXVII, 784 s.
- _____, 2005. Ermeni Meselesi: 1774–2005, Bilgi Yayınevi, 2. bs. Ankara, 471 s.
- TABAKOĞLU, A., 1999. “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, Osmanlı, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 17–31.
- TANKUT, H.R., 1944. Maraş Yollarında, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 134 s.
- TANPINAR, A.H., 1986. “Maraşlıların Bayramı”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 30–33.
- TDK (TÜRK DİL KURUMU), 2000. İmla Kılavuzu, Ankara, XIV, 481 s.
- TEKİN, R., 1996. “1525’te Maraş’ın Mahalleleri ve Nüfusu”, Tarihi Uzunluk Dergisi, Sayı: 8, İmaj Ajans, Kahramanmaraş, ss. 67–68.
- TEZCAN, M., 1997. Türk Kişiliği ve Kültür–Kişilik İlişkileri, Kültür Bakanlığı, Ankara, XIII, 290 s.
- TILFARLIOĞLU, S., TOPAL Y. (Ed.), 1995. 1. Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı, VII, 228 s., Gaziantep: Makine Mühendisleri Odası, ss. 183–193.
- TOROĞLU, E., 2008. “Salnamelere Göre (1869-1908) Maraş Kazası’nda Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler”, Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine, ed. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, ss.208-226.
- TURAN, O., 1998. Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071–1318), Boğaziçi Yayınları, 6. bs., İstanbul, 752 s.
- TUTAK, H.İ., 2005. “Tabakhaneler”, Edik, Sayı: 49, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 35–37.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ GÜNEY CEPHESİ: İngiliz ve Fransızların Güney–Doğu Anadolu’yu İşgal Etmeleri, Milli Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekatı (15 Mayıs 1919–20 Ekim 1921), 1966, C.4, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 295 s.

- TÜRKİYE İSTATİSTİK YILLIĞI 1987, 1988. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, XII, 479 s.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK YILLIĞI 2005, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2006.
- UĞURLUER, M., 2008. Nüsmatik Yazıları I, M.A.P. Reklamcılık ve Halkla İlişkiler Ltd. Şti, Gaziantep, 95 s.
- ULURASBA, A., 2004. Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 509 s.
- UYDURAN, H.A., 1988. “Yarım Asır Önceki Maraş: Lovculuk”, Aksu Gazetesi, 8 Şubat, Kahramanmaraş. ss. 2.
- _____,1993. “Kahramanmaraş Yemekleri”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 10, 73. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 74–77.
- UZUN, A., 2006. İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783–1857, TTK, Ankara, vı, 259 s.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., 1988. Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK, Ankara, 297 s.
- ÜREMİŞ, A., 2005. Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası, Babil Yayıncılık, Ankara, xlv, 391 s.
- VEİNSTEİN, G., 2001. “Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)”, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, ss. 195–276.
- VELİKAHYAOĞLU, N., 1993. “906/1501 Tarihli Süleyman Bey Oğlu Alaüddevle Vakfiyesi”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 6, Akid Yayıncılık, Ankara, ss. 27–31.
- _____,1994. “Bir Vakfın Panoraması (Taş Han)”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 7, Gün Yayıncılık, Ankara, ss. 7–11.
- _____,1995. “Bir Vakfın Panoraması: Beyazıt oğulları Vakıflar I”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 8, Gün Yayıncılık, Ankara, ss. 9–12.
- _____,1997. “Beyazıt oğulları Vakıfları II”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 9, Gün Yayıncılık, Ankara, ss. 10–16.

- YAKAR, S., 1997. Memleketime Dair: Tarihi, Kültürü, Sosyal Yapısı ve Ekonomisi ile Kahramanmaraş, Ukde, Kahramanmaraş, 121 s.
- _____, 1999, “Hafız Ali Efendinin Hayatı ve Yaşadığı Dönem”, Kurtuluş Dergisi, özel sayı, Kahramanmaraş, s. 25-27.
- _____, 2008. “Işık Şahsiyet: Ziyaizâde Hacı Mehmet Emin Efendi” Alkış Dergisi, Sayı: 40, Kahramanmaraş Kültür ve Sanatevi Yayını, Kahramanmaraş, ss. 27-30.
- _____, 2008. “Yoklukta Ulu Çınar: Hâfız Ali Efendi” Alkış Dergisi, Sayı: 39, Kahramanmaraş Kültür ve Sanatevi Yayını, Kahramanmaraş, ss. 3-5.
- _____, 2008. “Maraş ve Çevresinde Ceridoğulları”, Dulkadir Beyliği Araştırmaları I, Editörler, Alparslan Yaşar, Karataş Mehmet, Yakar Serdar, UKDE Yayınları, Kahramanmaraş. s. 201-223.
- _____, 2009. “Kahramanmaraş Kurtuluşunun Manevi Mimarı Ali Sezai (Kurtaran) Efendi'nin Ölümünün 72. Yıldönümü” münasebetiyle düzenlenmiş olan konferans. (17 Haziran 2009, Kahramanmaraş Necip Fazıl Kültür Merkezi)
- _____, 2009. “Haymanın Direği İbrahim Hakkı Hocaefendi” Alkış Dergisi, Sayı: 43, Kahramanmaraş Kültür ve Sanatevi Yayını, Kahramanmaraş, ss. 24-26.
- YAKAR, Serdar ve KAYA, Ömer, 2003. Tarihi, Kültürel ve Sosyal Yapısı İle Kahramanmaraş'ta Ceridoğulları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş s. 205.
- YALMAN, A.R., 1977. Cenupta Türkmen Oymakları, hzl. Sabahat Emir, C. 2, Kültür Bakanlığı, 536 s.
- YAZGAN, T., 1990. “İktisadi ve Kültür Münasebetlerine Ankara : Tarihimiz Açısından Bir Bakış”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 7, 70. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 22-24.
- YEM (YAPI-ENDÜSTRİ MERKEZİ), 1999. Konutlar: Villalar, Toplu Konut ve Siteler, Yenileme Çalışmaları, İstanbul, 146 s.

- YENİSOĞANCI, H.V., 2005. “Kahramanmaraş Bölgesindeki Antik Yerlerin Adları”, Dört Mevsim Maraş, Sayı: 5–6, MARAŞDER, İstanbul, ss. 96–98.
- _____,2004a. “Kahramanmaraş Hamamları”, Dört Mevsim Maraş, Sayı: 1, MARAŞDER, İstanbul, ss. 64–70.
- _____,2004b. “K. Maraş Köprüleri ve Su Mimarisi”, Edik, Sayı: 48, Kahramanmaraş Okutma ve Yardım Derneği, İstanbul, ss. 16–17.
- YILDIZ, B., 2008. 232 Numaralı Maraş Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 182 y., (Yayınlanmamış).
- YILMAZ, M., 1997. “Eski Sokakların Hüznü”, Sütçü İmam Dergisi, Sayı: 9, Gün Yayıncılık, Ankara, ss. 56–57.
- YILMAZ, A.S., vd., 2005. “Enerji Sektöründe Kahramanmaraş”, Dört Mevsim Maraş, Sayı: 5–6, MARAŞDER, İstanbul, ss.114–118.
- YİNANÇ, M.H., 2004. Maraş Emirleri, hzl. Selim Kaya, Özcan Ofset, Kahramanmaraş, 145 s.
- _____, Tarihsiz. “Tarih ve Coğrafya İçinde Türk” Ders Notu.
- YİNANÇ, R., 1989. Dulkadir Beyliği, TTK, Ankara, VIII, 186 s.
- YİNANÇ, R. ve ELİBÜYÜK M., 1988. Maraş Tahrir Defteri (1563), C. 1, Ankara Üniversitesi, Ankara, XLVIII, 468 s.
- YÖRÜKAN, Y.Z., 2004. Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler: Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Bölgeler, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 448 s.
- YÜKSEL, Ş., 2001. “Antakya Evleri”, Ed.: Seda Tönük, Şen Yüksel, Pazartesi Söyleşileri: 1997–1998, 109 s., İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, ss. 47–66.
- YÜKSEL, İ., 2005. Afyonkarahisar’da Canlanan Tarih, Afyonkarahisar Valiliği, Afyonkarahisar, 144 s.
- YÜZEROĞLU, A., 1986. “Maraş Yıkılırken”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 3, 66. Yıl Özel Sayısı, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 55–56.

_____,2005. “Unuttuğumuz Kahramanlar”, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Sayı: 17, 85. Yıl Özel Sayısı, Lazer Ofset, Ankara, ss. 18–22.

ZOROĞLU, K.L., 2005. “Kahramanmaraş’ın İlk Çağlardaki Yeri ve Önemi” I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, C.1, XVIII, 539 s., MARAŞDER, İstanbul, ss. 303–307.

Elektronik Kaynaklar:

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/994/108.doc>

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://okulweb.meb.gov.tr/46/01/400268/>

Google.com

Kaynak Kişiler:

Abdulkadir Kutlu, 60 Yaşında, Çavuşlu Mahallesi

Ahmet Bıyık, 63 Yaşında, Haznedarlı Mahallesi

Ahmet Dağ, 60 Yaşında, Haznedarlı Mahallesi

Ali Pala, 42 Yaşında, Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi

Aziz Ağca, 57 Yaşında, Şazi Bey Camii İmamı

Ethem Kozak, 79 Yaşında, Duraklı Mahallesi

Gülsüm Koç, 60 Yaşında, Ev Hanımı, Kuyucak Mahallesi

Halit Kutlu, 60 Yaşında, Emekli Halk Bankası Müdürü, Çavuşlu Mahallesi

Halit Kazancı, 52 Yaşında, Esnaf

Hamdi Kaptanoğlu, 73 Yaşında, Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi (Bu görüşme 18 Ekim 1999 tarihinde yapılmıştır)

Hatice Kazancı, 77 Yaşında, Divanlı Mahallesi

Kemal Edikli, 66 Yaşında, Kozludere Köyü

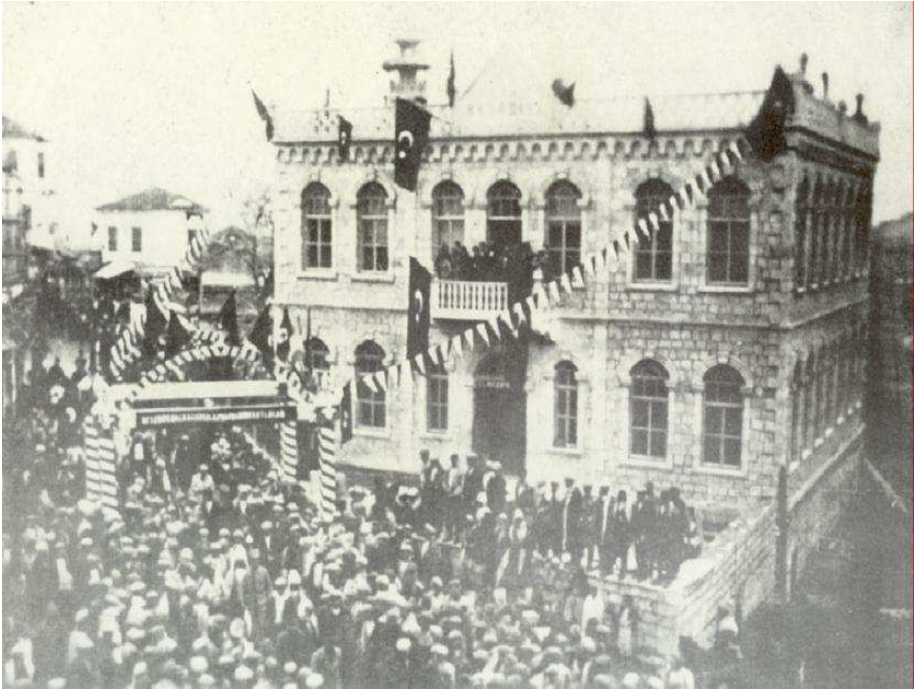
Mahmut Ali Koç, 65 Yaşında Emekli Memur, Kuyucak Mahallesi

Mustafa Ercan, 62 Yaşında Belediye Doğukent Blokları Bahçe Bekçisi

Oğuz Paköz, Uzm. Dr.

Teyfik Yağcı, 48 Yaşında, KSÜ'de Şube Müdürü

Yaşar Alparslan, 60 Yaşında, Emekli Öğretmen, Araştırmacı, Yazar.

UKDE KİTAPLIĞI:

YAŞAR ALPARSLAN – SERDAR YAKAR’IN EDİTÖRLÜĞÜNDE ÇIKAN YAYINLARIMIZ

MARAŞ TARİHİ SERİSİ:

1. Dulkadir Beyliği Araştırmaları I (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
2. Dulkadir Beyliği Araştırmaları II (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
3. İstiklâl Savaşında Maraş (2008) / *Yaşar ALPARSLAN – Serdar YAKAR*
4. Maraş Tarihi ve Coğrafyası (2008) / *Besim ATALAY*
5. Maraş Yollarında (2008) / *Hasan Reşit TANKUT*
6. Aşiretlerin İskanları (2008) / *Bekir Sami BAYAZIT*
7. Maraş Emîrleri (2008) / *Editörler: İlyas GÖKHAN / Selim KAYA*
8. Maraş’ta Misyoner Faâliyetleri ve Misyoner Okulları (2008) / *Mustafa ÇABUK*
9. Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (2008) / *A. Latif DİNÇASLAN*
10. İlkçağdan Dulkadirli'lere Kadar Maraş (2008) / *Yrd. Doç. Dr. İlyas GÖKHAN, Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA*
11. Dulkadir Eyâletinin Kuruluşu ve Gelişmesi (2009) / *Dr. İsmail ALTINÖZ*

12. İlâveli Esmârü't-tevârîh Maa Zeyl (2009) / *Mehmed Şemî Efendi, Hazırlayan: Dr. Mehmet KARATAŞ*
13. 100. Yılında 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları (2009) / *Yrd.Doç. Dr. Nejla GÜNAY*
14. Seyâhatnâme, Şehir Târîhi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş (2009) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
15. Maraş'ta Saçaklızâdeler ve Eski Maraş Âlimleri (2009) / *Osman SANDALOĞLU, Hazırlayan: Yaşar ALPARSLAN*
16. Yakın Çağda Kahramanmaraş (2009) / *Prof. Dr. Ahmet EYİCİL*
17. Eshab-ı Kehf Vukûu Şuyûu (2010) / *Hazırlayan: Yaşar ALPARSLAN*

MARAŞ KÜLTÜR VE EDEBİYATI SERİSİ:

1. Âşık Durdu Mehmet Yoksul (Âşık Mahfuzî) Hayatı ve Şiirleri (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
2. Âşık Mustafa Zülkadiroğlu Hayatı ve Şiirleri (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
3. Muhammet Kâmil Ağdaş (Bahçeci Hoca) Hayatı ve Şiirleri (2009) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
4. Maraş Merkez Ağzı (2008) / *Mine KILIÇ*
5. Mevlid / *Mar'aşî Kurâ-zâde Nâdiri* (2009) / *Hazırlayan Gülcan Tanıdır ALICI*
6. Maraş'ta Divanından Parça Kalmış Halk Şairleri (2009) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
7. Türk Edebiyatında Maraşlılar (2009) / *Yaşar ALPARSLAN, Yard. Doç. Dr. Lütfi ALICI, Serdar YAKAR*
8. Maraş Bibliyografyası (2009) / *Cavit POLAT*
9. Büyük Hiciv Şâiri Âşık Mısdılı (Mustafa Hartlap'ın) Hayatı ve Şiirleri (2009) / *Hazırlayan: Yaşar ALPARSLAN*

10. Maraş Ağzı Köroğlu (2009) / *Hacı Ali ÖZTURAN*
11. Maraş Merkez Ağzı Kelimeler Deyimler (2009) / *Hacı Ali ÖZTURAN*
12. Muhtelif Cönklerden Maraş Halk Şâirlerine Âit Şiirler (2009)/
Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR
13. Tertîbü'l-Ulûm (2009) / *Saçaklızâde (Eş-Şeyh Muhammed B. Ebî Bekr El Mer'aşî) - Çeviri: Doç.Dr. Zekeriya PAK - Yrd.Doç.Dr. M. Akif ÖZDOĞAN*
14. Divan-ı Hâfız-ı Mar'aşî (2010) / *Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Lütfi ALICI*
15. Kahramanmaraş'ta Çocuk Oyunları (2010) / *Hacı Ali ÖZTURAN*
16. Halîl-i Mar'aşî Divançe ve Etvâr-ı Seb'a (2010) / *Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Lütfi ALICI*

KAHRAMANMARAŞ VALİLİĞİNCE YAYINLANAN ESERİMİZ

1. Maraş Meşhurları (2009) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*

